

Філологічні студії *Philological Studies*

Науковий вісник
Криворізького державного
педагогічного університету

Scientific Bulletin
of Kryvyi Rih State
Pedagogical University

Випуск
Issue **21**

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Гаманюк В. А., доктор педагогічних наук, професор, проректор із наукової роботи, Криворізький державний педагогічний університет.

Ігнат'єва С. Є., кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та політичної теорії, Національний технічний університет “Дніпровська політехніка”.

Піддубна Н. В., доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

REVIEWERS:

Gamaniuk V. A., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Vice-rector of Science, Kryvyi Rih State Pedagogical University.

Ihnatieva S. Y., Candidate of Philological Sciences, Full Professor, Head of the Department of History and Political Theory, Dnipro Polytechnic National Technical University

Piddubna N. V., Doctor of Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language, Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Криворізького державного педагогічного університету
(протокол № 4 від 12.11.2020 р.)*

*Recommended for publishing by the Academic Council
of Kryvyi Rih State Pedagogical University
(report № 4 November, 12, 2020)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Колоїз Ж.**, доктор філологічних наук, професор, Криворізький державний педагогічний університет (*головний редактор*)
- Словська Ю.**, кандидат філологічних наук, ст. викладач, Криворізький державний педагогічний університет (*заступник головного редактора*)
- Білоконенко Л.**, доктор філологічних наук, доцент, Криворізький державний педагогічний університет
- Вальтер Х.**, доктор філологічних наук, професор, Інститут славістики університету ім. Ернста Моріца Арндта (*м. Грайфсвальд, Німеччина*)
- Георгієва С.**, доктор філологічних наук, професор, Пловдивський університет ім. Паїсія Хілендарського (*м. Пловдив, Болгарія*)
- Дмитренко В.**, доктор філологічних наук, професор, Криворізький державний педагогічний університет
- Ковпик С.**, доктор філологічних наук, професор, Криворізький державний педагогічний університет
- Мішеніна Т.**, доктор педагогічних наук, професор, Криворізький державний педагогічний університет
- Фінк-Арсовські Ж.**, доктор філологічних наук, Загребський університет (*м. Загреб, Хорватія*)
- Хрняк А.**, доктор філологічних наук, Загребський університет (*м. Загреб, Хорватія*)
- Малюга Н.**, кандидат філологічних наук, доцент, Криворізький державний педагогічний університет (*відповідальний секретар*)
- Шарманова Н.**, кандидат філологічних наук, доцент, Криворізький державний педагогічний університет (*відповідальний секретар*)

Адреса редакції:

*Криворізький державний педагогічний університет
пр. Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, Україна, 50086*

тел.: +38(056) 440-08-42

e-mail: kafedra_movy_kdpu@ukr.net

<https://journal.kdpu.edu.ua/>; <https://journal.kdpu.edu.ua/filstd>

EDITORIAL BOARD:

Koloiz Zh., Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Kryvyi Rih State Pedagogical University (*Editor-in-Chief*)

Yelovska Yu., Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer, Kryvyi Rih State Pedagogical University (*Deputy Editor-In-Chief*)

Bilokonenko L., Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Kryvyi Rih State Pedagogical University

Walter H., Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Institute of Slavic Studies of Ernst Moritz Arndt University (*Greifswald, Germany*)

Georgiieva S., Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Plovdiv Paisii Hilendarski University (*Plovdiv, Bulgaria*)

Dmytrenko V., Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Kryvyi Rih State Pedagogical University

Kovpik S., Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Kryvyi Rih State Pedagogical University

Mishenina T., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Kryvyi Rih State Pedagogical University

Fink-Arsovski Zh., Doctor of Philology, Zagreb University (*Zagreb, Croatia*)

Hrniak A., Doctor of Philological Sciences, Zagreb University (*Zagreb, Croatia*)

Maliuga N., Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kryvyi Rih State Pedagogical University (*Responsible Secretary*)

Sharmanova N., Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kryvyi Rih State Pedagogical University (*Responsible Secretary*)

Editorial office address:

*Kryvyi Rih State Pedagogical University
Gagarin av., 54, Kryvyi Rih, 50086, Ukraine*

tel.: +38(056) 440-08-42

e-mail: kafedra_movy_kdpu@ukr.net

<https://journal.kdpu.edu.ua/>; <https://journal.kdpu.edu.ua/filstd>

ЗМІСТ

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Колоїз Ж. Глобалізаційні процеси та їхні наслідки для національних еколінгвальних систем.....	9
Кравцова Д. Вариантность передачи библейских имен в белорусском языке (общее и специфическое).....	23
Кулік Л. Рэпрэзентацыя канцэпту “каханне” ў беларускай і англійскай фразеалогіі, альбо Яшчэ раз пра каханне.....	33
Малюга Н. Медыйний простір 2020 року: моделювання події як пресеція самої події.....	44
Старасціна Г. Саматычныя фразеалагізмы як сродкі рэпрэзентацыі эмоцый (на матэрыяле беларускай і нямецкай моў).....	58
Теплякова А. О структуре словаря крылатых слов современного немецкого языка (для белорусов, изучающих немецкий язык как иностранный).....	68
Федіна О. Векторне моделювання гендерних фразеологічно-маркованих найменувань із концептом “людина”.....	87
Щербина Д. Повні українсько-білоруські міжмовні омоніми.....	97

ЛІНГВІСТИКА І ПОЕТИКА ТЕКСТУ

Бузько С. Функціонування складних речень у поетичному мовленні Василя Симоненка.....	113
Василенко Е. Ксенофобская риторика: тематическая организация интолерантного дискурса.....	123
Горбань А., Письменная И. Прагматический аспект текстов-рассуждений в английской литературе XVII века.....	133
Городецька В. Домінантні метафори ідіостилію Юрія Клена....	147
Журба С. Український світ у прозі Райнера Марії Рільке.....	159
Мишеніна Т., Селищева І. Релігійні світоглядні детермінанти у вітчизняному письменстві (на матеріалі історичного роману Ліни Костенко “Берестечко”).....	167
Онікієнко І. Лексико-інтонаційна структура вираження ірраціональних станів як передбачення власного шляху в поетичній збірці В. Стуса “Палімпсести”.....	180
Остроушко О. Ключові аспекти кількісної семантики	

в текстах сучасних кулінарних рецептів.....	197
Рингевич В. Мужская языковая личность в кинодискурсе (на материале экранизации романа М. Лермонтова “Герой нашего времени”)	207
Сокол В. Лексическая языковая игра в американском юмористическом дискурсе (на материале ситкомов “Friends” и “The Big Bang Theory”).....	215

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВ

Бакум З., Пальчикова О. Формування ключової компетентності “Спілкування іноземними мовами” учнів старшої школи на уроках української мови.....	225
Білоконенко Л. Курс комунікології в системі професійної підготовки філологів.....	243
Гаманюк В. Нові акценти в мовній освіті: зміни в додатковому томі “Загальноєвропейських рекомендацій із мовної освіти”....	264

РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

Дуб К. Із джерел народних і глибин душі : рецензія [Поповський А. М. Південноукраїнські джерела в історії формування української літературної мови. Дніпро : Ліра, 2018. 324 с.].....	275
--	-----

CONTENTS

STRUCTURE AND SEMANTICS OF LANGUAGE UNITS

Koloiz Zh. Globalization processes and their consequences for national ecolingual systems.....	9
Krautsova D. The variability in the transmission of biblical proper names in the Belarusian language (general and specific).....	23
Kulik L. Representation of the concept “Love” in the Belarusian and English phraseology, or Once again about love.....	33
Maliuga N. Media environment of 2020: modeling of the event as a precession of this event.....	44
Starostina A. Somatic phraseological units as a means of representing emotions (based on the material of the Belarusian and German languages).....	58
Teplyakova A. About the structure of the dictionary of winged words in the modern literary German language (for the Belarusians studying German as a foreign language).....	68
Fedina O. Vector modeling of gender phraseologically marked names with a person concept.....	87
Shcherbyna D. Full Ukrainian-Belarusian interlingual homonyms..	97

TEXT LINGUISTICS AND POETICS

Buzko S. Functioning of complex sentences in Vasyl Symonenko’s poetic language.....	113
Vasilenko E. Xenophobic rhetoric: Thematic organization of intolerant discourse.....	123
Gorban A., Pismennaya I. The pragmatic aspect of the reasoning texts in the 17 th. century English literature.....	133
Gorodetska V. The dominant metaphors of idiostyle of Yuri Klen..	147
Zhurba S. The Ukrainian world in the prose of Rainer Maria Rilke.....	159
Mishenina T., Selishcheva I. Religious worldview determinants in domestic literature (on the material of Lina Kostenko's historical novel “Berestechko”).....	167
Onikienko I. Lexical-intonational expression structure of irrational states as a prediction of one’s own way in the poetic collection of Vasyl Stus “Palimpsests”.....	180

Ostroushko O. Key aspects of semantics of quantity in texts of modern culinary recipes.....	197
Ringeovich V. Male language personality in cinematic discourse(based on the film adaptation of the novel “A hero of our time” by M. Lermontov)	207
Sokol V. Lexical language play in American Humorous Discourse (Based on sitcoms “Friends” and “The Big Bang Theory”).....	215

METHODS OF LANGUAGE TEACHING

Bakum Z., Palchykova O. Formation of a key competence “Communication in foreign languages” of high school students in Ukrainian language lessons.....	225
Bilokonenko L. The course of communicology in the system of vocational training of philologists.....	243
Hamaniuk V. New accents in language education: changes in the “Common European Framework of References for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume with New Descriptors”.....	264

REVIEWS AND SUMMARIES

Dub K. From the sources of folk and depths of the soul: a review [Popovsky A. M. South Ukrainian sources in the history of the formation of the Ukrainian literary language. Dnipro: Lira, 2018. 324 p.].....	275
--	-----

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ЇХНІ НАСЛІДКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОЛІНГВАЛЬНИХ СИСТЕМ

Жанна Колоїз

*Криворізький державний педагогічний університет
Kryvyi Rih State Pedagogical University
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна
koloiz.zv@gmail.com*

Колоїз Ж. Глобалізаційні процеси та їхні наслідки для національних еколінгвальних систем

У статті з'ясовано сутність феномену “глобалізація” в аспекті запозичення західного суспільно-політичного, економічного й культурного стилю життя; осмислено глобалізаційні процеси крізь призму еколінгвістичної теорії та їхнього впливу на національну еколінгвальну систему. Окреслено ситуації, згідно з якими, з одного боку, людська цивілізація відчувала й відчуватиме потребу в тих чи тих засобах міжкультурної, міжетнічної комунікації; з іншого, – використання національних мов вважають неадекватним, а відтак заявляють про глобальну мову міжнародного спілкування. Наголошено на відсутності внутрішньомовних механізмів, що слугуватимуть бар’єром на шляху до з’яви універсального наднаціонального семантичного коду, на можливих непоправних наслідках лінгвістичної глобалізації, оскільки неприхованою є загроза для етномовного планетарного розмаїття, як і цілком реальною є експансія “глобальної мови”. Репрезентовано результати глобалізаційних процесів, які можуть призвести до порушення стійкого еколінгвального балансу, а відтак – до знесамобутнення тих чи тих національних спільнот через добровільно-примусову “відмову” від основного засобу національної ідентичності.

Ключові слова: глобалізація, еколінгвістика, еколінгвальний баланс, еколінгвальна система, глобальна мова, запозичення, національна ідентичність.

Koloiz Zh. Globalization processes and their consequences for national ecolingual systems

This paper clarifies the essence of the “globalization” phenomenon within the aspects borrowed from the Western socio-political, economic and cultural lifestyle. It investigates globalization processes through the prism of ecolinguistic theory and their influence on the national ecolingual system. In addition this paper outlines the situations according to which, human civilization has felt and will feel the need for certain means of intercultural, interethnic communication. In the same time the following tendency is observed as using national languages is considered to be inadequate, and thus the global language of international communication is declared. It emphasizes the lack of intralinguistic mechanisms that will serve as a

barrier to the emergence of a universal supranational semantic code. Moreover this research manifests the possible irreparable consequences of so called linguistic globalization, as there is an undisguised threat to ethnolinguistic planetary diversity, and expansion of the “global language”. The later results of globalization processes can lead to the violation of a stable ecolinguistic balance, and hence to the depersonalization of certain national communities through voluntary and forced “abandonment” of the basic means of national identity.

The position of the Ukrainian state on the protection of the national language and culture is presented. The situation in Ukraine shows limited, defective functioning of the state language, imbalance between its nominal and actual role, constant obstacles to the expansion of Ukrainian-language communicative space, lack of favorable conditions for its development, healthy language competition, etc.

This paper focuses on the idea that the process of borrowing is inevitable, as it is a natural practice that promotes the renewal of certain lexicons; it complicates both the personal conceptual systems and the conceptsphere of the ethnos; it stimulates international contacts, closer to the achievements of civilization, etc. Although the following phenomenon is observed as the modern Ukrainian lexicon is too saturated with foreign-language, in particular with English-speaking samples. This paper highlights the reasons for the “mass English vocabulary invasion.

Key words: globalization, ecolinguistics, ecolingual balance, ecolingual system, global language, borrowing, national identity.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Зміну сучасного світового простору загалом і наукового зокрема першочергово пов'язують із процесами модернізації, що стали підґрунтям нової концепції на зразок глобалізація, яку подекуди ототожнюють із вестернізацією. Попри спільне англійськомовне походження лексеми, з одного боку, мають різне трактування: *globalization* – “усесвітня економічна, політична, культурна інтеграція й уніфікація; перетворення певного явища на планетарне”; *Westernisation* – “перехід особи, групи осіб чи суспільства від власної традиційної системи цінностей до системи американських чи західноєвропейських цінностей”, з іншого, – і в першому, і у другому разі йдеться про соціальну трансформацію, зумовлену впливом так званих “передових країн Заходу”, яка спричиняє глибинні зміни національного суспільного життя. Очевидним залишається й те, що обидва процеси впливають на світову цивілізацію і на рівень національних суспільних розвоїв, національних матеріальних культур.

Сучасна Україна, як і низка інших держав, вправно переймає новий і чужий західноєвропейський стиль суспільно-політичного, економічного, освітньо-культурного життя, робить його звичним для себе. Перехід від “традиційного” до “модерного” суспільства ґрунтований не лише на науково-технічному прогресі, але й на перетворенні (чи то відмові від) звичних нормативно-ціннісних систем. Причому “сильні світу цього” (і державні, і наукові) повсякчас демонструють “мистецтво” проєктування, спорудження й оздоблення глобальної споруди, говорять про інформаційну відкритість, інтернаціональну освіту, створення колективного інтелекту для керування світовими процесами й розв’язання світових проблем з урахуванням інтересів виживання й розвитку інших цивілізацій, ґрунтовані на принципі: запозичення західних цінностей у жодному разі не повинно знівелювати національних особливостей, і т. ін. Задля реалізації відповідних завдань, імовірно, має відбутися й комунікативне зближення через запровадження універсальної (“глобальної”) мови міжнародного спілкування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ці та інші проблеми стають об’єктом зацікавлення різних гуманітарних наук, з-поміж яких вирізняються ті чи ті міждисциплінарні лінгвістичні царини на зразок етнолінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика, еколінгвістика. Еколінгвістичний поступ зумовлений розбудовою таких важливих проблем, як-от: “екологія культури” (Д. Лихачов) та “екологія мови” (А. Хауген), де перше осмислювали крізь призму культурного середовища, його формування, розвитку, впливу на свідомість людини, друге – через взаємодію мови та її оточення, що являє собою суспільство, яке послуговувалося мовою як одним зі своїх кодів, пристосовували до ситуації конкурування мов як у межах держави, окремих соціальних груп, так і у свідомості громадянина цієї держави, що володіє кількома мовами. Це, своєю чергою, сприяло появі термінологічного розмаїття й на позначення напряму лінгвістичної теорії, яка репрезентує чинники, що негативно впливають на функціонування і розвиток мови, шляхи і способи її вдосконалення і т. ін., наприклад, *лінгвістична екологія, лінгвоекотологія, еколінгвістика*

тощо. Останню в широкому трактуванні пов'язують із вивченням “динаміки співіснування мови і людини в аспекті соціальної, мовної і мовленнєвої деградації й реабілітації” (О. Сковородніков), із дослідженням природних, соціальних і культурних умов, необхідних для збереження національних мов як засобів національної ідентичності в аспекті глобалізації.

Посилений інтерес до теоретико-методологічних і практичних засад молодшої лінгвістичної галузі знань викликав появу низки наукових доробків як зарубіжних (Н. Белозерова, Д. Ільїн, С. Іонова, Н. Колосова, Г. Копніна, В. Коровушкін, Н. Курашкіна, Н. Лабунець, Н. Мечковська, Л. Скворцов, О. Сковородніков, В. Шаховський та ін.), так і вітчизняних еколінгвістів (Б. Ажнюк, С. Дорда, О. Жихарева, С. Ключко, К. Кусько, М. Мірченко, Л. Нуждак, А. Радю, П. Селігей, О. Сербенська та ін.). Скерував вектор дослідження на наукові пошуки, зокрема й щодо можливості співіснування різних мов, усунення мовних конфліктів, підтримки й відродження так званих міноритарних (“уналежнених до меншості”) мов, визначення факторів, які забезпечували б високий ступінь вітальності (“живучості”) мов, адаптивних стратегій мов і мовних екологічних систем. І це цілком закономірно: перефразовуючи висловлення С. Тер-Мінасової, зауважимо: “глобальна мова у глобальному селі подекуди стає глобальною проблемою” [Ter-Minasova / Тер-Минасова 2008 : 297].

Мета запропонованої статті – осмислення сутності глобалізаційних процесів крізь призму еколінгвістичної теорії та їхнього впливу на національну еколінгвальну систему.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація комунікативного простору отримує як позитивні, так і негативні відгуки з боку вітчизняних учених (Л. Боярова, Л. Жиденко, О. Зернецька, А. Коваленко, А. Кургузов, Т. Лильо, В. Радчук, С. Чемеркін, О. Чередниченко, Л. Шлєїна, В. Штанько та ін.). Безапеляційним наразі є твердження про те, що людська цивілізація відчувала й відчуватиме потребу в тих чи тих засобах міжкультурної, міжетнічної комунікації. Виникають ситуації, коли використання національних мов вважають неадекватним, а тому все частіше звучать думки про глобальну

мову міжнародного спілкування. Водночас науковці активно розмірковують над низкою й інших проблем, скажімо, чи наявні відповідні внутрішньомовні механізми, що слугуватимуть бар'єром на шляху до з'яви універсального наднаціонального семантичного коду.

Донедавна основною перешкодою на шляху до побудови глобального суспільства вважали відсутність належного засобу міжкультурної комунікації: мовне розмаїття буцімто унеможлиблює порозуміння між народами, так би мовити, “гальмує” об'єднання людства для розв'язання проблем усесвітнього масштабу, інакше кажучи, не дає змоги побудувати “нову вавилонську вежу” (С. Тер-Мінасова). Здається біблійна історія повторюється у зворотному напрямку, бо національні мови й національні культури піддаються тотальній англізації, що, з одного боку, загрожує національній самобутності, а з іншого, – самій англійській мові (пор.: процеси креолізації (нативізації), акультуризації, варіативності і т. ін.). Відповідно, занепокоєння тим, як поступово й непомітно пригнічується національна ідентичність у посткомуністичному світі, є небезпідставними. До того ж повсякчас демонструють впевненість: так званий спрощений варіант англійської мови (“Global English”, “International English”, “New World English” і т. ін.) зможе виконувати роль “глобального засобу комунікації” під час залучення охочих до “глобального простору”. Глобальна мова стає своєрідною перепусткою, яка гарантує “право входу до світової спільноти”, “кодом доступу”, знання якого відкриває неабиякі можливості. Щоправда, природність і раціональність активного, наполегливого, пристрасного поширення (чи то нав'язування?!) глобалізаційних процесів подекуди піддають запереченням, як і твердження про те, що глобальна мова є національно нейтральною. Адже, як відомо, будь-яка мова вирізняється специфічними (фонетичними, лексичними, словотвірними, граматичними і т. ін.) національними рисами, які, безперечно, нейтралізувати неможливо [Егохіна / Ерохіна 2009 : 31].

Окрім того, ми вже маємо негативний досвід побудови вавилонської вежі на ймення комунізм, задля чого всі національні спільноти колишнього Радянського Союзу

послугувалися “великим і могучим” як засобом міжнаціонального спілкування. Українці донині стоять перед вибором добровільно-примусової чи то русифікації, чи то англізації, а страждає, як завжди, українізація. В умовах сучасних глобалізаційних (як позитивно, так і негативно оцінних) процесів спостерігаємо порушення еколінгвального балансу, традиційної рівноваги еколінгвосистеми.

Наразі чимало науковців наголошує на можливих непоправних наслідках лінгвістичної глобалізації, оскільки неприхованою є загроза для етномовного планетарного розмаїття, як і цілком реальною є експансія “глобальної мови”.

Прагнення євроінтегруватися спонукає мільйони українців пристосовуватися до “спільного проживання в певному середовищі існування” (глобальному світі), а це змушує їх ставити універсальне, світове над національним. Так, скажімо, академічна мобільність сьогодні не є правом вибору національної наукової спільноти, а обов’язком, від виконання якого безпосередньо залежить і функціонування навчального закладу, і статус науковця. Вона так само отримує “за” і “проти”. Нині очевидним є й те, що чимало еколінгвальних систем загалом, як і українська зокрема, уражені небезпечним вірусом, який, на превеликий жаль, може викликати різні “мовні хвороби” (пор.: “хвора мова”, “серйозно хвора мова”, “смертельно хвора мова”, “хронічно хвора мова” і т. ін. [Іонова / Ионова 2016 : 15]). Відбувається й відбуватиметься “природний добір”, виживають і виживатимуть не ті, які виявляються найбільш пристосованими до умов глобального середовища, а ті, що мають сприятливі “спадкові” характеристики, передані від покоління до покоління. Задля того, аби забезпечити високий ступінь вітальності національній мові, потрібна розумна державна мовна політика, яка чи то унеможливила б, чи то зменшила б вплив небезпечних глобалізаційних тенденцій: в умовах глобальної конкуренції різних мовно-культурних систем “важливим завданням як для України, так і для кожної нації є збереження національно-культурної самобутності як спротив асиміляції до сучасного глобального мовно-культурного стандарту шляхом збереження, розвитку та

популяризації національної мови та культури” [Kurhuzov, Kompaniets / Кургузов, Компанієць 2017 : 79]. Напрошується логічне запитання: чи можна вважати позицію української держави щодо захисту національної мови і культури непохитною, неухильною, послідовною, переконливою? І відповідь на нього передбачувана. Донині в Україні спостерігаємо обмежене, неповноцінне функціонування державної мови, дисбаланс між її номінальною й фактичною роллю, постійні перешкоди для розширення українськомовного комунікативного простору, відсутність сприятливих умов його розвою, здорової мовної конкуренції і т. ін.

Сьогодні (як ніколи!) задля збереження еколінгвального балансу варто дбати не лише про атмосферу взаєморозуміння й взаємодії між усіма складовими етномовної структури глобального середовища, але й передовсім про всебічний розвиток і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, підтримувати право української національної спільноти на збереження й популяризацію своєї мовно-культурної спадщини. Поки що нам нав'язують чужу мову, культуру, традиції, звички, смаки, вподобання. Глобальна експансія відбувається на всіх напрямках: від ЗМІ (радіо, телебачення, Інтернету тощо), наукового і художнього дискурсу до розмовно-побутового мовлення. Її наслідки спрогнозувати нескладно: згідно з позицією В. Радчука, “на теренах України взаємодіятимуть і змагатимуться в життєздатності” такі мови: 1) літературна українська; 2) літературна російська; 3) розцвічений українськими колоніальний відгін російської; 4) зросійщена, а ще й трохи англійована українська; 5) український місцевий варіант англійської – *укрлиш*; 6) англійована українська; 7) піджино-суржик *укруслиш* – мішанка української, російської та англійської мов, яка істотно відійшла від будь-якої норми, проте має шанс скоро олітературитися; 8) англійований *укр'яз* – піджин, а далі й креол з тектонічними змінами в граматиці й фонетиці, який може також стати наступним етапом взаємодії мов [Radchuk / Радчук 2005]. Мова, як відомо, є одним із показників культурно-політичного напрямку розвитку країни, а тому ні українсько-російський, ні українсько-англійський

“мішанець” (В. Радчук) не сприяють національно-культурному поступові. До того ж так звані “пасажі”, що з’явилися як результат тих же глобалізаційних процесів, є небезпечними, згубними, завдають непоправної шкоди “здоров’ю” мови, культури, а зрештою й здоров’ю самої нації. Наприклад: 1) *“Гадаєш, піпл буде без бонусу й пресингу толерувати інвазію офшорних брендів у прайс-листах наших маркетів і на бігбордах?”* – зі смайлом на фейсі проартикулював бой-френд іміджмейкер офіс-менеджерці за бізнес-ланчем з бренді й чикен-кйив у снєк-барі фітнес-центру, коли диск-жокей міняв рімейк синглу модерної хедлайнерки-суперстар на коктейль з хітів попси, мікс гардроку, арт-тотіку, репу – харитативний ексклюзив для фанів брейк-дансу й рекреаційного секондхенду; 2) *Що за слоган з постера? Не жєни перманентно, без тайм-ауту піарний фаст-фуд, як на брифінгу перед самітом чи на пабліситі ток-шоу зі спікером! Ти ж не копїрайтова топ-модель істеблїшменту. Та й не репрезєнтант формації аутсайдерів, не тінейджер-скінхед чи памперсний байкер з пірсингом. Ти – креативний трейдер інновацій, промоутер маркетингу й сайдингу, хай-фай модератор, тебе рєспєктують фундатори холдингів, спонсори перформєнсів, монетарні боси, що мають кейси баксів на депозитах і гігабайти в ноутбуках лояльних білих комірців! Не пролонгуй нєнсєнс у фрустрацій депресивним кілером із мильного трилера. Наш месидж рєцептору – цє глобальний виклик. Фокусуватися в дискурсі конвенційної трансляції та мобільної перцепції на євєнтуальних лейбєлах прагматичної екзистєнції і нефункційних субститутах ноу-хау хєпієндової футуристики – аналєг суїциду на старті. Альтєрнатива – драйв у тренді. Концєнтруємоя на тотальному консєнсусі щєдо формату тренінгу просунутої гєнєрації лідєрів. Щєб мати з гарантією рєальний дилінг, трєба зафєндувати драстичний монїторинг і рєлєвантний консалтинг дистриб’ютєрів, імплєментувати трансформацию мєнталїтєту чєрез мас-мєдіа і шоу-бізнєс, поюзати для піар-акцій кліпи, музик-фєсти, інєт-клаби, таблєйди, рєйтингових спічрайтерів, блєкбастєрних секс-бомб, дайджєсти віртуальних блєків, пакєти тєстів для аплїкантів на гранти;* 3) *Вау, моя бізнєс-лєді, твій прєс-рєліз –*

супер для адмінсайту фірми! Але таймер у холі демонструє фінал вікенду й акселерує інтенцію фінішувати з чізбургером та біг-шейком. Подискутуймо адекватно на бізнес-панелі або в чаті он-лайн, окей? [Radchuk / Радчук 2005]. Пор.: так звану “культурно-освітницьку програму” “Від джерел до джерел” (URL : <https://www.youtube.com/watch?v=ynMpaHAj-00>), яка, власне, вкотре підтверджує: “із преси, радіо, телебачення сиплється філологічно й морально нешеретована продукція” (Л. Костенко). Таке “неекологічне” спілкування здатне трансформувати традиційні поведінкові установки, орієнтації й духовно-моральні цінності, що так само згубно впливає на збереження національної ідентичності й самобутності; спричиняє різні психологічні деструкції, порушує суспільні правила, етичні норми, прийнятний стиль взаємодії, що призводить до появи безпорядку, хаосу, масової агресії, занепаду і т. ін. Змінюється світогляд і модель поведінки, деформується як особистість, так і суспільство загалом. У цьому плані актуально звучить думка “Слово – ключ від душі. Ми шукаємо в ньому сенс і знаходимо цілий світ. Ми, проте, рідко пов’язуємо енергетичну потугу слова з прямими наказами на взірець “сядь і встань”. І майже ніколи не думаємо про те, що владу над нами мають слова, пересажені з іншого клімату, вихолощені й нісенітні. Ми й не підозрюємо, який небезпечний полон таять навіяні ними сум’яття і заціпеніння, у яку безодню непевності й покірливості манить їхнє порожнє дзенькання в тумані. Разом з безперервним сіпанням між мовними світами пуста абракадабра пригнічує розум і паралізує волю – це симптом радше заміру й замаху, аніж недомислу. Безглуздя виховує раба” [Radchuk / Радчук 2005]. Чужорідні елементи мають статус шлаків у мовному організмі, вони “прорвали греблю нашої мови не так з огляду на процеси глобалізації, чи інтернаціоналізації світу, як через невіднайдення сили у самій собі – себто мові” [Farion / Фаріон 2013 : 168–169]. Через шалений тиск іноземних запозичень у національній мові занепадає власний мовотворчий потенціал, слабшають стосунки з безпосередніми носіями рідномовної стихії. Невпинний потік чужомовних слів, подекуди невмотивованих і незрозумілих,

наповнює повноводні українськомовні словесні ріки, що виходять зі звичних берегів.

З одного боку, є розуміння того, що запозичень не уникнути, бо вони є закономірним процесом, що сприяє оновленню тих чи тих лексиконів, ускладнює концептуальні системи індивіда, концептосфери етносу, стимулює міжнародні контакти, наближує до досягнень цивілізації і т. ін., з іншого, – сучасний український лексикон занадто перенасичений чужомовними, зокрема англійськомовними, зразками, як-от: *армреслінг, афтершоук, барбер, барбершоп, дайджест, кардмейкінг, коворкінг, консумент, лізінг, мейкап, ньюз-реліз, постер, раунд-трип, сегвей, сейл, сек'юріті, сиквел, скрапбукінг, стартап, спойлер, сублізінг, тикер, треш, фейк, флаер, хайкінг, хештег* тощо. Причини “навального вторгнення англізмів” різні, з-поміж яких вирізняються нові умови розвитку суспільства, “що поволі та болісно після сімдесятилітнього перебування в прокрустовому ложі тоталітарної системи входить до іншого, певною мірою відкритого світу” [Farion / Фаріон 2013 : 169]. Вочевидь, масове використання таких знаків аж ніяк не сприяє національному спілкуванню, взаєморозумінню і взаємодії. Носіям української мови (і не тільки!) зазвичай важко чітко визначити їхнє поняттєве поле, а відтак відповідні запозичення зазвичай виявляються “порожніми звуками”.

Проілюструємо це на прикладах. Так, скажімо, донедавна для означення поняття “відокремлення, позбавлення зв'язку з навколишнім світом” українські мовці досить активно послуговувалися запозиченою з французького вокабуляру лексемою *ізоляція* (фр. *isolation* – “відділення, роз'єднання”); значення ж “ізоляція інфекційних хворих, а також осіб, які з ними контактували” традиційно супроводжує лексему *карантин* (фр. *quarantaine* < *quarante* – “сорок”). Сучасна пандемійна ситуація, під час якої застосовують режим ізоляції населення, обмежують свободу пересувань і дій у певній зоні тощо, оприявлена у вигляді лексеми *локдаун* (англ. *lockdown* – “ізоляція, карантин”, якої, до речі, ще немає у комп'ютерній пам'яті, а тому система постійно виправляє його на *нокдаун* (пор.: *нокдаун* (англ. *knock-down, knockdown* – “нищівний удар”,

стан спортсмена, що характеризується обмеженою обороноздатністю й частковою втратою функціональних можливостей для продовження змагання внаслідок отриманого удару”). Скопійована манера комунікативної поведінки переходить з мови в мову, із уст в уста, нібито долає бар’єри в суспільній свідомості й буцімто наближає тих, хто в такий спосіб “глобалізує” власну мову, до глобального світового простору. Такі зовні (за формою) привабливі, але внутрішньо (за змістом) “порожні” для середньостатистичного мовця чужорідні елементи приречені на відторгнення, бо сприймаються як варваризми.

Національне агентство із забезпечення якості вищої (української!) освіти, оцінюючи освітні програми підготовки українських бакалаврів, магістрів, докторів філософії, демонструє проникнення лінгвальних глобалізаційних процесів і в освітню сферу. Сучасний студент зобов’язаний знати, що *контент* (англ. *content* – “зміст, вміст”) – це “інформація, яка міститься в певному ресурсі”, а *стейкхолдер* (англ. *stakeholder*) – “зацікавлена сторона”, *soft skills* (“м’які навички”) – “комплекс неспеціалізованих, надпрофесійних навичок, які відповідають за успішну участь у робочому процесі, високу продуктивність і, на відміну від спеціалізованих навичок, не пов’язані з конкретною сферою” тощо. А відтак, замінити звичні й зрозумілі для себе слова й описові звороти маловідомими й рідковживаними. Інакше кажучи, повинен рухатися в ногу з часом, адаптуватися до умов глобалізаційного середовища. Наскільки така мовна політика була доцільною, стане зрозуміло в недалекому майбутньому. Розв’язання окреслених проблем потребує максимальних зусиль учених різних наукових царин і різних країн.

Зауважимо: у глобальній поліфонії вловлюємо й фальшиві ноти, адже взаємодію національних мов у глобальному просторі важко назвати гармонійною, безконфліктною, що є цілком закономірним, оскільки в системі будь-якої мови, як і у природі та суспільстві, діє один з основних законів діалектики: єдність і боротьба протилежностей, що передбачає драматичне зіткнення різних сил. За таких обставин “боротьба” між глобальним і національним неминуча: чужомовні елементи, стимульовані конкретною мовленнєвою ситуацією, залучатимуться до

комунікативного обігу, самодостатня ж національна мовна споруда, ґрунтована на міцних підвалинах національно-культурних цінностей, відштовхуватиме від себе все випадкове, “як живий організм відкидає інородний білок”. Принаймні так мало б бути, бо кожен народ має непохитне право залишатися самим собою, відповідно, комунікуючи з іншими етносами, захищати свої національні інтереси, морально-етичні й культурні цінності, власну мову як одну з основних ознак національної ідентичності. Варто не забувати про те, що наслідки безвідповідального пристосуванства можуть бути трагічними. Адже наша мова – це “обличчя народу”, що нині, на превеликий жаль, “тяжко спотворене” (Л. Костенко). Наразі маємо “патологічні мутації”, які треба діагностувати й лікувати.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Насамкінець зауважимо: з одного боку, будь-який розвиток, суспільний зокрема і світовий загалом, – це добре; з іншого, – обраний вектор розбудови комунікативного простору унеможливорює взаємодію між націями за допомогою національних мов, “наполягає” на використання глобальної мови. Глобалізаційні процеси є незворотними, щоправда, їхні наслідки для національних еколінгвальних систем поки що важко спрогнозувати, як і те, яка доля чекає саму “глобальну мову” і чи зможуть учасники глобалізаційних процесів гарантувати непорушність сучасної мовної мапи світу. Гучні заяви про “глобальну мову” як засіб контактування представників різних етносів не повинні залишити поза увагою механізми збереження національно-культурної ідентичності й самобутності. Природно застерегти себе від цілковитого схилення перед системою американських чи західноєвропейських цінностей, “накреслити шляхетні обриси своєї культури”.

За інших умов глобальна повинь спроможна змінити національне русло, загрожує підтопленням національних лінгвальних ліній великих і малих держав на континентах, а “острівні” мови взагалі можуть “піти під воду” і зникнути назавжди. Це дуже небезпечно. Про це треба пам’ятати, бо, “навчаючись чужого”, не треба “цуратися свого”.

Література

1. Белозерова Н. Н., Лабунец Н. В. Эколингвистика : в поисках методов исследования : монография. Тюмень : Изд-во Тюменского гос. ун-та, 2012. 256 с.
2. Ерохина Е. В. Языковой вопрос глобального мира. *Известия Пензенского гос. педагог. ун-та имени В. Г. Белинского* : Гуманитарные науки. 2009. № 11 (15). С. 30–34.
3. Ильин Д. Ю. Лингвоэкологический портрет регионального топонимикона: критерии описания. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2. Языкознание*. 2018. Т. 17. № 3. С. 99–107.
4. Ионова С. В. О двух аспектах эколингвистических исследований. *Экология языка и коммуникативная практика*. 2016. № 1. С. 10–25.
5. Ключко С. О. Поступ еколінгвістики в Україні: аналітичний огляд. *Система і структура східнослов'янських мов* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 12. С. 3–18.
6. Копнина Г. А. Экология языка и экология речи как разделы эколингвистики. *Экология языка и коммуникативная практика*. 2014. № 2. С. 78–89.
7. Курашкина Н. А. Эколингвистика или лингвоэкология? терминологическая дилемма междисциплинарной научной области. *Экология языка и коммуникативная практика*. 2015. № 2. С. 143–156.
8. Кургузов А., Компанієць Л. Українська мова і культура у глобальній поліфонії: стан та перспективи. *Схід*. 2017. № 5 (151). С. 78–81.
9. Лильо Т. Комунікація. Ідентичність. Глобалізація. Львів, 2004. 134 с.
10. Мірченко М. В. Основи екології української літературної мови: проблеми, можливості, перспективи. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філологічна”*. 2014. Вип. 50. С. 16–19.
11. Радчук В. Параметри і взаємодія мов. *Дивослово*. 2005. № 6. С. 36–44. URL : <https://varta.kharkov.ua/articles/1108550>
12. Радю А. Мовна екологія: напрями та проблеми дослідження. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2013. № 27. С. 191–197.
13. Сковородников А. П. К философским основаниям предметной области эколингвистики. *Экология языка и коммуникативная практика*. 2014. № 2. С. 140–161.
14. Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур. Москва : Слово / Slovo, 2008. 344 с.
15. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей) : монографія. 3-є вид. доповн. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. 332 с.

References

1. Belozerova N. N., Labunets N. V. Ekolinguistika : v poiskah metodov issledovaniya : monografiya. Tyumen : Izd-vo Tyumenskogo gos. un-ta, 2012. 256 s.
2. Erokhina E. V. Yazykovoy vopros globalnogo mira. *Izvestiya Penzenskogo gos. pedagog. un-ta imeni V. G. Belinskogo* : Gumanitarnyye nauki. 2009. N 11 (15). S. 30–34.

-
3. Ilin D. Yu. Lingvoekologicheskiiy portret regionalnogo toponimikona: kriterii opisaniya. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2. Yazykoznanie*. 2018. T. 17. N 3. S. 99–107.
4. Ionova S. V. O dvuh aspektah ekolingvisticheskikh issledovaniy. *Ekologiya yazyka i kommunikativnaya praktika*. 2016. N 1. S. 10–25.
5. Klochko S. O. Postup ekolinhvistyky v Ukraini: analitychnyi ohliad. *Systema i struktura skhidnoslovianskykh mov* : zb. nauk. prats. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2017. Vyp. 12. S. 3–18.
6. Kopnina G. A. Ekologiya yazyka i ekologiya rechi kak razdelyi ekolingvistiki. *Ekologiya yazyka i kommunikativnaya praktika*. 2014. N 2. S. 78–89.
7. Kurashkina N. A. Ekolingvistika ili lingvoekologiya? terminologicheskaya dilemma mezhdistsiplinarnoy nauchnoy oblasti. *Ekologiya yazyka i kommunikativnaya praktika*. 2015. N 2. S. 143–156.
8. Kurhuzov A., Kompaniiets L. Ukrainska mova i kultura u hlobalnii polifonii: stan ta perspektyvy. *Skhid*. 2017. N 5 (151). S. 78–81.
9. Lylo T. Komunikatsiia. Identychnist. Hlobalizatsiia. Lviv, 2004. 134 s.
10. Mirchenko M. V. Osnovy ekolohii ukrainskoi literaturnoi movy: problemy, mozhlyvosti, perspektyvy. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*. Seriya "Filolohichna". 2014. Vyp. 50. S. 16–19.
11. Radchuk V. Parametry i vzaiemodiia mov. *Dyvoslovo*. 2005. N 6. S. 36–44. URL : <https://varta.kharkov.ua/articles/1108550>
12. Radu A. Movna ekolohiia: napriamy ta problemy doslidzhennia. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh*. 2013. N 27. S. 191–197.
13. Skovorodnikov A. P. K filosofskim osnovaniyam predmetnoy oblasti ekolingvistiki. *Ekologiya yazyka i kommunikativnaya praktika*. 2014. N 2. S. 140–161.
14. Ter-Minasova S. G. Voyna i mir yazykov i kultur. Moskva : Slovo / Slovo, 2008. 344 s.
15. Farion I. D. Movna norma: znyshchennia, poshuk, vidnova (kultura movlennia publichnykh liudei) : monohrafiia. 3-ye vyd. dopovn. Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2013. 332 s.

*Стаття надійшла до редакції 17.06.2020 р.
Прийнята до друку 22.10.2020 р.*

УДК 811.161.3'42:27-23

**ВАРИАНТНОСТЬ ПЕРЕДАЧИ
БИБЛЕЙСКИХ ИМЕН В БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКЕ**

Дарья Кравцова

*Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова
Mogilev State A. Kuleshov University*

*ул. Космонавтов, 1, Могилев, 212022, Республика Беларусь
kravtsova@msu.by*

Кравцова Д. Варіантність передачі біблійних імен у білоруській мові (загальне і специфічне)

У статті порушено проблему багатоваріантності імен біблійних персонажів у художніх і публіцистичних текстах білоруської мови. З'ясовано специфіку вживання імен-біблеїзмів, узятих із текстів Старого Заповіту. Відповідно до специфіки використання виокремлено п'ять основних груп, з-поміж яких зроблено акцент на тих чи тих біблійних персонажах текстів, ґрунтованих на біблійних міфах. Наголошено на тому, що біблійні власні назви використовувані в публіцистичних текстах у вигляді цитат, метафор, порівнянь, є компонентами білоруських фразеологічних одиниць, функціонують у різних варіантах, що пов'язано передовсім з орфографічним оформленням.

Ключові слова: біблеїзм, власне ім'я, фразеологізм, текст.

Krautsova D. The variability in the transmission of biblical proper names in the Belarusian language (general and specific)

The article deals with the problem of the multivariance of the names of biblical characters in fiction and journalistic texts in the Belarusian language (such as: *Jesus Christ, Abraham, Daniel, Zechariah*, etc.). Further, this article discusses the specifics and variations of the usage of biblical proper names, taken from the Old Testament. The contexts are taken from the works of Belarusian writers, as well as fiction and journalistic texts translated into Belarusian language. Based on the specificity of the use of biblical proper names, the names were divided into 5 groups: 1) the bibleism is used as a character in a work based on biblical myths; 2) the bibleism is used in a reference to the biblical text; 3) the bibleism is used in metaphors / comparisons; 4) the bibleism is used as a part of a phraseological unit, 5) the bibleism is used in a direct quotations from the Bible.

Further, as a result of the analysis, we found out that although the use of biblical proper names is similar in fiction and journalistic texts, there are still differences. Due to the small number of examples, we can conclude that the biblical names that came into use from the Old Testament are not widespread in journalistic texts in the Belarusian language, and are used mainly in the form of quotes, metaphors and comparisons as arguments to confirm their point of view. Biblical

proper names that are parts of the metaphors, comparisons and phraseological units are common for literary texts. In addition, a certain variety of spelling of biblical names in the Belarusian language necessitates their standardization for adequate perception and identification in the speech of native speakers.

Key words: bibleism, proper name, phraseology, text.

Постановка проблемы и ее связь с важными научными задачами. Библизмы широко употребляются в речи носителей языка, произведениях художественной литературы, поэзии и периодической печати. Наиболее часто упоминаются действующие лица библейских сюжетов: Бог, дьявол и его различные проявления, ангелы и, конечно, люди, и поэтому, к себе привлекают внимание расхождения в основных библейских именах и понятиях. На сегодняшний день на белорусском языке существуют 13 переводов Нового Завета и 2 полных перевода Библии [Charota / Чарота 2010 : 500]. Изучив некоторые библейские тексты, переведенные на белорусский язык с 1920 г., мы обнаружили, что переводы некоторых имен собственных полностью совпадают лишь в трех из восьми изданий. В связи с этим, при переводе библизмов на белорусский язык, актуальным является точность перевода, необходимость знания, откуда переводимый автор приводит то или иное написание библейского имени, какой именно перевод Библии он использует. Изучение вариантности передачи библейских имен в современном белорусском литературном языке является одной из актуальных задач белорусского языкознания. Особенно важным видится словарное описание библизмов в нормативном аспекте, поскольку в белорусском языке как ни в каком другом распространена вариантность в написании (и произношении) многих библейских имен собственных.

Анализ последних исследований и публикаций. Библизмы широко употребляются в речи носителей белорусского языка, в текстах белорусской художественной литературы и публицистики. В последнее время активно ведутся исследования по лексикографическому описанию библейских слов и выражений, которые употребляются в современном белорусском языке [Ivanov, Krautsova / Иванов, Кравцова 2019; Ivanov / Иванов 2019; Ivanov / Иваноў 2019; Ivanov / Иваноў 2018a; Ivanov / Иваноў 2018б]. Наиболее активно разрабатывается

сопоставительное описание библеизмов в белорусско-иностранноязычных переводных словарях [Walter, Ivanov, Mokienko / Вальтер, Иванов, Мокиенко 2019; Ivanov, Mokienko / Иванов, Мокиенко 2017; Ivanov, Mokienko / Іваноў, Макієнка 2019а; Ivanov / Іваноў 2011; Ivanov, Mokienko / Іваноў, Макієнка 2019б]. К настоящему моменту уже подготовлены два полилингвальных белорусско-иностранноязычных словаря библеизмов [Lepta / Лепта 2014; Lepta / Лепта 2019а; Lepta / Лепта 2019б]. При этом библейские имена представлены в них не в полном объеме.

Цель исследования. В данной статье мы рассмотрим библеизмы-имена собственные, упоминающиеся в текстах Ветхого Завета. Контексты взяты из произведений белорусских писателей, а также художественных и публицистических текстов, переведенных на белорусский язык. Источником материала послужил Национальный корпус белорусского языка.

Изложение основного материала исследования. В результате исследования были обнаружены имена библейских персонажей, которые имеют несколько вариантов употребления. Например, один из центральных персонажей Нового Завета, Иисус Христос, имеет самое большое количество вариантов употребления: *Ісус, Езус, Іісус, Хрыстус, Хрыстос*. Также многовариантными являются имена пророков, апостолов, святых и других библейских персонажей, таких, как Авраам, который имеет в белорусском языке такие варианты, как *Абрагам, Абрам, Аўраам*. Имя одного из главных библейских пророков Даниила также имеет несколько вариантов: *Данііл, Даніл, Данель*. Один из Двенадцать малых пророков, Захария, имеет 4 варианта употребления: *Захарыя, Захары, Захара, Захар*.

На основании специфики употребления библеизмов, все библеизмы-имена были дифференцированы на 5 групп.

1. Употребление библеизма в качестве персонажа произведения, основанного на библейских мифах. Напр.: **КАИН**: *Ты стамілася?*; **ЕВА**: *Не, зусім не стамілася* (А. Курэйчык. Згублены рай) – Каин и Ева это персонажи Ветхого Завета. Ева – первая женщина, созданная из ребра Адама, Каин – ее первый сын; *Усе распуснічалі, рабавалі, кралі, і гразь маны запоўніла гарады. Толькі праведны Лот трымаў сям'ю сваю ў чысціні* (К. Тарасаў. Тры жыцці княгіні Рагнеды). Лот является

Ветхозаветным праведником, который был вместе с семьей спасен Богом от гибели при разрушении небесным огнем Содома и Гоморры.

2. Употребление библеизма в отсылке к библейскому тексту. Напр.: *Мне хочацца паразважаць над сачавічнай поліўкай. У Бібліі ёсць апавед пра Ісава і Іакава. Ісаў – старэйшы брат, Іакаў – малодшы... Ісаў павінен быў атрымаць у спадчыну ад Аўраама ўсе абяцанні Бога* (Звязда. Меркаванні ўдзельнікаў Усебеларускага народнага сходу). В данном отрезке упоминается миф, описанный в книге Бытия, в котором Иаков хитростью заставил своего брата-близнеца Исава отказаться от права первородства за чечевичную похлёбку.

3. Употребление библеизма в метафорах и сравнениях. Напр.: *Чорны, як Каін, і дзве левыя нагі. Тры дні, тры ночы, браце мой, з хаты не выходзілі! А потым выйшаў ён...* (Я. Брыль. Ніжнія Байдуны); *Лаўчэня быў маладзец, хоць і паліцай. А вось другі аказаўся апошнім гадам. Не памятаю ўжо ягонага прозвішча, але па вёсках яго звалі Каін. І сапраўды быў Каін, многа бяды нарабіў людзям. І адкуль што ўзялося – чорт ведае* (В. Быкаў. Абеліск). Каин – старший сын Адама и Евы, убивший из зависти своего брата. Здесь употребляется в переносном смысле, как о злодее, плохом человеке вообще.

4. Употребление библеизма в составе фразеологизма. Напр.: *Мы, вядома, усе ад Адама. Адзін народ. Але ж мы дваране* (У. Караткевіч. Каласы пад сярпом тваім). Фразеологизм, обозначающий всех людей, все человечество как потомков Адама.

5. Употребление прямой цитаты из Библии, напр.: *І ўведаюць, што Я – Гасподзь Бог іхні, калі, расьсеяўшы іх сярод народаў, зноў зьбяру іх у зямлю іхнюю...* [Езэкііль 39:23] (П. Севярынец. Нацыянальная ідэя. Фэнамэналёгія Беларусі). Номер стиха в скобках показывает прямую ссылку на книгу. *Як прарок Ісаія кажа: Ібо ад гласу Гасподня скалатнеца Асур, жэзлам паражаны* (У. Случанскі. Драбы).

Были также обнаружены имена библейских персонажей, которые имеют несколько вариантов употребления. Например, один из Ветхозаветных патриархов и родоначальников еврейского народа – Авраам – имеет в белорусском языке такие

варіанти, як *Абрагам*, *Абрам*, *Аўраам*. Самим частотним является имя *Аўраам*, в то время, как *Абрам* употребляется в основном только в составе фразеологизма *да Абрама на (па) піва*: *Гасподзь, – спытаў Аўраам, – але калі ёсць у гарадах праведнікі...* (К. Тарасаў. Тры жыцці княгіні Рагнеды); *І не думайце самі сабе гаварыць: “У нас бацька Абрагам* (І. Лагвіновіч. Ян Прадвеснік); *Паілюць мяне хутка да Абрама на піва* (Я. Колас. Дзікае паляванне караля Стаха);

Имя одного из главных библейских пророков Даниила также имеет несколько вариантов: *Данііл*, *Даніл*, *Данель*, однако в текстах употребляется только один вариант: – *Вы хто? – вырвалася ў мяне міжволі. – Слуга Божы, Данііл, – прамовіў ён працяжна, набліжаючыся. Хоча сказаць, што ён вядомы біблейскі прарок, – падумаў я ўзлавана* (А. Гара. Страшны Суд).

Один из Двенадцать малых пророков, Захария, имеет 4 варианта употребления: *Захарыя*, *Захары*, *Захара*, *Захар*. Но в художественных и публицистических текстах также встречается только один: *А там на вуніяцкім храме Звеставання, што каля торжышча, пачалі прамаўляць пад час ютрані прарокі Захарыя ды Ісая, і ўсё, кажуць, найчасцей гугнявым голасам бажавольнага Баўтрамея, што жыў за ярам у звярынай бярозе* (У. Арлоў. Маналог святога Пётры).

В художественных текстах библеизмы чаще всего употребляются в качестве метафор, упоминаются такие персонажи, как Каин, Адам и Ева: *І вы цяпер рукамі кáта гатовы згоду дараваць? Але ці можна у вас брата, скажэце, **каіны**, прызнаць?* (Я. Колас. Ворагам...); *Лаўчэня быў маладзец, хоць і паліцай. А вось другі аказаўся апошнім гадам. Не памятаю ўжо ягонага прозвішча, але на вёсках яго звалі **Каін**. І сапраўды быў **Каін**, многа бяды нарабіў людзям. І адкуль што ўзялося – чорт ведае* (В. Быкаў. Абеліск) – во всех примерах Каин изображается преступником, злодеем вообще; *Што такое каханне? Гэта падман, якім спакусіў д’ябал Адама і Еву ў Раі. Каханне – гэта плод тваіх фантазій* (Л. Адамовіч. Кветкі самотнай князёўны); *І тады, на схіле дзён, я ўспомню адно... То варвара з галаўнёй і доўбняй, то Адама ў вадаспадзе, то пиячотнага каханка* (У. Караткевіч. Чазенія) – об Адаме как супруге, любимом.

Упоминається Ной, один із ветхозаветних патріархів, був єдиним людиною, якому разом з родиною було даровано спасіння в час всесвітнього потопу. *Што насы навесілі, быццам сусветны потоп, – сказаў Богдан. – Вы – не птушкі, а я – не Ной. Мне завуць Васільём* (В. Супрунчук. Лінія).

Самы частотны *ад Адама* – фразеалагізм, абазначаючы ўсех людзей, усе чалавечыства як нашчадкаў Адама: *Мы, вядома, усе ад Адама. Адзін народ. Але ж мы дваране* (У. Караткевіч. Каласы пад сярпом тваім); *Мы ўладары яшчэ ад Адама, Вы – ад Адама яшчэ рабы* (У. Караткевіч. Хрыстос прыязмліўся ў Гародні), дзе *ад Адама* абазначае “с вельмі даўніх часоў, з старажытнасці”. Такае ж значэнне у фразеалагізме *пры Еве і Адаме*: *Не злічыць яго гадамі, часу мерай ніякой. Ён пры Еве і Адаме ганарыўся барадой* (П. Броўка. Ода Зубру).

Фразеалагізм у *касцюме Адама* апісвае абнажэнага чалавека: *Былі яны зусім голыя, як Ева ў касцюме Адама, сабою цёмныя, з “зубкамі, як часнык” і “хвосцічкам, як памяццо”, на словах неўміручай народнай песні пра смерць карчмара Лейбы* (У. Караткевіч. Хрыстос прыязмліўся ў Гародні).

Фразеалагізм *да Абрама на піва* – “адправіцца на тое святло, умерць” – сустракаецца ў некалькіх варыяцыях: *А цяпер загадай назад у астрог весці, пайду да Абрама на пачотку збірацца* (У. Арлоў. Міласць князя Гераніма); *У вечаровым зацішку галерэі яму наўздзіў выяўна, нібыта ў памяці расхінулася нейкая заслона, згадалася іхняя першая сустрэча, якая магла стаць і апошняю, бо выправіцца з таго палявання прамютка да Абрама на піва Гусоўскаму было нашмат прасцей, чым вярнуцца дахаты жывым* (У. Арлоў. Час чумы); *Роснымі лугамі, полечкам траўлівым – іду да Абрама на моцнае піва* (У. Караткевіч. Ладдзя распачы); *Чого мне баяцца? Мне ўсяго жыцця з вераб’іныя нагавіцы. Ну і Сібір. Няхай. Ці не ўсё адно, адкуль да прабацькі Абрама на піва выпраўляцца* (У. Караткевіч. Каласы пад сярпом тваім).

В мастацкіх тэкстах біблейскія ўжываюцца як персанажы твору, заснаванага на біблейскіх міфах: *Пачынаў тут Ной будаваць каўчэг з таго дрэва ліванскага. Ушыркі гэтаму каўчэгу – сто лакцёў, А ўдаўжкі –*

болей тысячы. Ды узяў туды **Ной** і птах і звяроў, Каб не звёўся іх род з зямлі (М. Багдановіч. Страцім-лебедзь); **Ёсіф** мовіў, – Прарочае такое слова Сказаў мне, што святы закон І Аўраама і Майсея Адновяць мужы іасеі (Т. Шаўчэнка. Марыя).

Публицистические тексты, содержащие в себе библеизмы-имена довольно немногочисленны. В них чаще всего представлены библеизмы, отсылающие к библейскому тексту / персонажам и не имеющие в себе при этом прямой цитаты: Зараз **Каін** – так называюць людзей, здольных на подлыя ўчынкі. Кшталту брата роднага забіць з-за сваіх амбіцый. Ад такога імя ўтварыўся прыметнік “акаянны” (А. Германовіч. Сёння. Каін і яго нашчадкі); Пальміру, як кажуць легенды, заснаваў ізраільскі **цар Саламон**. У ёй захаваліся грандыёзныя пабудовы ўзростам да дзвюх тысяч год (Наша Ніва. Пальміра, якую страціла чалавецтва. Прыгожыя і сумныя). В публицистических текстах представлены библеизмы в метафорах: Учыніць суд над мужам/родным бацькам з прычыны яго вонкавай здрады Радзіме – гэта тое ж самае, што **Аўрааму** дадаць у ахвяру Богу свайго сына **Ісаака** (Звязда. Просты смех у спектаклі пра вайну); Сад і гарод для беларуса – вобраз яшчэ таго Эдэму, дзе былі ічасьлівыя **Адам і Ева** (П. Севярынец. Нацыянальная ідэя. Фэнамэналёгія Беларусі).

Малоупотребительными являются прямые цитаты из Библии: О, зямля, зямля, зямля! Слухай слова Гасподняе! – заклікае прарок **Ерамія** з Палестыны (22:29)...Характэрна, што нацыянальна сьведомыя эмігранты на Захадзе, аб’яднаныя пад эгідай Рады БНР, традыцыйна ўтвараюць моцныя хрысьціянскія асяродкі. Так, як напісана: “І расьсялю іх паміж народаў, і ў далёкіх краінах яны будуць успамінаць пра Мяне” [Захарыя 10:9] (П. Севярынец. Нацыянальная ідэя. Фэнамэналёгія Беларусі).

Выводы і перспектывы далейшых навуковых дасьледаваньняў. Можна зрабіць вывод, што библеизмы-имена, вошедшие в обиход из Ветхого завета, в публицистических текстах на белорусском языке распространены не широко, и используются преимущественно в виде цитат, метафор и сравнений в качестве доводов для подтверждения своей точки зрения. Метафоры, сьравненья і фразеалогізмы з выкарыстаньнем імен-бibleізмаў характэрны ў асноўным для

художественных текстов. Кроме того, некоторое разнообразие орфографического оформления библейских имен на белорусском языке вызывает необходимость их стандартизации для адекватного восприятия и идентификации в речи носителей.

Перспективой дальнейших исследований является составление словаря библейских имен в белорусском языке с учетом их вариантности и дифференцированного употребления в текстах различных функциональных стилей белорусского языка, что найдет применение в сфере образования при преподавании белорусского языка как родного, как неродного (в условиях близкородственного русско-белорусского двуязычия), а также как иностранного.

Литература

1. Вальтер Х., Иванов Е. Е., Мокиенко В. М. Национально-культурная маркированность библейских выражений и афоризмов русского языка (лингвострановедческая зона русско-белорусского словаря библеизмов с соответствиями в немецком языке). *Но мы сохраним тебя, русский язык!:* колл. монография. Москва : Флинта, 2019. С. 134–160.
2. Иванов Е. Е., Мокиенко В. М. О европейском словаре библеизмов. *Универсальное и национальное в языковой картине мира.* Минск : МГЛУ, 2017. С. 188–191.
3. Иванов Е. Е., Кравцова Д. С. О лексикографическом описании крылатых афоризмов из библейских источников в современном белорусском языке (с эквивалентами библейских афоризмов в русском языке). *Вестник ЧГПУ им. И. Я. Яковлева.* 2019. № 3 (103). С. 54–63.
4. Иванов Е. Е. О словаре крылатых библейских выражений современного белорусского литературного языка (с историко-этимологическими комментариями и соответствиями в современном русском языке). *Славянская историческая лексикология и лексикография.* 2019. Вып. 2. С. 185–199.
5. Іваноў Я. Я., Макіенка В. М. Састаў і структура руска-беларускага слоўніка крылатых біблейскіх выразаў і афарызмаў. *Труды БГТУ. Серія 4.* 2019а. № 2 (225). С. 108–117.
6. Іваноў Я. Я. Беларускія прыказкі з біблейных крыніц (матэрыялы да руска-беларуска-англійскага слоўніка біблеізмаў). *Аврааміевскія чтэння.* Смоленск : Радопа, 2014. С. 11–24.
7. Іваноў Я. Я. Біблейская афарыстыка ў беларускай мове (лексікаграфічны аспект). *Могілаўскія чтэння – XIII.* Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2019. С. 129–130.
8. Іваноў Я. Я. Да складання слоўніка “Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з біблейскіх крыніц” (лексікаграфічныя матэрыялы). *Філолагічны часопіс.* 2018а. Вип. 2 (11). С. 16–33.

9. Іваноў Я. Я. Крылатыя выразы з Бібліі ў беларускай мове (лексікаграфічны аспект). *Філолагічныя студыі : Навуковiй вiсник Крыворiзькага державнаго педагогiчнаго унiверситету*. 2018б. Вип. 18. С. 35–47.

10. Іваноў Я. Я., Макіенка В. М. Структура руска-беларускага слоўніка біблейскіх выказаў і афарызмаў (з адпаведнікамі ў нямецкай і польскай мовах). *Немецкiй язык – лiнгводидактическое обеспечение и методика преподавания*. Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2019б. С. 136–141.

11. Лепта біблейскай мудрасці: біблейскія крылатыя выражэння і афарызмы на руском, англійском, беларуском, немецком, словацком і украінском языках. Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2014. 208 с.

12. Лепта біблейскай мудрасці: руско-славянскі словарь біблейскіх выражэнняў і афарызмаў с супраўдасцявамі ў германскіх, романскіх, армянском і грузінском языках : в 2 т. Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2019а. Т. 1. 334 с.

13. Лепта біблейскай мудрасці: руско-славянскі словарь біблейскіх выражэнняў і афарызмаў с супраўдасцявамі ў германскіх, романскіх, армянском і грузінском языках : в 2 т. Могилев: МГУ им. А. А. Кулешова, 2019б. Т. 2. 308 с.

14. Чарота І.А. Переводы свяшчэннага пісання на беларускiй язык. *Лужнослоненскi филолог*. Београд, 2010. С. 497–510.

References

1. Valter H., Ivanov E. E., Mokienko V. M. Natsionalno-kulturnaya markirovannost bibleyskikh vyrazheniy i aforizmov russkogo yazyika (lingvostranovedcheskaya zona russko-belorusskogo slovarya bibleizmov s sootvetstviyami v nemetskom yazyike). *No myi sohranim tebya, russkii yazyik!*: koll. monografiya. Moskva : Flinta, 2019. S. 134–160.

2. Ivanov E. E., Mokienko V. M. O evropeyskom slovare bibleizmov. *Universalnoe i natsionalnoe v yazykovoy kartine mira*. Minsk : MGLU, 2017. S. 188–191.

3. Ivanov E. E., Kravtsova D. S. O leksikograficheskom opisaniі kryilyatyyh aforizmov iz bibleyskikh istochnikov v sovremennom belorusskom yazyike (s ekvivalentami bibleyskikh aforizmov v russkom yazyike). *Vestnik ChGPU im. I. Ya. Yakovleva*. 2019. N 3 (103). S. 54–63.

4. Ivanov E. E. O slovare kryilyatyyh bibleyskikh vyrazheniy sovremennogo belorusskogo literaturnogo yazyika (s istoriko-etimologicheskimi kommentariyami i sootvetstviyami v sovremennom russkom yazyike). *Slavyanskaya istoricheskaya leksikologiya i leksikografiya*. 2019. Vyp. 2. S. 185–199.

5. Ivanov Ya. Ya., Maklenka V. M. Sastav i struktura ruska-belaruskaga slovnika kryilyatyyh bibleyskikh vyrazav i afaryzma. *Trudy BGTU. Seriya 4*. 2019a. N 2 (225). S. 108–117.

6. Ivanov Ya. Ya. Belaruskiya prykazki z bibliynykh kryinits (materyialy da ruska-belarуска-angliyskaga slovnika bibleizma). *Avraamievskie chteniya*. Smolensk : Radopa, 2014. S. 11–24.

-
7. Ivanov Ya. Ya. Bibleyskaya afaryistyika v belaruskay move (leksikagrafichnyi aspekt). *Romanovskie chteniya – XIII*. Mogilev : MGU im. A. A. Kuleshova, 2019. S. 129–130.
8. Ivanov Ya. Ya. Da skladannya slovnika “Krylatyia afaryizmy v belaruskay move: z bibleyskikh kryinits” (leksikagrafichnyiia materyialyi). *Filologichnyi chasopis*. 2018a. Vyp. 2 (11). C. 16–33.
9. Ivanov Ya. Ya. Krylatia vyrazy z Biblii v belaruskai move (leksikagrafichnyi aspekt). *Filolohichni studii : Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. 2018b. Vyp. 18. S. 35–47.
10. Ivanov Ya. Ya., Makienka V. M. Struktura ruska-belaruskaha slovnika bibleiskikh vyrazav i afaryzma (z adpavednikami v niametskai i polskai movakh). *Nemetskyi yazyk – lnhvodydaktycheskoe obespechenye i metodyka prepodavanyia*. Mogilev : MHU ym. A. A. Kuleshova, 2019b. S. 136–141.
11. Lepta bibleyskoy mudrosti: bibleyskie krylatie vyirazheniya i aforizmy na russkom, angliyskom, belorusskom, nemetskom, slovatskom i ukrainskom yazykah. Mogilev : MGU im. A. A. Kuleshova, 2014. 208 s.
12. Lepta bibleyskoy mudrosti: russko-slavyanskiy slovar bibleyskikh vyirazheniy i aforizmov s sootvetstviyami v germanskikh, romanskikh, armyanskom i gruzinskom yazykah : v 2 t. Mogilev : MGU im. A. A. Kuleshova, 2019a. T. 1. 334 s.
13. Lepta bibleyskoy mudrosti: russko-slavyanskiy slovar bibleyskikh vyirazheniy i aforizmov s sootvetstviyami v germanskikh, romanskikh, armyanskom i gruzinskom yazykah : v 2 t. Mogilev : MGU im. A. A. Kuleshova, 2019b. T. 2. 308 s.
14. Charota I. A. Perevodyi svyashchennogo pisaniya na belorusskiy yazyk. *Juzhnoslovenski filolog*. Beograd, 2010. S. 497–510.

*Стаття надійшла до редакції 07.09.2020 р.
Прийнята до друку 22.10.2020 р.*

УДК [811.161.3+811.111]'373.7:177.6

**РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТУ “КАХАННЕ”
Ў БЕЛАРУСКОЙ І АНГЛІЙСКОЙ ФРАЗЕОЛОГІІ,
АЛЬБО ЯШЧЭ РАЗ ПРА КАХАННЕ**

Людміла Кулік

*Гомельскі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт імя П.В. Сухого
Gomel Sukhoi State Technical University
пр. Кастрычніка, д. 48, Гомель, 246746, Рэспубліка Беларусь
kulikludmila@mail.ru*

Кулік Л. Репрезентация концепту “Любов” у білоруській та англійській фразеології, або Ще раз про кохання

У статті досліджено репрезентацію концепту “Любов” на матеріалі білоруської та англійської фразеології крізь призму порівняльного й лінгвокультурологічного аспектів. Акцентовано на основних параметрах інтенсивності прояву відповідного почуття. Виявлено загальні риси та національні особливості культурного образу, закодованого у внутрішній формі білоруських та англійських фразеологічних одиниць. З’ясовано, що аналіз фразеологічної вербалізації концепту “Любов” допомагає відтворити етнокультурний образ і особливості менталітету носіїв білоруської та англійської мов.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, концепт, порівняльний і лінгвокультурологічний аспекти, загальні риси, національні особливості.

Kulik L. Representation of the concept “Love” in the Belarusian and English phraseology, or Once again about love

The article examines the phraseological representation of the concept of “Love” by native speakers of Belarusian and English, which is one of the basic concepts that appear in representatives of various cultures. Attention is focused on the main parameters of the intensity of this feeling. Common features and national features of the cultural image encoded in the internal form of Belarusian and English phraseological units are established. The analysis of phraseological verbalization of the concept “Love” helps to recreate the ethno-cultural image and features of the mentality of Belarusian and English speakers.

The results of the research demonstrate that the Belarusian and English phraseological units represented the concept of “Love” are divided into several semantic groups. These groups describe the degree of depth and strength of the feeling, or certain stages of it. For example, phraseological units characterize the origin of love, the highest degree of this feeling, and its completion: *to fall in love* ‘to fall in love’ – *with all one’s heart <and soul>* ‘(to love, believe, be proud, etc.) sincere, heartfelt)’ (1st meaning) – *to fall out of love* ‘to stop loving’.

Linguistic meaning and cultural content of the phraseological units cause their special role in the speaking – to characterize the person's attitude to the feeling of love and pay attention to the different ways of their display. The national-cultural interpretation of the concept "Love" in phraseology of native speakers of Belarusian and English shows that to imagine the part of their language picture of the world could be exactly through the description of the stereotypes in the inner form of the phraseological units. The conclusions of the article can be used in giving courses in the field of phraseology, cultural linguistics, inter-language communication, theory and practice of translation and compiling of phraseological dictionaries.

Key words: phraseological unit, concept, comparative and linguacultural aspects, common features, national peculiarities.

Пастаноўка праблемы і яе сувязь з важнымі навуковымі задачамі. На думку семіёлага і культуролага Ю. Сцяпанавы, сама духоўная культура кожнага грамадства заключаецца ў значнай ступені ў аперацый з базавымі канцэптамі [Stepanov / Степанов 2004 : 6]. Яны з'яўляюцца свайго рода падмуркам, які выкарыстоўваецца для стварэння глабальных адзінак пазнання чалавека пра свет. У межах пэўнай мовы канцэпты ўтвараюць канцэптасферу, на аснове якой будуюцца канцэптуальная карціна свету.

Вырашэнне пытанняў, звязаных з канцэптуалізацыяй свету ў фразеалогіі, дазваляе зразумець існуючую аперцэпцыю носьбітаў мовы, фарміраванне іх менталітэту і нацыянальнага характару, успрыманне якога раскрываецца ў выніку лінгвакультуралагічнага падыходу да вывучэння фразеалагічных адзінак (ФА).

Лінгвакультуралагічны падыход да вывучэння адной мовы адносна другой характарызуецца "сінергетычным узаемадзеяннем моўнага, камунікатыўнага, прагматычнага, псіхалагічнага і культурнага аспектаў" [Alefirenko / Алефиренко 2008 : 182] і разам са структурна-семантычным падыходам адыгрывае першасную ролю пры падборы адпаведнікаў у другой мове. Пры лінгвакультуралагічным падыходзе да пытанняў, звязаных з унікальнай семантыкай і вобразнай асновай ФА розных моў, "нацыянальна-культурны кампанент плана зместу фразеалагізмаў... грунтуецца, як правіла, на вобразных складніках і ўвязваецца з кагнітыўна значнымі адрозненнямі моў" [Dobrovolskiy / Добровольский 1997 : 47].

Аналіз апошніх даследаванняў і публікацый. У сувязі з тым, што ўвасабленне свету ў мове залежыць ад таго, якім чынам яго прымае чалавечы розум, сёння даследаванне нацыянальна-культурных асаблівасцей фразеалогіі пэўнай мовы выходзіць далёка за межы лінгвістыкі і звязана з “вывучэннем свету вобразаў, якія адлюстроўваюцца ў плане зместу фразеалагічных адзінак, і іх суадносін з тыповымі сітуацыямі для этнасу” [Kovshova / Ковшова 1996 : 11–12]. Вырашаючы пытанні нацыянальна-культурнай спецыфікі ФА, даследчыкі фразеалогіі выяўляюць універсальнасць і ўнікальнасць іх семантыкі і вобразна-сімвалічнага зместу, асвятляюць і імкнучца вытлумачыць “экстралінгвістычную інфармацыю як сэнсаўтваральны кампанент ФА” [Kovshova / Ковшова 1996 : 28], яны ўзнаўляюць моўную карціну свету, каменціруюць лінгвакультуралагічныя каштоўнасці, а таксама звяртаюцца да пытанняў выяўлення пэўных паняццяў у розных мадэлях свету: М. Алефірэнка, Т. Валодзіна, Д. Гудкоў, М. Каўшова, У. Коваль, А. Кові, В. Ляшчынская, В. Маслава, П. Скандэра і інш. Даследчыкі, якія ў той ці іншай меры закранаюць нацыянальна-культурную спецыфіку ФА, каменціруюць іх кампаненты ў межах тэматычнага поля па іх адпаведнасці на лексічным і граматычным узроўнях плана выражэння, а таксама па адпаведнасці ФА розных моў у тыпе метафарычнага пераносу, па адпаведнасці кампанентаў, якія ўдзельнічаюць у структурызацыі вобразна матываванай унутранай формы ФА – галоўнага аспекту іх зместу.

Мэта дадзенага артыкула – даследаваць у параўнальна-супастаўляльным і лінгвакультуралагічным аспектах фразеалагічную рэпрэзентацыю носьбітамі беларускай і англійскай моў канцэпту “Каханне” – аднаго з базавых паняццяў, якія праўляюцца ў прадстаўнікоў самых розных культур; устанавіць універсальныя рысы і нацыянальныя асаблівасці канцэптуальных фрагментаў моўнай карціны свету носьбітаў беларускай і англійскай моў.

Выклад асноўнага матэрыялу. Выдзяленне фразеалагізмаў і іх вывучэнне для даследавання канцэпту “Каханне” тлумачым найперш тым, што менавіта фразеалагічныя адзінкі выступаюць найбольш насычанымі культурным сэнсам адзінкамі мовы. Выконваючы ролю знакаў культуры, яны

захоўваюць калектыўныя веды, якія былі здабыты і захаваны сацыюмам на працягу стагоддзяў. Іншымі словамі, фразеалагізмы, ва ўнутранай форме якіх закадзіравана інфармацыя пра побыт, звычкі і традыцыі пэўнага народа, “валодаюць уласцівасцю матываванасці” [Bolshoy / Большой 2006 : 6].

Актуальнасць вывучэння фразеалагічных адзінак беларускай і англійскай моў у параўнальна-супастаўляльным і лінгвакультуралагічным аспектах абумоўлена зменамі ў тэорыі фразеалогіі, што ўзніклі ў мовазнаўстве на сучасным этапе яго развіцця, і заключаюцца ў выяўленні агульных рыс і нацыянальных асаблівасцей мовы пэўнага народа, якая разглядаецца як неад’емны кампанент культуры асобнага этнасу. Сродкам увасаблення нацыянальна-культурных асаблівасцей мовы выступае ўнутраная форма ФА, а сродкам, які ўказвае на гэтыя асаблівасці, з’яўляецца “інтэрпрэтацыя вобразнай асновы ў знакавай культурна-нацыянальнай “прасторы” дадзенай моўнай супольнасці” [Teliya / Телия 1996 : 215].

У “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” пад рэдакцыяй М. Судніка і М. Крыўко лексема *каханне* тлумачыцца як ‘вялікае сардэчнае пачуццё да пэўнай асобы другога полу’ [Tlumachalniyi / Тлумачальны 2005 : 286]. У англійскай мове лексема *love* валодае больш шырокім значэннем: ‘вельмі моцнае эмацыянальнае і сэксуальнае пачуццё да каго-н.’, ‘пачуццё сімпатыі і клопату да каго-н., напрыклад, да члена вашай сям’і ці блізкага сябра’, ‘хто-н., з кім у вас ёсць сэксуальныя або рамантычныя адносіны’, ‘хто-н., хто вам вельмі падабаецца, таму што ён добры’, ‘выкарыстоўваецца ў канцы ліста да каго-н., каго вы добра ведаеце’, ‘выкарыстоўваецца ў размове з мужам, жонкай, дзяўчынай і г. д.’, ‘лік без ачкоў у тэнісе’ [Macmillan 2008 : 898–899].

Зыходзячы з сямантыкі лексемы ў беларускай і англійскай мовах, разумеем, што каханне – гэта пачуццё, якое перадае “глыбокія” душэўныя пачуцці і хваляванні. У англійскай мове да платанічнага пачуцця далучаюцца сэксуальныя жаданні, што знаходзіць адлюстраванне ў ФА *to make love* (дасл. – рабіць каханне) ‘займацца каханнем’ (2-е значэнне).

ФА, якія рэпрэзентуць канцэпт 'Каханне', падзяляюцца на некалькі семантычных груп, якія апісваюць ступень глыбіні і моцнасці пачуцця, альбо пэўныя стадыі пачуцця. Так, намі вылучаны ФА, якія характарызуюць узнікненне кахання, найвышэйшую ступень праўлення гэтага пачуцця і яго завяршэнне. Найбольш яркая гэта можна праілюстраваць наступнымі ФА англійскай мовы: *to fall in love* (дасл. – падаць у каханне) 'закахацца' – *with all one's heart <and soul>* (дасл. – з усім сэрцам <і душой>) 'бязмежна, шчыра, сардэчна (любіць, кахаць, верыць, ганарыцца і пад.)' (1-е значэнне) – *to fall out of love* (дасл. – выпадаць з кахання) 'разлюбіць, перастаць кахаць'.

Вельмі часта ў жыцці сапраўднаму пачуццю кахання папярэднічае сімпатыя, што і адлюстроўваецца ў бел. ФА *западаць / упадаць у вока / у вочы* 'выклікаць у каго-н. пачуццё сімпатыі да сябе', 'падабацца, быць даспадобы' (1-е значэнне); *на густу* 'падабаецца'; *да сэрца* 'падабаецца' і інш. і англ. ФА *calf / puppy love* (дасл. – цялячае / шчанюковае каханне) 'дзіцячая закаханасць; юнацкае захапленне'; *to catch smb.'s eye* (дасл. – злавіць чыё-н. вока) 'быць прывабным для каго-н.' і інш.

Заўважым, што ў беларускіх і англійскіх ФА спецыфічным інструментам прыцягвання ўвагі супрацьлеглага пола з'яўляюцца вочы, якія сімвалічна атаясамляюцца са зброяй, сродкам паражэння альбо валодаюць незвычайнай чароўнай сілай: бел. *страляць вачамі* (-ыма, вочкамі) 'какетліва паглядаць на каго-н.'; *<вясёлыя> чорцікі скакалі ў вачах* 'хто-н. кідае гуллівыя, вясёлыя позіркi'; *строіць вочкі* 'какетліва паглядаць на каго-н.'; *завязваць вочы* 'выклікаць у каго-н. любоў, прымушаць пакахаць каго-н.' і інш. і англ. *to snap eyes at smb.* (дасл. – шчоўкаць вачамі на каго-н.) 'какетліва паглядаць на каго-н.'; *to make eyes at smb.* (дасл. – строіць вочы каму-н.) 'фліртаваць з кім-н.'; *to give smb. the glad eye* (дасл. – даваць каму-н. шчаслівы позірк) 'какетліва паглядаць на каго-н.' і інш. Вобразы пералічаных ФА ў цэлым рэпрэзентуюць стэрэатыпныя ўяўленні пра тыповыя, часцей жаночыя, паводзіны ў сітуацыі, калі жанчына намякае на сваю сімпатыю ў адносінах да мужчыны альбо імкнецца падабацца яму.

Супастаўляльнае даследаванне беларускіх і англійскіх ФА дазваляе ўстанавіць, што каханне валодае некалькімі

параметрамі інтэнсіўнасці, а менавіта даўжынёй, сілай і якасцю. Напрыклад: бел. *без памяці* ‘вельмі моцна, страсна (кахаць каго-н., захапляцца чым-н.)’ (2-е значэнне); *без аглядкі* ‘вельмі моцна, бязмежна, не раздумваючы (кахаць, верыць і інш.)’ (3-е значэнне); *да вар’яцтва* ‘вельмі моцна, бязмежна (любіць, ненавідзец і пад.)’ (1-е значэнне); *па <самыя> вушы* ‘вельмі моцна, бязмежна (закахацца)’ (2-е значэнне) і англ. *with all one’s heart <and soul>* (дасл. – з усім сэрцам <і душой>) ‘бязмежна, шчыра, сардэчна (любіць, кахаць, верыць, ганарыцца і пад.)’ (1-е значэнне); *to be fathoms deep in love* (дасл. – быць па сажні закоханым у каго-н.) ‘вельмі моцна кахаць’; *to be over head and ears (in love)* (дасл. – быць вышэй галавы і вушэй (у каханні) ‘бязмежна кахаць каго-н.’ і інш. Як відаць з прыкладаў, даволі часта высокая ступень праяўлення кахання перадаецца ў беларускай мове пры дапамозе адмаўлення, выражанага прыназоўнікам *без*, і выкарыстоўваецца для актуалізацыі значэння ‘вельмі моцна кахаць’.

Вышэйшым фізічным праяўленнем кахання з’яўляецца пачуццё страсці. У выніку аналізу ФА дзвюх моў намі былі зафіксаваны толькі англійскія ФА, у аснове якіх знаходзіцца метафара страсць – полымя: *to catch / take fire* (дасл. – схопіць / узяць агонь) ‘успыхнуць, загарэцца; запалаць (каханнем, цікавасцю, страсцю і пад.)’; *fire and fury* (дасл. – агонь і апантанасць) ‘апантаная страсць’; *a fire in the blood* (дасл. – агонь у крыві) ‘страсць, палкасць’ і інш. Даныя ФА ў сваёй вобразнай аснове змяшчаюць уяўленні носьбітаў мовы аб агню як небяспечнай з’яве, якая паглынае ўсё на сваім шляху. Адсутнасць падобных ФА ў беларускай мове тлумачым асаблівасцю культуры і ментальнасці беларусаў, для якіх каханне – “свайго роду “падмурак”, на якім павінна трымацца сям’я” [Рівавар / Півавар 2015 : 114], а праяўленне страсці парушае маральныя прынцыпы нацыі, высокі ўзровень чысціні і цнатлівасці. Асаблівасцю адносін паміж мужам і жонкай у беларускіх сем’ях з’яўлялася стрыманасць. “Каханне – гэта адносіны паміж двума, і афішыраваць іх лічылася ў народзе непрыстойным. Муж не цалаваў і не абдымаў жонку пры людзях” [Belarusy : Беларусы 2001 : 28].

Спынім увагу на ФА, якія не абазначаюць непасрэдна пачуццё кахання, але ўказваюць на яго вынік, а менавіта на зачацце дзіцяці альбо яго нараджэнне. Заўважым, што тут мы маем на ўвазе не тыя ФА, якія рэпрэзентуюць пачатак жыцця – нараджэнне і адносяцца да фразеасемантычнага поля ‘жыццё’, а тыя, што неадабральна апісваюць інтымныя моманты адносін. Так, ФА *пуза / жылот на нос лезе / палезе* ‘хто-н. у стане цяжарнасці; звычайна пра жанчыну, якая не знаходзіцца ў шлюбе’ адлюстроўвае складзенае ў свядомасці беларусаў мінулых стагоддзяў стэрэатыпнае, адмоўнае стаўленне да незаможнай цяжарнай жанчыны, што ўзмацняецца яшчэ і ўжываннем размоўнай лексемы *пуза*, якая амаль заўсёды нясе адмоўную канатацыю [Kulik / Кулік 2011 : 139]. У англійскай мове зафіксавана ФА *baby / child of love* (дасл. – дзіця кахання) ‘дзіця, якое нарадзілася па-за шлюбам’, у якой у адрозненне ад беларускай ФА адсутнічае негатыўная канатацыя.

Але ўсё ж такія звычайна ўзаемныя пачуцці маладых людзей прыводзяць да жаніцбы, што і адлюстроўваецца ў наступных ФА дзвюх моў: бел. *прапанова рукі і сэрца* ‘прасьба хлопца да жанчыны стаць яго жонкай’; *аддаваць руку і сэрца* ‘станавіцца жонкай каго-н., выходзіць замуж за каго-н.’ і англ. *to tie marriage / nuptial knot* (дасл. – завязаць шлюбны вузел) ‘злучыць вузамі шлюб, правесці абрад шлюб (пра святара)’, ‘пажаніцца’. У той жа час у англійскай мове вылучаецца ФА, якая рэпрэзентуе іншую прычыну ўступлення ў шлюб: *a marriage of convenience* (дасл. – шлюб па выгодзе) ‘шлюб па разліку’; *to please one’s eye and plague one’s heart* (дасл. – дагаджаць чыйму-н. воку і мучыць сэрца) ‘выйсці замуж па разліку, насуперак пачуццям’ і інш.). Апошняя ФА ілюструе адсутнасць балансу паміж знешнім і ўнутраным у чалавеку. Для апісання стэрэатыпнай сітуацыі эмацыянальнага перажывання дзяўчыны ў ФА выкарыстоўваецца метафарычны перанос. У сувязі з тым, што носьбіты англійскай мовы характарызуюцца пэўным кансерватызмам, яны не імкнуцца вербалізаваць нюансы любоўных перажыванняў і пакідаюць іх па-за межамі знешніх праяўленняў – у сэрцы.

Прапанова выйсці замуж не заўсёды ўспрымаецца станоўча. Так, у беларускіх ФА *атрымліваць гарбуз (-а)*

‘абнеслаўляцца пры сватаўстве, не дабіўшыся згоды на шлюб’, *надаваць гарбузоў* ‘шмат разоў адмовіць таму, хто сватаецца’. У аснове пералічаных ФА знаходзіцца добра вядомы раней звычай “даваць маладому або свату гарбуз як знак нязгоды, калі дзяўчына ці яе бацька непрыхільна ставіліся да сватання” [Lepeshau /Лепешаў 2004 : 42].

Гадавіны з дня вяселля маюць свае назвы ў залежнасці ад колькасці пражытых разам гадоў: *сярэбранае вяселле / the silver wedding* ‘дваццаціпяцігадовы юбілей сямейнага жыцця’, *залатое вяселле / the golden wedding* ‘пяцідзесяцігадовы юбілей сямейнага жыцця’, *брыльянтавае вяселле / the diamond wedding* ‘сямідзесяціпяцігадовы юбілей сямейнага жыцця’.

Але ж сапраўднае каханне бясконцае, а калі і сканчаецца, то адначасова з жыццём чалавека. Пацверджанне гэтаму знаходзім у ФА беларускай мовы *да смерці* ‘вельмі (хацець, любіць, палохаць, бянтэжыць і інш.); *да магілы* ‘да самай смерці, да канца жыцця (помніць, кахаць, не забываць і пад.)’; *да апошняга дыхання / уздыху* (біцца, змагацца, кахаць і інш.) ‘да самай смерці, да канца жыцця’ і інш.

Сімвалічным цэнтрам канцэнтрацыі эмоцый чалавека з’яўляецца сэрца. Адсюль і шырокае задзейнічанне кампанента *сэрца* як органа-сімвала кахання ў беларускіх і англійскіх ФА. Заўважым, кампанент *сэрца* праяўляе актыўнасць у ФА, якія адлюстроўваюць уяўленні носьбітаў мовы аб метафарычным цэнтры сусвету асобы – душы, якая выступае кантэкстуальным сінонімам да слова *каханне*. Так, у вобразнай аснове ФА закадзіраваны шырокі дыяпазон праяўлення пачуццяў (ад сімпатыі да кахання): бел. *на сэрцы* ‘падабаецца’; *аддаваць сэрца* ‘кахаць каго-н.’; *не чуць душы* (у кім) ‘вельмі моцна, бязмежна любіць, глыбока паважаць каго-н.’ і інш. і англ. *after one’s <own> heart* (дасл. – па сэрцы) ‘падабаецца’; *to lose one’s heart <to smb. / smth.>* (дасл. – губляць сваё сэрца) ‘закахацца, аддаць сваё сэрца (каму-н. альбо чаму-н.)’; *to give one’s heart to smb.* (дасл. – аддаваць сваё сэрца каму-н.) ‘аддаць сваё сэрца каму-н.’.

У вобразнай аснове беларускіх і англійскіх ФА закадзіраваны ўяўленні пра тое, што адчуць каханне можна

толькі ўсім сэрцам, а для таго, каб упадабаць каго-н., дастаткова задзейнічаць пэўную яго частку: *усім сэрцам* і *with all one's heart <and soul>* (дасл. – з усім сэрцам <і душой>) ‘бязмежна, шчыра, сардэчна (любіць, кахаць, верыць, ганарыцца і пад.)’ (1-е значэнне); *to have a soft / warm corner / place in one's heart for smb.* (дасл. – мець мяккі / чулы / цёплы кут / месца ў сэрцы для каго-н.) ‘адчуваць душэўнае імкненне, цёплыя пачуцці да каго-н., мець сімпатыю, быць неабыхавым да каго-н.; (ад душы) спачуваць каму-н.’. Спосабы магчымага “вызвалення” ад кахання закадзіраваны толькі ў беларускіх ФА з кампанентам *сэрца*: *выкідаць з сэрца / з душы* ‘пераставаць кахаць каго-н., любіць што-н.’; *вырываць з <свайго> сэрца* ‘прымушаць сябе забыць каго-н. блізкага, каханага ці што-н. заветнае, дарагое’.

Высновы і перспектывы далейшых навуковых даследаванняў. Параўнальна-супастаўляльная і лінгвакультуралагічная інтэрпрэтацыя беларускіх і англійскіх ФА сведчыць аб тым, што фразеалогія пэўнай мовы, захоўвае і перадае праз час культурны вопыт этнасу, выпрацаваныя ім нацыянальныя ўстаноўкі і правілы. Так, усе адзначаныя ФА беларускай і англійскай моў уяўляюць сабой своеасаблівыя мікратэксты, якія ўтрымліваюць розныя дадатковыя веды пра каханне. Яны ілюструюць вербалізацыю розных ступеней інтэнсіўнасці праяўлення пачуцця, а закадзіраваная ў іх унутранай форме інфармацыя накіравана патлумачыць асобныя моманты паводзін асобы ў стане кахання. Для беларускіх і англійскіх ФА бяспрэчнай прыкметай канцэпту “Каханне” з’яўляецца становішча каштоўнасць гэтага высокага пачуцця, іншымі словамі, каханне надзяляецца агульнааксіалагічнай ацэнкай вышэйшага шчасця. Акрамя таго, аналіз ФА ілюструе асаблівае культурнае значэнне асобных кампанентаў як адзінак, якія апісваюць ступень глыбіні і моцнасці пачуцця, альбо пэўныя стадыі пачуцця, і дазваляе ўзнавіць этнакультурныя вобразы і асаблівасці менталітэту беларусаў і англічан.

Літаратура

1. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм : монография. Москва : ЭЛПИС, 2008. 271 с

2. Беларусы. Т. 5. Сям’я / рэдкал.: В. К. Бандарчык і інш. Мінск : Бел. навука, 2001. 375 с.

-
3. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / редкол.: В. Н. Телия (отв. ред.). Москва : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. 784 с.
 4. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии (I). *Вопросы языкознания*. 1997. № 6. С. 37–48.
 5. Ковшова М. Л. Культурно-национальная специфика фразеологических единиц (когнитивные аспекты) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Москва, 1996. 244 с.
 6. Корсак Л. Д. Англа-беларускі слоўнік фразеалагізмаў параўнальнага тыпу. Мінск : Выш. шк., 1984. 122 с.
 7. Кулік Л. У., Ляшчынская В. А. Англа-беларускі слоўнік саматычных фразеалагізмаў ; Беларуска-англійскі слоўнік саматычных фразеалагізмаў. Гомель : ГДУ, 2010. 84 с.
 8. Кулік Л. У. Саматычныя фразеалагізмы як адзінкі цялеснага кода культуры. *Скарына і наш час* : матэрыялы V Міжнароднай навуковай канф. Гомель, 2011. С. 136–139.
 9. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь. Москва : Рус. яз. Медиа, 2004. 512 с.
 10. Кунин А. В. Большой англо-русский фразеологический словарь : ок. 20000 фразеологических единиц. Москва : Живой яз., 1998. 944 с.
 11. Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. Мінск : Беларус. энцыкл., 2008.
 12. Лепешаў І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў. Мінск : Беларус. энцыкл., 2004. 448 с.
 13. Литвинов П. П. Англо-русский словарь наиболее употребительных фразеологических выражений. Москва : Яхонт, 2001. 400 с.
 14. Півавар К. С. Беларуская ментальнасць у моўнай прасторы мастацкага тэксту : манаграфія. Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2015. 155 с.
 15. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Москва : Акад. проект, 2004. 992 с.
 16. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Шк. “Яз. рус. культуры”, 1996. 288 с.
 17. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : больш за 65000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. Мінск : Беларус. энцыкл., 2005. 784 с.
 18. Cowie A. P. Oxford dictionary of current idiomatic English : Phrase, clause and sentence idioms : Vol. 2. Oxford : Oxford University press, 1994. 685 p.
 19. Macmillan English dictionary : for advanced learners / Macmillan Education. China [etc.] : Macmillan Publishers Limited ; AandC Black Publishers, 2008. 1748 p.
 20. The Penguin concise English dictionary / compiled by G. N. Garmonsway with Jacqueline Simpson. London : Claremont Books, 1995. 842 p.

References

1. Alefirenko N.F. Frazеologiya v svete sovremennyih lingvisticheskikh paradigm : monografiya. Moskva : ELPIS, 2008. 271 s.

2. Belarusyj. T. 5. Symja / redkal.: V. K. Bandarchyk i insh.. Minsk : Bel. navuka, 2001. 375 s.
3. Bolshoy frazeologicheskij slovar russkogo yazyika. Znachenije. Upotrebleniye. Kulturologicheskij kommentarij / redkol.: V. N. Teliya (otv. red.). Moskva : AST-PRESS KNIGA, 2006. 784 s.
4. Dobrovolskiy D. O. Nacionalno-kulturnaya specifika vo frazeologiyi (I). *Voprosyi yazyikoznaniya*. 1997. № 6. S. 37–48.
5. Kovshova M. L. Kulturno-nacyionalnaya specifika frazeologicheskikh edinic (kognitivnyiye aspekty) : dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.19. Moskva, 1996. 244 s.
6. Korsak L. D. Angla-belaruski slounik frazealogizmau paraunalnaga typu. Minsk : Vyish. shk. 1984. 122 s.
7. Kulik L. U., Lyashchyinskaya V. A. Angla-belaruski slounik samatyichnyih frazealogizmau ; Belarуска-angliyski slounik samatyichnyih frazealogizmau ; Gomel : GDU, 2010. 84 s.
8. Kulik L. U. Samatyichnyi frazealogizmy yak adzinki cyalesnaga koda kulturyi. *Skaryina i nash chas* : matetyialy V Miznarodnay navukovay kanf. Gomel, 2011. S. 136–139.
9. Kunin A. V. Anglo-russkiy frazeologicheskij slovar. Moskva : Rus. yaz. Media, 2004. 512 s.
10. Kunin A. V. Bolshoy anglo-russkiy frazeologicheskij slovar : ok. 20000 frazeologicheskikh edinic. Moskva : Zivoy yazyik, 1998. 944 s.
11. Lepeshau I. Ya. Slounik frazealogizmau : u 2 t. Minsk : Belarus. encikl., 2008.
12. Lepeshau I. Ya. Etyimalagichnyi slounik frazealogizmau. Minsk : Belarus. encikl., 2004. 448 s.
13. Litvinov P. P. Anglo-russkiy slovar naiboleye upotrebiteľnyih frazeologicheskikh vyrazeniy. Moskva : Yahont, 2001. 400 s.
14. Pivavar K. S. Belaruskaya mentalnasc u mounay prastory mastackaga tekstu : managrafiya. Vicebsk : VDU imya P. M. Masherava, 2015. 155 s.
15. Stepanov Yu. S. Konstantyi: Slovar russkoy kulturyi. Moskva : Akad. proyekt, 2004. 992 s.
16. Teliya V. N. Russkaya frazeologia. Semanticeskiy, pragmaticeskiy I lingvokulturologiceskiy aspekty. Moskva : Shk. “Yaz. rus. kulturyi”, 1996. 288 s.
17. Tlumachalni slounik belaruskay movy : bolsh za 65000 slou / pad red. M. R. Sudnika, M. N. Kryiuko. Minsk : Belarus. encikl., 2005. 784 s.
18. Cowie A. P. Oxford dictionary of current idiomatic English : Phrase, clause and sentence idioms : Vol. 2. Oxford : Oxford University press, 1994. 685 p.
19. Macmillan English dictionary : for advanced learners / Macmillan Education. China [etc.] : Macmillan Publishers Limited ; AandC Black Publishers, 2008. 1748 p.
20. The Penguin concise English dictionary / compiled by G. N. Garmonsway with Jacqueline Simpson. London : Claremont Books, 1995. 842 p.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2020 р.

Прийнята до друку 22.10.2020 р.

МЕДІЙНИЙ ПРОСТІР 2020 РОКУ: МОДЕЛЮВАННЯ ПОДІЇ ЯК ПРЕЦЕСІЯ САМОЇ ПОДІЇ

Наталія Малюга

*Криворізький державний педагогічний університет
Kryvyi Rih State Pedagogical University
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна
maliuga_natalia@ukr.net*

Малюга Н. Медійний простір 2020 року: моделювання події як прецесія самої події

У статті йдеться про порушення основних принципів журналістської діяльності (збалансованості та неупередженості подачі інформації), наголошено на потребі дотримання професійних та етичних стандартів представниками ЗМІ. Проаналізовано тексти, що містять вербальну агресію, пропагують нетерпимість, нав'язують протистояння, експлуатують ідею “кола своїх”, мають дискримінаційний характер. Представлено авторський погляд на вимогу достовірності інформації, її неупередженого подання, моральності міркувань журналіста. Закцентовано на потребі медіа відповідально ставитися до вивчення своєї аудиторії, розв'язання проблеми інформаційної гігієни.

Ключові слова: медійний простір, маніпулювання, моделювання події, достовірність інформації, інформаційна картина світу.

Maliuga N. Media environment of 2020: modeling of the event as a precession of this event

The article deals with the contravention of basic principles of journalistic activity (balance and impartiality of information feed), emphasizes the need of keeping professional and ethical standards by the media representatives. There are analyzed texts discriminatory ideas that contain with verbal aggression, promote intolerance, impose confrontation, exploit an idea of “Your closest circle”. The author defends the requirement of reliability of the information, its unbiased presentation, the morality of the journalist's reasoning. Emphasis is placed on the need of the media to be responsible for studying its audience, solving the problem of information hygiene.

The media environment of 2020 demonstratively shows the manipulation of information. We observe the modeling of the event as a precession of this event. The formation of “journalism of screenshot” is rising nowadays, the basis for creating messages is information obtained on social networks, blogs, comments, etc. The audience for which it is intended is at the same time its creator, such a collective author is not responsible for the dissemination of false information, and its verification is very often neglected.

Despite their information poverty, unverified facts, the anonymity of materials, such messages are qualified to be threatening: they trouble the public, change, distort the information picture of the world. The appearance among the news of a large number of short materials, designed for a cursory perception, contributes to the growth and acceleration of information flows, which is one of the main trends in the media sphere.

Key words: media environment, manipulation, modeling of the event, reliability of information, information picture of the world.

Роль інформації у структурі суспільства неможливо переоцінити, вона сформувала нові, майже необмежені можливості для застосування різноманітних технологій. ЗМІ все частіше пропонують створений інформаційний продукт, який містить неперевірені факти, суперечить етичним нормам.

Тенденції розвитку сучасних засобів масової комунікації вивчали Т. Алексєєва, А. Бучинська, Л. Дускаєва, О. Єжова, Т. Миронова, Л. Лисицька, О. Руда, Г. Солганик та ін. Розвиток функційної системи ЗМІ опрацьовували І. Аненкова, М. Володіна, М. Гетьманець, О. Гриценко, Л. Лисицька, Г. Мельник, Т. Сурикова, А. Тепляшина, А. Тертичний, І. Фомичова та ін. Мовне оформлення сучасного медіатексту, української періодики різних часових проміжків досліджували Н. Бойченко, І. Брага, А. Григораш, З. Дубинець, С. Єрмоленко, Е. Зоїдзе, Т. Коць, А. Мамалига, М. Навальна, М. Піцишин, Л. Пономаренко, Т. Рудакова, І. Соболева, О. Стишов, О. Шаповал, С. Чемеркін, О. Чередниченко, Я. Якуба та ін. Комунікаційним технологіям у медійній сфері присвячені праці О. Безпалька, В. Корнєєва, В. Різуна, Г. Почепцова, Ж. Тощенка, О. Холода. Питання журналістської етики знаходять своє висвітлення в доробку О. Зоріної, В. Іванова, В. Карпенка, Т. Приступенко, В. Сердюка.

Ситуація з розвитком свободи слова в Україні є об'єктом моніторингу вітчизняних і міжнародних організацій, серед яких найбільш знані "Репортери без кордонів" та Freedom House. Організація "Репортери без кордонів"(Reporters sans frontières), базована в Парижі, дала нині Україні оцінку в 32,52 бала – на 0,06 більше, ніж попереднього року (опубліковано 21 квітня 2020 р.).

Варто наголосити, що зростання показника означає погіршення стану. Найкращий можливий показник – 0,

найгірший – 100. При цьому ситуацію зі свободою преси організація визначає так: від 0 до 15 балів – становище із засобами інформації в країні “добре”, від 15,01 до 25 балів – “задовільне”, від 25,01 до 35 балів – “проблематичне” (у цій категорії й перебуває Україна на шкалі значно ближче до “складне”, ніж до “задовільне”), від 35,01 до 55 балів – “складне”, а вже від 55,01 до 100 балів – “дуже серйозне”.

Індекс свободи преси, який “Репортери без кордонів” публікують із 2002 року, розраховують за такими параметрами:

- плюралізм думок, представлених у ЗМІ;
- незалежність засобів інформації від джерел політичного, урядового, бізнесового і релігійного впливу;
- загальне середовище, у якому діють ЗМІ, і рівень самоцензури;
- законодавство, яке регулює діяльність ЗМІ;
- прозорість урядових і владних інституцій і те, як вона впливає на подачу новин та інформації;
- рівень інфраструктури, якою користуються ЗМІ;
- дані про зловживання і насильство проти журналістів і працівників ЗМІ.

2020 рік засвідчив чіткий зв’язок між придушенням свободи преси у зв’язку з коронавірусною пандемією і загальною позицією країни в переліку: країни з низьким рейтингом, які знаходяться внизу реєстру, використовують кризу в галузі охорони здоров’я, аби посилити залякування ЗМІ і напади на медіа й навіть для того, щоб запроваджувати заходи, не можливі за звичних умов [Drachuk / Драчук]. Як приклад автори дослідження наводять Китай чи Іран (відповідно 177-а і 173-а позиції серед 180 досліджених країн), у яких широко цензурували повідомлення про спалахи коронавірусного захворювання.

Пандемія коронавірусного захворювання лише посилила системну кризу, що загрожує праву на отримання незалежної та надійної інформації. Зокрема, з відкритих джерел українському читачеві повідомляють, як велике досягнення: “Україна увійшла до топ-100 країн за рівнем свободи слова” (112.ua); “Індекс свободи преси: Україна піднялася на шість позицій” (armyinform.com.ua). Дійсно, у 2019 році Україна посідала

102 позицію, однак, правди ніде діти, попереду більша кількість країн, ніж позаду. Говорити про “топ-100”, коли обирають із менше, ніж 200, щонайменше некоректно. Тож у суспільстві, де запущені процеси інфантилізації, вважаємо це не просто маніпулюванням цифрами, а свідомістю.

Сучасний глобальний медійний простір рясніє заголовками, як-от: “Україна погіршила оцінку в Індексі свободи преси”, “Україна піднялася в рейтингу”, “Індекс свободи преси”. Як свідчать дописи користувачів Інтернету, споживачам інформації важко пов’язати “погіршила оцінку” та “піднялася в рейтингу”.

Задля об’єктивності оцінки реальної ситуації наведемо дані Індексу свободи преси [The World Press_Freedom Index] групи країн із показником від 32,0 до 33,0 (станом на 2020 рік).

Країна	2020		2019		2018	
	показник	позиція	показник	позиція	показник	позиція
Гвінея-Бісау	32,06	094	30,95	089	30,09	083
Ліберія	32,25	095	31,49	093	30,33	089
Україна	32,52	096	32,46	102	31,16	101
Мавританія	32,54	097	31,65	094	29,09	072
Еквадор	32,62	098	31,88	097	30,56	092
Ефіопія	32,82	099	35,11	110	50,17	150
Парагвай	32,97	100	32,40	099	33,32	107

Коли взяти до уваги динаміку Ефіопії (150 позиція в рейтингу 2018 року, 110 – 2019 року та 99 – 2020 року), тоді, напевне, якось незручно буде говорити про “покращення” позиції України. Але це ж моветон брати за орієнтир країни третього світу, та ще й Африканського континенту. Звісно, представники вітчизняних ЗМІ пам’ятають і гірші часи, зокрема 2011 року індекс свободи преси становив 46,83 (131 місце в рейтингу), а 2012 року – 54,00 (116 місце). Однак і це краще замовчувати, бо занадто очевидними виявляються причиново-наслідкові зв’язки кризи політичної системи і свободи преси.

Відомо, що більшість ЗМІ в Україні перебуває у приватній власності, їх контролює вузьке коло заможних людей. Цілком закономірно, що власники ЗМІ використовують свій інформаційний ресурс для забезпечення особистих інтересів.

Найпотужніші ЗМІ належать до медіаконцернів, здатних нав'язувати свої інтереси та цінності, власні “правила гри” іншим учасникам інформаційного простору [Pidkurkova / Підкуркова 2019 : 144].

В ефірі програми “HARD з Влащенко” (від 17.12.19) на телеканалі ZIK журналіст і продюсер Ю. Молчанов заявив, що абсолютної свободи слова не існує, оскільки є власники медіа, є власники капіталів, на які існують медіа, тож нині, у сучасному цифровому медійному світі, головним мірилом, головним обмежувачем стає внутрішня відповідальність людини. Інститути на кшталт Нацради “вже смішні, а далі будуть ще смішніші ось ці недолугі чиновники”.

Після того як Національна рада з питань телебачення і радіомовлення більшістю голосів призначила перевірку телеканалу “Прямий” через некоректні та емоційно невірні висловлення гостя студії на адресу Президента України, один із членів цієї ради в ефірі названого каналу (11.01.20) озвучив свою позицію: “Це дуже дивно. Тому що всі попередні чотири роки я працював в умовах, коли з більшості телеканалів лилася критика чинного президента, на той момент це був п'ятий президент України Петро Порошенко. Критика, яка дуже часто була емоційною, неконструктивною, яка мала формулювання доволі девіантні. Тобто це було неприйнятно. <...> Але такі висловлення лунали з ефіру впродовж останніх років. І національна рада жодним чином ніколи не реагувала і не намагалася захистити Петра Порошенка від будь якої критики, від будь якої заяви<...> **ми не можемо бути адвокатами публічної особи**” (виділення наше – Н. М.)

Українці виявляють низький рівень медіа грамотності. За результатами дослідження USAID-Internews “Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2019”, тільки 11% серед тих, хто обізнаний про існування дезінформації, зуміли відрізнити достовірну інформацію від дезінформації. Занадто довго їх “годували” недостовірною інформацією – на догоду тим чи тим політичним силам продукували неправдиві відомості про осіб, факти, події та явища, яких не існувало взагалі, подавали неповні або

перекручені відомості про них. Дезінформація є різновидом недостовірної інформації з суспільно значущих питань, зокрема стосовно національної безпеки, територіальної цілісності, суверенітету, обороноздатності України, права українського народу на самовизначення, життя та здоров'я громадян, стану довкілля. Оціночні судження, зокрема критичні, недобросовісна реклама не є дезінформацією.

У чинному законодавстві України відсутня відповідальність за поширення дезінформації. До кінця лютого 2020 року тривав другий етап публічного обговорення законопроекту про протидію дезінформації, що передбачає встановлення адміністративної відповідальності за її розповсюдження, порушення правил спростування, надання відповіді та вимог прозорості, встановлення кримінальної відповідальності за системне й умисне масове розповсюдження дезінформації. Кримінальна відповідальність – це скандальна норма, яку засудила низка організацій, зокрема й “Репортери без кордонів”. Як бачимо, спроба нейтралізувати виклики в інформаційній сфері вийшла невдалою.

Поширювач масової інформації (суб'єкт у сфері медіа) при поширенні інформації, отриманої з офіційних джерел (органів державної влади, місцевого самоврядування, звіти, стенограми тощо), не зобов'язаний перевіряти її достовірність та не несе відповідальності в разі її спростування (Законопроект про дезінформацію: уповноважений, відповідальність та статус професійного журналіста. Українське право. 17.01.20). Чомусь для держорганів за поширення неправдивої або маніпулятивної інформації, дезінформації відповідальність не передбачена. То, можливо, варто дослухатися до думки представників журналістського цеху: законопроект про дезінформацію – “це спроба накинути зашморг на шию ЗМІ”, симптоматична спроба, яка “ввійде в українську історію як досить ганебна”, навіть якщо й не буде проголосована [Vlashhenko / Влащенко].

Медійний простір 2020 року показово демонструє маніпулювання інформацією – це спроба використовувати пандемію так би мовити “відповідно до інтересів найширшого кола можливих суб'єктів” [Covid]. Неправдива інформація маніпулятивного характеру надходила і від світових лідерів.

Наприклад, президент США нехтував статистикою захворювань і летальних випадків, навіть коли країна вийшла на позицію лідера за кількістю хворих на коронавірус, президенти Білорусії, Туркменістану, Нікарагуа відмовлялися визнавати небезпеку COVID-19, приховували реальну статистику.

Дослідник психології мас-медіа, особливостей журналістської комунікації та впливу ЗМІ на поведінку людей у суспільстві В. Лизанчук доходить висновку: “Інформація, незважаючи на відсутність у ній зримої оболонки, є чи не найголовнішим стратегічним товаром. Вона здатна тримати людину під контролем, впливати на її психіку, стимулювати мислення, дії, вчинки. За допомогою ЗМІ можна цілеспрямовано змінювати свідомість і поведінку чималого загалу людей. <...> Кінцевою метою маніпулювання інформацією є формування індивідуальної і масової свідомості до такого стану, коли подальша поведінка та алгоритм дій відповідають поставленим завданням” [Lyzanchuk / Лизанчук 2015 : 7–8]. Цілком зрозуміло, що журналістське відображення реальності – не тотожне самій реальності. Однак, як виявилось, споживачі інформації не проти жити в тому задзеркаллі (як в О. Пушкіна: “Ах, обмануть мене не трудно!.. Я сам обманываться рад!”).

Аналіз тенденцій інформаційного простору України свідчить про те, що створити, наприклад, теорію змови зовсім нескладно. На підтвердження своєї думки пропонуємо до уваги розтиражовані штампи, варто лише заповнити порожні клітини (пропуски) – розгорнути моделі-речення:

Це змова (чия?) ..., для того щоб завоювати (кого?)

Це змова (чия?) ..., для того щоб викликати міграційну хвилю (кого?) ... до (куди?) ... (назва країни).

Це біологічна зброя (чия?) ..., для того щоб знищити (кого?) ...

Коронавірус легко лікується (чим?) ... (назва засобу) [Covid].

Автор підручника з психології мас-медіа В. Лизанчук наводить роздуми студентів про засоби масової інформації України, написані в жовтні – листопаді 2011 р. Наведемо уривки двох есе за темою “Чому я не читаю...”, “Чому я не дивлюся...”:

Ірина Матвійшин: Чому я не читаю “Газету по-українськи”. Тижневик “Газета по-українськи” – влучний приклад ЗМІ, яке своїми публікаціями зневажає й ігнорує інтелект українців, їхні моральні засади та психологічні потреби. Адже як по-іншому можна пояснити те, що в багатосторінковому виданні більшість матеріалів несе в собі негатив щоденних трагедій, побутові поради або ж дратівливі подробиці з життя знаменитостей? [Lyzanchuk / Лизанчук 2015 : 13].

Анна Романдаш: Чому я не дивлюся “Файну Юкрайну”. “Файна Юкрайна” створює негативний образ України як нації бовдурів, злодіїв і задрісників. Окрім того, вона нав’язує цю думку українському суспільству, змушує його думати, що так і є. Але найгірше те, що популярність шоу, здобута примітивними жартами, переконує українців у тому, що ці вади – цілком нормальні, і нема нічого дивного чи неприйняттого в такій поведінці [Lyzanchuk / Лизанчук 2015 : 17].

У формуванні почуття ущербності, культурної відсталості українців шліфували свої уміння не одне покоління “творців розважального контенту”. Суцільний песимізм, навіювання безвихідності, постійне злорадство, кепкування над вадами українців, нав’язливе формування комплексу меншовартості спричинилися до того, що значна частка українців, особливо серед молоді, свідомо відмовилася від перегляду телебачення загалом чи окремих передач, нервово перемикає канали, почувши подразник. На часі розв’язувати проблему інформаційної гігієни. У здоровому демократичному суспільстві “засоби масової інформації не повинні пропагувати насилля, ворожнечу, ненависть, національний, соціальний і релігійний розбрат, а також гріховні людські інстинкти, хоча б заради комерційних інтересів” [Lyzanchuk / Лизанчук 2015 : 21]. В Україні порушення норм професійної етики та принципів відповідальної журналістики не тягне за собою відповідальності й не несе репутаційних ризиків, однак статус журналіста знецінюється. Цілком погоджуємося з висновком, якого доходить І. Михайлин щодо ролі журналіста в об’єктивації явищ багатовимірного світу: він “може відобразити дійсність на засадах точності й достовірності, а може, навпаки, підігнати дійсність під свою ідеологічну концепцію, яка йому здається, в силу тих чи інших

причин, правильною; може, нарешті, просто замовчати соціально вагому, потрібну суспільству інформацію” [Mykhailyn / Михайлин 2008 : 82].

Інформація діє на читачів тим сильніше, чим більше в них внутрішньої готовності прийняти її. Якщо цієї готовності немає, то, за теорією когнітивного дисонансу, споживачі медійного продукту або відмовляють у довірі джерелу інформації, або просто блокують її, використовуючи солідніші, надійніші джерела. Зіткнення думок, переконань, вектори яких спрямовані в протилежні сторони, стає основним інформаційним конфліктом в інформаційному полі. Наприклад, у стрічці новин на сайті ukr.net від 10 жовтня 2019 р. розміщено такі заголовки інформаційних матеріалів (правопис авторів збережено):

09:54 На пресс-марафон Зеленского **собрали** более 300 журналистов

10:05 На пресконференцію Зеленського **прийде** понад 300 журналістів

...

11:45 На пресмарафон до Зеленського **зголосилися** понад 300 журналістів

12:22 На пресс-марафон к Зеленскому **попросились** 500 журналистов

Спостерігаємо моделювання події як прецеденту самої події. За дві години тональність російськомовного заголовку різко змінюється: від “собрали” (між рядків слід читати, що організатори заходу доклали зусиль, щоб на ньому були присутні представники великої кількості видань) до “попросились” (ініціатива начебто йде від журналістів, відтак функція організаторів стає незрозумілою, оскільки це не родинне свято й не приватна вечірка); окрім того, такі заходи за участю перших осіб держави серйозно готують, служби перевіряють усіх акредитованих осіб, тут експромтів бути не може, отже, “приріст” у 200 журналістів – свідоме брехня. В українськомовних заголовках уживання слів “прийде” (констатація наміру відвідати захід) та “зголосилися” (відповідь згодою на запрошення) не створює негативного ефекту, не принижує престижу професії журналіста. Як бачимо, засоби інформації так само поляризовані,

як і решта українського суспільства. В українському медійному просторі безперешкодно працюють журналісти, які використовують шпальти періодичних видань, теле- й радіоефіри, простір інтернету “для руйнування державницького мислення, розмивання духовних цінностей, для морально-психологічного приниження українських патріотів, видатних особистостей, політико-ідеологічного цькування українськості, насаджування психології холопства, малоросійства, меншовартості” [Lyzanchuk / Лизанчук 2015 : 117].

Набирає обертів формування “журналістики скриншоту”, для якої підґрунтям створення повідомлень є інформація, здобута в соцмережах, блогах, коментарях та зафіксована за допомогою скриншотів. Завданням редакторів інтернет-редакцій є моніторинг новинних сайтів, перегляд пошти і відстежування подій, що можуть зацікавити споживачів ресурсу. Аудиторія, на яку розрахована інформація, водночас є її творцем, такий колективний автор не несе жодної відповідальності за розповсюдження неправдивої інформації. Слід визнати, що перевіркою інформації з соціальних мереж на відповідність дійсності досить часто нехтують.

Попри свою інформаційну бідність, неперевірені факти, анонімність матеріалів, такі повідомлення здатні збурити громадськість, змінюють, деформують інформаційну картину світу. Поява серед новин великої кількості коротких матеріалів, розрахованих на побіжне сприйняття, сприяє розростанню і пришвидшенню інформаційних потоків, що є однією з основних тенденцій медіасфери. Нові тенденції вимагають від медіа відповідально ставитися до вивчення своєї аудиторії.

Сайт prtm.ua (11.01.2020) спростовує поширювану ЗМІ інформацію про причину візиту Президента України до Оману: “Президент України Володимир Зеленський не міг зустрічатися з султаном Кабус бін Саїдом в Омані, адже султан був при смерті, бо дуже довгий час хворів на рак”, на підтвердження наводить слова народного депутата М. Величковича: “Ясно, що коли монарх був при смерті, а він хворів давно, оманська сторона навіть теоретично не могла планувати візити закордонних лідерів. У брехні короткі ноги. Брехнею світ обійдеш, але назад не повернешся. Банкова з Оманом

забрехала”». Кваліфікований журналіст, як і будь-який інший учасник інформаційних процесів, повинен знати: інформацію після її сприйняття й особливо перед її поширенням варто ретельно перевіряти, дотримання такої вимоги в умовах інформаційної війни є обов’язковим.

У звіті Human Rights Watch за 2019 рік (доповідь виголошено в Організації Об’єднаних Націй) зазначено, що в Україні серед сфер діяльності найбільше порушень зафіксовано в журналістській роботі: середовище для ЗМІ залишалося небезпечним, права журналістів порушували. “Журналісти отримують погрози, відчувають перепони в роботі, інколи з боку органів влади. Зокрема має місце пошкодження їхньої техніки, обмежується доступ журналістів на офіційні заходи” – йдеться в доповіді Human Rights Watch (16.01.2020). Зафіксовано щонайменше 11 випадків побиття журналістів, одного журналіста вбили (Вадим Комаров помер унаслідок травми голови після жорстокого побиття невідомими особами). Переважна безкарність підживлює зростання насильства проти журналістів. Дослідниця І. Підкуркова доходить закономірного висновку: “Фізичні напади на журналістів, свавільні затримання і залякування, викрадення, нарешті, вбивства журналістів та працівників ЗМІ – усе це не тільки не сприяє утвердженню принципів свободи преси, а й створює психологічний тиск на працівників вітчизняних мас-медіа, наслідком якого стало помітне зниження критичної спрямованості матеріалів. А це призводить до падіння довіри до ЗМІ у суспільстві” [Pidkurkova / Підкуркова 2019 : 144].

Аналіз матеріалів, що поширюються в інформаційному просторі України, дає змогу говорити про стійку тенденцію пропагування нетерпимості до керівних органів держави, формування агресивного, руйнівного образу влади. Політики використовують потужні можливості для маніпуляції громадською думкою за допомогою засобів масової інформації, інформаційного продукту. Спостерігаємо емоційне перенасичення тексту – велика кількість образних засобів підміняє фактичний матеріал. Водночас критика на сторінках більшості регіональних видань, в ефірі муніципальних каналів

не спрямована на дії місцевої влади і місцевого великого бізнесу. У цьому дискурсі активно експлуатується ідея “кола своїх”, простежується формування когнітивно-лінгвістичної опозиції “свої – чужі”. Це свідоме порушення п. 2 Кодексу етики журналіста (Служіння інтересам влади чи засновників, а не суспільства, є порушенням етики журналіста) [Kodeks].

Нагадаємо, що Кодекс етики українського журналіста ухвалений ще 2002 року з’їздом журналістів-підписантів, останні зміни внесені 2013 року. Кодекс затверджено 12 грудня 2013 року на пленумі Національної спілки журналістів України (НСЖУ) та місяцем раніше – рішенням Комітету Незалежної медіа-профспілки України (НМПУ).

“Залежно від інтерпретації реального факту, яка неминуха під час перетворення факту на новину, журналіст може опинитися на позиції “своєї правди”, “іншої правди”, “чужої правди” і навіть “ворожої правди”, – наголошує І. Михайлин [Mykhailyn / Михайлин 2008 : 80]. Однак сказане не слугує виправданням. Часто свободою слова прикриваються ті, хто трактує її на власний розсуд, як сваволлю чи розгнuzданість, хто в професійній діяльності керується гаслом “Інформація – це товар, товар – це гроші, а гроші не пахнуть”, таке аморальне використання інформаційного простору “виявляється у формах і методах маніпулювання свідомістю, цілеспрямованій брехні, джинсуванні” [Lyzanchuk / Лизанчук 2015 : 114].

Системне осмислення діяльності ЗМІ в Україні відкриває способи промовання мізків громадян, про які написано в інтелектуальній праці Н. Хомського “Десять стратегій маніпуляцій у ЗМІ” [Khomskyi]: “відволікати увагу на другорядне” (важлива інформація тоне в потоці дріб’язкового характеру), “самим створювати проблему і самим заходитися її вирішувати” (створити проблему з нічого), “привчати до негараздів поступово” (стратегія поступовості), “відтермінувати виконання і подарувати надію” (стратегія відкладання), “звертатися до суспільства, як до дітей” (інфантилізація народу; ЗМІ використовують заступницький тон, адже вони “знають” більше, ніж решта громадян), “породжувати емоції, але перешкоджати думкам”, “тримати в неутві й культивувати сірість” (якщо висловитися в грубій формі, це стратегія

дебілізації населення), “захоплюватися посередністю” (просування моди на посередність), “підсилювати відчуття власної провини” (культивувати почуття провини), “знати про людей більше, ніж вони самі про себе знають”.

Хочемо зупинитися більш детально на другій стратегії – “самим створити проблему і самим заходитися її вирішувати”. Наприклад, повідомлення про утворення в Закарпатській області угорського району спричинилося до тиражування чуток, що ця територія України відійде Угорщині; звісно, прийняття таких суспільно важливих рішень потребує попереднього роз’яснення, чому відповідно до Концепції реформи місцевого самоврядування та адміністративно-територіальної організації влади об’єднання Виноградівського району з населенням 120 тисяч та Берегівського з населенням 50 тисяч (в останньому за переписом населення 2001 року 76% складають угорці) матиме назву Берегівський з районним центром Берегове, аби не доводилося постфактум давати пояснення очільнику МЗС.

Медіа продукують певні посилки (меседжі) і тиражують їх у суспільній свідомості. Пропаговані ЗМІ ідеї починають стверджуватися в соціумі. Наразі в практиці вітчизняного телебачення спостерігаємо домінування телевізійної події над власне подією, інші канали зв’язку також демонструють свій потенціал у створенні лінгвістичними засобами образу події на етапі, що їй передує, тобто виявляють виняткову вправність у моделюванні події як прецесії самої події.

Загальновідомо, що свобода слова – це демократична цінність, однак далеко не кожен може так володіти мовним ресурсами, щоб не обмежувати право споживача інформаційного продукту усвідомлено зробити свій вибір на користь того чи того джерела. Не випадково в розвинених країнах дійшли розуміння потреби в соціально відповідальній журналістиці й відреагували на цей запит. Свобода вільно висловлювати свої думки передбачає відповідальне ставлення до продукуваної й трансльованої інформації.

Література

1. Власенко Н. Законопроект про дезінформацію – це спроба накинути зашморг на шию ЗМІ. LIVE від 17.01.2020. URL : zik.ua › news › 2020/01/17 › natasha_vlashchenko_zakonoproiekt_p
2. Драчук С. Індекс свободи преси у світі: Україна погіршила показники, хоча піднялася в рейтингу. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/rsf-indeks-svobody-presy-ukrajina/30568625.html>
3. Кодекс етики українського журналіста. URL : <http://nsju.org/page/196>
4. Лизанчук В. Психологія мас-медіа : підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 420 с.
5. Михайлин І. Л. Журналістика як Всесвіт: Вибрані медіадослідження. Харків : Прапор, 2008. 511 с.
6. Підкуркова І. В. Рівень свободи преси як показник розвиненості демократії. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2019. № 2 (41). С. 142–151.
7. Хомський Н. 10 способів маніпулювання масами. Artefact. URL : <http://artefact.live/?p=1289>.
8. Covid і велика брехня – міфи про хворобу, якій пів року. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/fake-pro-koronavirus/30659761.html>
9. The World Press_Freedom_Index. URL : <https://rsf.org/en/world-press-freedom-index>.

Referenses

1. Vlashchenko N. Zakonoproiekt pro dezinformatsiiu – tse sprobа nakynuty zashmorn na shyi ZMI. LIVE vid 17.01.2020. URL : zik.ua › news › 2020/01/17 › natasha_vlashchenko_zakonoproiekt_p
2. Drachuk S. Indeks svobody presy u sviti: Ukraina pohirshyla pokaznyky, khocho pidnialasia v reitynhu. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/rsf-indeks-svobody-presy-ukrajina/30568625.html>
3. Kodeks etyky ukrainskoho zhurnalista. URL : <http://nsju.org/page/196>
4. Lyzanchuk V. Psykholohiia mas-media : pidruchnyk. Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2015. 420 s.
5. Mykhailyn I. L. Zhurnalistyka yak Vsesvit: Vybrani mediadoslidzhennia. Kharkiv : Prapor, 2008. 511 s.
6. Pidkurkova I. V. Riven svobody presy yak pokaznyk rozvynenosti demokrati. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho*. 2019. N 2 (41). S. 142–151.
7. Khomskiy N. 10 sposobiv manipuliuvannia masamy. Artefact. URL : <http://artefact.live/?p=1289>.
8. Covid i velyka brekhnia – mify pro khvorobu, yakii piv roku. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/fake-pro-koronavirus/30659761.html>
9. The World Press_Freedom_Index. URL : <https://rsf.org/en/world-press-freedom-index>

Стаття надійшла до редакції 16.07.2020 р.

Прийнята до друку 22.10.2020 р.

САМАТЫЧНЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ ЯК СРОДКІ РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ ЭМОЦЫЙ (НА МАТЭРЫЯЛЕ БЕЛАРУСКАЙ І НЯМЕЦКАЙ МОЎ)

Ганна Старасціна

*Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова
Mogilev State A. Kuleshov University
вул. Касманаўтаў, 1, Магілёў, 212022, Рэспубліка Беларусь
starostina@msu.by*

Старосціна А. Соматычныя фразеалогізмы як засіб рэпрэзентацыі эмоцый (на матэрыялі білоруськай та німецкай мов)

У статті досліджено семантичні характеристики білоруських і німецьких соматичних фразеологізмів, що репрезентують категорію эмоцій. Виявлено фразеологічну активність соматичних лексем, проаналізовано фразеологізми з високочастотними соматичними компонентами. З'ясовано тип міжмовної фразеологічної еквівалентності, виокремлено загальне й специфічне у значенні та функціонуванні стійких одиниць двох мов, які відображають універсальне бачення світу, вирізняються фразоутворювальною активністю, що підвищує ступінь міжмовної еквівалентності. Акцентовано на загальних і національних особливостях.

Ключові слова: переклад, еквівалентність, соматична фразеологія, категорія эмоцій.

Starostina A. Somatic phraseological units as a means of representing emotions (based on the material of the Belarusian and German languages)

The article deals with the semantic characteristics of the Belarusian and German somatic phraseological units representing emotions. The phraseological activity of somatic lexemes is revealed, phraseological units with high-frequency somatic components are analyzed. The type of interlingual phraseological equivalence is determined. Full equivalents are identified, characterized by the same semantics, component composition, and similar structure; partial equivalents having the same meaning, similar or different structure and different component composition; non-equivalent phraseological units, characterized by the absence of direct analogs in the language of comparison. The general and specific in the meaning and functioning of stable units of two languages are determined.

As the examples show, somatic phraseologies in both Belarusian and German represent mostly negative emotions, such as fear, shame, sadness, anger, envy, despair. Positive emotions are transmitted much less often. This reflects the similarity of the Belarusian and German language picture of the world. National distinctiveness is manifested in the absence of exact equivalents, which is explained

by both linguistic and extralinguistic factors. It is noted that the phraseologisms of the two languages have a high interlingual equivalence. This is due to the fact that these components are part of the common and ancient vocabulary of each language, equally understood in the culture of these countries and have a high phrase-forming activity. These factors increase the degree of interlingual equivalence.

Thus, a comparative analysis of phraseological units allowed us to elucidate some universal and specific features of stable units of two languages. The actual material will be useful in compiling a translation dictionary of somatic phraseology, in teaching special courses on translation practice.

Key words: translation, equivalence, somatic phraseological units, category of emotions.

Пастаноўка праблемы і яе сувязь з важнымі навуковымі задачамі. Вывучэнню моўнай свядомасці народа ў сучаснай лінгвістыцы прысвечаны шэраг публікацый, у якіх даследуюцца фрагменты моўнай карціны свету, звязаныя з традыцыямі і асаблівасцямі нацыянальнай культуры, што дазваляе рэканструяваць сістэму архаічнага мыслення народа. Для нашага даследавання асаблівую цікавасць уяўляе саматычная фразеалогія, якая прайшла працяглы шлях развіцця, выступае транслятарам цэлага комплексу асацыяцый і дазваляе ахарактарызаваць асаблівасці светаразумення і светаўспрымання народа. Відавочна, што найбольш яскрава нацыянальная адметнасць мовы выяўляецца ў працэсе супастаўлення яе з іншай мовай. Гэтым і абумоўлена актуальнасць нашага даследавання, якое накіравана на вывучэнне саматычных фразеалагізмаў, рэпрэзентуючых эмоцыі, у супастаўляльным плане ў межах няблізкароднасных моў. Менавіта комплексны параўнальна-супастаўляльны аналіз беларускіх і нямецкіх саматычных фразеалагізмаў дазваляе выявіць тыя архаічныя ментальныя ўстаноўкі, прадстаўленні і стэрэатыпы, якія знайшлі адлюстраванне ў моўнай карціне свету двух народаў.

Аналіз апошніх даследаванняў і публікацый. У апошнія гады шматлікія навукоўцы займаюцца даследаванням фразеалогіі ў лінгвакультуралагічным і кагнітыўным аспектах, што звязана з развіццём антрапалагічнага напрамку лінгвістыкі, дзе моўныя з'вы вывучаюцца ў цеснай сувязі з культурай, мысленнем і дзейнасцю чалавека. Разнастайныя аспекты даследавання фразеалагізмаў у кантэксце культуры разглядаюцца ў працах В. Арцёмавай [Арцуомава / Арцёмава 2013], А. Дзядовой

[Dzyadova / Дзядова 2013], У. Коваля [Koval' / Коваль 2011], М. Каўшовай [Kovshova / Ковшова 2016], В. Ляшчынскай [Lyashchynskaya / Ляшчынская 2015], В. Маславай [Maslova / Маслова 2011], Я. Іванова [Ivanov / Іваноў 2017] і інш.

Адно з ключавых месцаў у сучасным мовазнаўстве займае даследаванне вербалізацыі эмоцый, а менавіта ўстанаўленне сістэмных характарыстык катэгорыі эмацыйнасці з вызначэннем агульных і нацыянальна-спецыфічных рыс. Дадзеныя, атрыманыя навукоўцамі ў галіне псіхалогіі, фізіялогіі, дапамагаюць у распрацоўцы лінгвістычных праблем эмоцый. Сутнасць лінгвістычнага падыходу сфармуляваў В. Шахоўскі наступным чынам: “Фіксацыя эмацыйных працэсаў праходзіць з дапамогай псіхічнага механізму іх адлюстравання ў семантыцы слоў, якія выкарыстоўваюцца для вербалізацыі эмацыйных адносін. Адлюстраванне відавага вопыту эмацыйнага стану лакалізуецца ў сэнсавай структуры адпаведных слоў-вобразаў тых аб’ектаў, з якімі яны суадносяцца. Гэта адлюстраванне кадзіруецца ў словы спецыфічнымі кампанентамі яго семантыкі, якія і фарміруюць эмацыйнасць слова” [Shakhovskiy / Шаховский 2008 : 5].

В. Ляшчынская адзначае, што “эмацыйнасць у лінгвістыцы разглядаецца як самастойная катэгорыя, якая рэалізуецца на розных узроўнях мовы, але менавіта фразеалагічны ўзровень кожнай мовы скіраваны на выражэнне эмоцый, пачуццяў і псіхалагічных станаў і валодае выразнай адметнасцю ў параўнанні з лексічным” [Lyashchynskaya / Ляшчынская 2012 : 146].

У нашым даследаванні мы спынімся на прыкладах вербалізацыі эмоцый з дапамогай саматычнай фразеалогіі. Як адзначае В. Шубіна: “Эмоцыі і псіхічны стан чалавека выяўляюцца большай часткай менавіта праз саматычныя фразеалагізмы, магчымасці якіх у гэтым плане сапраўды вялікія” [Shubina / Шубина 1977 : 82].

Мэта даследавання заключаецца ў вызначэнні агульных і адметных рыс у семантыцы беларускамоўных і нямецкамоўных саматычных фразеалагічных адзінак, рэпрэзентуючых эмоцыі, у выяўленні закадзіраваных у іх унутранай форме універсальных і нацыянальных элементаў моўнай свядомасці.

Выклад асноўнага матэрыялу даследавання.

Эмацыянальна-псіхічнае жыццё чалавека цесна звязана з семантыкай шматлікіх саматычных фразеалагізмаў. Эмоцыі з’яўляюцца своеасаблівай формай адлюстравання рэальнага працэсу ўзаемадзеяння чалавека з навакольным асяроддзем. У гэтым працэсе чалавек не застаецца аб’ектавым да ўсяго, што знаходзіцца вакол яго, у яго ўзнікаюць перажыванні, якія выражаюць суб’ектыўныя адносіны да гэтых з’яў.

У працэсе аналізу саматычных фразеалагічных адзінак беларускай і нямецкай моў, рэпрэзентуючых эмоцыі, былі вылучаны дамінантныя саматычныя кампаненты. Разгледзім найбольш частотныя з іх.

Саматычныя кампаненты *вока / вочы (das Auge / die Augen)* з’яўляюцца важным выразнікам пачуццяў і эмоцый, “пры дапамозе зроку чалавек спазнае навакольную рэчаіснасць. Тое, што ён бачыць, выклікае ў яго становячыя ці адмоўныя эмоцыі” [Starastsina / Старасціна 2019 : 106]. Саматызм *вока / вочы* ў складзе фразеалагічных адзінак рэпрэзентуе розныя віды эмоцый: 1) **здзіўленне**: бел. *вочы на лоб лезуць* (‘хто-н. выказвае вялікае здзіўленне’) – ням. *die Augen springen aus dem Kopf* (‘вочы на лоб лезуць’); 2) **сорам**: бел. *адводзіць вочы* (‘падманваць, хаваць вочы ад сорама’) – ням. *die Augen niederschlagen* (‘апусціць вочы’); 3) **смутак**: бел. *вочы на мокрым месцы* (‘хтосьці часта плача або гатовы заплакаць’) – ням. *die Augen gehen ihm über* (‘на вачах выступілі слёзы’); 4) **зайздрасць**: бел. *коле вочы* (‘што-н. выклікае зайздрасць; што-н. неадчэпна прыцягвае ўвагу’) – ням. *in die Augen stechen* (‘кідацца ў вочы; абуджаць жаданне мець што-н.’).

Саматызмы *сэрца / душа (das Herz / die Seele)* сімвалізуюць пэўныя пачуцці і перажыванні чалавека, таму даволі часта фразеалагічныя адзінкі з такімі кампанентамі актуалізуюць наступныя эмоцыі: 1) **гнеў**: бел. *мець сэрца* (‘зліцца на каго-небудзь’) – ням. *sich (D) das Herz aus dem Leibe ärgern* (‘лопацца ад злосці’); 2) **страх**: бел. *душа ў пяткі схавалася* (‘каго-небудзь ахоплівае моцны страх’) – ням. *das Herz fiel ihm in die Hosen* (‘душа сыходзіць у пяткі’); 3) **хваляванне**: бел. *душа не на месцы* (‘хтосьці адчувае трывогу, неспакой’) – ням. *j-m. schlägt das Herz im Halse* (‘сціскае горла ад хвалявання’); 4) **смутак**:

бел. *кроіць сэрца* ('выклікаць моцны душэўны боль') – ням. *j-t. tat das Herz im Leibe weh* ('сэрца сціснулася').

Як паказваюць даследаванні [Starastsina / Старасціна 2018; Starastsina / Старасціна 2020], лексему *душа* трэба лічыць лакунарнай адзінкай, бо ўстойлівым беларускамоўным словазлучэнням з гэтым кампанентам у нямецкай мове часта адпавядаюць фразеалагімы з кампанентам *сэрца*.

Саматызм *галава* (*der Kopf*) служыць для абазначэння галоўнай, жыццёва важнай часткі цела чалавека і здольны актуалізаваць такія эмоцыі як: 1) **смута́к**: бел. *вешаць (апускаць) галаву* ('здавацца, адчуваць моцны смутак') – ням. *den Kopf in den Schoß sinken lassen* ('заняпасці духам'); 2) **страх**: бел. *хаваць галаву ў пясок* ('спалохацца, старацца ўхіліцца ад чаго-небудзь') – ням. *den Kopf in den Sand stecken* ('адмовіцца бачыць рэальнасць'); 3) **шчасце**: бел. *губляць галаву* ('не ведаць ад хвалявання як паступіць і што рабіць; безразважна, моцна загахацца ў каго-небудзь') – ням. *j-t zu tief ins Auge geschaut haben* ('загахацца ў каго-небудзь').

Саматычны кампанент *язык* (*die Zunge*) сімвалізуе зносіны, перадачу інфармацыі, а таксама некаторыя эмоцыі, напрыклад: 1) **страх**: бел. *язык прыліп да горла (да гартані)* ('хтосьці змоўк, анямеў (ад страху, ад нечаканасці)' – ням. *die Zunge verschlucken* ('праглынуць язык'); 2) **здзіўленне**: бел. *язык адняўся* ('хтосьці раптам змоўк, страціў здольнасць размаўляць') – ням. *Maul und Nase aufsperrren* ('разавіць рот ад здзіўлення'); 3) **сорам**: бел. *язык не паварочваецца* ('хтосьці баіцца, не адважваецца, саромеецца і не мае жадання сказаць, зрабіць') – ням. *ein häßliches Wort nicht in den Mund nehmen* ('язык не паварочваецца сказаць непрыстойнае слова').

Саматызм *рука* (*die Hand / der Arm*) часцей за ўсё актуалізуе такія значэнні, як майстэрства, дзейнасць, характар, фізічны стан, аднак можа выкарыстоўвацца і для выражэння эмоцый: 1) **жаданне**: бел. *хапацца (ухапіцца) абедзвюма рукамі* ('з вялікім жаданнем, з радасцю') – ням. *mit allen zehn Fingern nach etw. greifen* ('ухапіцца абедзвюма рукамі'); 2) **адчай**: бел. *ламаць сабе рукі* ('адчайвацца (ад вялікага гора)') – ням. няма аналагаў; 3) **шчасце**: бел. *на руках насіць* ('занадта песціць, шанаваць каго-

небудзь') – ням. *j-n auf Händen tragen* ('насіць на руках'); 4) **здзіўленне**: бел. *разводзіць (развесці) рукамі* ('не ведаць, як выйсці з цяжкага становішча, выражаць крайняе здзіўленне ') – ням. няма аналагаў.

Саматычныя фразеалагізмы з кампанентам *зуб (der Zahn)* выражаюць у асноўным негатыўныя эмоцыі, напрыклад: 1) **гнеў**: бел. *вастрыць (тачыць) зубы* ('ненавідзячы каго-небудзь, рыхтаваць яму якую-небудзь непрыемнасць') – ням. *auf j-n einen Zahn haben* ('мець зуб на каго-небудзь'); 2) **хваляванне**: бел. *трымаць язык за зубамі* ('не гаварыць нічога лішняга, быць асцярожным у выказваннях') – ням. *den Mund halten* ('маўчаць').

Саматызм *валасы (die Haare)* у складзе фразеалагічнай адзінкі здольны набываць значэнне пэўнай эмоцыі, напрыклад: 1) **страх**: бел. *валасы сталі дыбам* ('хтосьці вельмі моцна спалохаўся') – ням. *das Haar steht ihm zu Berge* ('валасы сталі дыбам'); 2) **адчай**: бел. *рваць на сабе валасы* ('адчайвацца, вельмі моцна перажываць') – ням. *sich (D) die Haare ausraufen* ('рваць на сабе валасы').

Саматызм *нага (das Bein / der Fuß)* сімвалізуе рух, хуткасць. Устойлівыя выразы з гэтым кампанентам могуць выражаць эмоцыю *страху*: бел. *з усіх ног* ('вельмі хутка бегчы') – ням. *die Beine unter die Arme nehmen* ('бегчы з усіх ног').

Фразеалагізмы з саматызмам *пятка (die Hacke)* могуць актуалізаваць эмоцыю *страху*: бел. *паказваць пяткі* ('ратавацца ўцёкамі') – ням. *sich auf die Hacken machen* ('уцякаць').

Саматызм *плячо (die Schulter)* сімвалізуе адказнасць, працавітасць, цягавітасць і можа выражаць такія эмоцыі, як: 1) **здзіўленне**: бел. *паціскаць плячамі (плячыма)* ('выражаць здзіўленне, неразуменне, няведанне') – ням. няма аналагаў; 2) **гнеў**: бел. *секчы з пляча* ('зліцца на каго-небудзь, крыўдзіць, не падумаўшы') – ням. няма аналагаў.

Фразеалагічныя адзінкі з іншымі саматычнымі кампанентамі сустракаюцца радзей і не заўсёды маюць аналагі ў мове супастаўлення. На аснове аналізу вышэйпералічаных фразеалагізмаў можна меркаваць, што ўстойлівыя адзінкі дзвюх моў нярэдка выяўляюць тоеснасць у семантыцы, аднак, вобразы, што ляжаць у іх аснове, могуць адрознівацца.

Супастаўляльны аналіз фразеалагічных адзінак беларускай і нямецкай моў дазваляе нам вылучыць наступныя тыпы міжмоўнай фразеалагічнай эквівалентнасці:

1) поўныя эквіваленты, якія характарызуюцца аднолькавай семантыкай, кампанентным складам, падобнай структурай: бел. *хаваць галаву ў пясок* – ням. *den Kopf in den Sand stecken*; бел. *адводзіць вочы* – ням. *die Augen niederschlagen*; бел. *строіць вочкі* – ням. *j-m Augen machen*; бел. *вастрыць (тачыць) зубы* – ням. *seinen Zahn wetzen*; бел. *валасы сталі дыбам* – ням. *das Haar steht ihm zu Berge*; бел. *рваць на сабе валасы* – ням. *sich (D) die Haare ausraufen*;

2) частковыя эквіваленты, якія маюць тоеснае значэнне, падобную ці розную структуру і іншы кампанентны склад: бел. *мець сэрца* – ням. *sich (D) das Herz aus dem Leibe ärgern*; бел. *кроіць сэрца* – ням. *das Herz dreht sich mir im Leibe um*; бел. *вочы на мокрым месцы* – ням. *die Augen gingen ihm über*; бел. *язык прыліп да горла (да гартані)* – ням. *die Zunge verschlucken*; бел. *з усіх ног* – ням. *die Beine unter die Arme nehmen*; бел. *душа ў пяткі (ускачыла, схавалася)* – ням. *das Herz fiel ihm in die Hosen*; бел. *губляць (згубіць; траціць, страчваць, страціць) галаву* – ням. *j-m zu tief ins Auge geschaut haben*;

3) безэквівалентныя фразеалагізмы характарызуюцца адсутнасцю прамых аналагаў у мове супастаўлення і дазваляюць адзначыць адметныя нацыянальныя элементы моўнай свядомасці: бел. *да душы* ('падабаецца'); бел. *паціскаць плячамі* ('выражаць здзіўленне, неразуменне, няведанне'); бел. *разводзіць рукамі* ('не ведаць, як выйсці з цяжкага становішча, выражаць крайняе здзіўленне'); бел. *ламаць сабе рукі* ('адчайвацца (ад вялікага гора)'); бел. *секчы з пляча* ('зліцца на каго-небудзь, крыўдзіць, не падумаўшы'). Асноўнымі крытэрыямі, якія дазваляюць вызначыць тып міжмоўнай фразеалагічнай эквівалентнасці, з'яўляюцца агульны сэнс фразеалагічнай адзінкі, яе структура і кампанентны склад.

Высновы і перспектывы далейшых навуковых даследаванняў. Пры аналізе фактычнага матэрыялу было ўстаноўлена, што саматычныя ўстойлівыя адзінкі беларускай і нямецкай моў маюць як універсальныя, так і нацыянальна-

спецыфічныя рысы. Даследаванне паказала, што саматычныя фразеалагізмы дзвюх моў маюць шмат агульнага ў семантыцы, кампанентным складзе і валодаюць высокай міжмоўнай эквівалентнасцю. Гэта тлумачыцца тым, што саматычныя кампаненты ўваходзяць у высокачастотную, спрадвечную лексіку кожнай з моў, адлюстроўваюць агульначалавечае бачанне свету і валодаюць высокай фразеаўтваральнай актыўнасцю, што павышае ступень міжмоўнай эквівалентнасці.

Як паказваюць прыклады, саматычныя фразеалагізмы як беларускай, так і нямецкай моў рэпрэзентуюць пераважна адмоўныя эмоцыі, такія як страх, сорам, смутак, гнеў, зайздрасць, адчай. Станоўчыя эмоцыі перадаюцца значна радзей. Гэта адлюстроўвае падабенства беларускай і нямецкай моўнай карціны свету.

Нацыянальная адметнасць выяўляецца ў адсутнасці дакладных эквівалентаў, што тлумачыцца як лінгвістычнымі, так і экстралінгвістычнымі фактарамі. Так, шляхам супастаўлення было ўстаноўлена, што беларускамоўным фразеалагічным адзінкам з кампанентам *душа* ў перакладзе на нямецкую мову ў шматлікіх выпадках адпавядаюць фразеалагізмы з кампанентам *сэрца*. Апазіцыя душа / сэрца сустракаецца даволі часта. Таксама можна адзначыць, што адной саматычнай лексеме беларускай мовы могуць адпавядаць дзве лексемы нямецкай мовы (рука / *die Hand, der Arm*; нага / *das Bein, der Fuß*), што тлумачыцца спецыфікай моўнага членення свету рознымі народамі.

Такім чынам, супастаўляльны аналіз фразеалагічных адзінак дазволіў нам высветліць некаторыя ўніверсальныя і спецыфічныя рысы ўстойлівых адзінак дзвюх моў. Фактычны матэрыял будзе карысны пры складанні перакладнога слоўніка саматычных фразеалагізмаў, пры выкладанні спекурсаў па практыцы перакладу.

Літаратура

1. Арцёмава В. А. Катэгорыя прасторы ў моўнай карціне свету (на матэрыяле беларускай і англійскай фразеалогіі). *Фалькларыстычныя даследаванні: Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі*: зб. навук. арт. Мінск, 2013. Вып. 10. С. 189–197.

-
2. Дзядова А. С. Чалавек у люстэрку беларускай фразеалогіі і парэміялогіі : манаграфія. Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2013. 161 с.
 3. Іваноў Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове. Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. 208 с.
 4. Коваль У. І. Фразеология народной духовной культуры : состав, семантика, происхождение : монография. Минск : РИВШ, 2011. 196 с.
 5. Ковшова М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии. Коды культуры. Москва : УРСС, 2016. 456 с.
 6. Ляшчынская В. А. Базавыя канцэпты фразеалагічнай карціны свету : манаграфія. Мінск : РИВШ, 2015. 223 с.
 7. Ляшчынская В. А. Месца і роля эмоцыі смутку ў фразеалагічнай карціне свету беларусаў. *Лінгвістыка*. Луганск, 2012. № 3 (27). Ч. 1. С. 146–154.
 8. Маслова В. А. Национальный характер сквозь призму языка : монография. Витебск : УО “ВГУ им. П. М. Машерова”, 2011. 76 с.
 9. Старасціна Г. М. Фразеалагізмы з кампанентам *душа* ў аспекце лакунальнасці (на матэрыяле рамана Івана Мележа “Людзі на балоце” і яго перакладу на нямецкую мову). *Теоретические и практические предпосылки подготовки полилингвальных специалистов в вузе* : материалы IV Междунар. науч.-практ. онлайн-семинара. Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2018. С. 87–90.
 10. Старасціна Г. М. Лакунальнасць лексемы *душа* адносна нямецкай мовы (на матэрыяле рамана Івана Мележа “Людзі на балоце” і яго перакладу на нямецкую мову). *Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте – VI* : сб. науч. ст. Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2020. С. 254–258.
 11. Старасціна Г. М. Спецыфіка рэпрэзентацыі катэгорыі эмоцый у нацыянальна-моўнай карціне свету (на матэрыяле фразеалагізмаў з кампанентам *вока/вочы* ў мове рамана Івана Мележа “Людзі на балоце” і яго перакладзе на нямецкую мову). *Немецкий язык – лингводидактическое обеспечение и методика преподавания* : сб. науч. ст. Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2019. С. 106–111.
 12. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций : монография. Москва : Гнозис, 2008. 416 с.
 13. Шубина В. П. Заметки о полевой организации соматической фразеологии в немецком языке. *Функциональный синтаксис немецкого языка* : межвуз. сб. Челябинск, 1977. С. 81–89.

References

1. Arcyomava V. A. Kategoriey prastory u mounaj karcine svetu (na materyyale belaruskaj i anglijskaj frazealogii). *Fal'klarystychnyya dasledavanni : Kantekest. Typalogiya. Suvyazi* : zb. navuk. art. Minsk, 2013. Vyp. 10. S. 189–197.
2. Dzyadova A. S. Chalavek u lyusterku belaruskaj frazealogii i paremyalogii : managrafiya. Vicebsk : VDU imya P. M. Masherava, 2013. 161 s.
3. Ivanov Ya. Ya. Afarystychnyya adzinki u belaruskaj move. Magilyou : MDU imya A. A. Kulyashova, 2017. 208 s.

4. Koval' U. I. Frazeologiya narodnoj duhovnoj kul'tury : sostav, semantika, proiskhozhdenie : monografiya. Minsk : RIVSH, 2011. 196 s.
5. Kovshova M. L. Lingvokulturologicheskiy metod vo frazeologii. Kodyi kulturyi. Moskva : URSS, 2016. 456 s.
6. Lyashchynskaya V. A. Bazavyya koncepty frazealogichnaj karciny svetu : managrafiya. Minsk : RIVSH, 2015. 223 s.
7. Lyashchynskaya V.A. Mestsa i rolya emotsyi smutku u frazealogichnay kartsine svetu belarusau. *Lingvistika*. Lugansk, 2012. № 3 (27). Ch. 1. S. 146–154.
8. Maslova V. A. Natsionalnyiyy harakter skvoz prizmu yazyika : monografiya. Vitebsk : UO “VGU im. P. M. Masherova”, 2011. 76 s.
9. Starastsina G. M. Frazeealogizmy z kampanentam dusha u aspektse lakunarnastsyi (na materyyale ramana Ivana Melezha “Lyudzi na balotse” i yago perakladu na nyametskuyu movu). *Teoreticheskiye i prakticheskkiye predposylki podgotovki polilingvalnykh spetsialistov v vuze* : materialy IV Mezhdunar. nauch.-prakt. onlayn-seminara. Mogilev : MGU im. A. A. Kuleshova. 2018. S. 87–90.
10. Starastsina G. M. Lakunarnasts leksemy dusha adnosna nyametskay movy (na materyyale ramana Ivana Melezha “Lyudzi na balotse” i yago perakladu na nyametskuyu movu). *Vostochnoslavyanskiye yazyki i literatury v evropeyskom kontekste – VI* : sb. nauch. st. Mogilev : MGU imeni A. A. Kuleshova. 2020. S. 254–258.
11. Starastsina G. M. Spetsyfika reprezentatsyi kategoriyi emotsyy u natsyyanalna-mounay kartsine svetu (na materyyale frazealogizmau z kampanentam voka/vochy u move ramana Ivana Melezha “Lyudzi na balotse” i yago perakladze na nyametskuyu movu). *Nemetskiy yazyk – lingvodidakticheskoye obespecheniye i metodika prepodavaniya* : sb. nauch. st. Mogilev : MGU imeni A. A. Kuleshova. 2019. S. 106–111.
12. Shahovskiy V. I. Lingvisticheskaya teoriya emotsiy : monografiya. Moskva : Gnozis, 2008. 416 s.
13. Shubina V. P. Zametki o polevoy organizatsii somaticheskoy frazeologii v nemetskom yazyike. *Funktsionalnyiyy sintaksis nemetskogo yazyika* : mezhvuz. sb. Chelyabinsk, 1977. S. 81–89.

*Стаття надійшла до редакції 07.09.2020 р.
Прийнята до друку 22.10.2020 р.*

**О СТРУКТУРЕ СЛОВАРЯ КРЫЛАТЫХ СЛОВ
СОВРЕМЕННОГО НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА
(ДЛЯ БЕЛОРУСОВ, ИЗУЧАЮЩИХ НЕМЕЦКИЙ ЯЗЫК
КАК ИНОСТРАННЫЙ)**

Альбина Теплякова

*Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова
Mogilev State A. Kuleshov University
ул. Космонавтов, 1, Могилев, 212022, Республика Беларусь
albinka-t@yandex.ru*

Теплякова А. Про структуру словника крилатих слів сучасної німецької мови (для білорусів, які вивчають німецьку мову як іноземну)

У статті репрезентовано структуру словника активно використовуваних крилатих виразів у сучасній німецькій літературній мові. Акцентовано на текстових джерелах крилатих слів у німецькій мові, принципах побудови словника, його обсягові, структурі словникової статті, а також проілюстровано приклади лексикографічного опису крилатих німецькомовних за походженням виразів. Кожен аналізований німецькомовний вираз супроводжуваний білоруськомовним відповідником. Окреслено практичне значення запропонованої лексикографічної праці.

Ключові слова: сучасна німецька мова, сучасна білоруська мова, крилаті слова, текстові джерела, словник.

Teplyakova A. About the structure of the dictionary of winged words in the modern literary German language (for the Belarusians studying German as a foreign language)

The article is devoted to the structural description of the dictionary of the winged words used in the modern literary German language. It is suitable for the Belarusians studying German as a foreign language. It shows texts as a source of winged words in the German language; principles of dictionary building, its volume; besides there are examples of lexicographic description of the winged words dating back to the proper German sources. Each and every German winged word in the dictionary has an equivalent from the Belarusian language. Therefore, the dictionary can be useful for the Germans studying Belarusian as well.

The dictionary is intended for specialists in the phraseology of Germanic languages, university students and teachers, secondary school students and teachers, editors and translators, as well as anyone who learns German as a foreign language, but can also be useful for German speakers as a normative linguistic reference.

The dictionary can be effectively used in the educational process when teaching German as a foreign language in higher and secondary educational

institutions, as well as as a guide in the study of vocabulary and phraseology of the modern German literary language and in the preparation of term papers and diplomas in the German language (history of the German language, phraseology and paremiology of the German language, the style of the German language). The dictionary can be used as a lexicographic base for compiling the German-Belarusian dictionary of winged words and the Belarusian-German dictionary of winged words.

Key words: literary German language, literary Belarusian language, winged words, textual sources, dictionary.

Постановка проблемы и ее связь с важными научными задачами. В речи носителей разных языков употребляются устойчивые выражения, которые восходят к разнообразным текстовым источникам, в том числе иноязычным. Такие выражения принято называть “крылатыми” согласно широко известному словарю “Geflügelte Worte” немецкого филолога и лексикографа Георга Бюхмана (1822–1884), изданному в 1864 году и выдержавшему с тех пор более 30 переизданий. Основными признаками крылатых слов, выделенными Г. Бюхманом, являются регулярное цитирование в речи и четко установленное происхождение [Büchmann 1972 : XV].

Крылатые слова – один из самых выразительных пластов национальной фразеологии, средство образной и выразительной литературной речи, гетерогенный объект, состоящий из единиц, разнообразных не только по своему лингвистическому и культурному происхождению, но и по текстовым источникам, грамматическим конструкциям, семантическим особенностям, способам функционирования и т. д. Само наличие крылатых слов, их количество и частота употребления, а также возможность их возникновения на базе текстов собственной национальной литературы являются важными показателями уровня развития каждого литературного языка.

Определение лингвистических и текстовых источников крылатых единиц в белорусском языке на фоне европейских языков является актуальной проблемой изучения белорусской паремиологии и афористики в европейском контексте [Ivanov / Иванов, 2013], которая разрабатывается лингвистами Могилевского государственного университета имени А. А. Кулешова на протяжении последних лет [Ivanov / Іваноў 2016a; Ivanov / Іваноў 2016b]. Знание источников крылатых слов,

особенно иноязычных, чрезвычайно важно для узнавания и понимания крылатых слов в речи. Но усвоение крылатых слов иностранного языка важно не только для понимания иноязычных текстов. Крылатые слова, особенно их национально-самобытная часть, являются богатым источником лингвострановедческих сведений о стране изучаемого языка, ее истории и культуре.

Немецкий язык изучается в Беларуси как иностранный, поэтому знание актуальных для современных носителей немецкого языка крылатых слов чрезвычайно важно при изучении немецкого языка как иностранного, особенно в плане межкультурной коммуникации [Ivanov / Иванов 2008; Ivanov / Иванов 2012]. Не все крылатые слова из немецких литературных источников зафиксированы в словарях белорусского языка. К тому же, с момента выхода словаря “Geflügelte Worte” Г. Бюхмана прошло большое количество времени и в немецком языке появилось довольно много новых крылатых выражений, а многие зафиксированные в этом словаре крылатые выражения либо мало употребляются в современном немецком литературном языке, либо прекратили свое существование в речи. Поэтому назрела насущная необходимость в лексикографическом описании тех крылатых выражений, которые активно употребляются в современной немецкой речи (прежде всего, в печатных изданиях, популярных литературных произведениях, выступлениях государственных, политических, общественных деятелей и деятелей культуры).

Анализ публикаций. В восточнославянском языкознании в конце XX – начале XXI века сформировалось свое понимание крылатых слов как единиц языка. Крылатые слова – это широко известные и широко используемые цитаты из различных текстовых источников [Djadechko / Дядечко 2002; Shulezhkova / Шулежкова 2002; Djadechko / Дядечко 2006; Shulezhkova / Шулежкова, 2013; Lomakina, Mokienko / Ломакина, Мокиенко 2019]. Связь между крылатыми словами и текстами, из которых они происходят, сохраняется в сознании носителей языка в ассоциативной форме, но со временем может исчезнуть, и тогда крылатые слова переходят в разряд фразеологических единиц или пословиц. Этому также способствует то, что многие

крылатые слова могли широко использоваться в речи как готовые словесные комплексы еще задолго до того, как стали частью текста, с которым позднее начали устойчиво ассоциироваться. Некоторые лингвисты определяют крылатые слова как разновидность афористических единиц [Ivanov 2016; Ivanov / Іваноў 2017a; Ivanov / Іваноў, 2017b : 40–41].

В современном белорусском языке как одном из современных национальных европейских языков употребляется большое количество крылатых слов как собственно белорусского происхождения [Yankouski / Янкоўскі 1961; Ivanov, Ivanova / Іваноў, Іванова 1997], так и заимствованных из других языков, в том числе и из немецкого языка [Venidziktau, Ivanov / Венідзіктаў, Іваноў 2002; Крылатыя выразы / Krylatyja vyrazy 2004; Крылатыя выразы / Krylatyja vyrazy 2006; Cepļakova / Цеплякова 2009; Ivanov / Іваноў 2011; Tepljakova / Теплякова 2011a; Tepljakova / Теплякова 2011b; Ivanov / Іваноў 2014; Tepljakowa 2019]. Основными источниками заимствованных из других языков крылатых слов являются литературные произведения разных жанров, изречения известных людей [Lepeshav / Лепешаў 1986; Lepeshav / Лепешаў 1992; Mihnevich / Міхневіч 1994], а также фольклор [Ivanov / Іваноў 2005].

Цель исследования заключается в определении принципов составления и структура словаря крылатых слов современного немецкого литературного языка для белорусов, изучающих немецкий язык как иностранный. Основные методы исследования: описательный метод, исторический метод, этимологический анализ, метод контекстного анализа, метод лексикографирования, метод сравнительной типологии родного и иностранного языка.

Изложение основного материала исследования.

1. Текстовые источники немецких крылатых слов.

В современном немецком литературном языке употребляется довольно большое количество устойчивых выражений, восходящих к различным текстovým источникам – литературным произведениям, фольклорным текстам, текстам массовой коммуникации, названиям произведений искусства, высказываниям известных личностей, анонимным литературным произведениям, прозвищам известных личностей

и литературных героев – на немецком и других европейских языках. Для словаря крылатых слов, предназначенного для белорусов, которые изучают немецкий язык как иностранный, наиболее важными являются крылатые выражения из собственно немецких текстовых источников. Собственно немецкие крылатые выражения восходят к различным текстовым источникам, среди которых основными являются:

– литературные произведения: ***das Ding an sich*** – Ausdruck aus dem Werk “Kritik der reinen Vernunft” (1781) des deutschen Philosophen Immanuel Kant (1724–1804); ***die blaue Blume*** – Ausdruck aus dem Roman “Heinrich von Ofterdingen” (1802) des deutschen Schriftstellers Novalis (1772–1801); ***Es ist eine alte Geschichte*** – Ausdruck aus dem Gedicht “Ein Jüngling liebt ein Mädchen” (1822) des deutschen Dichters Heinrich Heine (1797–1856);

– фольклорные тексты: ***auf großem Fuß leben*** – Ausdruck aus einer historischen Anekdote, die davon handelt, dass die mittelalterliche Mode des Tragens von Schuhen mit langen, scharfen, nach oben gebogenen Schuhspitzen, deren Größe den Grad des Adels und des Reichtums ihres Besitzers symbolisierte und durch ein spezielles Gesetz bestimmt wurde, ihre Entstehung dem englischen König Henry II. Plantagenet (1133–1189) verdankte, der solche Schuhe trug, weil er einen Auswuchs am rechten Daumen hatte;

– тексты массовой коммуникации: ***Faustrecht*** – Darlegung eines der Gesetze der Talion, die in den 11.–13. Jh. in Deutschland verbreitetste Form der Entscheidung der Gerichtsverhandlungen – mit Waffengewalt; ***Kanonen statt Butter*** – eine militaristische Losung, ausgesprochen im Jahre 1936 vom deutschen Staatsmann Rudolf Richard Hess (1894–1987), einem der Führer des Hitlerreiches; ***Proletarier aller Länder, vereinigt Euch!*** – Ausdruck aus dem “Manifest der Kommunistischen Partei” (1848) der deutschen Philosophen und der politischen Personen Karl Marx (1818–1883) und Friedrich Engels (1820–1895), wurde später zur Losung der internationalen Arbeitsbewegung: “Proletarier aller Länder vereinigt Euch!”;

– названия произведений искусства: ***Jenseits von Gut und Böse*** – Titel eines Werkes (1886) des deutschen Philosophen Friedrich Nietzsche (1844–1900); ***Die Frau meiner Träume*** – Titel eines Films

(1944) des deutschen Regisseur Georg Jacoby (1882–1964); **Lieder ohne Worte** – Titel einer Sammlung von Musikstücken (1829–1845) des deutschen Komponisten Jakob Ludwig Felix Mendelssohn Bartholdy (1809–1847);

– высказывания известных личностей: **Ideendrama** – Ausdruck des bekannten deutschen theoretischen Physikers und Wissenschaftlers Albert Einstein (1879–1955); **Lebensraum** – Ausdruck des deutschen Politikers und Bankiers Hjalmar Schacht (1877–1970), eines der Führer des Dritten Reiches, aus der Rede am 7. Dezember 1930; **Nervenkrieg** – Ausdruck des deutschen Generalfeldmarschalls Paul von Hindenburg (1847–1934), des Reichspräsidenten der Weimarer Republik (1925–1934), der im Interview mit dem Reporter der österreichischen Zeitung “Neue Freie Presse” am 19. November 1914 sagte: “Der Krieg mit Russland ist gegenwärtig vor allem eine Nervenfrage. Wenn Deutschland und Österreich-Ungarn die stärkeren Nerven haben und durchhalten werden – und sie werden durchhalten! – so werden wir siegen!”;

– анонимные литературные произведения: **neue Ordnung** – Ausdruck aus den deutschen Periodika in den 1930er-Jahren des 20. Jh., der später für die Bezeichnung des Nazi-Regimes, eingeführt in Deutschland vom Führer der Nationalsozialistischen Partei Adolf Hitler (1889–1945), angewendet worden ist;

– прозвища известных личностей и литературных героев: **der eiserne Kanzler** – Beiname des deutschen Politikers und Staatsmanns Otto von Bismarck (1815–1898), des ersten Reichkanzlers des Deutschen Reiches (1871–1890).

2. Принципы построения словаря.

В составленном нами словаре описывается около 400 крылатых выражений, которые употребляются в современном немецком литературном языке с учетом их вариантных и факультативных форм. Каждое крылатое выражение сопровождается толкованием его значения и в необходимых случаях ситуации употребления, иллюстративными цитатами из газетных и журнальных публикаций, популярных художественных и научных произведений, выступлений политиков и общественных деятелей. Также даются историко-этимологические справки и ссылки на словарь “Geflügelte Worte” Г. Бюхмана 1972 и 2018 гг. издания.

3. Структура словарной статьи.

3.1. Заголовочная единица. Крылатые слова как заголовочные единицы словарных статей приводятся в своей наиболее употребительной форме. Лексико-грамматические варианты в составе крылатых выражений даются в круглых скобках после тех слов (или их сочетаний), которые заменяются. Те лексические компоненты или структурные части крылатого выражения, которые сокращаются в речи без изменения их смысла, являются факультативными и даются в ломаных скобках. Напр.: **<Baron> Münchhausen; Der Krieg ist <nichts anderes als> die Fortsetzung der Politik mit anderen Mitteln; Die Architektur ist erstarrte Musik (verstummte Tonkunst); Die natürliche Auslese (Auswahl, Selektion); Ein mephistophelisches Gelächter (Lächeln); Kinder, Küche, <Kleider>, Kirche; Morgen, morgen! nur nicht heute! <Sagen alle faulen Leute> и т. д.**

3.2. Толкование (объяснение) значения, ситуативная и экспрессивно-оценочная характеристики крылатых выражений. Крылатые слова объясняются в словаре – обеспечиваются логической характеристикой своего прямого или переносного значения, а также ситуативной и экспрессивно-оценочной характеристикой.

Толкование (объяснение) значения крылатых слов дается в виде развернутого описания того понятия или той ситуации, которые обозначаются соответствующей единицей. Толкование дается после значка □. Напр.:

Das Ewigweibliche □ *Über einen unvergänglichen, zeitlosen weiblichen Liebreiz.* **Den Wald vor lauter Bäumen nicht sehen** □ *Die Hauptsache wegen vieler Details nicht sehen.* **Die fröhliche Wissenschaft** □ *Die metaphorische Bezeichnung der Philosophie.*

В случаях, когда крылатое выражение имеет несколько значений, все они даются вместе и либо нумеруются, либо разделяются точкой с запятой. Напр.: **Ein mephistophelisches Gelächter (Lächeln)** □ *1. Ein böser, sarkastischer Spötter; Zyniker. 2. Ein sarkastisch böses Lachen; ein böses, sarkastisches Lächeln.* **Kategorischer Imperativ** □ *Über die zwingende und unüberwindliche Notwendigkeit, etwas zu tun; über die Anforderung der Zeit, der Epoche sowie über die Lebenseinstellung des Einzelnen.*

Neue Ordnung □ *Faschistische Macht; jedes militärische, totalitäre Regime.*

Ситуативная характеристика крылатого выражения – это толкование (объяснение): где, когда, в отношении чего или кого, при каких условиях, с какой целью и т. д. оно обычно употребляется. Описание типичной ситуации употребления начинается со слов: “*Говорится, если ...*”. Напр.: **Den Dolch im Gewande** □ *Es wird zitiert, wenn es um Situationen geht, in denen es eine Intrige, Geheimhaltung, Spionage oder irgendwelches Geheimnis gibt.* **Der Mohr hat seine Schuldigkeit getan, der Mohr kann gehen** □ *Es wird zitiert, um zynische Gleichgültigkeit einem Menschen gegenüber zu bezeichnen, dessen Dienste man nicht mehr braucht.* **Verweile doch! Du bist so schön!** □ *Es wird zitiert, wenn man den höchsten Grad an Freude, Bewunderung für etwas zum Ausdruck bringt, sowie scherzhaft, wenn man jemanden oder etwas fotografieren, zeichnen oder verzögern usw. will.*

Экспрессивно-оценочная характеристика включается в толкование (объяснение) ситуации употребления крылатых выражений и предназначена дифференцировать наличие оттенков одобрения, осуждения, шутки, ироничности и т. д. Напр.: **Die blonde Bestie** □ *1. Eine ironische Charakterisierung einer starken Persönlichkeit, des Vertreters einer weißen Rasse, der sich seiner Überlegenheit gegenüber anderen Menschen sicher ist. 2. Im Allgemeinen über Blondinen.* **Ein Gespenst geht um in Europa – das Gespenst des Kommunismus** □ *Man spricht (in letzter Zeit oft ironisch oder mit Verurteilung) über die Ausbreitung der Idee des Aufbaus einer kommunistischen Gesellschaft sowie über alles, was bald erscheinen könnte.* **Religion ist Opium für das Volk** □ *Es wird oft missbilligend oder ironisch hinsichtlich des Gottes zitiert.* Нейтральные по своей экспрессивно-оценочной принадлежности крылатые выражения никак не обозначаются.

3.3. Иллюстративный материал. Смысловое содержание крылатого выражения, его ситуативная и экспрессивно-оценочная характеристики, способы реализации в контексте иллюстрируются в словаре цитатами из периодических изданий, художественных, научных и научно-популярных произведений, выступления государственных, политических, общественных деятелей и деятелей культуры. Иллюстративный материал

предоставляется в соответствии с теми нормами немецкого правописания, которые использованы в первоисточниках. Каждая цитата из периодических изданий сопровождается указанием названия газеты или журнала, даты (номера) и года выпуска, из литературного произведения – фамилии автора и названия произведения. Перед началом иллюстративного материала ставится значок . Напр.: **Das Ding an sich** Der Irre und der Positivist sind nur Kehrseiten derselben Medaille. Der Schizo ist selbst *das Ding an sich*, das er zu sehen glaubt, wie es noch vor seinem Blick ist. Er ist *das tote Ding an sich*, das er nicht hat und nicht erkennt. Das verbindet ihn mit dem Logiker, dessen Gegner er angeblich ist. Mathematik und Schizophrenie haben dieselbe menschliche Wurzel, wie oft notiert wurde. Der Schizo ist alles andere als der heute glorifizierte Widerstandskämpfer gegen eine naturbeherrschende Systemrationalität, sondern selber der rationale Machtwille, dessen Todfeind er sein soll. (R. F. Schütt, “Zurück zur postökologistischen Natur. Über metapolitische Methoden der Ganzheit und der Differenzen”). **Der Kampf ums Recht** „Der Kampf ums Recht ist hart, aber er ist nötig“ („Braunschweiger Zeitung“, 14.05.2009). **Die bürgerliche Gesellschaft** Ich zitiere: Um *die bürgerliche Gesellschaft* zu zerstören, muss man ihr Geldwesen verwüsten. (Protokoll der Sitzung des Parlaments Deutscher Bundestag am 29.03.2012. 172. Sitzung der 17. Wahlperiode 2009 – Plenarprotokoll). **Sternstunde** Der Satz ist wie gemünzt auf die elf Monate zwischen dem 9. November 1989 und dem 3. Oktober 1990, zwischen Mauerfall und Wiedervereinigung. Es war die *Sternstunde* der jüngsten deutschen Geschichte. (H. Köhler // Ansprache von Bundespräsident Horst Köhler anlässlich der Verleihung des Großen Verdienstkreuzes mit Stern des Verdienstordens der Bundesrepublik Deutschland an Bundesminister a.D. Peter Struck). **Umwertung aller Werte** ... der gewaltigen Häresie bewusst. McDonald’s hat damit die *Umwertung aller Werte* im System der Ernährung vollendet. Die Götter in Weiß... (W. Meisinger, “Trüffel für alle” // “Falter”, 11.12.2019).

Иллюстративные цитаты, в которых крылатые выражения употребляются в перефразированной (индивидуально-авторской) форме, обозначаются звездочкой – *. Напр.: **Blut und Eisen oder Eisen und Blut** **“Reichsbürger verteidigen ihr*

‘Staatsgebiet mit *Blut, Eisen und Feuer*’” [Titel des Artikels]. (“Nordkurier”, 25.06.2018). **Geist des Widerspruchs** 📖 **“Geist der Anarchie”* [Titel des Artikels]. (M. Papst // „NZZ am Sonntag“, 03.04.2016). **Der Krieg ist <nichts anderes als> die Fortsetzung der Politik mit anderen Mitteln** 📖 **Ein solcher Krieg ist jedoch nicht mehr die Fortsetzung der Politik mit anderen Mitteln, sondern mit denselben Mitteln*. Im großen Krieg kontrolliert die Politik eine an sich unpolitische Gewalt. Im kleinen Krieg, so die Gefahr, kontrolliert das Militär, wider Willen, eine an sich politische Gewalt. (Th. Rid, “Wenn Generäle Politik machen” // “Die Zeit” (Online-Ausgabe), 17.04.2008, Nr. 16).

3.4. Историко-этимологическая справка. Историко-этимологическая справка состоит из названия и даты опубликования произведения, откуда происходит крылатое выражение, полного имени, фамилии и указания на годы жизни автора. Авторский контекст употребления крылатого выражения объясняется только в тех случаях, когда его знание необходимо для понимания смысла соответствующей единицы. Перед этимологической справкой ставится значок ⇐ (который может повторяться, если крылатое выражение имеет несколько иноязычных источников). Напр.: **Aufforderung zum Tanz** ⇐ *“Aufforderung zum Tanz”* – Titel eines Klavierstücks (1819) des deutschen Komponisten, Dirigenten und Pianisten Carl Maria von Weber (1786–1826). **Der Mohr hat seine Schuldigkeit getan, der Mohr kann gehen** ⇐ Ausdruck aus dem Drama “Die Verschwörung des Fiesco zu Genua” (1783) des deutschen Dichters und Dramatikers Friedrich Schiller (1759–1805). **Es irrt der Mensch, solang er strebt** ⇐ Ausdruck aus der Tragödie “Faust” (1808) des deutschen Schriftstellers und Naturforschers Johann Wolfgang Goethe (1749–1832).

Историческая справка должна объяснять причины и условия употребления крылатого выражения его автором, а также особенности функционирования крылатого выражения вне текста. Напр.: **Blut und Eisen oder Eisen und Blut** ⇐ Ausdruck des damaligen preußischen Ministerpräsidenten Otto von Bismarck (1815–1898) aus der Rede am 30. September 1862 vor der Budgetkommission des preußischen Abgeordnetenhauses: “Nicht

durch Reden oder Majoritätsbeschlüsse werden die großen Fragen der Zeit entschieden, das war der große Fehler von 1848 und 1849, sondern durch Eisen und Blut”. **Das Sein bestimmt das Bewusstsein** ⇐ Ausdruck aus dem Vorwort zum Werk “Zur Kritik der politischen Ökonomie” (1859) des deutschen Philosophen und der politischen Person Karl Marx (1818–1883), einer der fundamentalen Grundsätze der Philosophie des Materialismus: “Es ist nicht das Bewusstsein der Menschen, das ihr Sein, sondern umgekehrt ihr gesellschaftliches Sein, das ihr Bewusstsein bestimmt”. **Minderwertigkeitskomplex** ⇐ Ausdruck aus der Arbeit „Studie über Minderwertigkeit von Organen“ (1907) des österreichischen Arztes Alfred Adler (1870–1937), in der die Theorie der affektiven Reaktion des Individuums auf reale oder imaginäre körperliche oder geistige Defekte bewiesen wird.

Если крылатое выражение имеет несколько иноязычных источников, то сведения о них даются последовательно в хронологическом порядке. Напр.: **Die geheimnisvolle Natur** ⇐ Ausdruck aus dem Roman “Problematische Naturen” (1861) des deutschen Schriftstellers Friedrich Spielhagen (1829–1911). ⇐ Ausdruck aus dem “Maximen und Reflexionen” (1833) des deutschen Naturforschers und Schriftstellers Johann Wolfgang Goethe (1749–1832). **Götterdämmerung** ⇐ “*Götterdämmerung*” – Titel eines Werkes (1888) des deutschen Philosophen Friedrich Nietzsche (1844–1900). ⇐ “*Götterdämmerung*” – Titel einer Oper (1874) des deutschen Komponisten Richard Wagner (1813–1883). **Weltschmerz** ⇐ Ausdruck aus der der Schrift “Aus der Gemälde-Ausstellung von 1831” (1831) des deutschen Dichters Heinrich Heine (1797–1856): “Welchen großen Weltschmerz hat der Maler hier mit wenigen Strichen ausgesprochen”. ⇐ Ausdruck aus dem Werk “Selina, oder Über die Unsterblichkeit der Seele” (1827) des deutschen Schriftstellers Jean Paul Friedrich Richter (1763–1825).

Происхождение прототипов крылатых выражений объясняется отдельно сразу после этимологической справки. Напр.: **Fliegender Holländer** ⇐ “*Fliegender Holländer*” – Titel einer Oper (1841) des deutschen Komponisten Richard Wagner (1813–1883). ⇐ Ausdruck aus einer mittelalterlichen niederländischen Legende (niedergeschrieben 1830), in der es um einen Seemann geht,

der in einem heftigen Sturm schwor, das Kap herumzuums segeln, das auf seinem Weg lag, auch wenn es ewig dauern wird, aber für seinen Stolz war er dazu verdammt, für immer auf einem Schiff im stürmischen Meer zu segeln und niemals das Ufer zu erreichen.

3.5. Лексикографическая справка. В справочной части показывается, в каких лексикографических источниках на немецком языке фиксируется заголовочная единица или ее варианты. В качестве источника выбран словарь “Geflügelte Worte” Г. Бюхмана (1972 и 2018 гг. издания). Но в словаре Г. Бюхмана зафиксированы не все крылатые выражения, которые будут представлены в составленном нами словаре употребительных крылатых выражений в современном немецком литературном языке.

3.6. Соответствия и эквиваленты в белорусском языке. В данном разделе словарной статьи приводятся соответствия и эквиваленты немецкого крылатого выражения, которые употребляются в современном белорусском языке. Для каждого белорусского соответствия или эквивалента показывается, в каких лексикографических источниках на белорусском языке фиксируется данная единица. Перед началом белорусского материала ставится значок ≈. Напр.: **Geistes Aristokratismus** ≈ *Belorussisch*: арыстакрат духу. **Hammer und Amböß** ≈ *Belorussisch*: паміж молатам і кавадлам. **Kommentar überflüssig** ≈ *Belorussisch*: каментарыі лішнія (непатрэбныя). **Verweile doch! Du bist so schön!** ≈ *Belorussisch*: Спыніся імгненне! <Ты цудоўнае!>.

4. Образцы словарных статей.

Absoluter Geist. □ *Eine absolute Idee, die den Prozess ihrer Selbsterkenntnis beendet und zu “absolutem Wissen” führt.* ☞ Nichts vereinigt Philosophen heute inniger als das Lob der Differenz. Postmodernes Denken ist vor allem die strikte Weigerung, die Vielfalt der Einzelercheinungen auf ein gründendes Prinzip zurückzuführen. Dass kein “*absoluter Geist*” die Welt im Innersten zusammenhält, ist, wie zahlreiche Studien seit Jahrzehnten zu beweisen versuchen, eine Einsicht, die um 1800 bereits verbreitet war – auch und gerade bei jenen Philosophen und Dichtern, die noch vom “Unbedingten”, “Höchsten”, “Göttlichen” handelten. (“Des Widerspenstigen Fügung” // “Neue Zürcher Zeitung”, 13.05.2009). ⇐ Begriff der Philosophie

des deutschen Philosophen Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831). ≈ *Belorussisch*: абсалютны дух.

Der eiserne Kanzler. □ 1. *Der Spitzname von Otto von Bismarck.* 2. *Über einen Mann mit einem festen, unbeugsamen Willen.* 📖 Wolfgang Schüssel *Der eiserne Kanzler* ist kultureller Generaldilettant. Er spielt entfesselt Boogie-Woogie, furchtfrei Fußball und seine Cartoons gehören zum Lustigsten, was die ÖVP neben Andreas Khols Aphoristik hervorbringt. Jemand mit diesem Kaleidoskop an “Talenten” muss sich in der Gewissheit wähnen, auch auf anderen Gebieten genial zu sein. Für Freund wie Feind ist es nun unerheblich, ob Schüssel auch politisches Talent hat. Allein mit der Fama von seiner Brillanz bringt er all die wunderlichen Reformen und Gesetze durch, die das Leben in Österreich zunehmend zur Qual machen. (“Böse wie nie!” // “Falter”, 22.12.2004). “Euro macht Merkel zur eisernen Kanzlerin” [Titel des Artikels]. (“Die Südostschweiz”, 01.01.2012). ⇐ Beiname des deutschen Politikers und Staatsmanns Otto von Bismarck (1815–1898), des ersten Reichskanzlers des Deutschen Reiches (1871–1890). ≈ *Belorussisch*: жалезны канцлер.

Die Frau meiner Träume. □ *Über das Mädchen, das man erwünscht.* 📖 Annamirl Bierbichler ist das Zentrum der frühen Filme, in der Olympiasiegerin ist sie ganz glamourös, die ideale Frau, wie direkt aus Hollywood. Und das alte Trauma wird sichtbar, das einst die Psychoanalyse aufdeckte und das Kino unaufhörlich umkreist: *Die Frau meiner Träume*, die mich geboren hat. Nie wird meine Mutter meine Frau! (F. Göttler, “Eine Beleidigung des bayerischen Volkes” // “Süddeutsche Zeitung”, 23.11.2018). *Was ist für einen britischen Feuerwehrmann das Schönste? Neben seiner Braut? Nein – kein Grossbrand. Es ist ein grosser Cheeseburger. Einen 19 Kilo schwerer Fleisch-Käse-Klops liessen sich jetzt Brandschutzexperte Tom Watts und Krankenschwester Kerry Schamp, beide 36, servieren. Als Hochzeitskuchen, von ihrem Lieblings-Restaurant, dem Zaks in Poringland in der englischen Grafschaft Norfolk. Ehemann Tom begeistert: “An einem Tag die Frau meiner Träume und *den Burger meiner Träume* – wunderbar!” (“Sonntagsblick”, 05.10.2008). ⇐ “*Die Frau meiner Träume*” – Titel eines Films (1944) des deutschen Regisseur Georg Jacoby (1882–1964). ≈ *Belorussisch*: дзяўчына маёй мары.

Faustrecht. □ *Das Recht auf rohe Gewalt, das Recht der Starken.* □ Das heisst: Die Nationalbank kann uns Sparer nicht mehr schützen. Wir müssen es selbst tun. *Faustrecht* auf dem Finanzmarkt. (Ph. Loser, Chr. Lenz, “Wir werden spekulieren müssen” // “Tages-Anzeiger”, 28.08.2019). “Trump führt *Faustrecht* im Welthandel ein” [Titel des Artikels]. (Walter Niederberger // “Tages-Anzeiger”, 11.12.2019). ⇐ Darlegung eines der Gesetze der Talion, die in den 11.–13. Jh. in Deutschland verbreitetste Form der Entscheidung der Gerichtsverhandlungen – mit Waffengewalt. ≈ *Belorussisch*: кулачные права.

Kanonen statt Butter. □ *Ein Symbol für die Politik eines Staates, der sich auf Aggression vorbereitet und das Wohlergehen seines Volkes vernachlässigt.* □ “*Kanonen statt Butter*” [Titel des Artikels]. (“Die Tageszeitung”, 09.02.2008, Nr. 8501, Jg. 29). Tim Schanetzky lehrt als Privatdozent Neuere und Neueste Geschichte in Jena. Zuletzt erschien von ihm *Kanonen statt Butter. Wirtschaft und Konsum im Dritten Reich* (C. H. Beck, München). (T. Schanetzky, “Die Stifter und die Lenker” // “Süddeutsche Zeitung”, 20.08.2018). “*Kanonen statt Butter. Wirtschaft und Konsum im Dritten Reich*” (T. Schanetzky, “Walspeck gegen die Fettlücke” // “Zeit Geschichte”, 19.03.2019). ⇐ Eine militaristische Losung, ausgesprochen im Jahre 1936 vom deutschen Staatsmann Rudolf Richard Hess (1894–1987), einem der Führer des Hitlerreiches. ≈ *Belorussisch*: гарматы замест масла.

Kinder, Küche, <Kleider>, Kirche. □ *Die Liste der einzigen würdigen Beschäftigungen für eine Frau. Es wird meist scherzhaft-ironisch zitiert, um an die soziale Rolle der Frau und ihre Bestimmung zu erinnern.* □ Nach dem Krieg trennte sich Deutschlands Frauenarbeitswelt: Im Westen galt die Vorgabe: *Kinder, Küche, Kirche* das Ideal der fleißigen Hausfrau. Im Osten durften und mussten die meisten arbeiten. Der Anteil erwerbstätiger Frauen stieg in der DDR Jahr für Jahr, bis er 1989 91,3 Prozent erreichte. Westdeutschland kam auf 51 Prozent. (K. Werner, “Weibliche Arbeitswelten...” // “Süddeutsche Zeitung”, 30.04.2019). **Musik, Kinder, Küche, Klavier* (E. Hartmann-Wolff, “Bestseller”// “FOCUS”, 15.10.2016). ⇐ Die berühmte Formel Wilhelms II. (1859–1941), des letzten deutschen Kaisers und preußischen Königs (1888–1918),

zur Bestimmung des Schicksals einer Frau. ≈ *Belorussisch*: дзеці, кухня, <адзенне>, царква.

Minderwertigkeitskomplex. □ *Ein hypertrophiertes negatives Selbstwertgefühl, das zu Schüchternheit und Unsicherheit führt.* 📖 Ja, Österreich ist das Land, in dem Größenwahn und *Minderwertigkeitskomplex* zugleich auftreten. Wir sind die Tollsten, und wir sind das Letzte: beides zugleich. (E. Martin, “Ich war überrascht über die Blödheit” // “Tages-Anzeiger”, 12.07.2019). Und dann saß Claudi an einem Tisch, inmitten von fremden Leuten, die überdreht und eingebildet waren. Udo tat ihr leid, er hatte jetzt ja immer mit solchen Städtern zu tun. Oder war es nur ihr *Minderwertigkeitskomplex*? Claudi schloss nicht aus, dass sie einen hatte. (U. M. Heim, “Das Rattenprinzip”). ⇐ Ausdruck aus der Arbeit “Studie über Minderwertigkeit von Organen” (1907) des österreichischen Arztes Alfred Adler (1870–1937), in der die Theorie der affektiven Reaktion des Individuums auf reale oder imaginäre körperliche oder geistige Defekte bewiesen wird. ≈ *Belorussisch*: комплекс непаўнавартасці.

Walpurgisnacht. □ *Über eine wilde, lärmende Versammlung.* 📖 Wenn Hexen und der Teufel sich treffen, um gemeinsam zum Brocken zu fliegen, ist in der Harzer Sagenwelt *Walpurgisnacht*. (“Der Harz wird zum Hexenkessel” // “Hannoversche Allgemeine”, 29.04.2019). “*Walpurgisnacht* im Mauerpark abgesagt” [Titel des Artikels]. (S. Strauß // “Berliner Zeitung”, 15.04.2019). “Zehntausende feiern die *Walpurgisnacht*” [Titel des Artikels]. (“Hannoversche Allgemeine”, 02.05.2019). ⇐ Ausdruck aus der Tragödie “Faust” (1808) des deutschen Schriftstellers und Naturforschers Johann Wolfgang Goethe (1749–1832). ≈ *Belorussisch*: вальпургіева ноч.

Заклучение. Словарь предназначен для специалистов по фразеологии германских языков, студентов и преподавателей университетов, учащихся и учителей средних школ, редакторов и переводчиков, а также всех, кто изучает немецкий язык как иностранный, но может быть полезен и носителям немецкого языка в качестве нормативного лингвистического справочника. Словарь может эффективно использоваться в учебном процессе при преподавании немецкого языка как иностранного в высших и средних учебных заведениях, а также в качестве пособия при

изучении лексики и фразеологии современного немецкого литературного языка и при подготовке курсовых и дипломных работ по немецкому языку. Словарь может использоваться в качестве лексикографической базы для создания переводного немецко-белорусского словаря крылатых слов и белорусско-немецкого словаря крылатых слов.

Література

1. Венідзіктаў С. В., Іваноў Я. Я. Рускамоўныя запазычаныя крылатыя слоў у сучаснай беларускай мове. *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-balto-wschodniosłowiańskich*. Białystok : Wyd-wo UwB, 2002. T. VIII. S. 210–217.

2. Венідзіктаў С. В., Даніленка І. Л., Іванова С. Ф., Іваноў Я. Я. Крылатыя выразы ў беларускай мове. Ч. 1. 3 іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. : тлумачальны слоўнік. Магілёў, 2004. 164 с.

3. Венідзіктаў С. В., Даніленка І. Л., Іванова С. Ф., Іваноў Я. Я., Чэх В. В. Крылатыя выразы ў беларускай мове. Ч. 2. 3 рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст. : тлумачальны слоўнік. Магілёў, 2006. 208 с.

4. Дядечко Л. П. Крылатые слова как объект лингвистического описания: история и современность. Киев : КНУ, 2002. 291 с.

5. Дядечко Л. П. “Крылатый слова звук”, или Русская эптология Киев : КНУ, 2006. 335 с.

6. Иванов Е. Е. Белорусская паремиология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения). *Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie*. Greifswald : E.M.A.-Universität, 2013. S. 111–116.

7. Иванов Е. Е. Качество лингвистического образования в Республике Беларусь (в аспекте межкультурной коммуникации). *Проблемы качества образования в Белоруссии и России в контексте интеграционных процессов*. Москва, 2008. Ч. 1. С. 161–170.

8. Иванов Е. Е. Общность задач преподавания русского и иностранных языков белорусам (в аспекте межкультурной коммуникации). *Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте*. Могилев, 2012. С. 3–7.

9. Іваноў Я. Я. Афарыстычнае выказванне як моўная мадэль крылатых слоў. *Філолагічны студый : Наукowy вісник Крыворызькага державнаго педагогічнаго універсітету*. Крывый Ріг, 2017а. Вип. 16. С. 114–121.

10. Іваноў Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове. Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017б. 208 с.

11. Іваноў Я. Я. Беларускія прыказкі з біблейных крыніц (матэрыялы да руска-беларуска-англійскага слоўніка бібліэзмаў). *Аврааміевскіе чтєня*. Смоленск : Радоп, 2014. С. 11–24.

12. Іваноў Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст. : тлумачальны слоўнік. Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. 164 с.

13. Іваноў Я. Я. Крылатыя словы. *Беларускі фальклор: энцыклапедыя*. Мінск, 2005. Т. 1. С. 729–730.

14. Іваноў Я. Я. Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы ў еўрапейскім моўным кантэксце (актуальнасць, метадалогія, перспектывы даследавання). *Славянская фразеалогія в синхронии и диахронии*. 2016а. Вып. 3. С. 46–49.

15. Іваноў Я. Я. Фразеалогія, парэміялогія, афарыстыка беларускай мовы і іх сувязі з іншымі мовамі як напрамак даследаванняў навуковай школы па беларускаму і агульнаму мовазнаўству ў МДУ імя А. А. Куляшова (1995–2015). *Итоги научных исследований ученых МГУ им. А.А. Кулешова 2015 г.* Могилев, 2016б. С. 91–93.

16. Іваноў Я. Я., Іванова С. Ф. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: лінгвакраіназнаўчы дапаможнік. Мінск : БСФ, 1997. 262 с.

17. Лепешаў І. Я. Крылатыя словы. *Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі*. Мінск : БелСЭ, 1986. Т. 3. С. 137.

18. Лепешаў І. Я. Крылатыя словы і фразеалагізмы. *Роднае слова*. 1992. № 9. С. 38–41.

19. Ломакіна О. В., Мокиенко В. М. Крылатіка в современном культурном контексте. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия : Теория языка. Семантика*. 2019. Т. 10. № 2. С. 256–272.

20. Міхневіч А. Я. Крылатыя словы. *Беларуская мова: энцыклапедыя*. Мінск : БелЭн, 1994. С. 273–274.

21. Теплякова А. Д. Иноязычные заимствования крылатых слов в белорусском и немецком языках. *Язык, культура, общество*. Москва : МИИЯ, 2011а. С. 125–126.

22. Теплякова А. Д. Источники крылатых выражений в белорусском языке. *Фразеология и языковая динамика*. Greifswald : Ernst-Moritz-Arndt Universität; Санкт-Петербург : СПбГУ, 2011б. С. 67–69.

23. Цеплякова А. Д. Нямецкамоўныя запазычанні крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад і крыніцы паходжання). *Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова*. 2009. № 1 (32). С. 137–143.

24. Шулежкова С. Г. Крылатые выражения русского языка, их источники и развитие. Москва : Азбуковник, 2002. 286 с.

25. Шулежкова С. Г. От земли обетованной к небесам обетованным : очерки о судьбах библейских крылатых выражений. Москва : Флинта : Наука, 2013. 258 с.

26. Янкоўскі Ф. Крылатыя словы і афарызмы (з беларускіх літаратурных крыніц). Мінск : Выд-ва АН БССР, 1960. 135 с.

27. Büchmann G. Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes. 32 Aufl. Berlin : Haude & Spenerische Verlagsbuchhandlung, 1972. XVI. 1039 s.

28. Ivanov E. Aphorism as a Unit of Language and Speech. *EUROPHRAS 2016: Word Combinations in the Linguistic System and Language Use: Theoretical, Methodological and Integrated Approaches*. Trier, 2016. S. 42.

29. Tepljakowa A. Die deutschen Entlehnungen geflügelter Worte in der modernen belarussischen Schriftsprache. *Філологічний часопис Уманського*

державного педагогічного університету імені Павла Тичини. 2019. Вип. 1. № 13. С. 122–129.

References

1. Venidziktav S. V., Ivanov Ya. Ya. Ruskamovnyia zapazychanni krylatykh slov v suchasnai belaruskai move. *Dziedzistwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-balto-wschodniosłowiańskich*. Białystok : Wyd-wo UwB, 2002. T. VIII. S. 210–217.
2. Venidziktav S. V., Danilenka I. L., Ivanova S. F., Ivanov Ya. Ya. Krylatyia vyrazy v belaruskai move. Ch. 1. Z inshamovnykh (evrapskikh i amerykanskikh) krynyts XII–XX stst. : tłumachalny slovník. Mahilev, 2004. 164 s.
3. Venidziktav S. V., Danilenka I. L., Ivanova S. F., Ivanov Ya. Ya., Chekh V. V. Krylatyia vyrazy v belaruskai move. Ch. 2. Z ruskamovnykh litaraturnykh i falklornykh krynyts XII–XX stst. : tłumachalny slovník. Mahilev, 2006. 208 s.
4. Dyadechko L. P. Krylatyie slova kak ob'ekt lingvisticheskogo opisaniya: istoriya i sovremennost. Kiev : KNU, 2002. 291 s.
5. Dyadechko L. P. “Krylatyiy slova zvuk”, ili Russkaya eptologiya Kiev : KNU, 2006. 335 s.
6. Ivanov E. E. Belorusskaya paremiologiya i aforistika v obshcheevropejskom kontekste (aktual'nye problemy izucheniya). *Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie*. Greifswald : E.M.A.-Universität, 2013. S. 111–116.
7. Ivanov E. E. Kachestvo lingvisticheskogo obrazovaniya v Respublike Belarus' (v aspekte mezhkul'turnoj kommunikacii). *Problemy kachestva obrazovaniya v Belorussii i Rossii v kontekste integracionnyh processov*. Moskva, 2008. CH. 1. S. 161–170.
8. Ivanov E. E. Obshchnost' zadach prepodavaniya russkogo i inostrannyh yazykov belorusam (v aspekte mezhkul'turnoj kommunikacii). *Vostochnoslavjanskije jazyki i literatury v evropejskom kontekste*. Mogilev, 2012. S. 3–7.
9. Ivanov Ya. Ya. Afarystychnae vykazvanne yak movnaia model krylatykh slov. *Filolohichni studii : Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Kryvyi Rih, 2017a. Vyp. 16. S. 114–121.
10. Ivanov Ya. Ya. Afarystychnyia adzinki v belaruskai move. Mahilev : MDU imia A. A. Kuliashova, 2017b. 208 s.
11. Ivanov Ya. Ya. Belaruskiiia prykazki z bibliinykh krynyts (materyialy da ruska-belarуска-anhliiskaha slovnika bibleizmazv). *Avraamyevskye chteniya*. Smolensk : Radopa, 2014. S. 11–24.
12. Ivanov Ya. Ya. Krylatyia afaryzmy v belaruskai move: z inshamovnykh litaraturnykh i falklornykh krynyts VIII st. da n. e. – XX st. : tłumachalny slovník. Mahilev : MDU imia A. A. Kuliashova, 2011. 164 s.
13. Ivanov Ya. Ya. Krylatyia slovy. Belaruskii falklor: entsyklopedyia. Minsk, 2005. T. 1. S. 729–730.
14. Ivanov Ya. Ya. Universalnae i natsyianalnae v frazealahichnai i paremiialahichnai padsistemakh belaruskai movy v evrapskim movnym kantekestse (aktualnasts, metadalohiia, perspektyvy dasledavannia). *Slavianskaia frazeolohyia v synkhronyy y dyakhronyy*. 2016a. Vyp. 3. S. 46–49.
15. Ivanov Ya. Ya. Frazealohiia, paremiialohiia, afarystyka belaruskai movy i ikh suviasi z inshymi movami yak napramak dasledavanniav navukovai shkoly pa

belaruskamu i ahulnamu movaznavstvu v MDU imia A. A. Kuliashova (1995–2015). *Ytohy nauchnykh yssledovanyi uchenykh MHU im. A. A. Kuleshova 2015 h.* Mohylev, 2016b. S. 91–93.

16. Ivanov Ya. Ya., Ivanova S. F. Slovník belaruskikh prykazak, prymavak i krylatykh vyrazav: línhvakrainaznavchy dapamozhnik. Minsk : BSF, 1997. 262 s.

17. Lepeshav I. Ya. Krylatyia slovy. Entsylapedyia litaratury i mastatstva Belarusi. Minsk : BelSŌ, 1986. T. 3. S. 137.

18. Lepeshav I. Ya. Krylatyia slovy i frazealahizmy. *Rodnae slova*. 1992. N 9. S. 38–41.

19. Lomakina O. V., Mokienko V. M. Krylatika v sovremennom kul'turnom kontekste. *Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov. Seriya : Teoriya yazyka. Semiotika. Semantika*. 2019. T. 10. N 2. S. 256–272.

20. Mikhnevich A. Ya. Krylatyia slovy. Belaruskaia mova: entsylapedyia. Minsk : BelEn, 1994. S. 273–274.

21. Teplyakova A. D. Inoyazychnye zaimstvovaniya krylatykh slov v belorusskom i nemeckom yazykah. *Yazyk, kul'tura, obshchestvo*. Moskva : MIIYA, 2011a. S. 125–126.

22. Teplyakova A. D. Istochniki krylatykh vyrazhenij v belorusskom yazyke. *Frazeologiya i yazykovaya dinamika*. Greifswald : Ernst-Moritz-Arndt Universität; Sankt-Peterburg : SPbGU, 2011b. S. 67–69.

23. Ceplyakova A. D. Nyameckamovnyya zapazychanni krylatykh slov v suchasnej belaruskaj litaraturnaj move (kol'kasny sklad i krynicy pahodzhan'nyya). *Vesnik Magilyovskaga dzyarzhavnaga universiteta imya A. A. Kulyashova*. 2009. N 1 (32). S. 137–143.

24. Shulezhkova S. G. Krylatye vyrazheniya russkogo yazyka, ih istochniki i razvitie. Moskva : Azbukovnik, 2002. 286 s.

25. Shulezhkova S. G. Ot zemli obetovannoj k nebesam obetovannym : ocherki o sud'bah biblejskikh krylatykh vyrazhenij. Moskva : Flinta : Nauka, 2013. 258 s.

26. Yankovski F. Krylatyia slovy i afaryzmy (z belaruskikh litaraturnykh krynits). Minsk : Vyd-va AN BSSR, 1960. 135 s.

27. Büchmann G. Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes. 32 Aufl. Berlin : Haude & Spener'sche Verlagsbuchhandlung, 1972. XVI. 1039 s.

28. Ivanov E. Aphorism as a Unit of Language and Speech. *EUROPHRAS 2016: Word Combinations in the Linguistic System and Language Use: Theoretical, Methodological and Integrated Approaches*. Trier, 2016. S. 42.

29. Tepljakova A. Die deutschen Entlehnungen geflügelter Worte in der modernen belarussischen Schriftsprache. *Filolohichnyi chasopys Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny*. 2019. Vyp. 1. N 13. S. 122–129.

Стаття надійшла до редакції 25.08.2020 р.
Прийнята до друку 22.10.2020 р.

УДК 81'373.7:316.346.2

**ВЕКТОРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ГЕНДЕРНИХ
ФРАЗЕОЛОГІЧНО-МАРКОВАНИХ НАЙМЕНУВАНЬ
З КОНЦЕПТОМ “ЛЮДИНА”**

Олена Федіна

*кандидат філологічних наук,
викладач Дніпровського фахового коледжу інженерії та педагогіки
Dnipro professional college of engineering and pedagogics, teacher
вул. Медична, 10, м. Кам'янське, 51909, Україна
elena_dndz@ukr.net*

Федіна О. Векторне моделювання гендерних фразеологічно-маркованих найменувань із концептом “людина”

Стаття присвячена дослідженню фразеологічних одиниць, які називають людину (жінку або чоловіка) із позиції векторного моделювання гендерно маркованих найменувань. Концептуальна картина світу не є стійкою й піддається постійним змінам, які пов'язані з впливом інших культур на мову, із технічним прогресом та посиленою фемінізацією. З появою нових предметів побуту, відкриттям нових живих організмів, космічних тіл тощо з'являються й нові найменування людини. Основою фразеологічного моделювання є когнітивні операції, націлені на взаємодію вихідного домену, який представляє таку сферу, з якої відбувається запозичення когнітивних ознак, і цільового домену – абстракції, що ідентифікується із залученням фразеологізмів.

Ключові слова: гендерно маркована одиниця / номінація, моделювання, концепт, фразеологічна одиниця, когнітивна модель.

Fedina O. Vector modeling of gender phraseologically marked names with a person concept

The article covers the study of fixed phrases that name a person (woman or man) through the spectacle of vector modeling of gender marked names. The phrasicon image of a person is directed at reflecting the characteristics of the universal key concept of a person in the history of the culture of all common to humanity. In this context “a person in general” as a generic term is compared with other living beings; “a person – bearer of certain parameters and characteristics”, where there is a characteristic of personal qualities. Such statements are called universal because they are based on the verbal association of a person concept in the language conceptual framework. In phraseology the idioethnic signs are designated formally, forming a nationally idiosyncratic image. As conceptual entities, gender stereotypes reflected in the mental substratum of a linguistic sign, verbally objectified, preeminently in lexical nominations, since one of the key functions of the nomination process is to establish the relationship between the verbal shell and the mental processes reflected in consciousness. The conceptual picture of the world

is not stable and is subject to continuous changes, which are associated with the influence of other cultures on the language, with technological progress and increased feminization. The new everyday items, the discovery of new living organisms and cosmic bodies, etc. open up new person names in phraseology. The fundamental of phraseological modeling is cognitive operations aimed at the interaction of the initial domain, which represents the sphere from which the cognitive attributes are borrowed, and the target domain is an abstraction, which is identified using phraseological locutions.

Key words: gender marked unit / nomination, modeling, concept, phraseological locution, cognitive model.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими питаннями. Актуальність статті зумовлена перспективністю вивчення фразеологічних одиниць, які називають людину й відображають її соціальний, родинний статус, спосіб життя, мислення. Антропоцентризм, підґрунтям якого є концепція В. фон Гумбольдта про мову як “дух народу”, розглядає людину з позиції центру та найвищої мети світобудови. Для сучасного стану розвитку характерними є різноманіття підходів до вивчення людини. Лінгвістичний процес опису концептів переважно ґрунтується на матеріалі лексичних одиниць і паремій, а фразеологізми залишаються поза увагою, здебільшого не є об'єктом досліджень. Під час найменування явищ дійсності, фразеологічні одиниці, які відображають оцінку й емоційне ставлення носія мови, фіксують найбільшу кількість національно-культурної інформації: менталітет народу, спосіб його життя, звичаї, вірування, національні стереотипи та еталони, стосунки всередині соціуму, історичні події, усе те, що є предметом національної культури й бере участь у формуванні концептуальної картини світу, яка, матеріалізуючись у мові, відображає мовну картину світу. Аналіз наукових розвідок довів, що фразеологізми в аксіологічному аспекті не перебували в центрі уваги вчених. Поза увагою залишаються також такі фразеологізми, функційні особливості яких вивчають на матеріалі як однієї мови, так і різноструктурних мов.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасне дослідження концептів, зокрема у фразеології, представлено науковими розвідками О. Антонюка про концепт *чоловік*;

А. Артюхова про концепт *призначення людини* в соціокодах культури; А. Архангельської про концепт *чоловік* у слов'янських мовах; Н. Бондар про ментальні атрибути концепту *жінка*; М. Володарської про концепт *дитина*; О. Волобуєва про концепт *людина* в антропології ісламу; В. Маслової про експериментальне вивчення національно-культурної специфіки зовнішніх та внутрішніх якостей людини; Л. Нікітіної про образ-концепт *homo sapiens*; А. Пашиної про концепт *людина* в казках І. Єрмакова; С. Халітової про трансформацію художнього концепту в культурний концепт на прикладі трансформації концепту “*маленька*” *людина*; А. Чернової про концепти *батько* / *мати*.

Метою статті є зображення віддзеркалення побутового життя людини у фразеології, представленого через векторне моделювання гендерно маркованих одиниць. Завдання: з'ясувати принципи класифікації жіночого та чоловічого як двох протилежних, але взаємопов'язаних елементів концепту *людина* у фразеології української мови засобами векторного моделювання, проілюструвати прикладами національного корпусу української мови.

Виклад основного матеріалу. Людина – представник національно-культурної спільноти, тому в її мовному образі відбиваються особливості, які можна в сукупності визначити як національний характер. За Е. Дюркгеймом, про національний характер говорять тоді, коли йдеться про два стани людини: перше, стан, який притаманний кожному представникові того чи того народу та який його характеризує; по-друге, коли свідомість узагальнює всю групу. За першої умови йдеться про винятково індивідуальну особистість, а за іншої – колективний тип і суспільство, без якого неможливе існування індивіда. Ці досить різні стани пов'язані між собою, мають колективний субстрат, що є запорукою характерологічної солідарності [Dyurkgeym / Дюркгейм 1991 : 470].

Проблематика національного характеру, національної картини світу, ментальності залишається в межах раніше покладених методів дослідження: філософії, етнографії, соціології, лінгвосоціології, психології, культурології та інших гуманітарних наук (О. Вдовиченко, М. Вошак, В. Жайворонек, Г. Лозко, О. Селіванова, Т. Стефаненко та ін.).

У мовній картині світу людині відведено важливу роль, оскільки вона є мірилом цінностей, критерієм визначення істинності навколишньої дійсності. Спроби розкрити такий складний феномен, як людина, за всіх часів наявні у філософських, фізичних і метафізичних вченнях. Наприклад, Піфагор уважав, що існує позитивний принцип, за яким створені порядок, світло і чоловік, та негативний, що створив хаос, темряву й жінку.

Найточніше співвідношення цілісного та біологічного як в людині, так і в суспільстві, відбиває концепція цілісної (інтегральної) соціальної природи людини. В. Вернадський висунув теорію про ноосферу, де людині відведено роль істоти соціальної, у якій поєднуються властивості та закономірності мікрокосму (ідеться про біологічну форму матерії) [Vernadskiy / Вернадський 1991 : 171].

Людину справедливо вважають найвищим ступенем розвитку всього живого на Землі. Вона є суб'єктом суспільно-історичної діяльності та культури. Лише людина спроможна фіксувати в мові власний досвід пізнання навколишньої дійсності і, власне, себе, оскільки мова – не лише засіб спілкування, але й сховище національної культури. У мовній картині світу відображається світосприйняття певної етнокультурної спільноти. Мова для людини є засобом вираження власного національного характеру, психічних стереотипів і норм мовної поведінки свого народу.

Сучасні лінгвістичні студії характеризуються синтезом наукових парадигм різних сфер знань, формуванням нового когнітивно-дискурсивного принципу мовних досліджень. Одним із базових засобів, що є фундаментом двох сучасних парадигматичних підходів у сфері сучасного мовознавства, визнано антропоцентризм. Мовні феномени розглядають у нерозривній єдності з суттєвими характеристиками людини. Гендерний параметр стає вагомим критерієм, на основі якого досліджують мовні явища.

Як когнітивні сутності, гендерні стереотипи знаходять відображення в ментальному субстраті мовного знаку, вербально об'єктивуються, передусім, у лексичних номінаціях,

оскільки одним з важливих функцій процесу номінації є встановлення відношень між вербальною оболонкою і тими ментальними процесами, які відображені у свідомості. Таким чином, гендерно марковані прямі й образні номінації (далі – ГМН) є засобом втілення стереотипних, соціокультурних знань про роль, якість, індивідуально-психологічні особливості людини – чоловіка та жінки [Fedina / Федіна 2020 : 235]. Для запропонованого дослідження велике значення мають фразеологічні номінації як мовні репрезентації когнітивних механізмів гендерної стереотипізації.

Стереотипи як одиниці людської свідомості мають кілька функцій: когнітивну, афективну, соціальну, інтегративну, функцію економії, прагматичну, протекційну. Для аналізу динаміки когнітивної та мовної картин світу найцікавішою є остання: стереотипи сприяють збереженню традиційної для даного соціуму системи світогляду. Гендерні стереотипи як окремий випадок стереотипії виконують усі перераховані функції: так у стереотипі *“всі чоловіки – бабії”* помічено когнітивну функцію (гендерне уявлення про всіх чоловіків, як про негативних, невірних, зрадливих людей), афективну (гендерне розмежування (експліцитно) чоловічого як негативного й (імпліцитно) жіночого як позитивного, соціальну (розмежування та протиставлення світу чоловіків і жінок), інтегративну (об’єднання жінок відсторонено від чоловіків як представників чужого соціуму), прагматичну (різний прагматичний ефект у внутрішньо- та міжгендерній комунікації), протекційну (збереження елементу світогляду жінок).

Вітчизняні психологи виокремлюють декілька груп гендерних стереотипів, які задля демонстрації їхньої гетерогенної (соціальної, психологічної та мовної) природи можна проілюструвати лінгвістичними прикладами: 1) стереотипи маскуліності / фемінності щодо соматичних, психічних, поведінкових якостей: *усі білявки дурні; свиня в бороду – біс у ребро*; 2) стереотипи розподілу родинних ролей: *чоловік – голова родини; жінка за три кути хату держить, а чоловік за один*; 3) стереотипи, які визначають специфіку гендерної дефініції праці: *не жіноча справа; робота для справжнього чоловіка*.

Гендерна стереотипізація відображає культурно зумовлені оцінки й репрезентується на різних рівнях мови. Найзначущими для концептуалізації людини є такі стереотипи:

1. Інтелектуальні дані: а) з позитивним забарвленням: *цупкий розум; з головою товаришує; дійти своїм розумом;* б) з негативним забарвленням: *без царя в голові; розумна голова дурневі дана; зійти з розуму.*

2. Сила: а) з позитивним забарвленням: *сила волі; сильна стать; знання – сила; правда – сила; дерево корінням сильне, а людина – друзями;* б) з негативним забарвленням: *слабке місце; без діла слабише; два дебіли – ото сила.*

3. Краса: а) з позитивним забарвленням: *красивий, як молодий бог; краса – страшна сила; краса врятує світ; хоч куди;* б) з негативним забарвленням: *з лиця воду не пити; лицем милий, та душею згнилий; страшний, як смертний гріх; ні те, ні се.*

4. Вік: а) з позитивним забарвленням: *бальзаківський вік; друга молодість; старий кінь борозни не боїться;* б) з негативним забарвленням: *молодо-зелено; старість – не радість; старий пень; стара шкапа.*

5. Соціальний статус: а) з позитивним забарвленням: *двох генералів прогонував; сам собі господар; як сир у маслі;* б) з негативним забарвленням: *бідний родич; середньої руки; свистіти в кулак.*

6. Фізичні дані: а) з позитивним забарвленням: *кров з молоком; вогонь, а не дівка; дуб кремезний; моторний парубок;* б) з негативним забарвленням: *ледве дихає; ось-ось розсиплеться.*

Кожний приклад має власну історію, відповідно, закономірною є ситуація, за якої певні елементи концептуального простору відходять на периферію або зникають, а інші – виходять на передній план або стають ядерними.

У сучасному мовознавстві наявні кілька векторів. Той, на якому пропонуємо зупинитися, – це відносно нове поняття, у якому за принципом метафоризації відбувається “перенесення не лише фізичних, але й сукупності духовних якостей, об’єднаних словами “жіночність” та “мужність”, щодо предметів, не пов’язаних зі статтю безпосередньо” [Porova, Sternin / Попова, Стернин 1999 : 130]. За такого

трактування фразеологічна природа гендерної категоризації яскраво проявляється в тому, що “предмети (неістоти) і явища асоціюються у свідомості з чоловічим або жіночим началом” [Rosh / Рош 1985 : 320].

Гендерні фразеологізми можна розглядати як назви чоловіків та жінок, які “виступають засобами маркування “типових чоловічих” і “типових жіночих” якостей на основі подібності з явищами різних поняттєвих рядів” [Lavrov / Лавров 1860 : 612].

У межах фразеологічних моделей актуалізуються передусім 1) ознаки зовнішнього вигляду та сексуальності жіночого референта: *сонечко* – мила; *наливне яблучко* – приваблива; *стара шкана* – некрасива; *запальничка* – сексуальна; *штахета* – занадто висока та худя; 2) риси характеру: *Гітлер у спідниці* – сувора; *бій-баба*, *грім-баба* – запальна. Представлено знання про жінку, якою захоплюються (*ікона, королева, богиня*), яку жадають (*прохолода, весна*), яка є цнотливою (*садове яблучко*), яка діє автоматично, невтомно (*машина, робот*).

Когнітивна модель “*жінка – це тварина*” вибудовується на перенесенні ознак: *хижачка* – безжалісна; *вовчиця* – захисниця; *жаба* – некрасива; *кішка, тигриця, пантера* – сексуальна; *собака* – скандальна; *змія* – зрадниця; *свиня* – неакуратна; *сіра миша* – неприваблива.

Модель “*жінка – міфічна істота*” актуалізує такі ознаки жіночого референта: *богиня, душа* – сексуальна привабливість; *диявол у спідниці* – підступна; *лід, Снігова Королева* – байдужа; *відьма* – неприємна; *медуза Горгона* – зла, *мара* – забирає сили.

У межах моделі “*жінка – це рослина*” виокремлюємо: *верба* – зажурена; *берізка* – струнка; *калина, троянда, маків цвіт* – красива; *кульбаба, перекотиполо* – легковажна.

У межах моделі “*жінка – це птаха*” зафіксовано: *зозуля* – погана мати; *ластівка* – працелюбна; *жар-птиця* – жінка-мрія; *лебідка* – красива; *сорока* – пліткарка; *сова* – мудра; *курка* – нерозумна; *квочка* – домашня. Модель “*жінка – це комаха*” представлено такими прикладами: *бджола* – працелюбна; *муха* – нав’язлива; *оса, павучиха* – підступна; *бабка* – безтурботна; *воша, гнида* – неприємна; *чорна вдова* – нещаслива.

Проекція структури концептуальної сфери-джерела на структуру сфери-мети “чоловік” сприяє виокремленню моделі “чоловік – це тварина”, що так характеризує референта-чоловіка: *мутант* – ненормальний, дивний; *ведмідь* – сильний; *тварина* – агресивний; *змій* – злодій, спокусник; *віслюк* – впертий; *вовк* – самітник; *бик* – гнівний, розсерджений; *слон* – незграбний; *баран* – дурний, впертий; *козел* – зрадник; *котик*, *зайчик* – коханий. Актуалізовані риси характеру, розумові здібності: *деспот*, *тиран* – ревнивий; *іграшка*, *хлопчик* – призначений для розваг, несерйозний; *дурень божий* – нерозумний.

Модель “чоловік – це птах” представлено так: *сокіл* – захисник; *орел* – красивий, сміливий, активний; *горобець* – безтурботний; *півень*, *павич* – пафосний, егоїст; *страус* – боягуз; *папуга* – абсурдний; *лебідь* – вірний; *фалін* – мудрий.

Модель “чоловік – це міфічна істота” дає змогу виокремити такі характеристики: *маг*, *чародій*, *кудесник* – має гарні здібності; *молодий бог*, *Аполлон* – сексуальний; *Геркулес* – сильний; *Одісей* – відважний.

Модель “чоловік – це комаха” актуалізує інформацію про соціальне значення: *мураха* – працелюбний; *трутень* – лінивий; *павук* – підступний; *тарган* – приносить лише шкоду (за ознакою зовнішності – вусатий); *комар* – нав’язливий, набридливий.

Під час моделювання проєкції “чоловік – це рослина” виокремлюємо такі ознаки: *дуб-дерево* – дурний; *дуб* – сильний, кременезний; *нарцис* – самозакоханий; *бур’ян* – безкорисний.

Аналіз гендерно маркованих фразеологічних номінацій демонструє розмаїття втілення образів, які характеризують чоловіка або жінку. Так, жінці притаманні родинні ролі: *Як квочка з курчатами, так і жінка з дітьми*; *Жінка для совіту, теця для привіту, матінка рідна краща всього світу*. Поведінка та вчинки жінки ілюстровані афоризмами: *Нікому не потрібна слива, від якої раз уже відкусили*; *Нашого цвіту по всіх борделях світу* (Л. Костенко); *Видно, що Ганна млинці пекла, бо їй ворота в тісті*; *Тоді дівка пишна, як заміж вийшла*; *Працю, яку роблять три жінки, мусять робити сорок сім чоловіків* (Л. Костенко); *Не допоможе бабі кадило, коли бабу сказило*; *Дві баби – торг, а три – ярмарок*.

Аморальні чоловічі вчинки, їхня поведінка зазвичай не викликали осуду: *Чоловік погрішив, так в людях гріх, а жінка погрішила – додому принесла; Кожен чоловік має право наліво.* Відображення розподілу соціальних і родинних ролей між чоловіком і жінкою ілюструють народні афоризми: *Горе дворові, де корова розказує воліві; Чоловік без жінки – як велосипед без причепа; Цап – не скотина, зять – не людина, а невістка – чужа кістка.* Суто чоловічу поведінку представлена в таких зразках: *Чоловік – як банний лист: спочатку він до жінки пристає, а потім змивається; Чоловік не собака, на кістки не кидається.*

Аналіз відібраних гендерно маркованих номінацій показав специфічні найменування референтів чоловічої та жіночої статі. Як результат дослідження перенесення явищ навколишньої дійсності на характер, поведінку, зовнішність людини, отримуємо відсоткові дані:

Модель	ГМН про жінку, %	ГМН про чоловіка, %
Тварина	12 %	16 %
Птах	10 %	12 %
Міфічна істота	10 %	9 %
Рослина	9 %	5 %
Комаха	10 %	7 %

Висновки. До змісту концепту *людина* належать не лише актуально усвідомлювані смислові компоненти, пов'язані зі словом (фразеологізмом), але й ознаки, які відображають загальну інформаційну базу про людину, її знання про предмет або явище. Фразеологічний концепт є дискретною одиницею мислення або пам'яті, яка відображає культуру народу, а значення є частиною концепту; концепт належить до когнітивної свідомості, а значення – до мовної.

Когнітивно-концептуальний аналіз концепту *людина* на рівні ФО, які вербалізують цей концепт, показав яскраво виражені неоднорідні образи, які структурують концепт *людина* в мовній картині світу, що можна пояснити наявністю багатьох асоціативних зв'язків цього концепту з різноманітними образами предметів і явищ. Цим підкреслена глибинна когнітивна сутність аналізованого концепту.

Як жіночі, так і чоловічі образи ФО транслиують переважно традиційні погляди на привабливу зовнішність, тоді як індивідуально-психологічні характеристики змінюються.

Центральне місце серед експлікованих ФО позитивних моральних цінностей народу займають дружня прихильність, турбота про благо і щастя людей, розум і почуття любові, повага, мудрість та ін. Фразеологізми, концептуалізуючи ці якості, укладають у своєму семантичному ядрі сукупність християнських істин і моделей правильної / неправильної поведінки, які пропонують людині задля орієнтування в повсякденному житті на діяння, які породжують добро і благо. Серед негативних якостей, відображених у фразеології, на передній план висувають лінь, знижений особистісний статус, жадібність та ін., зазвичай зумовлені екстралінгвальними чинниками.

Література

1. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление. Москва : Наука, 1991. 171 с.
2. Дюркгейм Е. О разделении общественного труда. Метод социологии. Москва, 1991. 470 с.
3. Лавров П. Л. Вопросы практической философии. Москва, 1860. 612 с.
4. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие “концепт” в лингвистических исследованиях. Воронеж : Изд-во ВГУ, 1999. 130 с.
5. Рош Э. Семантика прототипов. Москва, 1985. 320 с.
6. Українські прислів'я та приказки. Київ, 2017. 256 с.
7. Федіна О. В. Фразеосемантичне поле концепту *людина* в російській мові: функційно-прагматичний аспект : дис... канд. філол. наук. Дніпро, 2020. 235 с.

References

1. Vernadskiy V. I. Nauchnaya mysl kak planetnoe yavlenie. Moskva : Nauka, 1991. 171 s.
2. Dyurkgeym E. O razdelenii obschestvennogo truda. Metod sotsiologii. Moskva, 1991. 470 s.
3. Lavrov P. L. Voprosyi prakticheskoy filosofii. Moskva, 1860. 612 s.
4. Popova Z. D., Sternin I. A. Ponyatie “kontsept” v lingvisticheskikh issledovaniyah. Voronezh : Izd-vo VGU, 1999. 130 s.
5. Rosh E. Semantika prototipov. Moskva, 1985. 320 s.
6. Ukrainski pryslivia ta prykazky. Kyiv, 2017. 256 s.
7. Fedina O. V. Frazeosemantychne pole kontseptu liudyna v rosiiskii movi: funktsiino-prahmatychnyi aspekt : dys... kand. filol. nauk. Dnipro, 2020. 235 s.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2020 р.

Прийнята до друку 22.10.2020 р.

УДК 811.161.2/3'373.423-042.2

**ПОВНІ УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКІ
МІЖМОВНІ ОМОНІМИ**

Дмитро Щербина

*Криворізький державний педагогічний університет
Kryvyi Rih State Pedagogical University
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна
dmytro.shcherbyna@gmail.com*

Щербина Д. Повні українсько-білоруські міжмовні омоніми

У статті досліджено семантичні особливості повних міжмовних омонімів в українській і білоруській мовах, зокрема розкрито зміст поняття “міжмовна омонімія”, уточнено критерії розмежування міжмовних омонімів і паронімів, окреслено принципи класифікації міжмовних омонімів у сучасній лінгвістичній науці, проаналізовано семантичні відношення між українськими та білоруськими лексемами, охопленими повною міжмовною омонімією.

Ключові слова: омонімія, українсько-білоруські міжмовні омоніми, повна міжмовна омонімія.

Shcherbyna D. Full Ukrainian-Belarusian interlingual homonyms

The article deals the semantic features of full interlingual homonyms in Ukrainian and Belarusian languages. In particular, it reveals the meaning of “interlingual homonymy,” clarifies the criteria for distinguishing interlingual homonyms and paronyms, outlines the principles of classification of interlingual homonyms in modern linguistics, and analyzes the semantic relations between Ukrainian and Belarusian lexemes connected by full interlingual homonymy.

Interlingual homonyms pose great difficulties in the practice of translation and lexicographic work or in the teaching of foreign languages. Inaccurate choice of correspondent in the process of communication or translation can lead to a change in stylistic color and a loss of semantics of the whole phrase. The described mistakes are made by both people who have just started learning a foreign language, and experts who seem to be confident in using a foreign language. By interlingual homonyms we mean multilingual words that coincide in form orally, in writing or within regular correspondences (phonetic, graphic, orthographic, accentual, morphemic and derivational) existing between the compared linguistic systems, and completely or partially differing in meaning. Based on the logical scheme of formal and notional correspondence, the relationship between full interlingual homonyms can be characterized as a semantic exception.

Analysis of the semantic features of full Ukrainian-Belarusian interlingual homonyms showed that their appearance is caused by the uneven development of semantic structures of etymologically identical lexemes, or the accidental coincidence of word forms of different origins, or the influence of intralingual homonymy. The

article deals with the peculiarities of interlingual homonyms in closely related languages and analyzes the semantic relations between Ukrainian and Belarusian lexemes characterized by full (complete) interlingual homonymy.

Key words: homonymy, Ukrainian-Belarusian interlingual homonyms, full interlingual homonymy.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Інтенсивна взаємодія двох мов сприяє, з одного боку, їх обопільному збагаченню, а з другого – породжує небажану інтерференцію, найпоширенішим виявом якої є відхилення від норм однієї з мов під впливом іншої. Серед головних причин такої інтерференції – явище міжмовної омонімії. Набуваючи особливої ваги в умовах прискореного науково-технічного розвитку та глобалізації інформаційно-комунікативних процесів, ця проблема надзвичайно гостро постає у близькоспоріднених мовах, що характеризуються спільністю коренів, афіксів, подібністю структури слів, речень, системою регулярних звукових відповідностей і схожими морфологічними чергуваннями.

Міжмовні омоніми становлять великі труднощі у практиці перекладацької та лексикографічної роботи або під час навчання іноземних мов. Неточний вибір відповідника у процесі комунікації чи перекладу може призвести до зміни стилістичного забарвлення і втрати семантики всієї фрази. Описаних помилок припускаються і люди, що тільки-но почали вивчати чужу мову, і досвідчені знавці, які, здавалося б, упевнено послуговуються нерідною мовою.

Історично міжмовні омоніми виникали в результаті тривалого й активного взаємовпливу мов, зрідка – через випадковий збіг форми лексем, а у споріднених, надто близькоспоріднених, мовах – унаслідок нерівномірного семантичного розвитку етимологічно тотожних слів. Але системно вивчати цей феномен почали аж у першій половині двадцятого століття. Відтоді в рамках контрастивної лінгвістики, перекладознавства та інших дисциплін зроблено численні дослідження, присвячені міжмовним омонімам, однак і досі немає відповідей на цілу низку фундаментальних питань, ба навіть не окреслено виразних меж самого явища міжмовної омонімії та її

відношень з міжмовною паронімією. Тож на сучасному етапі науковий інтерес до цієї багатогранної проблеми дедалі зростає.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останніми роками з'явилося чимало наукових і прикладних праць, присвячених слов'янській міжмовній омонімії: українсько-польській (І. Кононенко, О. Співак; Г. Чуба), українсько-російській (В. Манакін, О. Федорчук), українсько-чеській (А. Турчина), білорусько-російській (І. Ровдо, С. Грабчиков, С. Ходасевич), білорусько-польській (Р. Калета), білорусько-чеській (Н. Івашина, О. Руденко), польсько-російській (К. Кусаль), польсько-сербській (Д. Шипка), польсько-болгарській (М. Карпачева, Х. Симеонова, Е. Токаж), польсько-хорватській (Е. Токаж), польсько-словенській (Е. Токаж), російсько-болгарській (Е. Хруль) та ін. Є розвідки на матеріалі трьох, чотирьох і більшої кількості слов'янських мов. Зокрема, праця С. Хуцишвілі з Тбіліського державного університету ім. І. Джавахішвілі охоплює міжмовні омоніми 14 слов'янських мов. Проте в україністиці ще немає комплексного аналізу українсько-білоруської міжмовної омонімії, що й визначило актуальність нашої розвідки. Водночас ми спробували порушити питання про доцільність використання терміна “міжмовні омоніми”, щодо якого в мовознавчій науці точаться дискусії, і запропонували чіткіші, на нашу думку, критерії відрізнєння цієї категорії слів від міжмовних паронімів.

Мета й завдання дослідження. Мета нашої розвідки – дослідження семантичних особливостей повних міжмовних омонімів в українській і білоруській мовах. Завдання: ознайомитися з історією вивчення міжмовної омонімії і з'ясувати сутність цього явища; уточнити критерії розмежування міжмовних омонімів і міжмовних паронімів; окреслити принципи класифікації міжмовних омонімів у сучасній лінгвістичній науці; встановити характер повної семантичної відмінності українських і білоруських лексем, охоплених міжмовною омонімією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема міжмовної омонімії досить різнопланова. Її ґрунтовне й широке вивчення почалося 1928 року, коли побачила світ праця М. Кесслера та Ж. Дерокіньї, присвячена французько-англійським лексичним паралелям, хоч сам термін “міжмовні омоніми”

з'явився в 50-х рр. XX ст. у М. Рильського, який одним із перших зауважив відповідники такого характеру у слов'янських мовах. Але серед лінгвістів і досі точаться дискусії щодо доречності цієї назви та меж самого явища міжмовної омонімії. Поряд із “фальшивими друзями перекладача” й міжмовними омонімами в наукових розвідках можна побачити ще такі терміни: міжмовні аналогізми, міжмовні пароніми, міжмовні синоніми, квазісиноніми, міжмовні полісеми; фальшиві, або неповні, лексичні паралелі; міжмовні паралелі, гетероніми, фальшиві когнати та ін. Проте більшість мовознавців послідовно обстоює термін “міжмовна омонімія”, який, попри певну умовність, дуже точно відбиває суть цього явища – “симетрію форми й асиметрію змісту” [Barbuk / Барбук 2013].

Під міжмовними омонімами ми розуміємо різномовні слова, які збігаються формою усно, на письмі чи в межах регулярних відповідностей (фонетичних, графічних, орфографічних, акцентологічних, морфемно-словотвірних), наявних між порівнюваними мовними системами, і цілком або частково різняться змістом. Від міжмовних омонімів слід відрізнити міжмовні пароніми – цілком або частково відмінні значенням різномовні слова, дуже близькі формою, яку, однак, не можна вважати тотожною чи звести до регулярних відповідностей, наявних між порівнюваними мовними системами.

Наше розуміння міжмовної омонімії та паронімії ґрунтується на поєднанні принципу формальної тотожності з принципом формальної відповідності, що згідно з ним “лексему однієї мови можна вважати формально відповідною лексемі іншої мови, коли форма вираження (фонетична та/або графічна) цієї лексеми в одній мові відповідає формі, у якій її слід було б виразити в іншій мові (у разі одиничного вживання в мовленні, транслітерації чи запозичення слова)” [Khutsishvili / Хуцিশвили 2010 : 44]. Наприклад, іменникові пари укр. *ліс* і біл. *ліс* ‘лис’ (збігаються усно й на письмі), укр. *повсть* ‘матеріал із вовни; повстина’ і біл. *поўсьць* [ж.] ‘шерсть; підшерстя’ (збігаються в межах регулярних відповідностей, наявних між порівнюваними мовними системами) слід уважати омонімічними, а дієслівну пару укр. *буяніти* ‘пишно рости’ і біл. *буя́ніць* ‘бешкетувати’ –

паронімічною, оскільки форму цих лексем не можна ані назвати тотожною, ані звести до регулярних відповідностей, наявних між порівнюваними мовними системами (укр. *буяніти* в білоруській мові треба було б виразити формою **буянець*, а біл. *буяніць* в українській – **буянити*).

Міжмовні омоніми систематизують за різними ознаками, але найчастіше в основі їх класифікації лежать формальний, етимологічний, частиномовний або семантичний принципи. Спираючись на логічну схему формально-змістової відповідності, відношення між повними міжмовними омонімами можна схарактеризувати як семантичне виключення [Manakin / Манакин 2004 : 122–149; Mikhalevich / Міхалевич : 2015; Fedorchuk / Федорчук 2001 : 111–123; Khutsishvili / Хуцишвили 2010 : 55–62].

Серед дібраних у процесі дослідження міжмовних омонімів із повною семантичною відмінністю (відношенням семантичного виключення) – 17,7 % дієслів, 67,5 % іменників, 9,2 % прикметників та 5,6 % прислівників. Повні міжмовні омоніми можуть виникати внаслідок неоднакового семантичного розвитку етимологічно тотожних лексем, через випадковий збіг форми слів різного походження або під впливом внутрішньомовної омонімії. Як свідчить наше дослідження, найменше (12,1 %) в цій групі тих українсько-білоруських омонімічних відповідників, що постали в результаті випадкового збігу гетерогенних слів.

Зазвичай у міжмовних омонімів, що з'явилися в результаті неоднакового семантичного розвитку від етимологічно тотожних слів, навіть за відсутності спільної частини в значеннях, зберігаються часом сліди колишнього семантичного зв'язку.

Українсько-білоруські гомогенні омоніми-дієслова з відношенням семантичного виключення мають головно однаковий характер дії або називають стан чи перехід з одного стану в інший: укр. *ника́ти* [недок.] 'ходити без діла, без мети; тинятися' і біл. *ні́каць* [недок., діал.] 'шукаючи, заглядати всюди; нишпорити', укр. *ви́дужати* [док.] 'стати здоровим' і біл. *вы́дужаць* [док., розм.] 'вистояти, витерпіти'.

Коли у зв'язки міжмовної омонімії вступають безпрефіксні дієслова, похідні від них префіксальні також стають міжмовними омонімами. Наприклад, укр. *ла́годити* [недок.] '1) ремонтувати,

ладнати; 2) [перен.] усувати непорозуміння, припиняти сварки тощо // уладнувати, виправляти; 3) [перен.] робити менш відчутним; угамовувати; 4) робити придатним для вжитку, користування // заздалегідь робити все для здійснення чогось // збирати когось у дорогу // готувати (їжу, обід); 5) [розм.] виготовляти, майструвати; 6) [розм., рідко] ставити, встановлювати' і біл. *лаго́дзіць* [недок., розм.] '1) тішити, милувати; 2) годити, догоджати', укр. *зала́годити* [док.] 'усунути пошкодження; 2) [перен.] поліпшити, поправити (справи, матеріальне становище тощо) // [рідко] спокутувати, загладжувати (провину)' і біл. *залаго́дзіць* [док.] 'задобрити, загодити'.

Повною міжмовною омонімією можуть бути охоплені й префіксальні дієслова, утворені від різних сем тотожних безпрефіксних дієслів: укр. *загрі́ти* [док., діал.] '1) зробити теплим, гарячим; зігріти; 2) [перен.] морально підтримати; втішити; 3) [перен.] заохотити; підбурити; 4) [перен.] викликати інтерес, привернути до себе; 5) почати гріти' і біл. *загрэ́ць* [док., розм.] 'сильно вдарити; оперіщити, огріти' – укр. *грі́ти* [недок.] = біл. *грэ́ць* [недок.]. Іноді характер дії похідних від спільного кореня дієслів надзвичайно різниться: укр. *сілкува́тися* [недок.] '1) намагатися робити щось; 2) [розм.] натужуватися // робити щось, долаючи перешкоди' і біл. *сілкава́цца* [недок.] '1) підкріплятися, підживлятися; 2) [спец.] діставати щось потрібне для нормального функціонування; живитися; 3) пас. до *сілкава́ць* – годувати, живити'.

Але основна частина міжмовних омонімів із відношенням семантичного виключення – іменники. Найменше серед них тих, що в обох мовах означають істоту. Вони, як правило, досить відмінні значенням. Порівняймо укр. *лайда́к* [ч., діал.] '1) убога бездомна людина; 2) як лайливе слово' і біл. *лайда́к* [ч., розм., зневажл.] 'лінива, варта зневаги людина; ледар, нероба, гультьяй', укр. *зна́йда* [ч. і ж., розм., заст.] 'знайдена дитина-підкидьок' і біл. *зна́йда* [ж.] '1) собака, навчений відшукувати по слідах; 2) [перен., розм.] слідець, шпигун'.

Набагато більше зафіксовано випадків, коли іменник однієї мови окреслює істоту, а іменник другої мови – неістоту. Значення іменника-неістоти при цьому може бути

найрізноманітнішим (назва речі, пристрою, явища природи, частини чого-небудь тощо): укр. *вагар* [ч.] ‘особа, яка важить чи контролює зважування’ і біл. *вагар* [ч.] ‘важіль (у прямому та переносному значенні)’, укр. *драч* [ч.] ‘1) [розм.] місце, де чинять здиство // здиство; 2) [діал.] просорушка’ і біл. *драч* [ч.] ‘невеликий птах родини пастушкових; деркач’, укр. *навальниця* [ж.] ‘шахтарка, яка навантажує вагонетки’ і біл. *навальніца* [ж.] ‘1) негода з блискавкою, громом, дощем або градом та сильним вітром; гроза; 2) [перен.] бурхливі, грізні події // небезпека’, укр. *шарпак* [ч., зневажл.] ‘обідранець, голодранець’ і біл. *шарпак* [ч.] ‘снігова кора, скрижанілий сніг; наст, серен’.

Часом іменник-неістота в таких парах унаслідок розвитку переносних значень на основі характерних рис набуває і значення істоти: укр. *гаргара* [ж., діал.] ‘сварлива жінка’ і біл. *гаргара* [ж., розм.] ‘1) громіздка річ; одоробло; 2) товстуха, гладуха’ а іменник-істота – значення неістоти: укр. *гладун* [ч.] ‘1) [розм.] товстун; 2) [діал.] глек, глечик’ і біл. *гладун* [ч.] ‘трав’яниста рослина родини гвоздикових; остудник’.

Іменникові повні міжмовні омоніми можуть бути складниками формально співвідносних і семантично тотожних фразем (укр. *би́ти ба́йди* = біл. *біць ба́йды* = ‘ледарювати’, хоч на синхронному зрізі укр. *ба́йда* ≠ біл. *ба́йда*. укр. *ба́йда* [рідко] ‘1) [ч. і ж.] гульвіса; 2) [тільки ж., діал.] шматок чогось ламкого або крихкого’, біл. *ба́йда* [ж., розм.] ‘1) рибальський човен; 2) [заст.] стовп, забитий у ґрунт; паля’) або належати до однакових тематичних шарів. Серед останніх зафіксували:

– назви виробів із тканини та їхніх деталей: укр. *гу́нька* [ж., заст.] ‘верхній одяг із самотканого грубого сукна’ і біл. *гу́нька* [ж.] ‘плоскіне покривало’, укр. *по́стілка* [ж.] ‘вузький килим або шматок ряднини, постелений на підлогу’ і біл. *по́сцілка* [ж.] ‘легке покривало’;

– назви об’єктів тваринного та рослинного світу: укр. *ко́ришак* [ч.] ‘шуліка’ і біл. *ко́ришак* (*кари́шак*) [ч., розм.] ‘яструб’, укр. *лоша́к* [ч.] ‘молодий кінь’ і біл. *лаша́к* [ч.] ‘гібрид жеребця й ослиці; ослиук’;

– назви речей хатнього й господарського вжитку або їхніх частин: укр. *кульба́ка* [ж., заст.] ‘сідло’ і біл. *кульба́ка* [ж. розм.] ‘костур, ковінка’, укр. *о́жог* (*о́жуз*) [ч., розм.] ‘палиця, якою

перемішують жар, паливо' і біл. *во́жаг* [ч.] 'рогачилно; кочержилно';

– назви будівель та їхніх складників: укр. *одри́на* [ж., заст., уроч.] '1) ліжко, постіль, одр; 2) спальня або кімната взагалі' і біл. *адры́на* [ж.] 'повітка; клуня, стодола', укр. *стодо́ла* [ж.] 'клуня' і біл. *стадо́ла* [ж., заст.] '1) стайня в заїзді; 2) хлів, стайня взагалі; 3) [розм.] незатишне, непорядковане помешкання; хлів;

– економічна лексика: укр. *кошт* [ч., перев. мн.] '1) гроші, капітал, матеріальні цінності; 2) [рідко] витрати, видатки; 3) [заст.] забезпечення, постачання' і біл. *кошт* [ч.] 'виражена в грошах цінність; вартість';

– назви органів, систем органів людини і тварини: укр. *щеле́па* [ж.] '1) одна з двох протилежних міцних структур, розміщених коло ротової порожнини // частина обличчя або морди, де міститься ця структура; 2) пластинка зі штучними зубами; зубний протез; 3) [перен.] деталь механізму, призначена для хапання та подрібнення чого-небудь' і біл. *шчэ́лены* [мн.] 'зябра'.

Деякі етимологічно споріднені й цілком відмінні значенням іменники, охоплені міжмовною омонімією, зберігають семантичну подібність на підставі однакових фізичних властивостей та характеристик: укр. *кра́ска* [ж., розм.] '1) фарба; 2) рум'янець' і біл. *краска* [ж., розм.] 'квітка' (забарвлення); укр. *надві́р'я* [с.] 'подвір'я' і біл. *надво́р'е* [с.] 'погода' (просторовість); укр. *лантух* [ч.] '1) великий мішок; 2) міра, що дорівнює вмістові такого мішка; 3) [перен.] велика кількість; 4) [перен.] неповоротка, неспритна людина; 5) як лайливе слово' і біл. *ланту́х* [ч., розм.] 'живіт, пузо, черево'; укр. *прі́мха* [ж.] '1) каприз, забаганка // свавільна вигадка // незрозумілий вчинок; дивацтво; 2) [тільки мн.] надмірність у розвагах та предметах розкоші; 3) деталь, що служить тільки для прикрашання // предмет розкоші; 4) химерна особливість у поведінці, характері; 5) [перев. мн., перен.] особливі вимоги до умов росту й життя тварини, рослини // певні відхилення в роботі механізму; 6) [перев. мн., перен.] особливості вияву, несподівані відхилення' і біл. *пры́мха* [ж., перев. мн.] 'забобон' (специфічність вияву).

Серед повних міжмовних омонімів є чимало абстрактних і конкретних іменників дієслівного походження, які, розійшовшись значеннями (місце, засіб, стан, наслідок дії або назва самої дії), зберігають щонайтісніший зв'язок із твірними дієсловами (іноді навіть тотожними в обох мовах): укр. **ві́крутка** [ж.] '1) незвичайний звивистий рух; 2) інструмент для закручування й відкручування' і біл. **вы́крутка** [ж.] 'вихід зі скрути', укр. **вимо́ва** [ж.] 'спосіб вимовляння // особливості звукової системи мови' і біл. **вымо́ва** [ж.] 'догана', укр. **пода́ння** [с.] '1) дія за знач. **пода́ти**; 2) письмова заява' і біл. **пада́нне** [с.] 'переказ, легенда'.

Гомогенні прикметники з відношенням семантичного виключення, пов'язані міжмовною омонімією, мають здебільшого схожий характер ознаки: укр. **бахма́тий** [розм.] 'дуже широкий, мішкуватий (про одяг)' і біл. **бахма́ты** 'пишний, розложистий (про рослини)', укр. **ни́ций** 'негідний, підлий, ганебний' і біл. **ні́цы** '1) який має довгі звислі гілки, стебла; плакучий; 2) понурий, похнюпий, похнюплений, похмурий'.

Прикметники, утворені від повних міжмовних омонімів-іменників за допомогою однакових афіксів, теж вступають у зв'язки повної міжмовної омонімії: укр. **примхлі́вий** '1) якому властиві несподівані бажання, свавільні вигадки, дивацтва; якому важко догодити // який відзначається безпідставністю // який виражає примху; 2) [перен.] який вимагає особливих умов росту й життя, (про тварину, рослину) // який відзначається особливими властивостями, потребує особливих умов використання; 3) [перен.] який відзначається несподіваними змінами; 4) [перен.] який відзначається незвичними формами; вигадливий' і біл. **примхлі́вы** '1) схильний до забобонів; 2) заснований на забобонах'.

Зафіксовано кілька пар прикметників з основним значенням відносності, пов'язаних повною міжмовною омонімією, але утворених за допомогою однакових афіксів від лексично тотожних слів: укр. **пото́чний** '1) який існує, відбувається тепер // пов'язаний із теперішнім моментом; 2) повсякденний' і біл. **пато́чны** [спец.] 'потоківий' – укр. **поті́к** [ч.] = біл. **пато́к** [ч.], укр. **покупни́й** '1) який купується за гроші; 2) [розм.] який віддається за гроші, хабарі;

продажний’ і біл. **пакупны́** ‘1) пов’язаний із можливістю служити засобом купівлі; 2) такий, як при купівлі (про ціну)’.

Інколи в одній мові прикметник має значення відносності, а в другій – значення якісності: укр. **витво́рний** [рідко] ‘примхливий’ і біл. **вытво́рны** ‘утворений від інших форм, величин тощо; похідний’, укр. **стра́сний** [церк.] ‘стос. до останнього тижня перед Великоднем’ і біл. **стра́сны** ‘пристрасний’.

Прислівники, утворені від міжмовних омонімів-прикметників ідентичними афіксами, також вступають у зв’язки міжмовної омонімії: укр. **бахма́то** і біл. **бахма́та**, укр. **ни́цо** і біл. **ні́ца**, укр. **примхли́во** і біл. **примхлі́ва**. Трапляються й охоплені повною міжмовною омонімією відіменникові прислівники: укр. **устя́ж** ‘упростяж, цугом’ і біл. **усця́ж** [діал.] ‘скрізь, усюди, кругом’.

Серед цілком відмінних значенням міжмовних лексичних омонімів, що виникли в результаті випадкового збігу слів різного походження, можна виокремити три підгрупи:

1) міжмовні омоніми, що постали внаслідок історичних змін голосних, зокрема внаслідок притаманного українській мові переходу /o/, /e/ > /i/ в закритих складах, переходу /ě/ > /i/ та злиттю давніх /ы/, /и/ в сучасному /и/;

2) міжмовні омоніми, появу яких спричинив живий фонетичний процес у білоруській мові – акання;

3) інші випадково виниклі міжмовні омоніми.

Першу підгрупу складають іменники з різними значеннями (назви істот і неістот): укр. **віск** [від псл. *voskъ*; ч.] ‘1) пластична маса, яку виробляють бджоли для стільників; 2) близька до бджолиного воску маса мінерального або рослинного походження’ і біл. **віск** [пов’язане з *вішчаць* ‘вищати’; ч.] ‘виск, вереск’, укр. **сип** [найімовірніше від псл. *šop*, пов’язаного з гр. *ῥύψ*, род. в. *ῥύπος* ‘шуліка’; ч.] ‘великий хижий птах родини яструбinių’ і біл. **сын** [від *сыпаць* ‘сипати’; ч.] ‘1) дрібні плямки, пухирці на шкірі та слизових оболонках; висип, висипка; 2) [розм.] шорсткість, шершавість на поверхні металу; 3) [розм.] розсипаний друкарський шрифт; розсип’.

У другій підгрупі фіксуємо:

– дієслова, що в обох мовах називають дію, рух, процес: укр. *гали́ти* [від звуконаслідувального вигуку *гала́ (галу́)*; недок., діал.] ‘квапити’ і біл. *гали́ць* [від *го́лы* ‘голий’; недок.] ‘зрізувати бритвою волосся; голити, брити’;

– дієслова, одне з яких окреслює дію, а друге – процесуальний стан: укр. *ви́прати* [від *пра́ти*; док.,] ‘перучи, зробити чистим’ і біл. *вы́праць* [від *прэ́ць* ‘пріти’; док.] ‘загинуті під глибоким снігом або при надмірному зволоженні (про рослини, посіви); випріти’;

– віддієслівні іменники зі значенням назви явища, дії чи наслідку дії: укр. *ви́разка* [від *рази́ти*; ж.] ‘ранка на шкірі або на слизовій оболонці’ і біл. *вы́разка* [від *рэ́заць* ‘різати’; ж.] ‘1) дія за знач. *вы́разаць* – *вы́разаць*, вирізування; вирізання; 2) щось вирізане; вирізка; 3) найм’ясистіша частина філею; вирізка’, укр. *ся́йво* [від *ся́яти*; с.] ‘1) рівне, звичайно яскраве світло; блиск, сяяння, світіння; 2) ореол, світлий круг навколо чогось; 3) [перен.] велич, слава, сила; 4) [перен.] пишність, розкіш; 5) [перен.] радісний, щасливий, вдоволений вираз’ і біл. *сяйво́* [від *се́яць* ‘сіяти’; с.] ‘1) те, що сіється сиплеться; пороша (образно); млино; пил, порошок; 2) розсип, розсипище’;

– іменники з конкретними та абстрактними значеннями: укр. *бага́ття* [від основи псл. *bag-* ‘горіти, тліти’; с.] ‘1) розпалена купа дров, хмизу, ломаччя; 2) [діал.] вогонь’ і біл. *бага́цце* [від *бага́ты* ‘багатий’, що походить з псл. *bogaty*; с.] ‘1) велике майно, матеріальні цінності; статки // розкіш, достаток; 2) [перен.] щось дуже цінне, важливе; 3) велика кількість; 4) сукупність природних ресурсів; 5) багатоманітність’, укр. *ля́да* [від нім. *Lade* ‘скриня, шухляда; частина ткацького верстата; пристрій для піднімання тягарів; труна’; ж.] ‘1) відкидна заслінка, дверцята; 2) отвір, люк із такою заслінкою, дверцятами; 3) відкидна покришка скрині; віко; 4) відкидна полиця або віконниця в крамниці, що її використовують як прилавок; 5) частина ткацького верстата, яка прибиває нитки піткання одну до одної; 6) відкидна покришка над годівницею в сажі’ і біл. *ля́да* [від псл. *lędo* ‘необроблювана земля’; с.] ‘вирубана, викорчувана ділянка лісу, чагарів; зруб, вируб, поруб, корчівка’;

– прикметники й похідні від них прислівники: укр. *вадкий* [від *ва́да*] ‘1) шкідливий для здоров’я; 2) нудний’ і біл. *ва́дкі* [від *вада́* ‘вода’] ‘який перебуває в стані рідини; рідкий’, укр. *ва́дко* і біл. *ва́дка*.

Серед **третьої підгрупи** також зафіксовано дієслова на позначення дії, стану, процесу: укр. *дратува́ти* [пов’язане з *дра́ти*, недок.] ‘1) викликати в когось почуття незадоволення, досади, гніву, злості; злити; 2) навмисне злити когось; дражнити; 3) збуджувати, посилювати, загострювати бажання, почуття // діяти на людський організм загалом або на окремий орган // викликати в чомусь біль’ і біл. *дра́тава́ць* [від нім. *treten* ‘ступати, ступити’; недок., розм.] ‘топтати, толочити, грасувати’, укр. *манта́чити* [від лит. *meĩtė* ‘лопатка; кельма’; недок.] ‘гострити, направляти косу мантачкою’ і біл. *манта́чыць* [від *манта́ч*, що походить з пол. *mantacz*, *matacz* ‘крутий, шахрай, махляр’; недок.] ‘тринькати, розтринькувати, марнотратити, гайнувати’, укр. *нашарува́ти* [від *шар*, що походить з псл. *šarь* ‘пляма; візерунок; колір’; док.] ‘розташувати шарами’ і біл. *нашарава́ць* [від *шарава́ць*, що походить із снн. *schûren* ‘чистити’; док.] ‘начистити, натерти до блиску’. Охоплює міжмовна омонімія й утворені від дієслів активного стану постфіксальні дієслова зворотно-середнього та пасивного стану: укр. *дратува́тися* [недок.] ‘1) відчувати незадоволення, досаду, злість; злитися; 2) [розм.] навмисне злити, виводити з терпіння кого-небудь; дражнитися’ і біл. *дра́тава́цца* [розм.] ‘пас. до *дра́тава́ць*, топтатися, толочитися, грасуватися’, укр. *нашарува́тися* [док.] ‘розташуватися шарами’ і біл. *нашарава́цца* [док.] ‘стати начищеним, натертим до блиску’.

Левову частку третьої підгрупи становлять іменники. Серед них, зокрема, зафіксовано пару слів, які в обох мовах означають істоту: укр. *бац* [давнє слово карпатської культури, наявне в інших мовах регіону; ч., діал.] ‘старший вівчар’ і біл. *бац* [від основи псл. *bat-* ‘бити’; ч., діал.] ‘пацюк, шур’, і три пари слів, одне з яких називає істоту, а друге – неістоту: укр. *льо́ха* [від нім. *Lose* ‘свиня; розпусниця’; ж.] ‘свиня-самиця, свиноматка’ і біл. *лѣ́ха* [від свн. *Loch* ‘сховище, яма; в’язниця;

отвір'; ж.] '1) підземелля, склеп, льох; 2) підземний хід; потайник, підкіп, підлаз', укр. *манта́чка* [ж.] 'наждачна або вкрита смолою з піском лопатка, якою правлять коси' і біл. *манта́чка* [ж., розм.] 'марнотратниця, розтринькувачка', укр. *фаце́т* [від фр. *facette* 'грань'; ч., спец.] '1) скошений край стереотипу або кліше; 2) дефект відлитої рядків' і біл. *фаце́т* [від лат. *facetus* 'веселий, дотепний'; ч., розм.] 'кумедник, забавник, потішник, веселун, жаргун, штукар, дотепник'.

Серед іменників цієї підгрупи, що в обох мовах означають неістоту, є пари, у яких:

– український відповідник називає частину тіла або її фізіологічну особливість: укр. *гала* [від *гал* 'невеличка куля', що вважається запозиченням із германських мов; ж., діал.] 'литка' і біл. *га́ла* [пов'язане з *го́лы* 'голий'; с., розм.] 'голе місце; прогалина', укр. *не́лька* [пов'язується з *пелена́*, що мало значення 'частина одягу біля горла'; ж., вульг.] '1) рот; 2) глотка' і біл. *не́лька* [від. лит. *pėlke* 'болото'; ж., діал.] 'ополонка', укр. *це́ра* [від іт. *cera* 'вигляд колір обличчя'; ж., діал.] 'колір обличчя' і біл. *це́ра* [від др. *цѣр* 'сірка'; ж., заст.] 'висушений гриб, що запалюється від іскри при викресуванні вогню; трут, губка';

– український або білоруський відповідник означає страву: укр. *жур* [від *жури́ти*; ч., діал., рідко] 'журба' і біл. *жур* [від двн. *Sûr* 'кисле тісто'; ч.] 'негустий вівсяний кисіль; джур (діал.)', укр. *на́ска* [від гр. *πάσχα* 'Великдень'; ж.] '1) великодній хліб; 2) [розм.] Великдень' і біл. *на́ска* [від *нас*, що зводиться до псл. *pojasъ* 'пояс'; ж., розм.] 'смуга';

– один або й обидва відповідники означають дію, стан чи наслідок дії: укр. *заме́т* [від *месті́*; ч.] 'наметена вітром кучугура снігу' і біл. *заме́т* [від старобіл. *мета́ти* 'метати'; ч., діал.] 'огорожа з тонких колод, закладених у стовпи з прорізними пазами; паркан)', укр. *наму́л* [від *наму́лити*, що походить з псл. *mulъ*; ч.] '1) осад на дні водоймищ із найдрібніших часток мінеральних та органічних речовин; 2) шар піску, землі, нанесений водою; 3) [перен.] неприємне почуття, що залишається після чогось' і біл. *намул* [від *намуляць* 'намуляти', що походить з псл. *muliti*; ч.] 'намуляне, натерте місце; нагніт', укр. *со́чка* [з псл. *sočevica*, *sočivo*, похідних від

іменника *sokъ* ‘сік’; ж.] ‘1) зерно сочевиці; 2) [заст.] лінза’ і біл. *со́чка* [від *сачыць* ‘стежити’, пов’язаного з псл. *sočiti* ‘шукати, вистежувати’; ж.] ‘дія за знач. сачыць; стеження; слідкування’.

Поряд із дієсловами та іменниками в цій підгрупі зафіксовано прикметники: укр. *му́лкий* ‘покритий мулом’ і біл. *му́лкі* ‘який муляє, тисне; мулький’, а також утворені від них за допомогою ідентичних афіксів прислівники: укр. *му́лко* і біл. *му́лка*

Особливий тип міжмовних омонімів із відношенням семантичного виключення становлять ті, що з’явилися під впливом внутрішньомовної омонімії, тобто коли лексемі або множині омонімічних лексем (омонемі) однієї мови відповідає омонема іншої мови. Одиначну лексему можна вважати однократною омонемою. Якщо n -кратній омонемі однієї мови відповідає m -кратна омонема іншої мови й серед компонентів омонем немає семантично співвідносних слів, то виникає $n \times m$ пар омонімів, цілком відмінних значеннями. Наприклад, укр. *жир*¹ [ч.] ‘масляниста, нерозчинна у воді речовина, що входить до складу організму людини, тварини й рослини’, *жир*² [ч., карт., розм.] ‘трефа’ і біл. *жыр* [ч., розм.] ‘дія за значенням *жыраваць* – добувати їжу, пустуючи та гуляючи (про тварин, птахів і риб); жирування’ утворюють $2 \times 1 = 2$ омонімічні пари: укр. *жир*¹ і біл. *жыр*, укр. *жир*² і біл. *жыр*. Коли ж в омонемі однієї мови є компонент (компоненти), що має (мають) із компонентом (компонентами) омонемі іншої мови відношення семантичної тотожності, включення або перетину, тоді можна говорити про $n \times m - k$ пар міжмовних омонімів із відношенням семантичного виключення, де k – кількість пар семантично співвідносних складників. Так, укр. *осадити* [док.] ‘1) різко затримати, вповільнити хід // примусити відступити назад; 2) [перен.] примусити того, хто втратив почуття міри, змінити тон, угамуватися; 3) перемістити вниз, усадовити // повернути на попереднє місце; 4) [перен.] підірвати (здоров’я); 5) [заст.] заснувати населений пункт; 6) [спец.] виділити складник розчину у вигляді осаду; 7) [спец.] куванням збільшити товщину заготовки коштом її висоти’ і біл. *асадзіць*¹ [док.] ‘закріпити на чомусь, надіти // завести в

рамку, оправу // поставити коробку у віконний, дверний проріз', *аса́дзіць*² [док.] '1) = укр. *осади́ти* (у 1 знач.); 2) [розм.] звалити ударом; 3) [перен.] = укр. *осади́ти* (у 2 знач.); 4) [спец.] = укр. *осади́ти* (у 6 знач.); 5) [спец.] = укр. *осади́ти* (у 7 знач.)', *аса́дзіць*³ [док.] 'узяти в облогу', маючи одну пару семантично перетинних компонентів (укр. *осади́ти* і біл. *аса́дзіць*²), утворюють $1 \times 3 - 1 = 2$ пари міжмовних омонімів із відношенням семантичного виключення: укр. *осади́ти* і біл. *аса́дзіць*¹, укр. *осади́ти* і біл. *аса́дзіць*³.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, розглянувши семантичні особливості повних українсько-білоруських міжмовних омонімів, ми з'ясували, що їх появі сприяє нерівномірний розвиток семантичних структур етимологічно тотожних лексем, випадковий збіг форми слів різного походження і внутрішньомовна омонімія. Поза увагою цієї нашої розвідки лишилися часткові міжмовні омоніми, які, відзначаючись полісемією та різнячись змістом лише частково, вступають у зв'язки семантичного включення чи семантичного перетину. Але в близькоспоріднених мовах міжмовні омоніми можуть різнитися не лише семантикою. Дуже часто змістове наповнення значеннево тотожних міжмовних омонімів залежить від їхнього функційно-стилістичного або емоційно-експресивного забарвлення. Саме тому всеосяжне вивчення маркованої омонімічної лексики, як і міжмовної омонімії взагалі, має незаперечну цінність та може стати складовою частиною подальших досліджень, спрямованих на чіткішу систематизацію слів, охоплених цим явищем, і глибше дослідження міжмовних омонімів.

Література

1. Барбук С. Некоторые особенности русского ударения. *Мова і культура*. 2013. Вип. 16. Т. 5. С. 164–169. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2013_16_5_27 (дата звернення: 21.03.2019).
2. Етимологічний словник української мови: у 7-и т. / ред. кол.: О. Мельничук (гол.) та ін. Київ : Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.
3. Манакин В. Сопоставительная лексикология. Киев, 2004. 327 с.
4. Міхалевич А., Мордас Н. Міжмоўная аманімія як праблема сучаснай лексікаграфіі. *Усходнеславянскія мовы ў сучаснай лексікаграфіі* : зб. навук. арт. Мінск, 2015. С. 79–81.

-
5. Словник української мови: в 11-и т. / гол. ред. І. Білодід. Київ : Наук. думка, 1970–1980. URL : <http://sum.in.ua>.
6. Словник української мови: у 20-и т. / гол. наук. ред. В. Русанівський. Київ : Наук. думка, 2010–2018. Т. 1–9. URL : <https://sum20ua.com>.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5-и т. (6 кн.) / гал. рэд. К. Атраховіч. Мінск : БелСЭ, 1977–1984. URL : <https://www.skarnik.by>.
8. Федорчук Е. Межъязыковая омонимия и паронимия в близкородственных языках (на материале русского и украинского языков): дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2001. 256 с.
9. Хуцишвили С. Славянские межъязыковые омонимы: дис. ... канд. филол. наук. Тбилиси, 2010. 169 с.
10. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / рэд. В. Мартынаў, Г. Цыхун. Мінск : Навука і тэхніка, Беларуская навука, 1978–2017. Т. 1–14.

References

1. Barbuk S. Nekotorye osobennosti russkogo udarenii. *Mova i kultura*. 2013. Vyp. 16. T. 5. S. 164–169. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2013_16_5_27 (data zvernennia: 21.03.2019).
2. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 7-y t. / red. kol.: O. Melnychuk (hol.) ta in. Kyiv : Nauk. dumka, 1982–2012. T. 1–6.
3. Manakin V. Sopostavitielnaia leksikologii. Kiev, 2004. 327 s.
4. Mikhalevich A., Mordas N. Mizhmounaia amanimiia yak problema suchasnai leksikahrafii. *Uskhodnieslavianskiiia movy u suchasnai leksikahrafii* : zb. navuk. art. Minsk, 2015. S. 79–81.
5. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11-y t. / hol. red. I. Bilodid. Kyiv : Nauk. dumka, 1970–1980. URL : <http://sum.in.ua>.
6. Slovnyk ukrainskoi movy: u 20-y t. / hol. nauk. red. V. Rusanivskyi. Kyiv : Nauk. dumka, 2010–2018. T. 1–9. URL : <https://sum20ua.com>.
7. Tlumachalny slounik bielaruskai movy: u 5-y t. (6 kn.) / hal. red. K. Atrakhovich. Minsk : BielSE, 1977–1984. URL : <https://www.skarnik.by>.
8. Fedorchuk E. Mezhyazykovaia omonimiia i paronimiia v blizkorodstvennykh yazykakh (na materiielie russkogo i ukaynskogo yazykov): dys. ... kand. filol. nauk. Moskva, 2001. 256 s.
9. Khutsishvili S. Slavianskiiie mezhyazykovyie omonimy: dys. ... kand. filol. nauk. Tbilisi, 2010. 169 s.
10. Etymalahichny slounik belaruskai movy / red. V. Martynau, H. Tsykhun. Minsk : Navuka i tekhnika, Belarускаia navuka, 1978–2017. T. 1–14.

*Стаття надійшла до редакції 19.07.2020 р.
Прийнята до друку 22.10.2020 р.*

ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Світлана Бузько

*Криворізький державний педагогічний університет
Kryvyi Rih State Pedagogical University
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна
buzko.svitlana2408@gmail.com*

Бузько С. Функціонування складних речень у поетичному мовленні Василя Симоненка

У статті проаналізовано формально-граматичну структуру і функціонально-стилістичний потенціал складних речень, уживаних у поетичних творах Василя Симоненка. Описано особливості використання складносурядних речень, складнопідрядних, складних безсполучникових, складних синтаксичних конструкцій (речень із різними видами зв'язку). Доведено, що складні речення є активно вживаним компонентом поетичного синтаксису письменника; не лише забезпечують зв'язок окремих структурних елементів поетичного тексту, сприяючи його загальній цілісності, а й посилюють образність та експресивність художнього мовлення, допомагають авторові відтворити багатий внутрішній світ ліричного героя, донести до читача ідейний зміст віршованого твору.

Ключові слова: складне речення, предикативна частина, образність, експресивність.

Buzko S. Functioning of complex sentences in Vasyl Symonenko's poetic language

The formal-grammatical structure and functional-stylistic potential of compound and complex sentences used in Vasyl Symonenko's poetic works are analyzed. In particular, the peculiarities of the author's use of compound sentences, complex sentences, compound-complex sentences are described. It is proved that compound and complex sentences are an actively used component of Vasyl Symonenko's poetic syntax; they provide a connection between different structural elements of the poetic text, promoting its cohesion, and they also enhance the imagery and expressiveness of poetic language, help the author to represent the rich inner world of the character, convey the main idea of the poem to the readers.

Compound and complex sentences in Vasyl Symonenko's poems perform not only the functions of creating imagery but text production function. They provide semantic and structural connection between different elements of the text and contribute to the implementation of such important features as coherence, consistency and cohesion of the text. All of the described types of sentences enrich

the imagery of poetic language, emphasize the depth of thoughts, help to convey the essence of poetic texts.

Key words: compound sentence, complex sentence, clause, imagery, expressiveness.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Особливості функціонування різних типів складних речень у художніх текстах виступають предметом наукового аналізу в дослідженнях багатьох авторів. Проте стосовно лінгвістичного статусу складних речень і досі немає однастайності у вітчизняному мовознавстві. Тривалий час складні речення трактували як об'єднання простих речень услід за російськими мовознавцями П. Фортунатовим, О. Шахматовим та О. Пешковським. Однак В. Виноградов зауважував, що частини складного речення лише за своєю зовнішньою будовою подібні до простих речень, натомість складне речення являє собою єдине інтонаційне і смислове ціле. У зв'язку з цим підходом українські лінгвісти Л. Булаховський, Б. Кулик та інші також почали відзначати, що частини складного речення назвати простими реченнями можна лише умовно. Хоч у другій половині ХХ ст. почала повертатися тенденція до тлумачення складного речення як поєднання простих речень; зокрема, у російській академічній граматиці стверджується, що складне речення – це граматично оформлене сполучення речень [Grammatika / Грамматика 1970].

Українські мовознавці (І. Вихованець, А. Медушевський та інші) специфіку складних речень убачають насамперед у його комунікативній будові, розглядаючи складне речення у формально-граматичному, семантичному й комунікативному аспектах [Vyhovanets / Вихованець 1993].

Нині більшість учених визначають складні речення як синтаксичні конструкції, що складаються з двох і більше предикативних частин, пов'язаних відповідним синтаксичним зв'язком (сурядним, підрядним чи безсполучниковим), і являють собою семантичну та комунікативну єдність [Shulzhuk / Шульжук 2004 : 209]. Отже, частини складних речень не виступають окремими комунікативними одиницями й, відповідно, не мають смислової та інтонаційної завершеності.

Тільки все складне речення повністю, усі його частини загалом можна розглядати як самостійну структурну й комунікативну одиницю, що є засобом формування й передачі інформації. Частини складного речення можна назвати простими реченнями лише умовно, оскільки смислова та інтонаційна завершеність властива складному реченню загалом.

Дискусійним залишається й питання класифікації складних речень. Найбільш усталеною у вітчизняному мовознавстві є традиція класифікувати складні речення залежно від того, якими засобами зв'язку поєднані між собою предикативні частини. За цим критерієм усі складні речення поділяють на сполучникові та безсполучникові. Речення, предикативні частини яких поєднуються між собою за допомогою сполучників чи сполучних слів, називають сполучниковими; вони, зі свого боку, поділяються на два структурно-семантичні різновиди: складносурядні речення (предикативні частини поєднані в одне структурно-семантичне, інтонаційне й комунікативне ціле сполучниками сурядності) та складнопідрядні речення (предикативні частини поєднані в одне структурно-семантичне, інтонаційне й комунікативне ціле сполучниками підрядності). Безсполучниковими називають складні речення, предикативні частини яких поєднуються між собою лише за допомогою інтонації та відповідних розділових знаків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Синтаксис поетичних текстів доволі часто потрапляє в коло наукових інтересів багатьох вітчизняних лінгвістів. Так, загальні питання синтаксичної організації поетичних творів розглядали С. Єрмоленко [Yermolenko / Єрмоленко 1969] та А. Загнітко [Zahnitko / Загнітко 1999]. Функціонування складних речень у творчості окремих митців досліджували Т. Вавринюк (Василь Симоненко) [Vavrynuk / Вавринюк 2011], О. Грановська (Ліна Костенко) [Hranovska / Грановська 1993], Н. Грипас (Павло Грабовський) [Hrypas / Грипас 2001], А. Поповський (Микола Кузьменко) [Popovskiy / Поповський 2011], О. Тележкіна (Ліна Костенко) [Telezhkina / Тележкіна 2016], І. Уздиган (Леонід Глібов) [Uzdyhan / Уздиган 1988] та багато інших. Проте, незважаючи на значну кількість наукових публікацій подібної тематики, питання репрезентації складних

речень у віршованих текстах не втрачає своєї актуальності. Особливості функціонування різних типів складних речень у поетичному мовленні, як і сам лінгвістичний статус цих мовних одиниць, потребують більш детального й ґрунтовного вивчення. Нашу увагу привернули в цьому аспекті твори визнаного класика української літератури, видатного поета-шістдесятника Василя Симоненка.

Метою запропонованої праці став аналіз формально-граматичної організації та функціонально-стилістичного потенціалу різних типів складних речень у поетичних творах Василя Симоненка; джерельною базою послугувала збірка “Вибране” [Symonenko / Симоненко 2002].

Виклад основного матеріалу дослідження. У поетичних творах Василя Симоненка широко представлені всі структурні типи складних речень – складносурядні, складнопідрядні, складні безсполучникові, речення з різними видами зв’язку.

Серед складносурядних речень переважають двокомпонентні конструкції з єднальними та протиставними семантико-синтаксичними відношеннями; окремі предикативні частини інколи ускладнені, як-от у наступному уривку спостерігаємо ускладнення першої частини однорідними присудками: *Деся вітер грає на віолончелі, / Морозні пальці приклада до скла, / І ти одна в зажуреній оселі / Замріяно схилилась до стола* (9, с. 26).

Подколи складносурядні речення розташовані одне за одним; як правило, такий прийом допомагає автору створювати розгорнуті метафори, що значно посилює виразність, емоційність та експресивність поетичних рядків, напр.: *Били блискавки ще тривогу, / Розтинаючи небосхил, / І веселка тобі під ноги / Опустилась, чудна, без сил. // Довго вітер уперто віяв, / Але чомусь і він тепер, / Зазирнувши тобі під вії, / У волоссі твоєму вмер* (9, с. 46).

Певну роль у цьому уривку відіграють також елементи, які ускладнюють формально-граматичну структуру окремих предикативних частин – відокремлені поширені обставини, виражені дієприслівниковими зворотами (*розтинаючи небосхил; зазирнувши тобі під вії*), та відокремлене непоширене

постпозитивне означення (*чудна*). Ці ускладнювальні компоненти сприяють стрункості та ритмічності віршового мовлення, допомагаючи авторові більш чітко та влучно відтворити думку.

Подеколи в поезії Василя Симоненка натрапляємо на трикомпонентні складносурядні речення, одна з предикативних частин яких здебільшого теж ускладнена, напр.: *Минула ніч, і сонце білогриве / Несе на тросі огненному день, / І блискітки, швидкі та метушливі, / Стрибають на асфальті де-не-де* (9, с. 80). Третя предикативна частина цього речення ускладнена однорідними відокремленими означеннями, що теж сприяє чіткій ритмічній організації поетичного тексту, його метафоричності та образності.

З-поміж різних типів складнопідрядних речень найактивніше автор використовує багатоконпонентні конструкції з однорідною супідрядністю; такі синтаксичні побудови допомагають більш точно і влучно відтворити авторський задум, гармонійно поєднуючи точність та емоційність мовлення, напр.: *Я не знайшов тут тих, / кому імення – люди, / хто хлюпав у життя / із серця чистоту, / хто з світу обскрібав, / немов луску, огуду, / прожектором думок / розгонив темноту* (9, с. 13).

У ряді випадків підрядні частини подібних конструкцій передують головній частині, що якоюсь мірою ще більше посилює загальне емоційно-експресивне звучання твору, напр.: *Коли б усі одурені прозріли, / Коли б усі убиті ожили, / То небо, від прокльонів посіріле, / Напевно б, репнуло від сорому й хули* (9, с. 14). Частково емоційно-експресивне навантаження створюється завдяки ускладнювальним компонентам. У наведеному уривку головна частина речення, яка знаходиться в постпозиції, ускладнена відокремленим поширеним означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом (*від прокльонів посіріле*), вставним словом (*напевно*) і однорідними невідокремленими обставинами причини (*від сорому й хули*).

Окрім речень із супідрядністю, поет послуговується й багатоконпонентними складнопідрядними реченнями з послідовною підрядністю, які також допомагають відтворити багатий внутрішній світ ліричного героя, його емоції та переживання, напр.: *І здається, що я володію / Віковичним*

секретом краси / Лиш тому, що я розумію / Загадкові твої ікси (9, с. 59). Перша (головна) предикативна частина в наведеному прикладі співвідноситься з односкладним безособовим непоширеним реченням, друга – це підрядна з'ясувальна частина (яка водночас є головною відносно наступної, третьої, частини), а третя – підрядна причини. Послідовна підрядність у цьому разі сприяє стрункості та логічній послідовності поетичного мовлення.

Складні безсполучникові речення, які використовує письменник, – це переважно багатокомпонентні конструкції відкритої структури, напр.: *Рідко, нене, згадую про тебе, / Дні занадто куці та малі, / Ще не всі чорти втекли на небо, / Ходить їх до біса по землі* (9, с. 33). Як і решта типів складних речень, складні безсполучникові конструкції посилюють загальне емоційно-експресивне звучання поетичних рядків, а також у ряді випадків підкреслюють філософське звучання лірики Василя Симоненка, напр.: *У кожного Я є своє ім'я, / На всіх не нагромадиш грізно, / Ми – це не безліч стандартних “я”, / А безліч всесвітів різних* (9, с. 101).

Як зазначає Т. Вавринюк, стилістичні особливості безсполучникових складних речень полягають у тому, що вони недостатньо чітко виражають характер відношення між частинами і приховують у собі великі експресивні можливості, оскільки в них більшої значимості набуває інтонація як основний засіб зв'язку між частинами. Реалізацію експресивно-стилістичного потенціалу складних безсполучникових речень у творчості Василя Симоненка дослідниця описала на прикладі збірки “Лебеді материнства”, довівши, що аналізовані конструкції – “стилістично виразні, семантично місткі, легкі й яскраві, структурно різноманітні”, а тому “задовольняють складні й різноманітні семантико-стилістичні вимоги” [Vavryniuk / Вавринюк 2011 : 562].

Однак найактивніше, за нашими спостереженнями, поет послуговується складними реченнями з різними видами зв'язку, які більшість вітчизняних лінгвістів визначають як складні синтаксичні конструкції. Доволі широко репрезентовані у творчості Василя Симоненка трикомпонентні складні речення,

побудовані за різними моделями. Наприклад, конструкції із сурядним і підрядним зв'язком: *І хочеться / Бути дужим, / І хочеться так любить, / Щоб навіть каміння байдуже / Захотіло ожити / І жити!* (9, с. 18).

Особливого експресивного забарвлення набувають рядки, у яких подібні за формально-граматичною будовою складні речення з сурядним і підрядним зв'язком розташовуються поряд, одне за одним, увиразнюючи й структуруючи поетичний текст, напр.: *Ти до мене прийшла не із казки чи сну, / І здалося мені, що стрічаю весну. / Ти явилась мені – і здалося, що світ / Помолодшав навколо на тисячу літ* (9, с. 66).

Не менш уживаними в поезії Василя Симоненка є речення з підрядним і безсполучниковим зв'язком між предикативними частинами, напр.: *Всі образи й кривди до одної / Я тобі забуду і прощу – / Жду твоєї ласки хоч малої, / Як земля у спеку жде дощу* (9, с. 55).

В окремих подібних випадках одна з предикативних частин переривається іншою, як у наступному прикладі, де перша частина переривається підрядною означальною, що загалом увиразнює ритмомелодику вірша, сприяючи чіткості та влучності висловлення: *Вростаю у небо високе, / Де зорі – жовті джмелі, / І чую: пульсують соки / У тіло моєї землі* (9, с. 31). Особливе смислове навантаження й емоційно-експресивне забарвлення в подібних випадках з'являється завдяки ускладненню речення звертанням, напр.: *О земле жорстока й мила, / Ковтнула ти їхні дні – / Усе, що вони любили, / Віддай долюбить мені!* (9, с. 31).

Також зафіксовано синтаксичні одиниці з сурядним і безсполучниковим зв'язком між компонентами: *Скромна праця моя – / то не пишна окраса, / але в тому, їй-богу, / не бачу біди – / щось у мене було / і від діда Тараса, / і від прадіда – / Сковороди* (9, с. 20).

Окрім описаних типів складних речень, активно функціонують і складні синтаксичні конструкції з усіма трьома видами зв'язку – сурядним, підрядним та безсполучниковим (недиференційованим), напр.: *Я не йму тобі зовсім віри, / Як сумною побачу тебе, / Небо в сутінь буває сірим, / А насправді ж воно – голубе* (9, с. 42).

Складні синтаксичні конструкції в поезіях Василя Симоненка виконують не лише образотворчу, а також і текстотвірну функцію; вони забезпечують семантичний і структурний зв'язок окремих елементів тексту і сприяють реалізації таких його важливих ознак, як зв'язність, послідовність і цілісність. Багатокомпонентні речення з різними видами зв'язку органічно поєднуються в поетичних текстах Василя Симоненка з іншими видами складних речень, збагачують образність мовлення, підкреслюють глибину думки, допомагають відтворити ідейний зміст віршованих творів, напр.: *Не шукав я до тебе / ні стежки, ні броду, / бо від тебе узбіччям / ніколи не брів – / я для тебе горів, / український народ, / тільки, мабуть, / не дуже яскраво / горів. // Тільки, мабуть, не міг, / як болід, спалахнути, / щоб осяяти думкою / твоїй небозвід, / щоб устать, ніби зірка, / сіянням окута / твоїх подвигів гордих / й незлічених бід* (9, с. 20). Тут складна синтаксична конструкція з різними видами зв'язку вживається поряд із трикомпонентним складнопідрядним реченням з однорідною супідрядністю.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, складні речення є активно вживаним компонентом поетичного синтаксису Василя Симоненка. Автор використовує усі види складних синтаксичних одиниць – складносурядні речення, складнопідрядні, складні безсполучникові, а також складні синтаксичні конструкції, тобто речення з різними видами зв'язку. Усі аналізовані типи складних речень забезпечують семантичний і структурний зв'язок окремих елементів тексту і сприяють реалізації таких його важливих ознак, як зв'язність, послідовність і цілісність. Вони не лише забезпечують зв'язок різних структурних елементів поетичного тексту, сприяючи його загальній цілісності, а й посилюють образність та експресивність художнього мовлення, допомагають авторові відтворити багатий внутрішній світ ліричного героя, донести до читача ідейний зміст віршованого твору.

Література

1. Вавринюк Т. І. Стилiстичнi функцiї складних безсполучникових речень у поезiї В. Симоненка. *Фiлологiчнi студiї : Науковий вiсник Криворiзького державного педагогiчного унiверситету*. Кривий Рiг : КДПУ, 2011. Вип. 6. С. 556–562.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. Київ : Либідь, 1993. 365 с.
3. Грамматика современного русского литературного языка. Москва : Наука, 1970. 767 с.
4. Грановська О. С. Складне речення в поезіях Ліни Костенко. *Сучасна філологія : проблеми, пошуки, розвідки*. Рівне, 1993. Вип. 1. С. 11–16.
5. Грипас Н. Я. Складні багатокomпонентні речення з різними засобами і типами зв'язку в поетичному мовленні П. Грабовського : (формально-граматичний аспект). *Проблеми граматики і лексикології української мови*. Київ, 2001. С. 186–190.
6. Єрмоленко С. Я. Синтаксис віршової мови. Київ : Наукова думка, 1969. 94 с.
7. Загнітко А. П. Особливості сучасної української синтаксичної поетики. *Востоchnoукраїнський лiнгвистический сборник*. Донецьк, 1999. Вип. 5. С. 284–297.
8. Поповський А. М. Поетичний синтаксис Миколи Кузьменка. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг : КДПУ, 2011. Вип. 6. С. 664–671.
9. Симоненко В. Вибране. Київ : Школа, 2002. 253 с.
10. Тележкіна О. О. Складне речення як художньо-виражальний засіб поетичного синтаксису Ліни Костенко (на матеріалі збірки “Мадонна перехресть”). *Лiнгвiстичнi дослiдження : зб. наук. праць*. 2016. Вип. 44. С. 77–83.
11. Уздиган І. М. Синтаксис байок Л. Глібова. *Культура слова*. 1988. Вип. 35. С. 66–70.
12. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ “Академія”, 2004. 406 с.

References

1. Vavrynyuk T. I. Stylistychni funktsiyyi skladnykh bezspoluchnykovykh rechen u poeziyi V. Symonenka. *Filolohichni studiyi. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universitetu*. Kryvyi Rih : KDPU, 2011. Vyp. 6. S. 556–562.
2. Vyhovanets I. R. Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys : pidruch. Kyiv : Lybid', 1993. 365 s.
3. Grammatika sovremennoho russkogo literaturnogo yazyka. Moskva : Nauka, 1970. 767 s.
4. Hranovska O. S. Skladne rechennia v poeziiakh Liny Kostenko. *Suchasna filohiia : problemy, poshuky, rozvidky*. Rivne, 1993. Vyp. 1. S. 11–16.
5. Hrypas N. Ya. Skladni bahatokomponentni rechennia z riznymy zasobamy i typamy zviazku v poetychnomu movlenni P. Hrabovskoho : (formalno-

hramatychnyi aspekt). *Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy*. Kyiv, 2001. S. 186–190.

6. Yermolenko S. Ya. Syntaksys virshovoi movy. Kyiv : Naukova dumka, 1969. 94 s.

7. Zahnitko A. P. Osoblyvosti suchasnoyi ukrayinskoyi syntaksychnoyi poetyky. *Vostochnoukrainskiy lingvisticheskiy sbornik*. Donetsk, 1999. Vyp. 5. S. 284–297.

8. Popovskiy A. M. Poetychny syntaksys Mykoly Kuzmenka. *Filolohichni studiyyi. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universitetu*. Kryvyi Rih : KDPU, 2011. Vyp. 6. S. 664–671.

9. Symonenko V. Vybrane. Kyiv : Shkola, 2002. 253 s.

10. Tieliezhkina O. O. Skladne rechennia yak khudozhno-vyrazhalnyi zasib poetychnoho syntaksysu Liny Kostenko (na materialy zbirky “Madonna perekhrest”). *Linhvistychni doslidzhennia : zb. nauk. prats.* 2016. Vyp. 44. S. 77–83.

11. Uzdyhan I. M. Syntaksys baiok L. Hlibova. *Kultura slova*. 1988. Vyp. 35. S. 66–70.

12. Shulzhuk K. F. Syntaksys ukrainskoi movy : pidruchnyk. Kyiv : VTs “Akademiia”, 2004. 406 s.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2020 р.

Прийнята до друку 22.10.2020 р.

УДК 81'42:177.8

КСЕНОФОБСКАЯ РИТОРИКА: ТЕМАТИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ИНТОЛЕРАНТНОГО ДИСКУРСА

Екатерина Василенко

*Белорусский государственный университет
Belarusian State University
ул. Карла Маркса, 31, Минск, 220030, Республика Беларусь
e.n.vasilenko@gmail.com*

Василенко К. Ксенофобська риторика: тематична організація інтолерантного дискурсу

У статті представлено модель тематичної структури етнічно зумовленої “мови ворожнечі” як форми інтолерантного дискурсу. Виокремлено чотири загальні категорії тем, як-от: 1) “Інтуїтивна оцінка”; 2) “Характеристика соціальної групи як такої”; 3) “Зіставлення соціальної групи з іншими групами”; 4) “Становище соціальної групи в дискурсивному співтоваристві”. Проілюстровано зразки вербалізації тем і підтем ксенофобської риторики в інтернет-дискусії Білорусі на матеріалі коментарів інтернет-користувачів порталу TUT.BY в 2015-2019 рр. Акцентовано на тому, що межі між диференційованими групами доволі умовні, а їх “наповнення” може відрізнятися залежно від екстралінгвальних умов комунікації або ворожого ставлення мовця до тієї чи тієї соціальної групи.

Ключові слова: ксенофобська риторика, етнічно зумовлена “мова ворожнечі”, дискурс ненависті, інтолерантний дискурс, інтернет-дискурс.

Vasilenko E. Xenophobic rhetoric: Thematic organization of intolerant discourse

The article presents an analysis of xenophobic hate speech in Belarus with the focus on its functioning in online discourse. The study is aimed at determining the thematic structure of xenophobic hate speech as a form of intolerant discourse.

Hate speech is understood as a set of language means expressing negative, based on stereotypes or prejudices, attitude towards the addressee as a carrier of values different from those of the addresser, and, as a result, verbalizing one or another type of discrimination or intolerance.

The analysis of the topics covered in the online comments made it possible to determine four major thematic categories in the structure of xenophobic hate speech in Belarusian online discourse, each containing two topics: Category 1 “Intuitive assessment”: 1.1. “I do not like them” and 1.2 “Some of them are better/worse than the others”; Category 2 “Characterization of the social group”: 2.1 “Their appearance is different” and 2.2 “Their character and mind is different”; Category 3 “Comparison of the group with other social groups”: 3.1 “They are worse than us” and 3.2 “They are the same as other ‘bad’ social groups” and

Category 4 “Position of the group in the discourse community”: 4.1 “They threaten our traditional way of life” and 4.2 “They need to know their place”.

Key words: xenophobic hate speech, ethnicity-based hate speech, discourse of hate, intolerant discourse, online discourse.

Постановка проблемы и ее связь с важными научными задачами. Несмотря на мультикультурализм современного общества и все большее распространение идей равенства и толерантности по отношению к представителям других социальных групп, в том числе этнических, в интернет-коммуникации довольно часто появляются высказывания, транслирующие идеи превосходства “своей” социокультурной группы над “чужой”.

В этой связи особую важность приобретает рассмотрение вопросов вербализации враждебности, т. е. так называемого “языка вражды” (*hate speech*), понимаемого как “совокупность языковых средств, выражающих негативное отношение к адресату, основанное на стереотипах или предубеждениях, и вербализующих тот или иной вид дискриминации или нетерпимости” [Vasilenko / Василенко 2019a : 127].

Анализ последних исследований и публикаций. Изучение “языка вражды” как одной из форм проявления социокультурных конфликтов приобретает все большую актуальность в современной гуманитаристике. В работах лингвистов, психологов, юристов, политологов, культурологов и социологов всего мира рассматриваются разные виды “языка вражды” [Yazyk / Язык 2007; Mazid 2012; Waldron 2012; Boromisza-Habashi 2013; Sentiment 2016; Hromenkov / Хроменков 2016; Assimakopoulos, Baider, Millar 2017; Vasilenko 2019]. Краткий обзор работ представлен в [Vasilenko / Василенко 2019c].

В статье рассматривается этнически обусловленный “язык вражды”. Используемый в исследовании термин “ксенофобия” имеет греческое происхождение (от греч. *xenos* – чужой и *phobos* – страх) и понимается нами как “негативное, эмоционально насыщенное, иррациональное по своей природе (но прикрывающееся псевдорациональными обоснованиями) отношение субъекта к определенным человеческим общностям

и их отдельным представителям – “чужакам”, “иным”, “не нашим” [Kroz, Ratinoва / Кроз, Ратинова 2005 : 7].

Цель исследования заключается в выявлении тематической структуры этнически обусловленного “языка вражды” как формы интолерантного дискурса.

Изложение основного материала исследования. Источником фактического материала исследования послужили комментарии пользователей к новостным статьям, затрагивающим этническую тематику, опубликованным на популярном белорусском информационно-новостном интернет-портале *TUT.BY* с января 2015 по июль 2019 года включительно и содержащим в заголовке лексемы “иностранец”, “миграция”, “ксенофобия”. (Исследование гендерно обусловленного языка вражды с привлечением фактического материала за аналогичный период представлено в [Vasilenko / Василенко 2019b]). Данные по общему количеству статей и комментариев, послуживших источником фактического материала исследования, представлены в таблице 1.

Таблица 1

Количество статей и комментариев пользователей интернет-портала TUT.BY к статьям за 2015–2019 гг., послужившим источником фактического материала исследования

Ключевое слово в заголовке статьи	Общее количество статей	Общее количество комментариев
Иностранец	156	14 471
Миграция	39	3 064
Ксенофобия	4	80
Всего	199	17 615

Рассмотрим особенности вербализации этнически обусловленной враждебности в комментариях белорусских интернет-пользователей в соответствии с предлагаемой нами тематической классификацией интолерантного дискурса. В приведенных примерах орфография и пунктуация авторов комментариев сохранены.

Категория 1 “Интуитивная оценка” предполагает выражение – с возможным прямым или косвенным оскорблением – общего негативного отношения к социальной группе или ее

представителям, которое говорящий ничем не объясняет, и включает в себя две темы: “Они мне не нравятся” и “Некоторые из них лучше / хуже других”.

Тема 1.1 “Они мне не нравятся”. В то время как в Европе вопрос о миграции из стран Африки и Азии стоит достаточно остро, для Беларуси данная тема, в отличие от внешней миграции, является не настолько актуальной, что подтвердил количественный анализ фактического материала. При этом, учитывая, что в данных условиях у жителей Беларуси нет одного общего “врага”, в комментариях встречаются негативные отзывы как об иммигрантах вообще (а), так и о разных группах иностранцев, например, в отношении русских (б) и поляков (в): а) *уезжают лучшие приезжают...;* б) *Хоть с денежками на карманах подъехали Дорогие Россияне в город Минск? Или со своими жареными ёжиками и оладьями из перловки?;* в) *Вместе мы станем сильнее и богаче. Польские паны тоже так считают? <...>.*

В проанализированном материале были обнаружены также случаи вербализации не только этнической, но и религиозной (а) и расовой (б) ксенофобии: а) *<...> В ваших словах есть резон. Многие желают вернуть своё, отобранное советами. У моих дедов тоже отжали много. А то что руководить будет человек определённой национальности, так это не беда. Главное чтоб славянской веры, и голова с мозгами дружила <...>;* б) *Интересно, а о чём думали негры, когда начали заваливать памятники?*

Тема 1.2 “Некоторые из них лучше/хуже других”. В комментариях к статьям об иностранцах во многих случаях отчетливо прослеживается разница между отношением белорусов к европейцам и американцам, с одной стороны, и азиатам и африканцам – с другой. В частности, в комментариях к статьям о миграционных процессах в Европе, напрямую не затрагивающих белорусов, белорусские интернет-пользователи выражают солидарность ингруппе на основании расовой принадлежности, несмотря на то, что фактически выступают в качестве аутгруппы, например: *Территория бывшей ГДР давно*

превращена в отстойник и место поселения всех “беженцев” из арабского мира! Искренне жаль тамошних немцев!

В ряде комментариев встречается непосредственное сравнение разных этнокультурных групп, например: *Магдалена Волиньска – полька :) С большой вероятностью она и уговорила супруга заняться подобной деятельностью, ибо британцам в общем-то это мало присуще. Разумеется, этот факт нигде не будет фигурировать.*

Категория 2 “Характеристика социальной группы как таковой” предполагает оценку – преимущественно негативную – внешних или внутренних характеристик представителей социальной группы (без их сравнения с представителями других социальных групп) и включает в себя две темы: “Они выглядят по-другому” и “Они обладают другим складом ума и характера”.

Тема 2.1 “Они выглядят по-другому”. В интолерантном дискурсе об иностранцах встречаются пренебрежительные комментарии о внешности жителей разных регионов, например: *Для чего вообще разговаривать с этим пустым местом – Сунь-Вын может плюзгать все, что придет в его шчэловокую голову – нам на это наплевать; Будьмо – белорусы за умеренные бабки в Москву блоху загонят, не то что мохнатых принять – да и бледные Наташи простаивают.*

Тема 2.2 “Они обладают другим складом ума и характера”. В дискурсе об иностранцах вторая тема раскрывается в зависимости от подгруппы: европейцы, американцы, африканцы, азиаты, русские, украинцы, поляки и др.

В отношении европейцев, американцев, русских и поляков тема “Они обладают другим складом ума и характера” актуализируется в виде “Они заносчивы и высокомерны” (а, б) и может принимать форму “Они агрессивны” (в) (в случае если автор комментария делает отсылку к истории определенного народа): а) *Сторожим господский забор? От КОГО ЗАЩИЩАЕТ НАС эта граница? Зачем нам траты на охрану европейцев? Им нужно, пусть сами и ловят своих мигрантов;* б) *Россияне как россияне, кроме понтов и злых лиц ничего;* в) *Интересно, вы бы хотели себе соседа, который будет вас постоянно грабить, просто потому, что он смелый и отважный, а вы добрый и справедливый. Кстати, все эти*

кровожадные народы сейчас платят за свою кровожадность, ведь их земли заселяют те народы, которые были ими ограблены на протяжении веков. А это судьба всех кровожадных народов, которыми вы так восхищаетесь.

В отношении мигрантов из Африки и Азии данная тема принимает форму “Они ленивые, наглые и меркантильные”, например: *Фи! На заработки. Родите семеро детей. Жену желательно снова беременной сделать. Требуйте к себе хорошего отношения, приличного жилья, а не социальных трешек, проездной на все виды транспорта, таллоны на еду и одежду и обязательно пособие наличными, а то питание по таллонам приедается, а у младшенького еще и аллергия. И в путь – в Европу! <...>.*

Категория 3 “Сопоставление социальной группы с другими группами” предполагает сравнение аутгруппы с другими социальными группами: как доминирующей с одной стороны, так и другими не одобряемыми обществом группами – с другой. В этом случае принципиальным является момент сравнения. К данной категории относятся темы “Они хуже, чем мы” и “Они такие же, как другие ‘плохие’ социальные группы”.

Тема 3.1 “Они хуже, чем мы”. В комментариях об иностранцах данная тема чаще всего раскрывается в отношении жителей Африки и Азии, например: *Опять виноват гомо сапиенс, что черные не хотят работать; знаем-знаем, недавеча как господа шриланкийцы в ивс ознакомились с таким изобретением человечества как вилка!; так “никто” в европе не считает и арабов туineaдцами а в америке негров но это не означает что и те и другие сравнились с белым человеком политкорректность-с <...>.* Однако данная тема может раскрываться в отношении других групп иностранцев, например, в следующем комментарии автор пренебрежительно отзывается о ценностях канадцев: *Трудно... будет говорить о канадских ценностях... <...> О кленовых листьях, что ли?*

Тема 3.2 “Они такие же, как другие ‘плохие’ социальные группы”. Данная тема раскрывается в дискурсе об иностранцах в контексте общей установки о “неправильности” европейских ценностей, которые напрямую связаны в сознании говорящего с

продвижением прав ЛГБТ-людей (см. подробнее подтему “То, что они делают, противоречит нашим традициям”).

Категория 4 “Положение социальной группы в дискурсивном сообществе” отражает место группы в системе сложившихся социально-экономических, политико-правовых и социально-культурных отношений данного дискурсивного сообщества. Данная категория, как и предыдущие, включает в себя две темы: “Они угрожают нашему традиционному укладу” и “Они должны знать свое место”.

Тема 4.1 “Они угрожают нашему традиционному укладу”. Негативное отношение к иностранцам может принимать форму “То, что они делают, противоречит нашим традициям”, а именно угрожает нашему традиционному укладу, например: *Неужто европейцы образумились? Такими темпами и гей-парады с однополыми браками вскоре запретят)))*; *Только генсек почему-то умалчивает, что все эти явления стали реакцией на безудержное желание глобалистов растворить национальные государства посредством их накачки беженцами и выдумыванием новых сексуальных ориентаций.*

Отдельно в рамках данной темы в интолерантном дискурсе об иностранцах выделяется подтема “Они представляет собой угрозу, в т. ч. криминальную, нашей безопасности и независимости”, например: *Несчастные германцы не читали Ильфа и Петрова... Пилите, Шура, они золотые... Пилите, камрады... Для махмудов...; А как будет звучать “после нападений беженцев в новогоднюю ночь в Колодищах”; Во-во! Китайцев, китайцев. Тихая оккупация это называется. Прощай БЕЛАРУСЬ! Да здравствует китайско-белорусская зона!*

В нескольких комментариях раскрыта подтема “Они связаны с властными структурами”: *Не волнуйтесь, им за это заплатят те, кто переселяет мусульман в Европу. И будут они здесь жить лучше нас, дожидаясь спецкоманды в “час пик”.*

Тема 4.2 “Они должны знать свое место”. В интолерантном дискурсе об иностранцах данная тема раскрывается при помощи трех подтем.

Первая подтема “Их проблемы неважны / преувеличены” чаще всего присутствует в комментариях, затрагивающих

проблему ксенофобии как таковой, например: <...> ну а говорить о ксенофобии по отношению к украинцам в Беларуси – это вообще бред <...>.

Вторая подтема “Их права несправедливо ставят выше наших”, как и в случае с другими социальными группами, актуализируется с целью демонстрации случаев дискриминации интруппы, например: *Шта? Зачем? Брат строителем хотел устроиться, так везде эмигранты работают! Кроме этого я тоже против того, чтобы видеть “не славянские” лица, хотя тоже не расист и толерантен к другим людям.*

В рамках третьей подтемы “Их не должно здесь быть” комментаторы могут озвучивать прямые и завуалированные призывы к насилию и агрессии, например: *отличный повод для совершенствования миграционного законодательства, вооружений и укрепления границ.*

Выводы и перспективы дальнейших научных исследований. Анализ отобранных интернет-комментариев позволил выделить четыре общие категории тем, раскрываемых в рамках этнически обусловленного “языка вражды” как формы интолерантного дискурса. В категорию “Интуитивная оценка” вошли темы “Они мне не нравятся” и “Некоторые из них лучше / хуже других”. Категория “Характеристика социальной группы как таковой” представлена пропозициями “Они выглядят по-другому” и “Они обладают другим складом ума и характера”. Категория “Сопоставление социальной группы с другими группами” актуализируется при помощи тем “Они хуже, чем мы” и “Они такие же, как другие ‘плохие’ социальные группы”. В категории “Положение социальной группы в дискурсивном сообществе” раскрываются темы “Они угрожают нашему традиционному укладу” и “Они должны знать свое место”. Границы между выделенными темами достаточно условны, а их “наполнение” может отличаться в зависимости от экстралингвистических условий коммуникации и от того, к какой именно социальной группе говорящий выражает враждебное отношение.

Литература

1. Василенко Е. Н. “Язык вражды” : к определению термина. *Романовские чтения – 13* : сб. ст. междунар. науч. конф. Могилев, 2019. С. 126–127.
2. Василенко Е. Гендерно обусловленный “язык вражды” в Беларуси: факторы и специфика. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг, 2019. Вип. 20. С. 21–28.
3. Василенко Е. Н. “Язык вражды” как предмет научного анализа и как социальный феномен (теоретическое обоснование перспектив исследования). *Филология и человек*. Барнаул, 2019. № 4. С. 136–145.
4. Кроз М. В., Ратинова Н. А. Социально-психологические и правовые аспекты ксенофобии. Москва : Academia, 2005. 52 с.
5. Хроменков П. Н. Лингвопрагматика конфликта : исследование методом количественного контент-анализа : дис. ... д-ра филол. наук. Москва, 2016. 405 с.
6. Язык вражды против общества : сб. ст. / сост. А. Верховский. Москва : Центр “Сова”, 2007. 259 с.
7. Assimakopoulos S., Baider F. H., Millar S. Online hate speech in the European Union : a discourse-analytic perspective. Cham : Springer, 2017. 90 p.
8. Boromisza-Habashi D. Speaking hatefully : culture, communication, and political action in Hungary. Pennsylvania : Pennsylvania State Univ. Press, 2013. 160 p.
9. Mazid B.-E. M. HateSpeak in contemporary Arabic discourse. Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2012. 158 p.
10. Sentiment, politics, censorship : the state of hurt / ed. : R. Ramdev, S. D. Nambiar, D. Bhattacharya. New Delhi [etc.] : SAGE Publications India Pvt. Ltd., 2016. 324 p.
11. Vasilenko, E. Gender-biased hate speech functioning in media: factor-production specifics (a Belarusian case study). *Discourse linguistics and beyond. Vol. 5 : Types of discourses via applied research* / ed. I. Oukhvanova, J. Senderska. Kielce : UJK, 2019. P. 119–133.
12. Waldron J. The harm in hate speech. Cambridge, MA ; London : Harvard Univ. Press, 2012. 304 p.

References

1. Vasilenko E. N. “Yazyk vrazhdy” : k opredeleniyu termina. *Romanovskie chteniya – 13* : sb. st. mezhdunar. nauch. konf. Mogilev, 2019. S. 126–127.
2. Vasilenko E. Genderno obuslovlennyy “yazyk vrazhdy” v Belarusi: faktory i specyfika. *Filologichni studii : Naukovij visnik Krivoriz'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu*. Krivij Rig, 2019. Vyp. 20. S. 21–28.
3. Vasilenko E. N. “Yazyk vrazhdy” kak predmet nauchnogo analiza i kak social'nyj fenomen (teoreticheskoe obosnovanie perspektiv issledovaniya). *Filologiya i chelovek*. Barnaul, 2019. N 4. S. 136–145.
4. Kroz M. V., Ratynova N. A. Social'no-psihologicheskie i pravovye aspekty ksenofobii. Moskva : Academia, 2005. 52 s.
5. Hromenkov P. N. Lingvopragmatika konflikta : issledovanie metodom kolichestvennogo kontent-analiza : dis. ... d-ra filol. nauk. Moskva, 2016. 405 s.

-
6. Yazyk vrazhdy protiv obshchestva : sb. st. / sost. A. Verhovskij. Moskva : Centr "Sova", 2007. 259 s.
7. Assimakopoulos S., Baider F. H., Millar S. Online hate speech in the European Union : a discourse-analytic perspective. Cham : Springer, 2017. 90 p.
8. Boromisza-Habashi D. Speaking hatefully : culture, communication, and political action in Hungary. Pennsylvania : Pennsylvania State Univ. Press, 2013. 160 p.
9. Mazid B.-E. M. HateSpeak in contemporary Arabic discourse. Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2012. 158 p.
10. Sentiment, politics, censorship : the state of hurt / ed. : R. Ramdev, S. D. Nambiar, D. Bhattacharya. New Delhi [etc.] : SAGE Publications India Pvt. Ltd., 2016. 324 p.
11. Vasilenko, E. Gender-biased hate speech functioning in media: factor-production specifics (a Belarusian case study). *Discourse linguistics and beyond. Vol. 5 : Types of discourses via applied research* / ed. I. Oukhvanova, J. Senderska. Kielce : UJK, 2019. P. 119–133.
12. Waldron J. The harm in hate speech. Cambridge, MA ; London : Harvard Univ. Press, 2012. 304 p.

*Стаття надійшла до редакції 14.09.2020 р.
Прийнята до друку 22.10.2020 р.*

УДК 82–4–111'42

**ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ
ТЕКСТОВ-РАССУЖДЕНИЙ В АНГЛИЙСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЕ XVII ВЕКА**

Александр Горбань, Инна Письменная

*Університет митної справи та фінансів
University of Customs and Finance
вул. Володимира Вернадського, 2/4, Дніпро, 49000
alxgorban@gmail.com, inna.pysmennaya.69@gmail.com*

Горбань О., Письменная И. Прагматичний аспект текстів-міркувань в англійській літературі XVII ст.

Здійснено аналіз текстів англійської прози XVII сторіччя. Схарактеризовано тексти-міркування, представлені різними жанрами (есе, проповіді, щоденники), що уможливило узагальнення на рівні типології текстів. Стилiстику й теорію доповнено новими спостереженнями над раніше не вивченими матеріалами. Дослідження прагматичного аспекту текстів-міркувань XVII сторіччя, безпосередньо пов'язаних із риторикою, дає змогу не тільки підійти до розкриття специфіки розгортання текстової моделі, але й вивчити функцію мови у визначених сферах спілкування.

Ключові слова: тексти-міркування, прагматика, композиція, типологія, есе, щоденник.

Gorban A., Pysmennaya I. The pragmatic aspect of the reasoning texts in the 17 th. century English literature

The reference to the analysis of the texts of the XVII th. century is not accidental. This period was defined by researchers as “experimental” in the development of modern English prose. The variety of later developed verbal forms of prose was most vigorously pioneered precisely in this century. The text of reasoning is considered as a whole-formed, structural and communicative unity created on the basis of the compositional – speech form, the elements of which reproduce the speech process as the process of the work of consciousness.

The revival of the rhetoric in the XVII century also determined the special nature of the generation of text in which lexico-semantic and synthetic levels were subjected to compulsory organization. The element of consciousness and correctness is obvious here, so the structure appears naked. The reasoning here is not contaminated with other compositional speech forms, but represents the whole speech production. The basis for the proposed classification of English prose texts of the XVII century is not genre-based features, but a type of compositional-speech form. The typological features of the speech structure of text-reasoning are studied. In addition to linguistic analysis of previously unexplored material, the pragmatic genre parameters of reasoning texts as a form of individual linguistic expression of thought are brought

to the forefront of study. This type of text, being a linguistic expression of thinking process, has specific grammatical and syntactic features that are peculiar to it and constituting factors that depend not only on logic but also on stylistics and pragmatics helps to understand the structure of the text and the nature of compositional-style decisions.

The study of the pragmatic aspect of 17 th. Century reasoning texts directly related to rhetoric allows not only to approach the disclosure of the specifics of the text model, but to study the functions of the language in certain areas of communication. Reasoning allow the writer to express his attitude to persons and events, helps to realize the pragmatic attitude of the work, to influence the reader by deliberately emphasizing the importance of an event. The process of reasoning is impossible without taking into account pragmatic factors their unity forms the essence of reasoning as a speech-thought process. The whole structure of reasoning is directly dependent on the pragmatic attitude: the nature of argumentation, evidence, analogy, and the entire system of expressive-stylistic devices and their dynamic interaction.

Key words: composition, typology, essays, pragmatic, reasoning.

Постановка проблемы и её связь с важными научными задачами. Актуальность работы обусловлена важностью разработки проблем типологии текста на композиционно-речевом уровне с учётом не только экстралингвистических, но и лингвостилистических факторов. Если многоаспектное изучение художественных текстов уже сложилось в отдельную филологическую дисциплину-поэтику, то в отношении других видов текстов такого пока нет. Лингвистика текста, как известно, не изучает те важне факторы текстообразования, которые выходят за пределы лингвистики, сужая рассмотрение текста лишь границами высказывания.

Помимо лингвостилистического анализа ранее никем не изученного материала, на первый план изучения выносятся прагматические, жанровые параметры текста-рассуждения как формы индивидуального языкового выражения мысли. Обращение к анализу текстов второй половины XVII века не случайно. Это был период, который определяется исследователями как экспериментальный в становлении современной английской прозы [Adolph 1968 : 160]. Многообразие развившихся в дальнейшем речевых форм прозы наиболее энергично закладывалось именно в той век. Поэтому обращение к текстам второй половины XVII века, когда риторика становится основой филологического знания и когда

развиваются речемыслительные формы прозы (эссе, дневники, медитации, проповеди), основу которых, составляет рассуждение автора по различным поводам, дает возможность изучить это явление в “чистом” виде, увидеть истоки современных речевых модификаций этой КРФ, динамику и многообразие её исторических форм.

Текст-рассуждение рассматривается в данной работе как созданное на основе КРФ цельнооформленное композиционно-речевое, структурное и коммуникативное единство, в котором переплетаются логические, прагматические, контекстуальные и стилистические аспекты, элементы которого воспроизводят речемыслительный процесс как процесс работы сознания.

Анализ последних исследований и публикаций.

Прагматика в лингвистике – это дисциплина, изучающая применение и работу знаков языка в речи с точки зрения отношений между знаком и его пользователем, а также особенности создания высказываний, зависящих от особенностей участников речевого акта – от используемых речевых способов, ситуаций. До середины XX века термин “прагматика” использовался в различных областях науки (таких как семиотика, философия, социология, психология), вследствие чего его содержание стало весьма широким и неоднозначным.

Некоторые исследователи полагают, что печать прагматической маркированности несут на себе: особенности интонации и акцентирования, экспрессивные морфологические элементы, эмоционально-стилистически окрашенная лексика, средства экспрессивного синтаксиса [Bulygina / Булыгина 198 : 333–334; Ivanova / Иванова 1981 : 118–125]. Другие исследователи рассматривают прагматику как компонент грамматики, который содержит правила интерпретации в разговоре [Riffaterre 1971 : 194] или проводят параллель между прагматикой и риторикой [Berkner / Беркнер 1978 : 229]. Некоторые полагают, что прагматика занимается изучением языка в контексте [Dijk Teun A. Van 1981 : 331]. В том случае, когда прагматика включается в состав лингвистики наряду с другими её разделами, она обозначается как прагмалингвистика или лингвистическая прагматика. Эта точка зрения является в настоящее время наиболее распространенной, она чаще всего

представлена в лингвистических словарях, в учебниках и пособиях по языкознанию.

Цель исследования: перейти от рассмотрения текста-рассуждения как логико-психологического процесса мышления к пониманию того, что он может строиться не только на основе умозаключений и доказательств, но и на основе свободно организованного речемыслительного процесса. Фундаментальная задача: попытаться доказать, что данный тип текста, являясь языковым выражением процесса мышления, должен иметь специфические, свойственные ему конституирующие факторы, грамматические и синтаксические особенности, которые зависят не только от логики, но и от стилистики и прагматики.

Изложение основного материала исследования. Поскольку риторико-стилистический аспект композиции текстов-рассуждений во многом определяется самим фактом речи, здесь и выступает на первый план важность прагматического анализа тестов этого типа. Важность учета прагматики при анализе лингвостилистической организации текста ни разу не принималось во внимание исследователями.

Связь стилистики и прагматики усматривается в том, что рассматриваемая рядом лингвистов стилистика текста имеет ярко выраженный прагматический характер. Создатели прагмалингвистики понимали художественное произведение как “иконический знак”, то есть знак, подобный означаемому, обладающий сходством с действительностью, с которой он соотносён. Учет прагматики помогает понять строение текста, природу композиционно-стилевых решений. Однако пока не удастся очертить четкие границы прагматики и дать ей однозначное определение. Некоторые исследователи полагают, что печать прагматической маркированности несут на себе: особенности интонации и акцентирования, экспрессивные морфологические элементы, эмоционально-стилистически, окрашенная лексика, средства экспрессивного синтаксиса [Bulygina / Булыгина : 333–334]. В то же время И. Морган рассматривает прагматику как компонент грамматики, который содержит правила интерпретации реплик в разговоре. В этой интерпретации выявлены: а) мотивировка высказываний и

стратегий ведения разговора; б) классы речевых средств, воплощающие эти стратегии [Morgan 1975 : 215].

В таком рассмотрении правила прагматики выглядят аналогично синтаксическим и позволяют, извлекать из высказываний скрытые презумпции говорящего, общее для собеседников знания и т. п. Подобный подход воплощает аристотелевский взгляд на энтимемы, как, на “неполные силлогизмы”; принципы, управляющие стратегиями убеждения, при этом они распространяются на языковую деятельность.

Ван Дейк считает, что прагматика занимается улучшением языка в контексте. Прагматический компонент, по его мнению, должен быть включен в грамматическую теорию, которая таким образом превращается в систему правил, характеризующих языковую форму, значение и деятельность / form – meaning – action [Dijk Teun A. Van 1981 : 331].

На связь контекста и прагматики нужно обратить особое внимание. Исследуя контекстную вариативность с разных сторон, специалисты разрабатывают самые разные классификации. Так, различают ситуативный, физический, психологический, контекст культуры, лингвистический, операционный, коммуникативный и стилистический контексты. Наряду с горизонтальным выделяют вертикальный контекст.

По-разному определяя понятие “контекст” и соотнося его с категорией “текста”, лингвисты, тем не менее, в большинстве своем истолковывают его как функцию от цели коммуникативного акта [Lejkina / Лейкина 1961 : 130] как функцию смыслового содержания текста образуемого целой системой семантически значимых внутритекстовых конституентов и связей [Slama-Cazacu 1961 : 251] однако узколингвистическое рассмотрение сущности контекста явно недостаточно. Созданное специалистами представление о контексте как о свойстве всей языковой системы, как формы её существования определяет необходимость всегда учитывать жанр произведения и его прагматическую сущность.

В тексте-рассуждении контекст как реализация всей глубинной художественно-эстетической направленности произведения может охватывать весь текст. Таким образом, в понятие определяющего контекста целесообразно включить тип

композиционно-речевой формы (КРФ) или жанр в более широком смысле.

Перспективным в исследовании указанной проблемы является выделение вертикального и горизонтального контекстов. Если горизонтальный контекст представляет собой лингвистическое окружение данной языковой единицы, то вертикальный контекст, по мнению О. Ахмановой – это филологическая проблема, это вопрос о том, как и почему тот или иной писатель предполагает у своих читателей способность воспринимать историко-филологическую информацию, объективно заложенную в созданном им литературном произведении [Akhmanova / Ахманова 1977 : 49].

Следовательно, учет писателем вертикального контекста наряду с соответствующим структурным членением текста, характером актуального членения на фразовом и сверхфразовом уровнях, композиции и некоторыми другими приёмами в совокупности и обеспечивает прагматический эффект, то есть уяснение и активное восприятие адресатом, путём декодирования прагматического содержания текста, той прагматической установки, которая лежит в его основе.

Целесообразным в этом плане представляется анализ специфики стилистического контекста, предпринятой Риффатером, который ввёл категорию “непредсказуемого” элемента [Riffaterre 1971 : 194], во многом проясняющую механизм внутрисистемных контекстуальных взаимосвязей, основную функцию в котором выполняет многозначное слово. Контекст создаваемый “непредсказуемым” элементом на фоне контекста – нормы, где все элементы предсказуемы, реализует стилистический эффект. Для глубокого и полного понимания текста необходим учет как речевого, так и стилистического контекста, в основе которого лежат различного рода сопоставления и противопоставления [Arnold / Арнольд 1972 : 4], что так характерно для текстов-рассуждений, где осуществляется образная реализация логических процессов.

Стилистический контекст устанавливает значение отдельного элемента, учитывая максимум контекстных связей. Функция стилистического контекста усматривается в том, чтобы

увеличивать многозначность, создавая возможность одновременной реализации двух или более значений, или создавая окказиональные значения, дополнительные коннотации и дополнительные семы, или наконец, усиливая коннотации за счет ослабления денотативного значения [Arnold / Арнольд 1972 : 3]. Особенности функционирования слова в текстах-рассуждениях проявляются ярко, если сопоставить с функционированием слова в другом контексте – в текстах – описаниях. Так, обратимся к тексту “Дневника” Эвелина. Наиболее ярким примером проявления своеобразия контекстуальных связей слов и субъективно-авторской модальности является описание Дж. Эвелином лондонского пожара: *This fatal night about ten, began the **deplorable fire** ... the fire having continued all the night – if I may call it night which was light as day for ten miles round about after a **dreadful** manner – when **conspiring** with a fierce eastern wind in a very dry season, I went on foot to the same place* [Evelyn 1982 : 484].

Эмоциональная выразительность коннотативных значений слов *fatal*, *deplorable*, *dreadful*, предопределенная семантическим микрокомпонентом, рождается из сочетания со словами *night*, *fire*, которые не являются их традиционным семантическим окружением. Неожиданной, или, по определению Риффатера, “непредсказуемой” единицей в этом ярко отмеченном стилистическом контексте выступает слово *conspiring*, которое приобретает в микро- и макро-контексте образную, концептуальную значимость реализуя неожиданный для контекстного окружения смысл “тайный заговор” огня и ветра, обнажая яркое образное значение.

Итак, если в контекстуальном анализе необходимо установить указательный минимум, позволяющий идентифицировать одно значение из нескольких возможных, то в стилистическом контексте, например, желательно выявить не минимум, а возможный максимум контекстуальных связей, поскольку компрессия информации в тексте опирается именно на способность слова выступать в иных значениях, вызывая дополнительные ассоциации.

Реализация стилистически отмеченных значений слов в данном контексте возможна только при учете всего семантического диапазона, рождаемого вертикальным

контекстом. Так, смысл первой фразы следующей дневниковой записи *the burning still rages*, может быть объяснён только в соответствии с семантикой, микроконтекста всего анализируемого фрагмента, а характер стилистической выразительности значений этих единиц */burning, rages/* реализуется лишь в грамматическом микроконтексте данного предложения, строгость и простота стилистической организации которого, лишь усиливают аспект прагматической направленности.

Несомненный интерес представляет сопоставительный анализ функционирования слов в однотипных семантических контекстах. Обратимся к дневниковым записям другого английского мемуариста С. Пипса, который в отличие от своего собрата, создает журналистски точную картину этого бедствия – лондонского пожара. Дневники С. Пипса по своей манере больше напоминают тексты-рассуждения, чем тексты-описания, особенно если смотреть не на отдельные предложения, а на текст в целом: *The churches, houses and all on fire and flaming at once, and a horrid noise the flames made, and the crashing of houses at their ruin* [Evelyn 1982 : 661]. В этом фрагменте реализация значений слов прямолинейна и обусловлена на семантической направленностью макроконтекста. Контекстная выразительность и яркость создаются не дополнительными коннотациями значений слов, как в аналогичном описании Дж. Эвелина, а исключительно благодаря сочетаемости слов, каждое из которых предопределено заданностью содержания контекста.

Так, семантически близкие по значению слова *fire* и *flaming*, соединенные микроконтекстной связью, дают ту экспрессию, которая удерживается на уровне одного денотата, а образно-ассоциативная связь значений слов сведена до минимума. Прагматический аспект реализуется не на уровне лексики, а на уровне синтаксиса, сознательно ориентированного С. Пипсом на разговорность, непринуждённость: *So home with a sad heart ... Met with the king ...* [Evelyn 1982 : 662]. Различия в контекстуальных связях слов особенно ярко проявляются при сопоставлении идентичных описаний. Вот как описывает Дж. Эвелин небо при пожаре: *All the sky was a fiery aspect, like the top of a burning oven ...* [Evelyn 1982 : 434]. А описание

С. Пипса: ...*Some how horribly the sky looks, all on fire in the right, was enough to put us out of our wits* [Evelyn 1982 : 663].

У Дж. Эвелина контекст стилистический, индивидуальный, подчиненный раскрытию значения слова, употребленного в особом, “индивидуальном” значении – *fiery aspect*. Его раскрытие происходит в контексте благодаря введению ассоциативной связи, отмеченной словом *like* как сигналом её возникновения: ...*like the top of a burning oven*. У С. Пипса связи линейны – не ассоциативны. Установленные однозначности семантики слов не требуют развернутого контекста. Достаточно микроконтекста *sky ...on fire* для реализации значения денотатов.

Анализ функционирования слова в двух различных типах текстов обнаруживает, что в текстах-рассуждениях аспект риторической выразительности словесного оформления мысли имеет свои особенности. Слово более прочно слито с мыслью, его значение и образ из него рождающийся “анализированы” гораздо сильнее, чем в текстах описаниях, и это объясняется проявленностью фактов речи со всеми особыми формами её построения. Текст и контекст взаимосвязаны. Характер текста тоже оказывает влияние на слово, его надо учитывать. Так, слово в тексте-рассуждении с усиленной аргументацией часто “безобразно” реализует своё значение. В тексте-рассуждении с ослабленной аргументацией оно обретает коннотативное значение и очень сильно зависит от контекста.

Возможно, что в этом сказалось особенность текстов XVII века, легко переходивших из одной КРФ в другую. Эта граница была слишком преувеличена современными исследователями. В текстах XVII века рассуждение могло легко органично переходить в описание. Это являлось не контаминацией разных КРФ в пределах целого текстового единства, а диалектикой речемыслительного процесса.

Т. Булыгина проводит параллель между прагматикой и риторикой, сравнивая современные понятия внешней обусловленности различных языковых явлений экстралингвистическими факторами социального взаимодействия – “общественной интеракции” – и понятие “соразмерности” классической риторики, имеющее ввиду как внутриязыковое отношение между содержанием и формой речи, так и

внеязыковую зависимость оратора и публики [Bulygina / Булыгина 1981 : 333].

Учитывая подобные подходы, в любом высказывании нетрудно усмотреть присутствие некоего прагматического момента, уже в силу того, что адресат, реализуя в речи свою коммуникативную задачу, отбирает определенные средства языка, определяя тем к ним своё отношение, а значит, выстраивает и организует их так, чтобы они сделали возможным адекватное декорирование данного высказывания, осуществляя таким образом отношение знаков языка к адресату.

Заслуживает внимания концепция В. Наера [Naer / Наер 1985 : 5], выделившего: 1) собственно прагматику текста как глобальную категорию; 2) адресанта и адресата; 3) прагматическую установку текста; 4) прагматическое содержание; 5) программируемый прагматический эффект. Исследователь отмечает, что такая модель целесообразна для исследовательских целей, а в реальной коммуникации прагматический аспект не существует без содержательно-смыслового.

Наибольшая проявленность прагматической установки прослеживается в тексте-рассуждении. Здесь и “прагматическое содержание” и “программируемый прагматический эффект” со всей очевидностью выступают как обязательное свойство текста.

Прагматический характер текстов-рассуждений отличается двойственностью: с одной стороны, это вполне реальное обращение автора к читателю, а с другой стороны – разговор с самим собой. Эта двойственность диалектична. Тексты-рассуждения воссоздают отношения между “я” с подразумеваемым или явным “ты”. Местоимение *you* присутствует в этих текстах. Восприятие получается когерентным. Писатель не позволяет читателю быть сторонним наблюдателем. Общение с читателем носит характер соразмышления – личной беседы.

Изучение прагматического аспекта текстов-рассуждений XVII века, напрямую связанных с риторикой позволяет не только подойти к раскрытию специфики развертывания текстовой модели, но и изучить функции языка в определенных

сферах общения. Рассуждение как нельзя лучше позволяет писателю выразить своё отношение к лицам и событиям, помогает осуществлять прагматическую установку произведения, воздействовать на читателя, преднамеренно подчеркивая важность того или иного факта или события.

Отчетливость прагматической установки на адресата, использование риторической системы убеждения (фигур речи, фигур мысли) наиболее ярко проявилось в эссе относительно проповеди Дж. Гланвилла, роль которого в языковой политике английского общества была решающей.

Тема эссе – доказательство необходимости простого и доступного языка проповедей. Борьба за “простой”, “ясный”, “доступный” язык широко развернулась в английском обществе в середине XVII столетия. Эволюция стиля была подчинена главному – созданию правдивости и непринужденности передачи мыслей. Личная позиция адресанта в данном эссе отчетливо прослеживающаяся в субъективно-оценочной модальности сочетаний слов: *affected rhetorications, phantastic phrases, moral and philosophical subjects* [Glanvill 1967 : 363], ставших к тому времени “ругательными”, определяет открытую прагматическую направленность текста, с первых слов ориентированного на логический захват читателя. Анализ прагматических составляющих убеждает что Главилл – тонкий оратор, – он прекрасно способен чувствовать настроение аудитории, социальную и психологическую ситуацию времени. Это ярко проявляется в настойчивой дифференциации сфер, употребления высокой риторики и причудливой образности, излюбленной *witty preaches*, против теорий которых и вспыхнула в Англии стилистическая борьба. Так, снисходительно оставляя за моралистами и философами право использования усложненного языка и образности, Гланвилл, однако категорически протестует против языковой выпренности в сфере духовной: *It's commonly the Error of the Youth, and may be pordon'd to such, in Moral, and Philosophical subjects, but in men set apart to instruct the people in thing of Spiritual and eternal concernment, this not to be indured subjects* [Glanvill 1967 : 353]. Мысль представлена подчеркнута прозрачно, вместо убедительного аргумента против высокого слога – признание возможности его использования. Отсюда –

новое восприятие авторской интенции, особый контакт с адресатом.

Прагматическая направленность рассуждения регулирует использование определенной системы связующих средств. Словесное целое строится путем нанизывания, варьирования – как накопление аргументов для принципиального тезиса. Актуализуется процесс не развития мысли, а расширение её через накопление новых аргументов: рассуждение строится не по интенсивному принципу, а по экстенсивному. Отсюда и обилие аналогий, сравнений, не только логико-рационалистическая структура рассуждения, но и образно-риторическая. Писатель создаёт у читателя ощущение ожидания, и как результат – особая острота непредсказуемой информации, нового следствия, внесённых союзом *but*. Таким образом, союз *but* играет здесь циклообразующую роль, так как соотносит соположенные компоненты, высвечивая их резкое логическое несходство, что влечет за собой изменение “прагматического фокуса” [Ivanova / Иванова 1981 : 123], процесса рассуждения адресанта:

I blame not all words that are not understood by the weer vulgar: every art, every profession, every subject hath proper terms, which are of hard, and harsh sound to those that understand not those matters respectively... But I would caution here, that the preacher should not employ more terms of art than need [Glanvill 1967 : 354].

Автор выступает не против употребления специальных слов, а только против их необоснованного и чрезмерного употребления. Идет процесс растущего смыслового и эмоционального напряжения, подчеркнутый синтаксической градацией. Риторическая аргументация обнаруживает “диалектику” – вводится “расщепление” как фигура мысли, что даёт развёртываемой идее разное освещение, вовлекая адресата в активный процесс сорассуждения. Этот приём – ядро всей рационально-логической структуры рассуждения, в тексте он заострен структурно: развернутый синтаксис, замедляющий развитие мысли, содержит в своей логической основе эмоционально-экспрессивную “вершину”, выделенную союзом *but*. Таким образом, очевидно, что на коммуникативно-логическую структуру текста-рассуждения оказывает

непосредственное влияние фактор прагматической установки на адресата. Анализ текстов обнаруживает, что чем больше автор отдален от адресата, тем больше текст чреват риторикой, тем больше используется общих, доходчивых, сильнодействующих ораторских приёмов оформления мысли. Убедительность рассуждения зависит от правильности выбранного способа распределения семантической информации относительно экстралингвистических факторов данной ситуации общения. Следовательно, процесс рассуждения невозможен без учета прагматических факторов. Их единство и образует сущность рассуждения как речемыслительного процесса. В прямой зависимости от прагматической установки находится вся структура рассуждения: характер аргументации, доказательства, аналогия и вся система экспрессивно-стилистических приемов и их динамическое взаимодействие.

Литература

1. Аристотель. Риторика. Античные риторики. Москва : Наука, 1978. С. 15–156.
2. Арнольд И. А. Лингвистический и стилистический контекст. *Стиль и контекст*. Ленинград : Наука, 1972. С. 1–53.
3. Ахманова О. С. Вертикальный контекст как филологическая проблема. *Вопр. языкознания*. 1977. № 3. С. 49.
4. Бернер С. С. Проблемы развития разговорного английского языка в XVI–XX вв. Воронеж : Изд-во ВГУ, 1978. 229 с.
5. Булыгина Т. В. О границах и содержании прагматики. *Изв. АН СССР. Сер. мет. и яз.* 1981. Т. 40. № 4. С. 333–343.
6. Иванова Т. П. К вопросу о прагматическом аспекте изучения газетного текста : сб. науч. тр. Москва, 1981. Вып. 178. С. 118–125.
7. Лейкина Б. М. Средства грамматического контекста. *Проблемы языкознания*. Ленинград, 1961. Вып. 60. Т. 301. С. 125–140.
8. Наер В. Л. Прагматика текста и её составляющее: сб. науч. тр. Москва, 1985. Вып. 245. С. 4–13.
9. Adolph R. The rise of modern prose style. London : M.I.T. Press, 1968. 372 p.
10. Burton K. M. P. Restoration literature. London : Hutchinson university library, 1956. 240 p.
11. Croll M. W. The Baroque style in prose. Seventeenth century prose and poetry. San Diego; Chicago; San Francisco : Sel. And ed. By A. M. Witherspoon, 1982. P. 1065–1077.
12. Dijk Teun A. Van. Studies in the pragmatics of discourse. Hague : Mouton, 1981. 331 p.

-
13. Evelyn J. The diary of John Evelyn. Seventeenth century prose and poetry. San Diego; Chicago; San Francisco : Sel. And ed. By A. M. Witherspoon, 1982. P. 661.
 14. Glanvill J. An Essay concerning preaching. Literary criticism of seventeenth century English. New York : Alfred. A. Knopf, 1967. P. 353–358.
 15. Morgan J. L. Some interactions of syntax and pragmatics. *Syntax and semantics*. – N. – Y. : Acad. Press, 1975. Vol. 3. P. 217–243.
 16. Slama-Cazacu T. Language et context. Le probleme du language dous la conception de L'expression et de L'interpretation par des organizations contextuelles. Gravenhage : Mouton, 1961. 251 p.
 17. Riffaterre M. Essais de stylistique structurale. Paris : Mouton, 1971. 194 p.

References

1. Aristotel. Ritorika. Antichnyie ritoriki. Moskva : Nauka, 1978. S. 15–156.
2. Arnold I. A. Lingvisticheskiy i stilisticheskiy kontekst. *Stil i kontekst*. Leningrad : Nauka, 1972. S. 1–53.
3. Ahmanova O. S. Vertikalnyi kontekst kak filologicheskaya problema. Vopr. yazykoznaniya. 1977. N 3. S. 49.
4. Berner S. S. Problemy razvitiya razgovornogo angliyskogo yazyika v XVI–XX vv. Voronezh : Izd-vo VGU, 1978. 229 s.
5. Bulyigina T. V. O granitsah i soderzhanii pragmatiki. *Izv. ANSSSR. Ser. met. i yaz.* 1981. T. 40. N 4. S. 333–343.
6. Ivanova T. P. K voprosu o pragmaticheskom aspekte izucheniya gazetnogo teksta : sb. nauch. tr. Moskva, 1981. Vyp. 178. S. 118–125.
7. Leykina B. M. Sredstva grammaticeskogo konteksta. Problemy yazykoznaniya. Leningrad, 1961. Vyp. 60. T. 301. S. 125–140.
8. Naer V. L. Pragmatika teksta i eYo sostavlyayushee: sb. nauch. tr. Moskva, 1985. Vyp. 245. S. 4–13.
9. Adolph R. The rise of modern prose style. London : M.I.T. Press, 1968. 372 p.
10. Burton K. M. P. Restoration literature. London : Hutchinson university library, 1956. 240 p.
11. Croll M. W. The Baroque style in prose. Seventeenth century prose and poetry. San Diego; Chicago; San Francisco : Sel. And ed. By A. M. Witherspoon, 1982. P. 1065–1077.
12. Dijk Teun A. Van. Studies in the pragmatics of discourse. Hague : Mouton, 1981. 331 p.
13. Evelyn J. The diary of John Evelyn. Seventeenth century prose and poetry. San Diego; Chicago; San Francisco : Sel. And ed. By A. M. Witherspoon, 1982. P. 661.
14. Glanvill J. An Essay concerning preaching. Literary criticism of seventeenth century English. New York : Alfred. A. Knopf, 1967. P. 353–358.
15. Morgan J. L. Some interactions of syntax and pragmatics. *Syntax and semantics*. – N. – Y. : Acad. Press, 1975. Vol. 3. P. 217–243.

*Стаття надійшла до редакції 16.06.2020 р.
Прийнята до друку 22.10.2020 р.*

УДК 81'373.612.2

ДОМІНАНТНІ МЕТАФОРИ ІДІОСТИЛЮ ЮРІЯ КЛЕНА

Вероніка Городецька

*Криворізький державний педагогічний університет
Kryvyi Rih State Pedagogical University
Пр.. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна
forlesson217@gmail.com*

Городецька В. Домінантні метафори ідіостилю Юрія Клена

У статті акцентовано на дискусійному характері сформованих наукових підходів до визначення фундаментальних принципів аналізу метафор. Досліджено метафоричне мовлення українського письменника Юрія Клена як засіб презентації індивідуально-авторської мовної картини світу в аспекті антропоцентричної лінгвістики; наголошено, що метафора є одним з основних засобів моделювання суб'єктивного авторського погляду на життя та його художньої інтерпретації. Проаналізовано бінарну концептуалізацію метафоричної системи поета, типи метафор, способи їх реалізації; доведено, що текст художнього твору може являти собою складну й багатопланову метафору. Запропоновано класифікацію домінантних типів метафор з урахуванням способів їх морфологічного вираження та синтаксичної організації.

Ключові слова: антропологічна лінгвістика, індивідуально-авторська мовна картина світу, метафора, метафорична концептуалізація світу.

Gorodetska V. The dominant metaphors of idiostyle of Yuri Klen

The article is focused on the debatable nature of the formed scientific approaches to understanding the fundamental principles of metaphor analysis, it is determined that the most profound and comprehensive can be considered an anthropological view on problem taking into account cognitive, cultural and linguistic aspects. It is stated that in modern Ukrainian linguistic the issue of functioning of metaphors in journalistic style text on the material of English language, artistic style on the material of German language are covered and a complex approach to understanding the phenomenon on the material of poetic text of Ukrainian language is presented. The issue of learning metaphorical idiosyncrasies of Ukrainian poets, separately Yuri Klen, was overlooked by researches.

It is explored the metaphorical speech of Ukrainian writer Yuri Klen on the material poetry collection "Caravels. In the Footstep of the Conquistadors" as a means of presenting the individual-authorial linguistic picture of the world in the aspect of anthropocentric linguistic; it is emphasized that the metaphor is one of the main means of modeling the author's subjective views of life and his artistic conceptualization.

The binary conceptualization of the poet's metaphorical system, types of metaphors, ways of their realization are analyzed namely: metaphors to denote the spatial continuum; metaphor to denote the temporal continuum; metaphors to denote the psychological state of human; metaphors to denote the realities of the environment, that surrounded a human. It is proved that the text of artistic work can be a complex and multi-layered metaphor. The classification of dominant types of metaphor is offered taking into account the ways of the morphological expression (simple): substantive metaphors, which are word combination with a noun as a core of component are formed according to the model "noun+noun"; substantive metaphors, which are phrases with noun as a core component are formed according to the model "noun+adjective"; "noun+participle" (metaphorical epithets). The types of metaphors according to the method syntactic organization of utterances (deployed metaphors) are distinguished: metaphor – simple sentence; metaphor – simple complicated sentence; metaphor – complex sentence.

Key words: anthropological linguistics, individual-author's linguistic picture of the world, metaphor, metaphorical conceptualization of the world.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Поетичне сприйняття світу письменником вирізняється індивідуальністю й неповторністю. Створена індивідуально-авторська картина світу являє собою презентацію зашифрованого послання читачам. Одним із мовних засобів художньої концептуалізації світу є метафора, що дає змогу через переосмислення реальних речей зануритися у внутрішній світ буття автора, який демонструє свій індивідуальний досвід, суб'єктивну свідомість, гру уяви; підштовхує до пошуків причин "зсувів" об'єктивного, зрозумілого для всіх світосприйняття до суб'єктивного, фантазмагоричного, нестандартного погляду на життя. Метафора відіграє виняткову роль у відображенні внутрішнього світу та думок митця, що прагне передати своє світобачення читачеві непрямым способом, послуговуючись певними мовними засобами. Спроба декодувати інформацію, дійти до суті денотативного значення метафоричних номенів та їх синтаксичних моделей уможливорює різне розуміння метафоричної системи, вичленування лінгвокультурологічних складових художнього мовлення.

В історії лінгвістики сформовано чимало наукових підходів до вивчення метафори, серед яких найбільш відомі представлено фундаментальними працями Ш. Баллі,

О. Веселовського, В. фон Гумбольдта, Г. Пауля, О. Потебні, що спираються на філософське осмислення перенесення значення слова та його ролі в презентації дійсності (Аристотель, Дж. Віко, Е. Кассіер, Квінтіліан, Цицерон, Ж. Ж. Руссо та ін.). Серед найбільш авторитетних дослідників відповідного явища в мовознавстві XX століття можна відзначити таких, як-от: Н. Арутюнова, Л. Балашова, М. Блек, А. Вежбицька, В. Гак, Д. Девідсон, М. Джонсон, Ю. Караулов, Дж. Лакофф, О. Радченко, П. Рікер, А. Річардс, Дж. Серль, Т. Сіماشко, В. Телія, М. Тернер та ін. У вітчизняній лінгвістиці теоретичні основи метафор презентовано у працях М. Дудченка, Л. Одинецької, Л. Пустовіт, А. Чудінова. У лінгвістичній науковій традиції функціонують логіко-філософська, лінгвістична, лінгвокогнітивна, лінгвокультурологічна, семіотична, психологічна та ін. школи метафорології. Найбільш актуальним, на нашу думку, є сформований наприкінці XX століття в наукових розвідках Х. Ортега-і-Гассета [Ortega-i-Gasset / Ортега-и-Гассет 1990 : 68–81] теоретичний напрям, згідно з яким метафора стала частиною антропоцентричної парадигми лінгвістичних знань. На думку І. Привалової, “унікальність метафори полягає в тому, що вона може виступати як функціональна одиниця трьох просторів: когнітивного, культурного й лінгвістичного” [Pryvalova / Привалова 2005 : 46].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники О. Дрібнюк, Є. Которова, Л. Одинецька, Н. Складчикова, В. Харченко та ін. окреслюють багато аспектів зазначеної проблеми, зокрема визначення функцій метафори; її ролі в текстах різних функціональних стилів мовлення; опис семантичних та структурних типів явища тощо. Так, І. Остапчук [Ostapchuk / Остапчук 2016] інтерпретує метафори масмедійного тексту в антропоцентричному, семантико-когнітивному та прагматичному аспектах на матеріалі англійської мови. С. Корінь [Korin / Корінь 2014] здійснила спробу виявлення ролі метафори в німецькомовному художньому дискурсі в єдності когнітивного, прагматичного й мовностилістичного аспектів. Заслужують на увагу наукові розвідки Л. Приблуди [Prybluda / Приблуда 2018], яка вибудувала систему лексико-семантичних, структурно-граматичних і стилістичних властивостей вторинних

номінацій, зокрема й метафоричних, на матеріалі українського прозового мовлення початку ХХІ століття, та Л. Кравець [Kravets / Кравець 2012], що вдало презентувала комплексний аналіз метафор в українських поетичних текстах ХХ століття. Т. Кіс [Kys / Кіс 2001] звернула увагу на лінгвокультурологічний аспект українських метафор, умотивувавши їхнє місце в системі семасіологічних, ономасіологічних, лінгвокогнітивних досліджень та зазначивши, що метафоричні структури української мови відкриті, що дозволяє майстрам поетичного слова експериментувати з мовним матеріалом. На жаль, на сьогодні в українській лінгвістиці недостатньо наукових праць, присвячених системному вивченню метафоричних ідіотилів українських поетів. У цьому аспекті досліджено, наприклад, поетичне мовлення В. Голобородька [Tykha / Тиха 2014], В. Стуса [Oleksenko / Олексенко 2017]. Залишається відкритим питання вивчення структурно-семантичних типів метафор у поетичному мовленні Юрія Клена з урахуванням їх функціонального аспекту, а саме ролі у презентації індивідуально-авторської картини світу.

Мета запропонованої статті – дослідження ролі метафори як одного з основних художньо-зображальних засобів у моделюванні авторського світогляду поета-неокласика Юрія Клена; окреслення індивідуально-авторської картини світу поета через декодування системи різнотипних метафор на матеріалі поетичної збірки “Каравели. У слід конкістадорам”. Зазначена мета зумовила постановку таких завдань: 1) визначити домінантні типи метафор за способом морфологічного вираження стрижневого компонента; 2) проаналізувати особливості синтаксичної організації розгорнутих метафоричних утворень; 3) декодувати індивідуально-авторське сприйняття дійсності шляхом осмислення суб’єктивних оцінок; 4) довести, що поетичний текст являє собою цілісну метафору.

Виклад основного матеріалу. Збірка віршів “Каравели. У слід конкістадорам” Ю. Клена (Прага, 1943. 145 с.) привертає увагу читача складною системою метафоричних перенесень, до яких удається поет. Сама назва збірки є метафоричною, оскільки символ каравел, оспівуваних автором, поетично переосмислено

як плавання людства, еволюцію цивілізації, пошук пересічною людиною, яка прагне вирватися з ланцюгів сірої й брудної буденності, нового романтичного життя, наповненого непересічними подіями і зустрічами, що привнесуть в життя відчуття фарб, насиченості, змін. Поет без будь-яких обмежень послуговується метафорами, які є достатньо звичними для читачів, наприклад: <...> *на роздоріжжі днів / Ще зрадить нас надія марна*; <...> *ще й досі буря трубить нам*. Водночас спостерігаємо й складні, розгорнуті, вишукані метафори, що засвідчують нестандартні приховані перенесення лексичного значення слова і специфічність погляду поета на звичайні події, наприклад: <...> *наметами квітучими рясніє твоїх вишень весняна заметіль*. Це свідчить про те, що письменник вдається до різних форм вираження метафоричних висловлень. Пропонуємо розглянути домінантні типи метафор за семантичним наповненням іа граматичною структурою.

За семантичними характеристиками метафори в поетичному мовленні Ю. Клена класифіковано як:

I. Метафори на позначення просторового континууму.

II. Метафори на позначення часового континууму.

III. Метафори на позначення психологічного стану людини.

IV. Метафори на позначення реалій довкілля, що оточують людину.

I. Метафори на позначення просторових характеристик можна розподілити на дві групи.

А. Омріяний простір, що асоціюється з позитивними змінами в житті людини, яка шукає пригод; можливістю поринути у феєрію щастя від очікуваного нового, а тому незвіданого, загадкового. В уяві постають екзотичні й недосяжні для європейця місця, що віддалені простором великих безмірних океанів, буремних морів: *І кличе радісний простір. / Співають води у затоці*.

Спостережено бінарність світу поета; його просторове сприйняття чітко розділено на “тут” і “там”. “Тут” – це ланцюги, що фізично й духовно обмежують людину; “там” – це відсутність межі, за яку можна потрапити, оскільки *всесвіт неозорий: І слухаєш, як важко дише море, / І в цвіті бачиш кожне деревце. / Тут – наче серце спіймано в сільце, / А там*

навколо – **всесвіт неозорий**. Поняття “там” як захмарна мрія окреслено такими поняттями:

1) географічні назви: <...> *назустріч бригаантинам / Враз впливали з туманів Фльоріда, Чіле, Аргентина; Десь сонним льотосом дрімав Єгипет / І дихав пахощами у вікно; У тумані осяйний вплив Рим;*

2) архіпелаги: *грона островів, брості островів: В казковий край, під пальми і агави, / Де стигнуть темні грона островів, / Тебе помчала далечню морів / Жадоба золота, пригод і слави; Розквітлі брості островів / Гойдалися на океанах <...>;*

3) астрономічні назви: *Це вам Південний Хрест горів <...>; Над нами теж Молочний Шлях. / Нам теж Персей і Андромеда, / Як символ, світять у віках; Та над безмірністю морів / Завжди горить Зоря Полярна; Тектиме десь крізь віття Сліпучий Оріон.*

Б. Поняття “тут” – це реальний простір буття, який пригнічує буденність. Автор заявляє, що звичайне бездіяльне життя подібне до животіння, дрімоти, які спричиняють відсутність бажань; не дають змоги дихати на повні груди, звільнити серце від тягаря. Це той світ, від якого хочеться втекти, розірвати замкнене кільце, вирватися з полону повної безвиході, опинитися у вирі подій. Просторовий континуум, охоплений дрімотою мрійного дозвілля, що призводить до *прірви відчаю*, окреслено такими поняттями: *Немов важкий і мертвий гад, / Стискало груди їм повітря / Тісних, задушливих кімнат <...>; Не ваблять чаші і вуста, / Дрімота мрійного дозвілля / І сто раз бачені міста: / Мадрид, Толедо і Севілья; Хай позаду шумить в огняне море: / Страшний Содом і проклята Гомора; Навколо гори заступили / Широкий, дальній круговид; Тебе, мов бранку, обступили гори / І полум'ям пашать тобі в лице. / Ти розсуваєш замкнене кільце / У зачаровані, німі простори; Весь мул таверн, барлог, портів, / Що клекотіла ним Біскайя, / Скинів і смерчем полетів / По прірвах щастя і відчаю.*

П. Часовий континуум презентовано метафорами, що переосмислюють такі реальні часові межі: *І хвиля весен чорний намул змиє; І може, тиха хвиля вечорів, / Останнім полум'ям зорі залита, / Мій корабель, у золоті омийтий, / Приб'є до*

Триполійських берегів; **Розтанув день**, як дим < ... >; < ... > кораблі драконокрилі / Наступний **ранок** лагідно **гойдав** / У водах тихої затоки; Коли у ритмі білої нестями / **Гуде** сп'янілий **вир годин**, / Невже поплинеш ти за кораблями, / Рокованими на загин?; **Майбутні дні**, мов виноградні грона, / До рук твоїх крізь дим, крізь чад і жар / **Схиляють** важко свій п'янкий тягар.

III. Метафори на позначення психологічного стану людини, передають складні душевні переосмислення. Просторова бінарність зумовлює суперечності внутрішніх відчуттів. З одного боку, буденність породжує депресію, пригніченість, тужливість: **В моїй душі роздмухують пожеар** / Осінні **вихорі і бурі** часті; **І туга, що співала в снах**, / **Що зріла і росла роками**, / **Що племінилася в очах**, / Уже доходячи нестями, / **Враз вибухла**, як грім; <...> **відгомін бажань**, / Немов труба, **гремів у морі**, / **І шумом пінив** чорну хлань, / **І владно кликав** у простори; **Горить кохання жар**. / **Гуде у грудях ватра** / Полум'яста. З іншого, – поет закликає не відмовлятися від мрії про зміни, послуговуючись біблійними алегоріями із притчі про Лота: іти вперед, не шкодуючи про покинуте сіре життя, не озиратися назад, аби не стати **пам'ятником зради, факелом ганьби**. Пор.: **Не озирайсь, а то кільцями гада** / **Жахне** тобі у вічі чумний **дим**, / **І скам'янієш миттю соляним стовпом**. / **Зависочієш пам'ятником зради**, / **Довічним факелом своїй ганьбі**, / **На сміх нащадкові, на жах юрбі**.

IV. Метафори на позначення реалій довкілля, що оточують людину в запланованій утечі від минулого в пошуках змін, пов'язані з морем як простором, який перешкоджає рухові. Для подорожі мандрівнику потрібні кораблі, аби подолати відстань; вітрила, щоб витримати вітри, буревії, шторми та шквали: **А вранці в гавані морській** / **Шумні вітрила напинає** / **Зі сходу вітер** ходовий / **І манить, манить** у безкрає; **Погожий вітер** подувом шумким / **Нап'яв розгорнені вітрила** / **І враз помчав**; **Вростали щогли в височінь** <...>; <...> **синій шлях** / **Вам пінили південні шквали**, / **Що вас у білих кораблях** / **Вітри пригод і** / **Шторми мчали!**; **І роздimalи шпарко груди** / **Вітри солоні, що гули в снастях**; **І млявих літ літеплу лінь** / **На попіл сплював Сіроко**; **І, мов дитя, на білих грудях хвиль** / **Тебе гойдають чорні буревії**; **Чи чуєш ти, як темна буря грає?**

І того, хто пройде всі випробування очікують килими доріг, розчахнуті брами, незнані зорі, очі коханої жінки, крила духу, спочинок: <...> зоритиме у млі, / Як сходять з вод не знані зорі; Червоний морок плив, що все огорне, / Що в ньому тільки блискали дві чорні / Зорі її незбагнених очей; <...> ростуть у духа крила; За лісом крізь лагідний лан / Дороги до міста лежать килимами, / І крізь золотистий туман / Чужинців вітають розчахнуті брами; В нестямі південних ночей, / У мороку цього рахманного раю / Здорожених морем гостей / Спочинок безчинний між квітів чекає.

Проаналізувавши поетичне мовлення митця, презентуємо таку граматичну типологію метафор:

I. За способом морфологічного вираження (прості метафори).

II. За способом синтаксичного вираження (розгорнуті метафори).

I. За способом морфологічного вираження виявлено такі типи простих метафор:

1) субстантивні метафори, що являють собою словосполучення з іменником як стрижневим компонентом, сформовані за моделлю “іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку”: *злото сліз, вітри пригод, поклик зваби, поклик жаги, вітрила снів, ритм нестями, прапор шаленства*;

2) субстантивні метафори, що являють собою словосполучення з іменником як стрижневим компонентом, сформовані за моделлю “іменник + прикметник”; “іменник + дієприкметник” (метафоричні епітети): *дзвінкі вітрила, радісні вітрила, шумні вітрила, незваний скарб, ходовий вітер, синій шлях, неприступний Байкал*;

3) комбінований тип субстантивних метафор, у якому спостережено поєднання перших двох типів “прикметник + іменник у називному відмінку + іменник в родовому відмінку”: *крицевий серця дух*;

4) комбінований тип субстантивних метафор, які сформовані поєднанням узгоджених і неузгоджених метафоричних епітетів: *небо з синього, дзвінкого шкла*.

II. За способом синтаксичного вираження розгорнутих метафор виявлено такі типи:

1) розгорнуті метафори – прості неускладнені речення: *Мої пісні – зими п'янючий дар; Стоять ліси в смарагдовій задумі; Гудуть вітри на висях гір;*

2) розгорнуті метафори – прості речення, ускладнені однорідними членами речення: *Суворі бурі західних морів їх десять день уже носили / Над хлянями затоплених сонців / Крізь ранки мляві і безсилі;*

3) метафоричні речення-звертання, поширені підрядними частинами: *О золото глибоких надр, / Що хвилями усе затопить! / О золото плескує ватр, / Що захлинулась ним Європа!;*

4) розгорнуті метафори – багатокomпонентні складносурядні речення з однотипним структурами та засобами зв'язку предикативних частин: *Співає море в білім шумі, / І світають бризки синіх зір, / І молоком пливають у вирії хмари;*

5) розгорнуті метафори – багатокomпонентні складносурядні речення з різнотипним структурами та засобами зв'язку предикативних частин: *Лежить між нами простір океану, / Та день і ніч у честь твою дзвенить / І плеще в береги твої щомить / Моїх канцон урочиста осанна;*

6) розгорнуті метафори – багатокomпонентні безсполучникові складні речення: *Сновила світ йому пунцова мла, / Схрестились їхні погляди в двобої: / Рожевий-усміх, льотос і альое / І сонна тиша в серці / Зацвіла;*

7) розгорнуті метафори – багатокomпонентні складнопідрядні речення: *А щоб у дні спокою не загас / Той пал, яким доба його розквітла, / Він розкидав заграє тривожне світло;*

8) розгорнуті метафори – складні речення з різними видами зв'язку: *Сміються ранки голубі, / В поля пастух жене отари, / І сонце грає на трубі.*

Метафоричне мовлення Юрія Клена являє собою яскраво виражену концептологічну бінарність світосприйняття. Протиставлено два світи: звичайний та омріяний. Звичайний світ заповнено такими реаліями, як сумна буденність набридлої домівки (кімнати, єв яких немає чим дихати); брудні й прозаїчні міські краєвиди (таверни, гавані, порти, гори, що утворюють

кілце, з якого не можна вирватися); біблійні легендарні міста, покарані Богом (Содом, Гомора). Усе це зумовлює пригнічений депресивний психологічний стан людини (туга, прірви відчаю, пожар душі). Омріяний світ кличе до втечі, де можна спостерігати вигадані пейзажі; дивовижні міста і країни (архіпелаги островів в океані, Аргентина, Далекий Схід, Єгипет, Ізраїль, Мехіко, Північна Африка, Флоріда, Чіле, Японія тощо); море, океан; вітер, шторми; зорі та сузір'я (Андромеда, Молочний Шлях, Південний Хрест, Персей, Полярна Зоря). Такі реалії змінюють емоційне тло особистості. Людина усвідомлює, що майбутнє безмежне, як неосяжний океан, загадкові незвідані землі, нескінченний простір Всесвіту. І відмовлятися від прагнення змін не можна, оскільки тоді станеш факелом ганьби й пам'ятником зради. На такому шляху пошуків пересічна особистість уявляє себе моряком, конкістадором, завойовником на каравелах з високими щоглами, вітрилами, що долають складну путь. Тим, хто подолає випробування, чекають килими доріг, розчакнуті брами, незнані зорі, очі коханої жінки, крила духу, душевний спочинок.

Третім типологічним типом є власне текст як складна й багатшарова метафора, яку необхідно декодувати загалом. Метафора є одним із способів реалізації глибокого й неповторного авторського світобачення. Юрій Клен створює власний міф про втечу ліричного героя від пересічності буття. Поетичні коди його метафор потребують глибокого, всебічного й системного дослідження, лінгвокультурологічних коментарів, поєднання компонентного й комплексного текстового аналізу, залучення широкого тла загальнонаукових знань.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. За семантичним наповненням метафори поетичної збірки “Каравели. У слід конкістадорам” розподілено за такими класифікаційними ознаками: 1) метафори на позначення часового континууму; 2) метафори на позначення часового континууму; 3) метафори на позначення психологічного стану людини; 4) метафори на позначення реалій довкілля, що оточують людину.

Аналіз способів морфологічного вираження метафоричних конструкцій виявив такі домінантні типи простих метафор: субстантивні метафори, що являють собою словосполучення з іменником як стрижневим компонентом, сформовані за моделлю “іменник+ іменник”; субстантивні метафори, що являють собою словосполучення з іменником як стрижневим компонентом, сформовані за моделлю “іменник+прикметник”; “іменник+дієприкметник” (метафоричні епітети); комбіновані типи, що презентовані поєднанням перших двох різновидів, тобто узгоджених та неузгоджених метафоричних епітетів в одному конструкті.

Виокремлено типи метафор за способом синтаксичної організації висловлювання (розгорнуті метафори): метафори – прості поширені речення; метафори – прості ускладнені речення; метафори – складні речення (складносурядні, складнопідрядні, багатоконпонентні, складні синтаксичні конструкції).

У подальшому потребують ретельного дослідження метафоричні перенесення, пов'язані з часовими характеристиками, визначення метафоричних функцій реальних персоналій у структурі тексту. Окрім того, необхідно спеціально вивчити переносні значення, передані високочастотними синтаксичними структурами з порівняннями різних способів морфологічного й синтаксичного вираження.

Література

1. Бутакова Л. О. Авторское сознание в поэзии и прозе : когнитивное моделирование : монография. Барнаул : АТУ, 2001. 283 с.
2. Кіс Т. Є. Еволюція художньої метафори : лінгвокультурний аспект : дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2001. 224 с.
3. Корінь С. М. Метафора та метаметафора в німецькомовному художньому дискурсі: когнітивний та прагматистичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2014. 23 с.
4. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. : монографія. Київ : ВЦ “Академія”, 2012. 416 с.
5. Олексенко В. П. Метафоричні конструкти Василя Стуса. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. Одеса, 2017. № 31. Т.1. С. 70–75.
6. Остапчук І. І. Тропи і тропеїзація англомовного масмедійного тексту : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2016. 23 с.
7. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры. *Теория метафоры* : сб. науч. ст. / сост. Н. Д. Арутюнова. Москва : Прогресс, 1990. С. 68–81.

8. Приблуда Л. М. Структура та стилістичні функції художніх номінацій в українській художній прозі початку ХХІ століття : дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2018. 22 с.

9. Привалова И. В. Интеркультура и вербальный знак (лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации). Москва : Генезис, 2005. 472 с.

10. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке : язык и картина мира* / под. ред. Б. А. Серебrenникова. Москва : Наука, 1988. С. 173–204.

11. Тиха Л. Поетична метафора Василя Голобородька. *Волинь філологічна : текст і контекст*. Луцьк, 2014. Вип. 17. С. 289–296.

References

1. Butakova L. O. Avtorskoe soznanie v poezii i proze : kognitivnoe modelirovanie : monografiya. Barnaul : ATU, 2001. 283 s.

2. Kis T. Ye. Evoliutsiia khudozhnoi metafory : lnhvokulturniy aspekt : dys. ... kand. filol. nauk. Kyiv, 2001. 224 s.

3. Korin S. M. Metafora ta metametafora v nimetskomovnomu khudozhnomu dyskursi: kohnityvnyi ta prahmastylistychnyi aspekty : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk. Kharkiv, 2014. 23 s.

4. Kravets L. Dynamika metafory v ukrainskii poezii KhKh st. : monohrafiia. Kyiv : VTs “Akademiia”, 2012. 416 s.

5. Oleksenko V. P. Metaforychni konstrukty Vasylia Stusa. Naukovyi visnyk *Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia : Filolohiia*. Odesa, 2017. N 31. T.1. S. 70–75.

6. Ostapchuk I. I. Tropy i tropeizatsiia anhlomovnoho masmediinoho tekstu : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk. Lviv, 2016. 23 s.

7. Ortega-i-Gasset H. Dve velikie metaforyi. *Teoriya metaforyi* : sb. nauch. st. / sost. N. D. Arutyunova. Moskva : Progress, 1990. S. 68–81.

8. Prybluda L. M. Struktura ta stylistychni funktsii khudozhnikh nominatsii v ukrainskii khudozhnii prozi pochatku ХХІ stolittia : dys. ... kand. filol. nauk. Kyiv, 2018. 22 s.

9. Privalova I. V. Interkultura i verbalnyi znak (lingvokognitivnye osnovy mezhkulturnoy kommunikatsii). Moskva : Genезis, 2005. 472 s.

10. Teliya V. N. Metaforizatsiya i ee rol v sozdanii yazykovoy kartiny mira. *Rol chelovecheskogo faktora v yazyike : yazyik i kartina mira* / pod. red. B. A. Serebrennikova. Moskva : Nauka, 1988. S. 173–204.

11. Tykha L. Poetychna metafora Vasylia Holoborodka. *Volyn filolohichna : tekst i kontekst*. Lutsk, 2014. Vyp. 17. S. 289–296.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2020 р.

Прийнята до друку 22.10.2020 р.

УДК 821.112.2-3.09Рільке:39(477)

УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ У ПРОЗІ РАЙНЕРА МАРІЇ РІЛЬКЕ

Світлана Журба

*Криворізький державний педагогічний університет
Kryvyi Rih State Pedagogical University
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна
zss69@ukr.net*

Журба С. Український світ у прозі Райнера Марії Рільке

У статті досліджено українські мотиви у прозових творах Р. М. Рільке “Пісня про Правду”, “Як старий Тимофій умирав, співаючи”, написаних після подорожей Україною на початку ХХ століття. З’ясовано вплив української культури, християнських традицій, української пісні про козаччину на духовність митця, їхню роль у селянському культурному просторі. Продемонстровано, як український світ детермінований патріархально-християнським укладом, підпорядкований циклічному природному процесу життя. Акцентовано на сакральності простору житла й сакральному значенні ікон в оселях українців. Проаналізовано життєтворчу силу народної пісні. Схарактеризовано духовно-культурні надбання українців через занурення митця в народнопісенну стихію, в український світ, використання фольклорних образів.

Ключові слова: Україна, фольклор, українська пісня, кобзар, Київ, хатня ікона, сакральність.

Zhurba S. The Ukrainian world in the prose of Rainer Maria Rilke

The article examines the Ukrainian motifs in the prose works of R.M. Rilke “Song of Truth”, “How old Timothy died singing”, written after traveling to Ukraine in the early twentieth century. It is stated that Ukrainian culture, Christian traditions, Ukrainian songs about the Cossacks had a great influence on the spirituality of the artist. The history of Ukraine in the prose of R.M. Rilke is read through the mentions of the glorious Cossack leaders – Ostyanytsya, Nalyvayka, Bulba – fighters for national and social liberation. The main attention is paid to the depiction in the works of images of folk singers – kobzars Ostap, Tymofiy Ivanovych and their creative heritage. The creative interpretation of the images of kobzars brings together the prose of R.M Rilke with the works of T. Shevchenko, Natalia Korolyova, and the Ukrainian folklore tradition.

The topos of Rus’ is nominally represented by the “holy city” of Kyiv and a typical Ukrainian village. As a result of the analysis, the role of the song, the icon in the peasant cultural space is determined. In his works, the Ukrainian world is determined by the patriarchal-Christian way of life, subordinated to the cyclical natural process of life. It is stated that the reflection of the folk religious consciousness in the works are domestic icons. Emphasis is placed on the sacredness

of the living space and the sacred significance of icons in the homes of Ukrainians for the heroes of “Songs of Truth”. The story “How old Timothy died singing” points to the role of song in the life of the people, its life-giving power, which a talented performer must pass on to children. Immersion in the folk song element, in the Ukrainian world, the use of folklore images in the works allowed the author to recreate the spiritual and cultural heritage of Ukrainians.

Key words: Ukraine, folklore, Ukrainian song, kobzar, Kyiv, home icon, sacredness

Постановка проблеми та її зв’язок із важливими науковими завданнями. Тема України, її звичаї й традиції, самобутня культура, образи національних героїв приваблювали європейських митців – Вольтера, Дж. Байрона, В. Гюго, П. Меріме, Я. Гашека, Г. Белля, П. Целана та інших. Україна відіграла важливу роль у житті й духовному становленні австрійського поета кінця XIX – початку XX століття Р. М. Рільке. Під час подорожі Україною (тоді у складі Російської імперії) письменник захоплюється її просторами, культурними надбаннями та релігійністю жителів, про що писав у листах до матері [Rilke 1931]. Після відвідин Києва, могили Т. Шевченка в Каневі, Полтавщини, натхненний красою краю та мистецькими надбаннями, Рільке здійснює переклад “Слова про похід Ігорів”. Від імені київського ченця написані вірші збірки “Книга годин” (“Часослов”); історична тема звучить у поезіях “Книги картин”. Українські фольклорно-міфологічні мотиви простежуються у творах збірки “Розповіді про Господа Бога”. Вияв духовно-релігійних основ українців у прозі австрійського митця є важливим аспектом інтерпретації художнього тексту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Роль України у формуванні світогляду Р. М. Рільке, її містичний образ у поетичних збірках “Часослов”, “Книга картин”, фольклорні мотиви, ідейно-тематичний зміст прози митця і т. ін. став об’єктом зацікавлення таких вітчизняних науковців. як-от: Н. Белей, М. Білоусова, Г. Єлісєнко, М. Журенко, О. Ізарського, М. Нагірного, М. Наливайка, С. Лебеденко, Н. Лисенко, Є. Пеленського, В. Щербатюк, Л. Чередник та інших. Більшість розвідок присвячені дослідженню українських мотивів у поетичних творах. Образ України у прозових творах окреслений у контексті творчості письменника.

Мета запропонованої статті – з’ясування особливостей зображення українського світу, своєрідності осмислення й художнього відтворення культурно-духовних основ буття, релігійної свідомості українців у прозових творах Р. М. Рільке “Пісня про Правду”, “Як старий Тимофій умирав, співаючи”.

Виклад основного матеріалу. Образ України (“південної чарівної країни”) привабив австрійського письменника культурно-християнськими традиціями. Український фольклор сприяв відтворенню реальності, засобом акумулювання філософських, морально-етичних ідей у літературних творах письменника початку ХХ століття. Використання народнопісенних мотивів, образів, їх символічне переосмислення детерміноване новими можливостями літератури модернізму.

Збірку оповідань “Розповіді про Господа Бога” митець написав після відвідування України. У ній помітне захоплення міфопоетичними образами, оспіваними у фольклорі, релігійністю українців, спостерігаємо утілення ідеалів Богошукування. На думку більшості літературознавців, оповідання “Пісня про Правду”, “Як старий Тимофій умирав, співаючи” присвячені українській темі, постатям народних співців. Творча інтерпретація образів кобзарів зближує твори Р. М. Рільке із персонажами “Легенд Старокиївських” Наталени Королеви та поезіями Т. Шевченка.

Великий вплив на австрійського письменника мали українські пісні, думи, особливо пісні про козаччину, про визвольні змагання проти польських поневолювачів. Постать чернігівського сліпого бандуриста Остапа Микитовича Вересая стала прототипом народного співця у “Пісні про Правду”. Прочитується в образі рільківського кобзаря і шевченківська традиція зображення народних співців – містична постать наближена до Бога. Сліпий кобзар Остап у творі Р. М. Рільке є виразником справжнього мистецтва, *один із тих сліпих кобзарів – уже дід віком – який чимчикував по селах з своєю дванадцятиструнною кобзою, оспівуючи велику славу козацьку, їхню відвагу та вірність, їхніх гетьманів – Кирдягу, Кукубенка, Бульбу та інших героїв, і всі його залюбки слухали* (3, с. 43). Занурення в історію України, добу козацьких часів, визвольної боротьби українського народу проти польської шляхти є визначальним в історичних піснях і думках. У цих фольклорних

жанрах змальовані образи захисників народних мас, звучить гострий осуд соціального й національного гніту. Автор “Пісні про Правду” наголошує на прагненні українського народу до звільнення від поневолення, відтворює дух епохи, презентований іменами козацьких ватажків – Остряниці, Наливайка та інших.

У період загострення класової боротьби популярними були пісні соціального та революційного змісту. Саме такий твір звучить з вуст сліпого кобзаря, який співає пісню про Правду, про відстоювання справедливості. Героїчний пафос змінюється соціальним, на передній план висувається соціальна нерівність і боротьба за свої права. Остап тричі співає пісню, і щоразу вона інша: *якщо спершу бриніло благання, то потім – гіркий докір, а в кінці – лютий гнів дрижав у словах!* (3, с. 44). Трикратне повторення є однією із характерних ознак історичної пісні чи думи. Внутрішній зв’язок народно-традиційного й індивідуально-авторського детермінований ліричною настановою, емоційністю наративу. Зближення жанрів оповідання й народної пісні сприяє посиленню музичного складника твору. В оповіданні наявні алюзії на образ Рільківського Орфея, який, як і міфологічний герой, своїм співом зачаровує все навкруг, “зворушує душі людей і спонукає їх боротися за правду” [Cherednyk / Чередник 2013 : 252].

Український світ представлений у творі через зображення патріархально-християнського укладу сімей на Русі у XVII – XIX століттях. Українська родина дотримувалася Божих заповідей, культурно-духовних основ буття. Батько був головою родини, його слухають і поважають. Селянський культурний простір підпорядкований циклічному природному процесу життя, відображений в організації житла, побуту, родини, дотриманні традицій і звичаїв. Уособленням моделі Всесвіту, власне українського світу, символічною колискою була селянська хата. У традиційно-побутовому житті селян головне місце відводилося домашньому іконостасу. Хатня ікона як “особливе духовно-сакральне явище, масове й унікальне за глибиною витоків та фольклорно-християнським характером іконографії є віддзеркаленням народної релігійної свідомості українців”, характерними ознаками якої є “прагнення до поєднання сакрального та профанного, земного і надприродного,

матеріального і духовного” [Osadcha / Осадча 2016 : 30]. Хатній іконопис акумулював менталітет, народні та християнські традиції, релігійно-канонічну основу. Сакралізація простору житла в українців із прийняттям християнства представлена покуттям – божницею – святим місцем, розташованим навпроти вхідних дверей. Святим образам вклонялися всі, хто заходив до хати. Так робить і старий кобзар Остап: *тричі вклонився низько туди, де сподівався на ікону: там вона справді й була – Знаменська Божжа Матір, до якої він не свідомо звернувся* (3, с. 43). Названа в знак милості Богоматері до роду людського, ця ікона вважається однією з найдавніших. Хатня ікона є важливою складовою українського житла, оберегом дому: *по кутках осель стоять старі ікони, мов дороговкази Божі, і тьмяний блиск їхнього світла випромінює з рямців* (3, с. 43). Ікони є визначальною основою сакрального простору української хати, відтворенням етно-естетичних поглядів народу, духовним феноменом у культурно-релігійному житті наших пращурів. Розквіт домашньої ікони у XVIII – XIX століттях пов’язаний із ізолюваністю й віддаленістю сіл від центру, що сприяло розвитку іконописання народними майстрами. Синтезуючи фольклорні традиції з християнською вірою, майстри найчастіше зображали на іконах Богородицю, Миколу-чудотворця, Юрія Зміборця, Варвару, архангела Михаїла та інших святих, komponуючи їх в один образ, що відрізняло хатню ікону від церковної. Про сакральне значення ікон в оселях українців говорить оповідач твору: *ікони – єдина зупинка, єдиний надійний дороговказ: жодне житло без них не стоїть. Вони завше потрібні: <...> коли хтось одружується й устатковує собі оселю; коли хтось – як, прикладом, старий Аврам – умираючи, забажав би забрати тремтячими руками святого Миколу-чудотворця – певно, щоб порівняти його до інших святих на небесах і серед усіх упізнати найбільш шанованого* (3, с. 42). Українська ментальність знаходила теологічне вираження в іконографічному каноні, що виступав носієм вищої благодаті, мудрості, естетичних традицій.

Те, що звичайний чоботар Петро Якимович є іконописцем, вказує не лише на зміну роду занять, а на набожність чоловіка. Сакральність іконописання підкреслює художня деталь: *Спина, зігнута над чобітьми, випростується перед іконами* (3, с. 42).

Іконописці були шанованими особами, саме тому кобзар, запитуючи про своє місцезнаходження, з пошаною уточнює фах господаря. Петро Якимович *серед усіх святих шанує святого Дмитра* (3, с. 42). Цей святий у християнській традиції є захисником, воїном і патроном військової справи. Тому старому Петру, у якому живе козацький дух, він такий близький.

Простір у творах Р. М. Рільке номінативно представлений топосом українських міст та сіл. Зображуючи Київ, автор прочитує історію давнього міста через культурні й релігійні пам'ятки архітектури: *Сам Київ-град – святе місто, звідки вперше Русь заявила про себе чотирмастами церковних бань – все дужче заглиблювався в себе* (3, с. 40). Образ Києва як “святого міста” змальований у поезіях збірки “Часослов” та в оповіданні “Як старий Тимофій умирав, співаючи”. Ландшафт, простір твору розширюється, витворюється у “живий космос”: *в цій країні, де могили – мов ті гори, люди – як безодні. Глибокий, темний, мовчазний нарід, і його слова – лише хисткі, непевні містки над справжнім буттям* (3, с. 40). Текст насичений фольклорними образами, шевченківськими мотивами: неозорий степ, високі могили, кургани. Алюзії на твори Т. Шевченка відчутні у рядках: *Кургани – то поховища минулих родів, які перекочувалися степом, ніби скам'янілі, сонні хвилі* (3, с. 40). Український праландшафт проступає крізь віки і нагадує про славу козацьку. Лірична експресія, певна екзотичність наповнюють “Пісню про Правду” прагненням проникнути в душу “народу степів” через природу, “праландшафт”. Автор використовує паралелізм для зображення простору природи й духовного світу людини, який, на думку М. Наливайка, “ненав’язливо і водночас експресивно передає єдиний ритм життя природи і людей, їх злитність. А це вже не що інше, як поетичне вираження чи не найціннішого відкриття, винесеного Рільке з мандрів по Росії й Україні, – відкриття того, що тут люди зберегли близькість до природи, здатність розуміти її і жити з нею одним життям” [Nalyvaiko / Наливайко 2001 : 192].

Для Рільке Русь була чимось більшим, ніж земля з багатими традиціями, про що він писав в одному з листів до матері: “Русь була для мене реальністю, і водночас глибоким повсякденним усвідомленням того, що реальність – це щось таке,

що, спершу дуже віддалене, повільно приходить лише до тих, хто має терпіння. Русь – країна, де люди замкнуті в собі, кожен носить у собі цілий світ, кожен сповнений таємничості, як гора, кожен глибокий у своєму смиренні, без страху себе ним принизити, і тому кожен покірливий. Люди сповнені безмежності, незавершеності і надії: ті, що перебувають у становленні” [Nalyvaiko / Наливайко 2001 : 194]. Таким героєм виступає Тимофій Іванович (“Як старий Тимофій умирав, співаючи”), індивідуалізація й психологізація якого є інтерпретацією образу співця з народу. Автор акцентує увагу на місці пісні в житті українців. Тимофій знав стільки пісень, билин, легенд про святих, що міг співати кожен день по одній, не повторюючись. Майстерність виконання пісень Тимофій отримав у спадок від батька, але передати свої знання не може, бо єдиний син, Єгор, після сварки з ним, утік з коханою до Києва. Батько не дав згоду на одруження сина, *прокляв, відцуравшись його й перед сусідами. То й огорнули його сум і печаль* (3, с. 36) – перестав співати Тимофій. Але дарована Богом пісня не повинна ховатися в стародавньому минулім, немов у скрипці, пилом припалій (3, с. 37). На виручку приходять односельці, які, вирушаючи на прощу до Києва, розшукують Єгора та передають звістку про хворобу батька. Повернення сина відродило сили у старого співця. Хворий батько тремтячим, ламаним голосом співав, щораз віднаходячи прекрасні пісні у своїй пам’яті. Після виконання найкращої пісні він помер. Єгор став таким же славнозвісним співцем, знав багато героїчних пісень, виконання його вирізнялося *особливо ніжним і жалібним тоном* (3, с. 39). Фольклорні ремінісценції сприяють “омузичненню” твору.

Роздумуючи над значенням пісні в житті народу, письменник зауважує, що вона має сакральне значення: *слова пісень – мов тії старовинні ікони: їх аж ніяк не порівняти до буденних, звичайнісньких слів* (3, с. 37), тому їх не можна слухати без слів та плачу (3, с. 37). Занурення в народнопісенну стихію, в український світ, використання фольклорних образів сприяло відтворенню духовно-культурних надбань українців.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Подорож Україною відіграла значну роль у духовному житті австрійського митця. Р. М. Рільке вдалося передати

у прозових творах українські культурні традиції, дух козаків-запорожців, духовну основу українців – пісню, яка живе завдяки її носіям, народним співцям, кобзарям. Героїчна історія, сильні люди, християнські традиції, віра в Бога та національний колорит дали змогу відтворити основу українського буття. У просторі української хати в оповіданнях виокремлено покуть, що має сакральне значення для селян. Синтез фольклорних мотивів із загальноєвропейським культурним досвідом визначив поетику індивідуального стилю митця. Запропонована наукова праця відкриває перспективи для подальшого поглибленого дослідження перекладів Р. М. Рільке українською.

Література

1. Наливайко Д. Шукаючи єдності зі світом і людьми. Рільке і Русь. *Дух і літера*. 2001. № 7–8. С. 181–205.
2. Осадча О. Українська хатня ікона як домінанта при створенні іконічного образу селянського житла кінця XVIII – початку XX століття. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Мистецтвознавство*. 2016. Вип. 22. С. 30–35.
3. Рільке Р. М. Оповідання / пер. з нім. Г. Майфета. *Всесвіт*. 2007. № 5–6. С. 35–45. URL : <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/318/41/>
4. Чередник Л. А. Українська тема в творчості Р. М. Рільке. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія : Філологічна*. 2013. Вип. 36. С. 251–253.
5. Rilke R. M. Briefe und Tagebucher aus der Fruhzeit 1899 bis 1902. Leipzig, 1931. 431 p.

References

1. Nalyvaiko D. Shukaiuchy yednosti zi svitom i liudmy. Rilke i Rus. *Dukh i litera*. 2001. № 7–8. S. 181–205.
2. Osadcha O. Ukrainska khatnia ikona yak dominanta pry stvorenni ikonichnoho obrazu selianskoho zhytla kintsia XVIII – pochatku XX stolittia. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. Mystetstvoznnavstvo*. 2016. Vyp. 22. S. 30–35.
3. Rilke R. M. Opovidannia / per. z nim. H. Maifeta. *Vsesvit*. 2007. № 5–6. S. 35–45.
4. Cherednyk L. A. Ukrainska tema v tvorchosti R. M. Rilke. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”. Serii : Filolohichna*. 2013. Vyp. 36. S. 251–253.
5. Rilke R. M. Briefe und Tagebucher aus der Fruhzeit 1899 bis 1902. Leipzig, 1931. 431 p.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2020 р.

Прийнята до друку 22.10.2020 р.

УДК 811.161.2'373:1

**РЕЛІГІЙНІ СВІТОГЛЯДНІ ДЕТЕРМІНАНТИ У
ВІТЧИЗНЯНОМУ ПИСЬМЕНСТВІ
(на матеріалі історичного роману Ліни Костенко “Берестечко”)**

Тетяна Мішеніна, Ірина Селищева

*Криворізький державний педагогічний університет
Kryvyi Rih State Pedagogical University
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна
t.mishenina@gmail.com; irina.selischeva2016@gmail.com*

Мішеніна Т., Селищева І. Релігійні світоглядні детермінанти у вітчизняному письменстві (на матеріалі історичного роману Ліни Костенко “Берестечко”)

У публікації розкрито релігійні світоглядні детермінанти, що на категорійно-поняттєвому рівні виражені сакральною лексикою, що функціонує в українському історичному романі Ліни Костенко “Берестечко”, яка репрезентує фонові біблійні знання про описувану історичну епоху. Акцентовано на тому, що художнє фотографічне зіставлення сучасного й тогочасного переживання сакральності створює естетику сучасного українського історичного роману. Окреслено подальші перспективи дослідження особливостей функціонування сакральної лексики, які полягають у виробленні герменевтики адгерентних / інгерентних висловів, представлених у письменстві, з урахуванням історичного коментаря; моделюванні образної динаміки на основі лінгвофілософського аналізу.

Ключові слова: світоглядна детермінанта, релігійний світогляд, сакральна лексика, історичний роман, історичний коментар, інгерентний вислів, адгерентний вислів.

Mishenina T., Selishcheva I. Religious worldview determinants in domestic literature (on the material of Lina Kostenko's historical novel “Berestechko”)

The publication reveals the religious worldview determinants, which at the categorical and conceptual level are expressed by sacred vocabulary, functional in the Ukrainian historical novel by Lina Kostenko “Berestechko”, which represents the background biblical knowledge about the described historical epoch. Artistic photographic comparison of the modern (historical commentary and assessment of the consequences of the Battle of Berestechko, analysis by historians of the campaign led by Bohdan Khmelnytsky from the standpoint of further development of the state) and the experience of sacredness creates the aesthetics of modern Ukrainian historical novel. The plot of the historical novel, according to the writer, is based on understanding the failed campaign of Bohdan Khmelnytsky near Berestechko (1651): the reasons for the defeat of the Cossack army, the nature of the betrayal, reflections on the future of the state for further socio-political progress of

the state. The author uses the technique of artistic reflection, which reveals as deeply as possible the course of cognitive-affective states of the leader. A feature of the historical novel is the pervasive sacred context. The protagonist is active in a monologue, a dialogue with the soul, God, uses sacred concepts (sacred person, God-pleasing action / deed, sacred object, sacred place, sacred time) during the development of reflection. Lina Kostenko uses inherent expressions for the realization of the creative idea, the adregent interpretation of which actualizes issues related to the history of Ukraine, reveals the compared historical events as a background context. Structural and semantic analysis of the language material allowed to distinguish the following religious correlations, expressed by sacred vocabulary: Messiah / Hetman (piety, justice, devotion to the Fatherland); man (sin / charitable behavior); land (Promised Land / Ukraine). Regularities of use of sacred nominations as a part of biblical expressions / onyms, which have additional positive or negative coloring, are established. The contextual load of proper names, which have acquired a generalized meaning (names of hetman's associates), is considered. The further prospects of research of features of functioning of sacred vocabulary which consist in working out of hermeneutics of adherent / inherent expressions, functional in writing, taking into account the historical commentary are outlined; modeling of figurative dynamics based on linguistic and philosophical analysis.

Key words: worldview determinant, religious worldview, sacred vocabulary, historical novel, historical commentary, inherent expression, adherent expression.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Лінгвофілософський і лінгвокультурологічний підходи до вивчення культурно-духовних дескрипторів творів мистецтва актуалізують дослідження, пов'язані з релігійною тематикою. Предметом пильної уваги науковців є сакральна лексика, яка розглядається на основі теорії лексико-тематичного поля [Matskiv / Мацьків 2007 : 187]; як функціональна лексика в художніх творах [Skab / Скаб 2000 : 275]; як релігійний етнокод [Koloiz / Колоїз 2002 : 3–4; Savchenko / Савченко 2013 : 199–200].

Лінгвістичний аналіз сакральної лексики, використаної у творі художньої літератури, передбачає не лише традиційне її вивчення на основі методів структурної лінгвістики, але й декодування художнього твору, що засвідчує герменевтичний аналіз біблійної картини світу з урахуванням персонажного, темпорального і фокусного кодів історичної інформації.

Історичне тло, яке становить фонову інтерпретацію сакральної лексики, сягає доби козаччини (Визвольна війна 1648–1654 років під проводом Богдана Хмельницького, зокрема події

найбільшої за всю Визвольну війну Берестецької битви 28 червня – 10 липня 1651 року, коли фактично поразка козацького війська була спричинена тим, що татари залишили поле бою, захопивши козацького очільника з собою і протримавши його в полоні, а також зради одного з полковників – Криси).

Художньою особливістю історичного роману Ліни Костенко “Берестечко” є накладання біблійного контексту на тогочасну історичну українську реальність, де *інгерентне значення* (інгерентні одиниці співвідносні з первинним текстом, конкретно біблійною ситуацією) переосмислюється, причому герменевтика сакральної лексики засвідчує найвищу міру віри у правдивість біблійного тексту на рівні відповідних ціннісних орієнтацій і світоглядного переосмислення подій провідника козацького війська. Сакральна лексика реалізує естетику слова, оберненого до внутрішнього імперативу людини; визначає релігійно обумовлені особливості пізнання світу, які конструюють його за певними поняттями-дескрипторами рекомендованого (“богоугодного”, правдивого) життя. Окрім особистої відповідальності за правильність / неправильність учинків, релігія окреслює закони розвитку суспільства, визначає перевагу відповідальності державного діяча (у межах нашого дослідження – рефлексія біографічного шляху очільника козацького війська Богдана Хмельницького) перед Богом, спрямовуючи історію контекстуально до біблійної етики через призму шляху Христа і філософських притч. Як висновок, розгляд сакральної лексики може розглядатися як поняттєвий базис, крізь який особистість сприймає й оцінює світ і соціум, визначає подальший життєвий орієнтир, формує перевагу тих чи тих ціннісних орієнтацій відповідно до сакральних настанов. Оцінна рамка дій й учинків реального чи історичного персонажа подається в зіставленні з відповідними релігійними настановами, які відтворюють моральний кодекс, визначають напрям удосконалення людини. Лінгвофілософія уможливує здійснення герменевтичного аналізу у зв’язку з рівнями світогляду (когнітивний, емоційний, поняттєво-світоглядний), простеження формування чи зміни світоглядних орієнтирів, зумовлених релігійною природою, соціальною дійсністю, через яку проектується власне бачення, визначається аксіологічна

градаційна позиція в оцінюванні вчинків, окреслюється подальший життєвий шлях. Лінгвокультурологічний аспект розгляду художнього дискурсу передбачає спостереження над мовними одиницями – сакральною лексикою – у творі українського письменства, витворює історичну реальність як історико-культурний неповторний вияв національного буття.

Аналіз публікацій. Дослідженню та висвітленню Берестецької битви 1651 р., як складної та багатогранної події в долях українського та польського народів, присвячено роботи науковця І. Ярмошика. Аналізуючи погляди польських авторів (Ю. Бартошевича, Л. Кубалі, В. Конопчинського), дослідник виокремлює різні підходи до трактування причин і наслідків збройного виступу українського народу проти Речі Посполитої у середині XVII ст. Узагальнюючи, історик зазначає, що погляди авторів неоднозначні. В одних праць ми знаходимо розуміння соціальних, політичних, духовних причин антипольських виступів українського населення у XVII ст., інших – поверхові звинуваченні у зраді державних інтересів та порушенні спокою у Речі Посполитій, зокрема на адресу Богдана Хмельницького [Yarmoshyk / Ярмошик 2012 : 3].

У навчальній літературі методисти-історики висвітлюють цю подію, зазначаючи, що поразка під Берестечком зводила нанівець автономію козацької держави, проте, її не можна вважати катастрофою. Адже не було капітуляції, а ядро української повстанської армії прорвало блокаду і було готове до продовження боротьби. Богдану Хмельницькому вдалося відновити боєздатність армії, зупинити просування потужного польсько-литовського війська в районі Білої Церкви і змусити противника до переговорів [Mytsyk / Мицик 2008 : 73; Boiko / Бойко 2012; Svitlychna / Світлична 2005 : 109].

Художня інтерпретація історичних подій у письменстві може подаватися як хроніка подій, де змальовуються задля реалізації ідейного задуму історичні й художні персонажі (типізовані). Лінгвофілософський і лінгвокультурологічний аналіз мовного матеріалу історичного твору дозволяють промодельовати дискурс на рівні ціннісних орієнтацій, світоглядних позицій, які стали визначальними задля здійснення певних учинків.

Історичний роман Ліни Костенко характеризується активним функціонуванням сакральної лексики, на рівні іденого задуму авторка застосовує прийом внутрішньої рефлексії, яка має форму монологу, діалогу з Богом і народом. Дослідження науковців природи сакральної сфери [Matskiv / Мацьків 2007 : 187; Skab / Скаб 2000 : 275; Savchenko / Савченко 2013 : 199–200] дають змогу здійснити герменевтику історичного твору на тлі тогочасної сучасності, що дозволяє стверджувати, що обраний прийом сакралізації максимально наближає художню реальність до історичного періоду козаччини.

Мета запропонованої публікації – дослідження релігійних світоглядних детермінант, виражених сакральною лексикою, через художній прийом рефлексії, застосований в історичному романі Ліни Костенко “Берестечко”.

Виклад основного матеріалу. Сучасний історичний коментар описуваної битви оцінює події з позиції причин протистояння двох військ, оцінювання рівня боєздатності, стратегії проведення кампанії, аналізу політично невдалого союзу козацького війська з татарським. Улітку 1651 року, у битві під Берестечком на Волині, кримські татари покинули поле бою саме в розпал битви, що призвело до оточення та знищення ядра козацького війська. Хмельницький, який відступив разом із ханом, став заручником свого союзника, поки не звільнився, щоб реорганізувати свою оборону й не допустити повного знищення козацької державності. Його залежність від кримських татар закінчилася катастрофою [Plokhii / Плохій 2007].

Залишення ханом поля бою поставило українське військо в надзвичайно тяжке становище, але завдяки “блискуче організованому й майстерно виконаному маневрові (що зайвий раз засвідчує величезний полководницький талант гетьмана) пощастило уникнути найгіршого – повного розгрому”. Відступ українських полків сплутав усі плани польського уряду. Частина шляхти розуміла, що наступ польської армії неминуче зустріне опір українського населення та призведе до нових боїв. Рішуче протестувало й посполите рушення. Змушений відмовитися від наступу, король видав інструкцію коронному гетьманові щодо умови можливого замирення з козаками [Smolii / Смолій 2009 : 140–144]. Поразка під Берестечком перекреслила наміри Богдана

Хмельницького довести до переможного кінця війну з Річчю Посполитою, засвідчила ненадійність військово-політичного союзу з Кримським ханством, різко погіршила становище Української козацької держави, яка змушена була погодитися на укладання Білоцерківського договору 1651 р. [Stepankov / Степанков 2003].

У цьому контексті заслуговує на увагу дослідження І. Свешнікова, який характеризує Козацьке військо періоду Визвольної війни як достатньо для тодішньої епохи дисципліноване і впорядковане військо, “забезпечене найновішою для свого часу для свого часу зброєю. Козацька армія за своєю організацією, військовою тактикою й озброєнням стояла на одному рівні з іншими тодішніми європейськими арміями, перевищуючи їх своїми бойовими якостями і не раз одчайдушною хоробрістю”. Феноменом козацької армії, на думку автора, є те, що вона формувалася винятково з добровольців, які воювали за волю для себе і свого українського народу. Ці особливості війська Хмельницького виявилися, зокрема, у битві під Берестечком, де воїни-добровольці показали зразки героїзму, і виявили незламну волю звільнитися від магнатсько-шляхетського гніту [Svieshnikov / Свешніков 1993].

Історичний твір Ліни Костенко, який змальовує події битви під Берестечком, відтворює релятивну релігійну картину світу, тому розуміння низки вчинків і рішень, які приймають художні персонажі (реальні історичні або прототипи), мають мотиваційну релігійну природу. В українському письменстві історичні романи репрезентують наскрізну релігійну модель світосприйняття, тому естетика сприйняття змальнованої реальності полягає насамперед у тому, що превалювання апеляції до сакрального витворює тогочасний середньовічний світ, коли накладалися як органічні релігійна й біографічна детермінанти. Сакральні номінації, функціональні в художньому просторі історичного роману Ліни Костенко “Берестечко”, утворюють християнську концептосферу Бог, лінгвістична картина світу представлена категорією сакрального: *священна особа, богоугодна дія / учинок, священний предмет, священне місце, священний час*. Констатуємо: художній прийом накладання біблійного

контексту на тогочасну історичну українську реальність, де інгерентне значення переосмислюється, причому герменевтика сакральної лексики засвідчує найвищу міру віри у правдивість біблійного тексту на рівні інтеріоризації відповідних переживань. Причому інтеріоризація виявляється на рівні оцінювання відповідності біблійним настановам.

В історичному романі осмислення гетьманом історії України загалом, подій під Берестечком зокрема письменниця подає через оригінальний художній прийом: *рефлексивний монолог і внутрішній діалог з Богом*. Використання апелятива теоніма Бог, Господь інтимізує діалог, наближає його до молитви. Таке розуміння дозволяє відтворити фоновий внутрішній діалог художнього персонажу часів XVII ст., де наявна апеляція до правди, яку містить біблійний текст.

Окрім особистої відповідальності за правильність / неправильність учинків, релігійний світогляд визначає повну *відповідальність громадського діяча* перед Богом. Релігійний світогляд визначає кореляцію на рівні: *гетьман / громадянський обов'язок, патріотизм*. Образ гетьмана позначений такими характеристиками: *набожність, справедливість, відданість Батьківщині*. Відчуття відповідальності за подальший поступ української держави в романі зображується метонімічно:... *Ноги місили грязь, / Душа летіла над Україною* (4, с. 48). Авторка роману використовує прийом сповіді, актуалізуючи важливість відповідальності за свої дії перед батьками: *Прости мені, моя правдива мати, / Душі моєї синій чистовід!* (4, с. 38); *Хмари. Пливають, пливають, пливають... / Мій батько проплива, схрестив на грудях руки. / І матінка, лебідонька, летить...* (4, с. 48) – повтор дієслова *пливти* вказує на глибокі і тривалі роздуми про природу поразки. Художній образ схрещених рук персоніфікованої України стягує під один знаменник ядерне значення образу *мати*: Лежить *твоя зглузована Вкраїна, / Схрестивши руки всіх своїх шляхів. / І що тепер? Що вдіять, що почати? / Ні булави, ні війська, ні печати* (4, с. 6). Очільник козацького війська намагається пояснити причини, які призвели до необхідності розпочати кровопролитну війну: *О Січ, козацька мати! / І ти, Великий Луже! / Та будьте ж мені свідками між Богом і людьми, / І це кровопролиття тут почали не ми*

(4, с. 89); **Боже милий, як зорі світяться!** / *Десть там Суботів, десть там Січ...* (4, с. 12) – уявна подорож до осередків української державності. Однією з провідних причин війни гетьман визначає приниження прав українців через заборону їх традицій і звичаїв, обмеження громадянських прав: *...Живуть без вінчання. / Вмирають без причастя. / Дітей не хрестять. Замкнено церкви. / Вже допекли нас до живої рани* (4, с. 123); *Чого не бачив досі я очима, / Побачив раптом саднами душі* (4, с. 89); *І я повстав. Душа спитала – доки?! / Втопили край у підлості і злі. / І я сказав: чужинці, дайте спокій. / Не сійте зради на мій землі* (4, с. 109). Богдан Хмельницький доходить внутрішнього переконання (на рівні інтеріоризованої внутрішньої потреби) у правдивості своїх доводів, свого слова, тому вірить у те, що в недалекому майбутньому його слово і слово народу переважать: *Та прийде час, як перед Богом свідчу, / Ще буде Слово, більше за слова* (4, с. 120); *Бо не з того заліза мене лито / І не в тому гартовано вогні, / Щоб їм вдалося на своє копито / Переробити душу у мені!* (4, с. 154) – ідеться про свідомо обраний життєвий шлях, пов'язаний з долею народу, відповідальність як громадського очільника.

Інгерентна інтерпретація звільнення з багаторічної неволі накладається на український історичний контекст, намагання авторки передати трудну путь до віднайдення самотуття, розуміння цінності і створення власної історії.

У романі “Берестечко” на рівні фонових знань подано адгерентне розуміння *Месії*, у художньому мовленні реалізується у значенні “той, у кому бачать рятівника, визволителя”: *І три зорі дивитимуться в ясла. / І Україна ждатиме Месії* (4, с. 136). Інгерентна інтерпретація звільнення з багаторічної неволі накладається на український історичний контекст, намагання авторки передати трудну путь до віднайдення самотуття, розуміння цінності і створення власної історії: *Мойсей народ свій вів через пустелю* (4, с. 121). Назва Месія в художньому тексті об'єктивує Бога, який рятує свій народ чи окрему людину, актуалізує на внутрішній духовній спрямованості, що уможливило досягнення свободи: *Коли вступив у Київ я комонно – / Після Пиляви, після Жовтих Вод – /*

*Мене ж вітали малиновим дзвоном, / Мене ж **Мойсеєм** називав народ! (4, с. 79); **Мойсей народ свій вів через пустелю. / Я ж не Мойсей.** Народ – на рані рана. / Моє чоло побила сивина. / Куди іти? **Земля обітованна** – / Вона ж під нами, наша, ось вона! / Та ще ж яка, мій Господи, багата! (4, с. 121).* Богдан Хмельницький визначає свій обов'язок як громадського ватажка: *Я визволяв, я визволявся! / Я міг сказати правду при / Самому Богові! / Я віру / Вивозив з наших без доріж! (4, с. 37).*

Ліна Костенко уводить лінію сакрального діалогу *гріх / добродійна поведінка* (у думках і зовні): *Моя вина. / **Мій гріх** перед людьми. / Усе ж було за нас. / Чому ж програли ми? (4, с. 7).* Переступ Божих заповідей визначається як переступ моральний і поведінковий і важить на рівні із людськими законами і юридичними. Чинний закон відповідає моральному кодексу, викладеному у Божих заповідях. Таке розуміння дозволяє відтворити фоновий внутрішній діалог художнього персонажу часів XVII ст., де має місце апеляція до правди, яку містить біблійний текст. Зрадницькі дії неправдивих союзників – татар – ватажок оцінює як власний недогляд, невміння передбачити подвійний задум їх очільника (іншими словами, тогочасна політична ситуація, нетривкість укладених договорів з *бусурманами* (іншої віри, іншого світогляду, тому непередбаченими, не вірними укладеним угодам) були даним для гетьмана, не були несподіванкою, навпроти, очільник картає себе за непередбачливість): *Один в біді... Один – як на воді. / Оце тобі **супряга з бусурманом.** / Хіба я гетьман? **Всипище** **глухот.** / Так **дався оморочити оманам!** (4, с. 5); *На нього глянути – не скучиш. / **Як чорт козавий на корчі,** / В сорочці чорній аж лискучий, / **Пурпуровій опанчі** (4, с. 17); *Я буду вік себе картати, / **Що заметався сам не свій** – / Не знав, чи хана завертати, / Чи тут продовжувати бій? (4, с. 9).***

Зрадництво ж козацької старшини гетьман визначає як *гріх*, оскільки йдеться про невиконання громадянського обов'язку, порушення біблійних заповітів, зраду рідній землі, родоводу, своїй совісті (цей психологічний ракурс висвітлено в романі як найбільш драматичний етап у рефлексії очільника): ***А тут ще вітер – у лице – навідліг!** / Бодай я світу білого не видів, / Як по своїх стріляли гармати! (4, с. 10)* – авторка застосовує метафору

задля передавання внутрішнього переживання зрази козацької старшини (несподіваність, холодність, колючість, біль); *Та ж там котрогось просто підкупили, / Щоб учинив оцей розгардіяш. / Вони ж ніколи не були скупими / На тридцять срібних для їд...* (4, с. 10) – оцінка переступу своїх колишніх поплічників; *Яку порушили угоду, / Чого хотіли не свого? / Таж зрадник власного народу – / Хто вірний ворогу його!* (4, с. 30) – характеристика поняття зради захисника вітчизни; ***Ненавиджу перевертнів. Це кодло, / Мабуть, не мени, ніж вороги, нашкодило. / Колись ішли під інші корогви, / То це душа хоч ятрилася болем*** (4, с. 81).

Фонова герменевтика дає змогу відтворити тогочасний світогляд, який полягає в розумінні Всесвіту як невинної духовної праці й переосмислення своїх дій й учинків. Лінгвофілософічне потрактовування ряду *поразка / перемога* набуває екзистенції не лише з позиції осмислення помилок і переосмислення учинків, але й подальшого поступу. “Божа ласка” з тими, стверджує авторка, хто відстоює свою гідність на рівні віри в правомірність задумів: *Народе вільний, аж тепер ти – віл. / Моя **поразка** зветься Берестечком* (4, с. 5) – поразка козацького ватажка, втрата незалежного суспільно-політичного вибору; *Чого ти ждеши? **Якої в Бога ласки?** / В твоїх радугах проростає мох. / Оце і все. **Одна твоя поразка / Закреслює стонадцять перемог*** (4, с. 6); ... ***Чи справді вірив я у перемогу / В такій тяжкій нерівній боротьбі?** / Так, вірив я. Найперше вірив – Богу. / І вірив людям. Людям і собі* (4, с. 71) – невдалу кампанію гетьман виправдовує перед *Богом і народом правдивими намірами; Шрамко... / Кажу: – Поразка – не кінець. І сором від людей. – / А він мені: – **Поразка – це наука.** / І ти в цій Академії спудей* (4, с. 147) – переосмислення поразки після розмови з поплічником Шрамком, який також був священником; *Не допускай такої мислі, / Що Бог покаже нам неласку. / **Життя людського строки стислі. / Немає часу на поразку*** (4, с. 157) – результатом рефлексії стало переконання в тому, що ватажок має виконувати обов’язок незалежно від поразок і перемог, ураховуючи помилки.

Простежуємо на рівні лінгвофілософії релігійну світоглядну детермінанту українського історичного розвою,

позначену внутрішнім сподвижництвом і градаційною рамкою, яка має основою аналітичне поєднання інгерентного й адгерентного узагальнень. В історичному контексті лексема “руїна” інтерпретується як недостатньо вироблені ціннісні ідеологічні настанови, які передбачають державотворення як найвищу цінність у побудові вільного суспільства: *Обпалить часом думка крижана – / Ось люди йдуть, а скрізь одна руїна. / І поки я їх визволю з ярма, / То чи не мертва буде Україна?* (4, с. 21); *Отак воно і йдеться до руїни. / Отак ми й загрузаємо в убогство. / Є боротьба за долю України. / Все інше – то велике мискоборство* (4, с. 99).

Історичний художній твір відтворює релятивну релігійну картину світу, тому розуміння низки вчинків і рішень, які приймаються художніми персонажами (реальними історичними або прототипами), мають мотиваційну релігійну природу (*воскреснути, мати святість, бути шляхетних дій, чистих помислів*): *Полковники мої! Не шовк, не кармазини – / Шляхетних дій і помислів зразок* (4, с. 155); *... скажу я на Суді Страшному. / Умру в багні, воскресну в Богуні. / Бо він – Іван. Іван – то є син Грому. / Він брат всього святого у мені* (4, с. 40–41).

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. В українському письменстві історичні романи репрезентують наскрізну релігійну модель світосприйняття, тому естетика сприйняття змальованої реальності полягає насамперед у тому, що превалювання апеляції до сакрального витворює тогочасний середньовічний світ, коли накладалися як органічні *релігійна і біографічна детермінанти*. Лексема *доля* в романі з поступом внутрішньої розмови очільника з вищою силою переосмислюється, стає біографічною. Художнє фотографічне зіставлення сучасного й тогочасного переживання сакральності матерії Божественного створює естетику сучасного українського історичного роману, засвідчує православні традиції світосприйняття як єдино правильний шлях моделювання життя людини, розвитку держави.

В історичному романі Ліни Костенко “Берестечко” теонімні мовні одиниці використовуються на рівні інгерентного й адгерентного художнього фону, що уможливорює контекстуальне подання української історії. Фонова герменевтика дає змогу

відтворити тогочасний світогляд, який полягає в розумінні Божественного як невинної духовної праці. Художнє фотографічне зіставлення сучасного й тогочасного переживання сакральності матерії Божественного створює естетику сучасного українського історичного роману, засвідчує православні традиції світосприйняття як єдино правильний шлях моделювання життя людини, розвитку держави. Простежуємо на рівні лінгвофілософії релігійну світоглядну детермінанту українського історичного розвою, позначену внутрішнім сподвижництвом і градаційною рамкою, яка має основою аналітичне поєднання інгерентне й адгерентне узагальнення.

Література

1. Бойко О. Історія України : посіб. Київ : ВЦ “Академія”, 2002. 656 с.
2. Козацька держава. *Історія української культури* / за заг. ред. І. Крип’якевича. Київ : Либідь, 2020. С. 151–162.
3. Колоїз Ж. В., Бакум З. П. Слово Благівісті. Словник-довідник фразем біблійного походження. Кривий Ріг : І.В.І., 2020. 96 с.
4. Костенко Л. В. Берестечко: іст. роман. Київ : Либідь, 2010. 232 с.
5. Мацьків П. Поняттєве поле Бог у лінгвістичній картині світу. *Бог в українському мовному просторі* : монографія. Дрогобич : Коло, 2007. С. 187–270.
6. Мицик Ю., Бажан О., Власов В. Історія України : навч. посіб. Київ : ВД “Києво-Могилянська академія”, 2008. 384 с.
7. Плохій С. Брама Європи. URL : https://biblbogdan.io.ua/s2665677/brama_evropi_sergiy_plohiy
8. Савченко Л. В. Релігійний етнокод в образах фразеологізмів. *Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти* : монографія. Сімферополь : Доля, 2013. С. 198–222.
9. Свешніков І. Битва під Берестечком. Львів, 1993. 310 с. URL : <http://history.org.ua/LiberUA/5-8326-0005-3/5-8326-0005-3.pdf>
10. Світлична В. Історія України : навч. посібник / за ред. Ю. М. Алексєєва. Київ : Каравела, 2005. 408 с.
11. Скаб М. В. Історична змінність мовного вираження українського концепту ДУША. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2006. № 2. С. 239–244.
12. Скаб М. В. Християнське уявлення про душу людини крізь призму української мови. *Християнство й українська мова* : матер. наук. конф. Львів : Вид-во Львівської Богословської Академії, 2000. С. 273–278.
13. Смолій В., Степанков С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 pp.). Київ : ВД “Києво-Могилянська академія”, 2009. 447 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000731>
14. Степанков В. С. Берестецька битва 1651 р. *Енциклопедія історії України*. Т. 1: А-В / редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії

України. Київ : Наукова думка, 2003. 688 с. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Berestetska_bytva_1651

15. Ярмошик І. Берестецька битва 1651 р. в наукових дослідженнях польських авторів. *Грані* : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. Т. 83. № 3. 2012. С. 3–7.

References

1. Boiko O. *Istoriia Ukrainy* : posib. Kyiv : VTs “Akademiia”, 2002. 656 s.
2. Kozatska derzhava. *Istoriia ukrainskoi kultury* / za zah. red. I. Krypiakevycha. Kyiv : Lybid, 2020. S. 151–162.
3. Koloiz Zh. V., Bakum Z. P. Slovo Blahovisti. *Slovyk-dovidnyk frazem bibliinoho pokhodzhennia*. Kryvyi Rih : I.V.I., 2020. 96 s.
4. Kostenko L. V. *Berestechko: ist. roman*. Kyiv : Lybid, 2010. 232 s.
5. Matskiv P. *Poniattieve pole Boh u lnhvistychnii kartyni svitu. Boh v ukrainskomu movnomu prostoru : monohrafiia*. Drohobych : Kolo, 2007. S. 187–270.
6. Mytsyk Yu., Bazhan O., Vlasov V. *Istoriia Ukrainy* : navch. posib. Kyiv : VD “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2008. 384 s.
7. Plokhii S. *Brama Yevropy*. URL : https://biblbogdan.io.ua/s2665677/brama_evropi_sergiy_plohiy
8. Savchenko L. V. *Relihiinyi etnokod v obrazakh frazeolohizmiv. Fenomen etnokodiv dukhovnoi kultury u frazeolohii ukrainskoi movy: etymolohichni ta etnolnhvistychnyi aspekty*. monohrafiia. Simferopol : Dolia, 2013. S. 198–222.
9. Svieshnikov I. *Bytva pid Berestechkom*. Lviv, 1993. 310 s. URL : <http://history.org.ua/LiberUA/5-8326-0005-3/5-8326-0005-3.pdf>
10. Svitlychna V. *Istoriia Ukrainy* : navch. posibnyk / za red. Yu. M. Aleksieieva. Kyiv : Karavela, 2005. 408 s.
11. Skab M. V. *Istorychna zminnost movnoho vyrazhennia ukrainskoho kontseptu DUSHA. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*. 2006. N 2. S. 239–244.
12. Skab M. V. *Khrystyianske uiavlennia pro dushu liudyny kriz pryzmu ukrainskoi movy. Khrystyianstvo y ukrainska mova* : mater. nauk. konf. Lviv : Vyd-vo Lvivskoi Bohoslovskoi Akademii, 2000. S. 273–278.
13. Smolii V., Stepankov S. *Ukrainska natsionalna revoliutsiia KhVII st. (1648–1676 rr.)*. Kyiv : VD “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2009. 447 s. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000731>
14. Stepankov V. S. *Berestetska bytva 1651 r. Entsyklopediia istorii Ukrainy*: T. 1: A-V / redkol.: V. A. Smolii ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv : Naukova dumka, 2003. 688 s. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Berestetska_bytva_1651
15. Yarmoshyk I. *Berestetska bytva 1651 r. v naukovykh doslidzhenniakh polskykh avtoriv. Hrani* : nauково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. Т. 83. N 3. 2012. С. 3–7.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2020 р.

Прийнята до друку 22.10.2020 р.

ЛЕКСИКО-ІНТОНАЦІЙНА СТРУКТУРА ВИРАЖЕННЯ ІРРАЦІОНАЛЬНИХ СТАНІВ ЯК ПЕРЕДБАЧЕННЯ ВЛАСНОГО ШЛЯХУ В ПОЕТИЧНІЙ ЗБІРЦІ В. СТУСА “ПАЛІМПСЕСТИ”

Інна Онікієнко

*Криворізький державний педагогічний університет
Kryvyi Rih State Pedagogical University
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна
onikienko69@gmail.com*

Онiкiєнко І. Лексико-інтонаційна структура вираження ірраціональних станів як передбачення власного шляху в поетичній збірці В. Стуса “Палімпсести”

У статті досліджено авторську міфологію В. Стуса та лексико-інтонаційні особливості її вираження. Здійснено аналіз ірраціональних станів, представлених у хронотопі сновидінь. З'ясовано, що активне використання авторського словотворення, демонстрація оксиморонного мислення у визначенні важливих категорій буття, часу і простору тощо зумовлені міфомисленням поета. Виокремлено лексико-інтонаційні засоби, що являють собою ірраціональне підґрунтя поезії В. Стуса. Ламкий та імпульсивний ритм, інтонаційні злети та значущі паузи, еліптичні конструкції, градації, підсилені анафорою, передають психологічні стани, пов'язані із семантикою голосінь і класичною канвою християнських ініціацій.

Ключові слова: інтуїтивне самоосягнення, трансцендентність, міфологема шляху, градація, оксиморон.

Onikienko I. Lexical-intonational expression structure of irrational states as a prediction of one's own way in the poetic collection of Vasyl Stus “Palimpsests”

The article communicates the mythology of Vasyl Stus and lexical-intonational features of its expression. The analysis is carried out based on the irrational states, and is expressed in the chronotope of dreams.

The mythological thinking of the poet was proved in the process of analysing the poems of the collection, due to the active use of the author's word formation, demonstration of oxymoronic thinking in determining important categories of life, time and space, etc. It has also been found that the manifestation of creative intuition as an inner force is embodied in the poet's mythological reconstruction of his own way of life, which he intuitively felt as a correlative pair to Golgotha of the Savior. The outline of Christian initiations is determined, according to which V. Stus foresaw and described his way. Dramatically sharpened perception of the world affected the intonation syntactic features of the poet's poetry. Fragile

and impulsive rhythm, intonation ups and significant pauses, elliptical constructions, gradations, amplified by anaphora, convey psychological states associated with the semantics of wailing, breaking hands, cracks. These lexical and intonational means determine the irrational basis of V. Stus' poetry. Intensive word formation by V. Stus, variants of tokens to characterize the key image of the collection confirm that palimpsests are the main principle of the author's text formation.

Key words: intuitive self-comprehension, transcendence, path mythology, gradation, oxymoron.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Творчу інтуїцію як найбільш повний спосіб пізнання таємних речей, які не можна ні передати словами, ні осягнути розумом, визнавав ще німецький поет і філософ XVIII ст. Ф. Шлегель [Lanovyk / Лановик 2008 : 80]. Інтуїтивне осягнення в системі модернізму означає проникнення у трансцендентність – можливість сягнути за межу видимого, бачити потойбічне. Інтуїція маркує герменевтичне мистецтво, до різновидів якого належить і поетична творчість Василя Стуса. Прояв внутрішньої сили, недосяжний раціональному розумінню, є реконструкцією авторської інтенції, своєрідним провидінням, зокрема й передбаченням власного шляху. Відчутний інтуїтивно, він виявляється єдино правильним. Обраний не розумом, а серцем, тісно пов'язаний із відчуттям фатального – Долею, з якою не можна розминутися.

Інтуїція як творча сила потужно проявляє себе у віршах В. Стуса періоду ув'язнення, через що вони набувають характеру одкровень. Оскільки поезія митця концентрує низку ключових векторних характеристик, таких як філософічність, міфологізація, універсальність, позачасовість, то важливою проблемою залишається як опис ірраціональних станів, які пережив митець на шляху свого духовного переродження, так і дослідження лексико-інтонаційної структури вираження цих станів. Розв'язання цієї проблеми допоможе визначити особливості стилю В. Стуса, який формувався як в системі координат міфологічних, глибоко пов'язаних із національними, релігійними архетипами, так і в системі координат європейського модернізму, що загалом вплинуло на модернізацію образів та мови української літератури кінця XX ст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Найавторитетнішим дослідником ірраціональних тенденцій у модерній українській літературі є І. Набитович. Дослідник пов'язує ірраціональні переживання з категорією *sacrum*'у, яка у феноменології релігії розглядається як таємниця і ототожнюється з божественністю, з силою, що “викликає в людині контрастивно-гармонійну реакцію – відчуття загрози і страх, а одночасно – захоплення” [Nabytovych / Набитович 2008 : 15].

Щодо містичних віршів В. Стуса періоду ув'язнення, де митець міфологізує власне життя, витворюючи корелятивну пару поет / Христос, то найбільшими напрацюваннями в цьому напрямку є есе К. Москальца “Страсті по Вітчизні” [Moskalets / Москалець 1999] та стаття В. Івашка “Міф про Василя Стуса як дзеркало шістдесятників” [Ivashko / Івашко 1994].

Творчій історії та текстологічним проблемам збірки “Палімпсести” присвячено передмову Д. Стуса до третього тому шеститомного видання творів В. Стуса [Stus / Стус 1999]. Місце збірки “Палімпсести” у творчому доробку В. Стуса, її естетичну концепцію, модифікацію екзистенціалів і концептів розглядали К. Москалець [Moskalets / Москалець 2007], Г. Яструбецька [Yastrubetska / Яструбецька 2010].

Поетичний звукопис та особливості інструментації віршів поета досліджували А. Бондаренко [Bondarenko / Бондаренко 2008], К. Москалець [Moskalets / Москалець 2007].

Метою статті є здійснення аналізу лексико-інтонаційних особливостей вираження ірраціональних станів на означення власного шляху в поетичній збірці В. Стуса “Палімпсести”.

Виклад основного матеріалу дослідження. В. Стус почав формувати збірку “Палімпсести” 1977 р., коли після ув'язнення прибув до селища Матросове Магаданської області на трирічне заслання. Д. Стус наголошує, що тоді у реальному світі батька панували “постійні провокації, непевність, нестерпний побут гуртожитку” [Stus / Стус 1999 : 6]. У світі ж творчому, навпаки, відбувалося самоствердження митця, “певність себе, але певність понад силу і всупереч всім та всьому” [Stus / Стус 1999 : 6]. Тому головним художнім образом збірки поет обрав шлях “до містичного осягнення буття духу” [Stus / Стус 1999 : 17].

Неокресленість межі між матеріальним світом і духовним (божественним), профанним і сакральним розмиває будь-які межі між спогадами минулого та передбаченнями майбутнього, миттєвістю та вічністю, між життям і смертю. Ще до свого першого ув'язнення у статті про В. Свідзінського 1970 р. В. Стус захоплювався здатністю поета розкошувати і в житті, і при конанні, поетичний вислів Свідзінського “зникне розцвітання” назвав геніальним, адже він впритул підводить читача до важливої істини буття : в цьому світі життя врівноважене смертю. Життесмерть як стан буття, як “себенааявність існування” бачились Стусові в розмитості часу і простору, у байдужості до зміни станів – життя чи смерті, – адже вони не порушують тотожності [Stus / Стус 1994 : 356].

К. Москалець наголошує на особливій важливості у творчому доробку В. Стуса віршів, у яких засадничим є релігійний екзистенціалізм, адже ці тексти демонструють “містичну глибину й універсалізм, які нічим не поступаються осяянням Габрієля Марселя” [Moskalets / Москалець 2007 : 17]. Із містичних віршів всуціль складається перша збірка В. Стуса, написана в ув'язненні, – “Час творчості” (1972), друга половина якої містить переклади з Гете. Склали вони й емоційно-сміслову ядро збірки “Палімпсести”. Саме ці вірші, як стверджує К. Москалець, відбили нове народження поета й одночасно входження у нього нової смерті, не риторичної й романтичної, а реальної, “як і в Алли Горської, зарання” [Moskalets / Москалець 2007 : 18].

У віршах В. Стуса періоду ув'язнення лексико-інтонаційні засоби слугують вираженню станів духовного пересотворення, які виступають найбільш повним способом пізнання власного життєвого шляху та інтуїтивного самоосягнення, яке завжди доповнює божественне призначення.

Міфологема шляху розгортається у багатьох варіантах збірки “Палімпсести”. У вірші “Мені зоря сіяла нині вранці” через авторські мовні новоутвори виражено новий сенс життя ув'язненого поета, який полягав, відповідно до вчення його учителя Г. Сковороди, у духовному самовдосконаленні: жити є “самособоюнаповнення”. У світі абсурду поет обирає для себе самоствердження шляхом внутрішнього “самособоюнаповнення”.

Боротьба зі злом, на яку поет так довго витрачав своє життя, припиняється, як припиняється зовнішній перебіг його біографії. Починається інша боротьба – за збереження своєї поетичної суті. І зло тут бачиться як необхідний елемент будови Всесвіту, що випрозорює добро. Поет ніби самим фатумом чи провидінням мав місію творити добро всупереч повсюдному злу. Тему власного призначення творити добро Стус розгортає у вірші “Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...”. Підставою для справжнього оптимізму митця було усвідомлення вірності собі самому, своїй долі та відчуття духовного звільнення, попри фізичне ув’язнення. Із вірша у вірш Стус вибудовує горизонталь самопізнання й вертикаль вивільненого духу, що стали основою його філософії “самособоюнаповнення”. Так паділ урівноважувався височиною, духовним вивільненням: *“Моя душа, запрагла неба, / в буремнім леті держить путь на стовп / високого вогню...”*. Звукова метафора “стовп високого вогню” твориться на основі етимологічно споріднених слів, а саме, сакральної лексики, пов’язаної із образом високої божественної сили – вогняної стихії, що рухає дух поета. Якщо в мовній системі ці одиниці існують як семантично віддалені, то у вірші вони зближуються, відкриваючи необмежений діапазон духовних перетворень митця. Підсилюючи містичність свого шляху, поет наголошує, що цей шлях пролягає *“аж поза смертні грані людських дерзань”*. Подібна винятковість навіює асоціації лише зі шляхом Спасителя, тому поет визначає його як “шлях правдивий”, себе ж бачить його предтечею, адже укріплений він християнськими ідеалами добра і правди. К. Москалець називає першу тюремну збірку В. Стуса “Час творчості” його творчим “піком”, адже саме вона “пробуждує один з найгрізніших і найблагісніших архетипів – архетип Спасителя” [Moskalets / Москалець 2007 :21]. На думку дослідника, цей архетип залишився провідним і в збірці “Палімпсести”. Г. Яструбецька, навпаки, твердить, що “вже в “Палімпсестах” самоідентифікація з Ісусом Христом зазнала серйозних коректив. Поет усвідомив: людина не може переступити рамки свого земного існування” [Yastrubetska / Яструбецька 2010 : 32]. Не можна не погодитися з обома дослідниками, проте не можна й не помітити, що Стус

у “Палімпсестах” намагається примирити свої найгостріші бінарні опозиції. Задля цього він вдається до оригінальних лексико-інтонаційних засобів, які, з одного боку, допомагають розкрити його ірраціональні стани, а з іншого, – самоствердитися всупереч винищенню та небуттю, залишитися живим або ж лишити по собі вірші – знаки своєї присутності у Всесвіті.

Ірраціональні візії поета на початку його нової дороги пов’язані з передчуттям завершення звичайного людського існування. Ці передчуття описано у вірші “Хлющить вода. І сутінь за вікном ...” Час означено метафорою “вода”. Вогонь, на який летить душа поета, пов’язаний з горішнім рухом духу, вода ж – із падолом. Вода тече й наближує “до реченця”. Звернення до застарілої лексики дало можливість поету уникнути різкого, негативного слова “строк”, яке в уяві читача могло асоціюватися з в’язничним строком. “До реченця” наразі означає “до межі, за якою відкривається інший вимір”. Останньою перепорою до цієї нової дороги були спогади, що пов’язували з минулим та з рідними, але, не підживлені жодними реальними зустрічами, й вони вже перетворилися на “чорні вирви”. Еліптичні конструкції, вжиті поетом, виражають зміну його стану: “Дорогу розміновано – рушай!”. У вірші поступово посилюється оксиморонність поетичного мислення, де під одним значенням об’єднуються протилежні поняття, антонімічні пари. Поет однаково благословляє свої і “сходження”, і “прірви”, прославляє “рідний і нищівний край”. Любов до України, як і власну творчість, В. Стус розглядає як бінарні опозиції, як двокрайність. З одного боку, вони створили його саме таким, як він є, а з іншого, – за них же й піддають знищенню.

Містичний перехід межі описано у вірші “Ще кілька літ – і увірветься в’язь...”, де міфічний фенікс переносить поета від людських сваволь в “ясні чертоги. Можемо спостерігати, як шляхом градації та лексичного прийому нарощування смислів категорія буття набуває універсального змісту і зазнає трансформацій від буття до “небуття” і до “всебуття”. Поетика В. Стуса на означення ірраціональних станів скрізь носить оксиморонне значення як поєднання непоєднуваних смислів, як дуальність всіх таємних речей, їх двокрайність. Так

у названому вірші, прагнучи екзистенційної свободи, яку дає “всебуття”, поет одночасно почуває його “нестерпність”, адже задля свободи належить перейти кульмінаційний момент смерті. Своє майбутнє воскресіння й безсмертя поет бачить у власній творчості. Тому хронотоп поетичного простору збірки охоплює теперішнє, де чекає біда, та майбутнє, де здійсниться щастя.

У вірші “Невже оце ти й є, бідо...” звучить психологічна установка на позитивну можливість відбутися, одночасно вкотре наголошуючи на двокрайності всіх речей, які з ним відбуваються. Емотив “доля” формується навколо лексем “бідо”, “водо”. Звукова інкрустація вірша являє собою асонанси на -о та алітерації *ж / ш*, які передають і шал води, і водночас її тихе, але переконливе жебоніння: “*Шуми, водо, шалій, водо, / і жебони: нам доля – вдасться!*” Ключові життєві екзистенціали утворюють антонімічні пари, які об’єднують в одно протилежні змісти: біда є “*посестрою щастя*”, а доля – “*жар-птиця*” і “*нічна сова*”. Те, що страждання визначили долю митця, свідчить означення простору, в якому “*вогненна в’южить заметіль*”. Поєднання двох протилежних стихій в означеному оксимороні акцентує головну думку поезії: “*Двокрайю обрушає біль нам душу*”, себто є утрати, але є й набутки, є біда, але вона прийшла у парі зі щастям. Самоокреслення власної долі, що вмістила весь діапазон душевних емоцій, передають лексико-інтонаційні засоби на означення ірраціонального стану “фатум”. Саме така доля судилася, з нею не можна розминутися.

Принцип палімпсестів – це основний принцип Стусового текстотворення. У збірці кожен наступний вірш продовжує тему попереднього, а кожен попередній є палімпсестом для наступного. Так, розмову про красу своєї долі продовжено вже у вірші “Цей берег зустрічей – і не збагнеш...”. Поет ще відчуває себе на порозі нових духовних ініціацій, нове духовне народження ще попереду, тому так важко розпізнати красу своєї долі і прийняти її як виняткову, як високу: “*ще повен скверни ти. І недомага / твоя – спізнати долі ліпоту*”. Книжна старослов’янська лексика вживається знову як антонімічна пара: повен скверни, себто пороків, що заважає бачити красу. Необхідно укріплюватися у вірі, щоб змогти пройти свою надто

круту стежку “від царства Сатани до царства Бога”. У цій поезії порівняно з попередньою необмежений діапазон емоцій вкладається, ніби переміщається від нейтральних “біда” і “щастя”, до виразних релігійно-християнських меж злого і доброго – “Сатана” і “Бог”. Стус приймає біблійне уявлення про світ, де царство Сатани існує так само, як і Боже царство. Цього не змінити, як йому здавалося спочатку. Необхідно лише зробити вибір, який простір – добра чи зла – ти укріплюєш власним життям.

Художній варіант авторського самовираження спостерігаємо в оригінальній інтерпретації Стусом відомої народної пісні “Їхали козаки із Дону додому” у вірші “Горить сосна – од низу догори...”. Одразу можна зауважити, що звернення до еліптичних конструкцій демонструє всеохопність трагедії, про яку оповідає автор. У народному варіанті акцент зроблено на виховному моменті, коли матері повинні навчати своїх дочок цноти, а дочки відповідно не порушувати споконвічних морально-етичних норм. У Стусовому вірші головною є драма розчарування дівчини, її обманута довіра, її нещаслива жіноча доля, цей фатум, який присудив їй до загибелі та з’являється в поезії в образі самого Бога. Пан Господь незворушний, не виявляє, на відміну від автора, жодного співчуття дівчині. Він лише виконує призначений їй вирок. І їй нічого не лишається, як прийняти його: “*Йде Пан Господь. Цілуй Господню ризу, / ой чорнобрива Галю, чорнобри...*”. Від горя поет просто захлинається, уриває слова. Занапастивши дівчину, козаки гуляють. І навіть Господь не вступився за неї. Емоційну частину вірша присвячено стражданням дівчини, охопленої полум’ям, і душевним, і вогняної стихії. Звукопис поезії вражаючий. Емотив біль акумульовано навколо звукової метафори на означення крику, голосінь, плачу з алітераціями на *б* та асонансами на *о*, з вигуками, повторами та використанням форм одного й того ж слова: “*біліє, наче біль, за біль біліша*”, “*О як та біла білота болила, / о як болила біла білота!*”. У цьому вірші – інтуїтивне прочування власної долі, коли за віру в нові духовні цінності, що принесли в суспільство шістдесятники, за небажання від них відступитися, зрадити, найбільш одержимим довелося втратити все, згоріти в червоно-чорному полум’ї

тортур і знущань. Кольорова гама вірша канонічна, по народному червоно-чорна. З іншого боку, у цьому вірші канон порушено: поет не вбачає дівчину грішницею, навпаки, називає її святою, просить вибачення за власну та вселюдську немічність, що призвела до безневинної жертви.

Самоозначення поета у вірші “Кривокрилий птах: коротке..” містить майже демонічний образ птаха – “*кривокрилий круком крячу*”. Алітерація на *к* передає трагічне голосіння над своєю долею, передбачення біди. За допомогою градації та дорошування смислу лексеми, поет означає свій шлях через категорію універсальності, що об’єднує всі життєві смисли: “*дорога вседороги / всенезустрічі – всегону*”. Але завершується вірш прагненням врівноважити свої втрати й набутки. Попри те, що новий шлях врочить самотність і страждання, врочить смерть, адже цього хотіли прислужники системи, Стус, як і Шевченко у віршах періоду заслання, самостверджується. Для примирення своїх найгостріших опозицій він вдається до повторів слів-синонімів, які створює за допомогою префікса *пере-* та фразеологізму: “*Але – буду-перебуду, перечую-перебачу. Скільки віку – стільки й труду*”. Вірш свідчить про те, що в ув’язненні Стус трудився і цим своїм трудом перетворював власне *бути* в *перебути*, себто в можливість перетривати, витримати всі випробування, які йому судилися долею. У зв’язку з цим вагомими є спостереження К. Москальця про синтез двох взаємовиключних настанов, які сформували два відмінні типи екзистенційних постав у віршах Стуса, написаних в ув’язненні, – це “кшталтування” і “фатум”. Дослідник пояснює, що кшталтування є настановою романтичною, воно залежить від людських зусиль і вчинків й жодного ірраціонального фатуму, здатного впливати на вибір людини, не існує [Moskalets / Москалец 2007 : 21]. В аналізованій поезії є ірраціональні візії шляху, перед яким опинився поет, але, врівноважуючи ці видіння, митець пише про свій щоденний труд внутрішнього духовного становлення. Цей труд творчості є нічим іншим, як опором небуттю, у який несла його стихія води – нова містична “вседорога”.

У вірші “Тюремних вечорів смертельні алкоголі” поет

передає ірраціональне відчуття тюремної реальності, коли відбувалося зближення зі смертю: *“сто мерців, обсівши серце, ждуть / моєї смерті, а своєї волі”*. За допомогою метафоричного мовлення Стус змальовує свій шлях утрат і шлях набутків: *“валує дим”* від *“несамовитих днів”*, що спопеляють на попіл, проте втрати парадоксальним чином *“угору поривають”*. Вибудовується вертикаль духу, який вивільняється. Цікаво, що Божя іпостась у Стусових віршах не є статичною. Як його самого екзистенційна подоба являється то через кшталтування духу, то в усій трагічності фатального визначення долі, так і образ Господа мінливий. Благодать і надію на прощення поет отримує по пройдених стражданнях і втратах, а саме на початку тюремних випробувань *“Бог / постав, як лютий бич і можновладця”*. Лише щоденно укріплюючись у вірі, можна було прийняти ці фатальні присуди, покарання і, зрештою, невідворотність смерті.

І. Набитович наголошує, що присутність сакрального в модерних літературах світу свідчить про *“прагнення мистецького впорядкування позірного хаосу людського буття до певної системи”* [Nabytovych / Набитович 2008 : 266]. Духовна система, що складається з ряду ритуальних обрядів або ж *ініціацій*, під час яких індивід переходить від одного статусу до іншого, при цьому неофіта посвячують у потаємне, приховане знання, – така система, як стверджує дослідник, постійно присутня в українській народній творчості [Nabytovych / Набитович 2008 : 279].

Ініціація з філософського погляду є рівнозначною зі зміною екзистенційної ситуації. Духовна лірика В. Стуса періоду ув'язнення містить сповідь поета про той тип ініціацій, який пов'язаний з божественним покликанням (місією творити добро) та з участю в релігійному досвіді, настільки емоційно інтенсивному, що це робило його недоступним для інших. Класична структура канви ініціацій вимагає присутності в ній ритуальної смерті, яка приведе до нового народження. Духовне життя можна започаткувати лише через ініціаційну смерть. Для В. Стуса, на жаль, смерть була реальністю, а не символом чи літературним мотивом. Цим він відрізняється від усіх релігійних неофітів, що задля нового народження проходили умовний обряд ініціаційної смерті. Уже збірка *“Час творчості”* наповнена

віршами, що передають містичні зустрічі поета зі смертю. У збірці “Палімпсести” такі вірші теж не рідкість. Інтонаційно-смысловий малюнок вірша “Коли тебе здолає тлум смертей...” визначає накопичення підрядних часу, градація в поєднанні з анафорою. Невідворотну смерть тут символізують демонічні істоти – “ізовмплєні маруди”, що “понесуть < > геть сперед очей”. Жах від подібних візій врівноважується сакральним відчуттям очікування благостині, прощення, що підтверджено щедрим словотворенням. Лексеми походять з одного кореня і відсилають до релігійних ритуалів: “благостиня / прощєнь, опрощєнь, прощ і прощавань”. Переживання емоцій, пов’язаних зі смертю, має в цьому вірші ще один варіант її образу: “як відшаліє безголовий кипєнь”. Лексема “кипєнь” характеризує розмовне мовлення і означає те саме, що окріп, Стусом вживається в переносному значенні. Вода при кипінні, у час її бурхливого вирування, утворює білу. Це своєрідний пік. У цій поезії вислів “безголовий кипєнь” стосується смертельних страждань, під час яких людина не може здобути власного голосу. Підкреслюючи важливість отримання прощення, поет вступає в діалог з Богом, намагається заручитися його підтримкою, адресує йому запитання, що надає поезії динаміки, діалогічності і водночас свідчить про участь у релігійному досвіді: “чи впустии, Боже, в царствіє Твоє?”.

Стус не відступає від прагнення подолати хаос та агресію зовнішнього світу, протиставляючи їм християнську релігійну систему, яка дала йому змогу прийняти смерть, подолати страх перед нею, підготувати себе і рідних до життя після смерті. У вірші “Будні тут тобі про свята” присутня класична ініціаційна канва. Навіть тюремну камеру поет починає сприймати як “занадто творчу хату”. За допомогою прийому метафоричної градації описано безліч перешкод для творчості: хоч “тильні погляди буравлять”, хоч “твое зголіле серце тут обмацують руками”, проте висловлюється готовність до наступного етапу духовного перетворення-приборкання пристрастей, що дозволить відчути Божу благодать і отримати у смерті порятунок: “не зважай на те, не сердься / те одвічне, що над нами, / стріли повиймає з рани / і губами обцілує, / адже хвиля пожадана /

убиваючи рятуює”.

Завершення свого фізичного існування поет пов’язує із тим відрізком путі, який веде у прірву. Мовотворення Стуса щодо образу шляху, здається, не має меж. У вірші “Сумні і сині, наче птиці...” створено цілий синонімічний ряд епітетів на означення того відрізка путі, на якому відбудеться завершення його земного існування: *путь “спадна, укотиста, узвізна”*. Звуковий образ сурм супроводжує цей час пільми, маркований тюрмами, етапами, погрозами: *“сурми доль в сто горл ревуть”* (“Сумні і сині, наче птиці...”), *“мідяногорла ремствує сурма”* (“Недовідомі закипають грози...”). Звукові метафори вибудовуються навколо емотиву “сурма”. Поетичний звукопис у наведених прикладах має як звуконаслідувальний, так і лейтмотивний характер, коли слова-мотиви добираються залежно від фонічної оболонки слів-тем. Поет утворює нові слова на означення психологічного напруження, невизначеності для передачі своїх ірраціональних станів, пов’язаних із кульмінаційним моментом зустрічі зі смертю. Префікс *не-* ускладнюється додаванням частки *до-*: грози “*недовідомі*”.

Завершальний етап ініціального переходу – народження душі після смерті – описано як релігійний досвід, якого набув поет, пройшовши час утрат, сягнувши його піку, у вірші “Той образ, що в відслонах мерехтить”. Новонароджений образ повторюють дзеркала. Один із найчастіше вживаних Стусом міфологічних образів, який означає межу, рубіж між земним і потойбічним світом. Дзеркало слугує засобом заглиблення в небуття. Саме в дзеркалі можна побачити свій смертний час. Хоч у весільних обрядах дзеркало символізувало дружні стосунки. В українському фольклорі дзеркало називають свічадо. Те, що такого слова немає у “великорусском языке”, уперше зауважив П. Куліш і назвав його “драгоценным” [Voitovych / Войтович 2002 : 145–146]. Стус часто послуговується лексемою *свічадо* замість *дзеркало*. Але в поезії вжито вислів “*повторюють дзеркалами дзеркала*”. Далі відбувається декодування цього вислову. Оскільки до свого нового народження поет йшов дорогою самопочезань, то він ніби розпорочився у смерті на тисячі подоб. І тепер новорожденна душа, що в “*прискалках жахтить*”, збирає “*в стосики тонкі / усі твої розсіпані*”

відбитки”. На цьому етапі ініціації змінюється й кольорова гама, тло, на якому відбуваються перетворення. Темно-сірі, тьмяні відтінки змінюють сині та золоті кольори: “У синіх вітражах, б’ючи, як млість, / вже золота спалахує подоба”. Вірш завершує звернення поета з молитвою та подякою до Бога за звершене диво: “Знова /душа постала з тліну всежива!”. Префікс *все-* має тут не лише значення всеохопності, як у попередніх поезіях, а й додаткове – перемоги живого над тліном, життя над смертю. Одним з досягнень В. Стуса у збірці “Час творчості” К. Москалець називає “введення трансцендентного до біжучої історії”, що спричинило появу у поетичному мовленні Стуса численних церковнослов’янізмів, давньогрецьких міфологічних імен та понять, латинізмів. Те, що ці лексеми звучать переконливо й для сьогоденної рецепції, дослідник вважає найбільшим дивом [Moskalets / Москалець 2007 : 26]. Релігійне мовомовлення залишилося актуальним і для “Палімпсестів”.

Ініціації як духовна система відкрили для поета можливість сповіді про свою Голгофу, воскресіння до нового життя, можливість такого через смерть і страждання, що засвідчив своїм життям Син Божий. Ці сповіді й молитви, прославляння Творця за здобуте право творчого самовизначення й склали зміст останньої збірки поета.

Важливим елементом стусівської поетики, а відтак і часопросторової організації його віршів є сновидіння, які виражають поетові роздуми про природу часу. Оскільки реальність трагічна, поет занурюється у спогади і накликає сни. Це занурення в підсвідоме завжди є ніби продовженням реального існування. У вірші “У темінь сну занурюється шлях...” поет намагається описати невідомі досі екзистенційні стани, коли “хочеться сягнути за крайчасу”. Короткі називні речення характеризують ситуацію зламу долі, обірваності життя: “Ось і зламалась твоя дорога. Темінь. Прірва. Край”. Наступне спонукальне речення “Зайди за грань” співвідносне з ірраціональним відчуттям переходу межі, з надлюдськими можливостями. Стус усвідомлює складність завдання, тому й вдається до підсвідомості: найнебезпечніший відрізок його шляху виринає йому зі сну. Вірш завершує зізнання в тому, що

людські можливості мають свої межі: *“Віщу тайну / спізнати серцем, / духу не згубивши / <... >, мабуть, не під силу / нікому з нас”*. Прийом градації дозволяє назвати й зафіксувати нові екзистенційні стани, завдяки чому вірш набуває оповідного характеру, за формою є прозовіршем.

В. Стус інтонаційно урізноманітнює вірш, відшукуючи органічний пластичний символічний образ. Ключові з них – свіча й свічадо, що відбивають біль за втраченим минулим, дорожнечність якого виражено метафорою *“діямантом”*. Свічадо накопичує все пережите, тим і дороге поетові.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Активне використання авторського словотворення, демонстрація оксиморонного мислення у визначенні важливих категорій буття, часу, простору і т. ін. зумовлені міфомисленням поета, яке залежно від переживань набувало то релігійного, то фольклорного, то модерно-екзистенційного змісту. Найчастіше ж ці змісти є невіддільними одне від одного, демонструють універсальність світогляду митця.

На шлях духовного пересотворення себе самого В. Стус стає в умовах ув'язнення, коли залишається цілковито позбавлений можливості спілкування зі світом зовнішнім. Тоді поет активізує своє внутрішнє духовне життя. За прикладом свого учителя Г. Сковороди, *“сродною”* працею обирає духовне вдосконалення, творчість, спілкування з Усесвітом і Богом. У віршах тюремного періоду (а це фактично все свідоме, найбільш, у творчому розумінні, активне життя митця, коли вже знав, хто він, якою місією визначене його буття і яка ціна його творчості) авторський мікрокосм існує лише в макрокосмі Всесвіту. Прояв творчої інтуїції як внутрішньої сили знаходить своє втілення в міфологічній реконструкції власного життєвого шляху, який поет інтуїтивно відчув як корелятивну пару до Голгофи Спасителя. І хоч у віршах-провидіннях збірки *“Палімпсести”* В. Стус сам боронив собі переступати межі дозволеного, зазірати *“за крайчасу”*, усе ж передбачив свій шлях, описав його за класичною канвою християнських ініціацій. Першим етапом свого духовного досвіду визначає розрив з минулим, і це посвячення далось йому ціною надлюдських страждань. Цей розрив описано як особисту

трагедію у віршах з кульмінацією зламу, розриву, грози, хвищі. Драматично загострене сприйняття світу позначилося на інтонаційно-синтаксичних особливостях віршів. Ламкий та імпульсивний ритм, інтонаційні злети, значущі паузи, еліптичні конструкції, градації, підсилені анафорою, передають психологічні стани, пов'язані із семантикою голосінь, заламування рук, розпуки. Названі лексико-інтонаційні засоби визначають ірраціональне підґрунтя поезії В. Стуса.

Усі подальші ірраціональні стани – входження смерті, нове духовне народження – пов'язані з категорією *sacrum* у її ототожнюванні з божественною присутністю в наперед визначеній Долі. Стус – людина високої Долі. Тому лексико-інтонаційні засоби, з одного боку, спрямовані на передачу ірраціонального відчуття фатальної запрограмованості на смерть за ідеали добра і правди, з іншого, – увиразнюють екзистенційну поставу “кшталтування” духу, філософію “самособоюнаповнення”, коли повсякчас відбувалося укріплення у вірі, у можливості перебути випробування і вижити всупереч нищенню. У віршах збірки “Палімпсести” звучить психологічна установка на позитивну можливість відбутися і самоствердитися у творчості. Звукова інкрустація віршів відрізняється чергуванням асонансів та алітерацій. Щоб створити бінарні опозиції та водночас примирити їх, Стус звертається до поетики оксиморонів, що стає провідною ознакою його стилю. Емотиви “біль”, “доля”, “ріка”, “путь”, акумульовано довкола звукових метафор, що варіюють та увиразнюють основне значення звукообразу. Безліч звукових образів на означення голосінь, водяного шалу, реву сурм озвучують особистий Апокаліпсис митця. За допомогою градації та дорошування смислу лексем поет змальовує свій шлях через категорію універсальності, що об'єднує всі життєві смисли. Цим можна пояснити створення великої кількості лексем, які у варіантах представляють містичну дорогу митця. Інтенсивне словотворення, варіанти лексем для характеристики ключового образу збірки підтверджують, що палімпсести є основним принципом авторського текстотворення, коли кожна наступна оповідь, кожен наступний прозовірш продовжує тему

попереднього, а кожен попередній є палімпсестом для наступного. Саме тому збірка “Палімпсести” прочитується як єдиний текст. У темі міфологічного представлення власного шляху та перейдених духовних метаморфоз символічно-міфологічні образи віршів В. Стуса викорінюють національну закомплексованість, провінційність української літератури, містять універсальні смисли, адже ірраціональне відчуття смерті долається утвердженням власного творчого безсмертя. Ця стаття є фрагментом дослідження міфопоетики В. Стуса. Окреслені в ній питання становлять особливий інтерес в сучасному літературознавстві та потребують детальнішого вивчення.

Література

1. Бондаренко А. Поетичний звукопис у творах Василя Стуса: феноменологічна проекція. *Дивослово*. 2008. № 1. С. 49–52.
2. Войтович В. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
3. Івашко В. Міф про Василя Стуса як дзеркало шістдесятників. *Світovid*. Липень-вересень 1994. Число III (16). С. 104–120.
4. Лановик М. Ірраціональна інтерпретація художніх текстів : intuitio versus ratio. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*: зб. наук. праць. Київ : Твім інтер, 2008. Вип. 31. Ч. 2. С. 78–88.
5. Москалець К. Василь Стус : незавершений проект. *Стус В. Твори : у 12-и т.* Київ : Київська Русь, Факт, 2007. С. 7–38.
6. Москалець К. Страсті по Вітчизні. *Людина на крижині. Літературна критика та есеїстика*. Київ : Критика, 1999. С. 209–254.
7. Набитович І. Універсум sacrum’у в художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму) : монографія. Дрогобич-Люблін : Посвіт, 2008. 600 с.
8. Стус Д. “Палімпсести” Василя Стуса : творча історія та проблема тексту. Стус В. Твори : у 4-х т. 6 кн. Т. 3. Кн. 1. : Палімпсести. Львів : Просвіта, 1999. С. 5–22.
9. Стус В. Твори : у 4-х т. 6 кн. Т. 4 : Повісті та оповідання. Літературна критика. Публіцистичні листи. Львів : Просвіта, 1994. 543 с.
10. Стус В. Твори : у 4-х т. 6 кн. Т. 3. Кн. 1. : Палімпсести. Львів : Просвіта, 1999. 485 с.
11. Яструбецька Г. Концепція збірки “Палімпсести” В. Стуса. *Слово і час*. 2010. № 9. С. 30–38.

References

1. Bondarenko A. Poetychnyi zvukopys u tvorakh Vasyliia Stusa: fenomenologichna proektsiia. *Dyvoslovo*. 2008. № 1. S. 49–52.
2. Voitovych V. Ukrainska mifolohiia. Kyiv : Lybid, 2002. 664 s.
3. Ivashko V. Mif pro Vasyliia Stusa yak dzerkalo shistdesiatnykiv. *Svitovyid*. Lypen-veresen 1994. Chyslo III (16). S. 104–120.
4. Lanovyk M. Irratsionalna interpretatsiia khudozhnikh tekstiv : intuitio versus

ratio. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky*: zb. nauk. prats. Kyiv : Tvim inter, 2008. Vyp. 31. Ch. 2. S. 78–88.

5. Moskalets K. Vasyl Stus : nezavershenyi proekt. Stus V. Tvory : u 12-y t. Kyiv : Kyivska Rus, Fakt, 2007. S. 7–38.

6. Moskalets K. Strasti po Vitchyzni. *Liudyna na kryzhyni. Literaturna krytyka ta eseistyka*. Kyiv : Krytyka, 1999. S. 209–254.

7. Nabytovych I. Universum sacrumy v khudozhnii prozi (vid Modernizmu do Postmodernizmu) : monohrafiia. Drohobych-Liublin : Posvit, 2008. 600 s.

8. Stus D. “Palimpsesty” Vasyliia Stusa : tvorcha istoriia ta problema tekstu. *Stus V. Tvory* : u 4-kh t. 6 kn. T. 3. Kn. 1. : Palimpsesty. Lviv : Prosvita, 1999. S. 5–22.

9. Stus V. Tvory : u 4-kh t. 6 kn. T. 4 : Povisti ta opovidannia. Literaturna krytyka. Publitsystychni lysty. Lviv : Prosvita, 1994. 543 s.

10. Stus V. Tvory : u 4-kh t. 6 kn. T. 3. Kn. 1. : Palimpsesty. Lviv : Prosvita, 1999. 485 s.

11. Yastrubetska H. Kontseptsiiia zbirky “Palimpsesty” V. Stusa. *Slovo i chas*. 2010. № 9. S. 30–38.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2020 р.

Прийнята до друку 22.10.2020 р.

УДК 811.161.2.373

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ КІЛЬКІСНОЇ СЕМАНТИКИ В ТЕКСТАХ СУЧАСНИХ КУЛІНАРНИХ РЕЦЕПТІВ

Оксана Остроушко

*Криворізький державний педагогічний університет
Kryvyi Rih State Pedagogical University
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна
ostroushko.oksana@gmail.com*

Остроушко О. Ключові аспекти кількісної семантики в текстах сучасних кулінарних рецептів

У статті розглянуто основні аспекти вияву кількісної семантики в українсько-, англійсько- та російськомовних текстах кулінарних рецептів, описано засоби вираження кількості. Акцентовано на кількісних відношеннях, які виявляються в різних смислових площинах. З'ясовано, що: 1) у текстах кулінарних рецептів експліковано значення означеної та приблизної кількості; 2) основними засобами вираження кількості виступають числівниково-іменникові словосполучення; 3) типовим є уживання лексем зі значенням “одиниця виміру”; 4) засоби та способи вираження кількості засвідчують національно-культурну специфіку.

Ключові слова: кулінарний рецепт, семантика, кількість.

Ostroushko O. Key aspects of semantics of quantity in texts of modern culinary recipes

The article deals with main aspects of actualization of semantics of quantity in modern Ukrainian, English, and Russian culinary recipes. The language means of expression of quantitateness are described.

The semantics of quantity is a necessary component of a recipe text. Quantitative relations are manifested in different semantic planes of the analyzed texts: according to substance and objects, actions, temporality. Quantitativeness is a necessary component of structural-semantic part of the recipe text “list of ingredients”. The descriptive-instructive part of the recipe can emphasize not only the number of certain components of the dish, but their spatial size, divisibility. Quantitative parameters are indicated for the duration of a certain action (state), as well as for the general quantitative characteristics of the time required for cooking. Temperature parameters of cooking are described with quantitative characteristics. The meaning of the definite and indefinite quantity is expressed in the texts of culinary recipes.

Noun phrases with pre-modifying numerals are the main language means of expression of quantitateness. The usage of measuratives, and other words meaning “unit of measure” is typical. Means and ways of expression of quantitateness have national-cultural specificity.

Key words: culinary recipe, semantics, quantity.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Комунікація у сфері, пов'язаній із харчуванням, виробництвом і споживанням їжі, окреслюється в терміносистемі сучасної лінгвістики як гастрономічний, або глютонічний, або кулінарний дискурс [Olyanich / Олянич 2015; Derzhavetska / Державецька 2014]. В англomовній лінгвістичній традиції усталеним можна уважати терміносполучення *food discourse* [Burton 2016], а самі мовознавчі дослідження цієї сфери, які через її специфіку мають виразний міждисциплінарний характер, узагальнюються в понятті *culinary linguistics* [Culinary Linguistics 2013] як особливого напрямку прикладної лінгвістики.

Сучасний кулінарний дискурс характеризується динамічністю, мультидискурсивністю, розмаїтістю жанрових форм. Його центром вважаємо рецептурні тексти – своєрідні комплексні структури інструктивного характеру. Кулінарні рецепти, особливо призначені для домашнього використання, яскраво відображають не тільки певну сторону щоденного життя людини, а й репрезентують національно-культурні, соціальні, ідеологічні, релігійні та інші цінності, переконання, принципи поведінки тощо. Кулінарний рецепт постає відбитком світоглядного тла в побуті людини. Вивчення різних сторін цього пласту текстів дозволяє простежити не тільки збереження, закріплення, відновлення тих чи тих кулінарних традицій, але і зміни в культурі харчування, міжкультурну та міжмовну взаємодію, вплив глобалізаційних процесів на національні мови й культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні напрями вивчення сучасної мови кулінарії окреслено в публікації Г. Мелех [Melekh / Мелех 2014]. Жанр кулінарного рецепта вивчають у різних аспектах: тип тексту, прецедентний текст, репрезентант культури; аналізують низку мовних особливостей рецептів (назви страв, граматичні особливості текстів тощо) [Dolhusheva / Долгушева 2019].

Категорія кількості належить до фундаментальних універсальних філософських категорій, які мають своєрідний набір мовних засобів вираження [Shabi / Шабі 2012]. Логіко-філософська та мовна категорії кількості перебувають

у прямолінійних відношеннях, але не тотожних, через що одна й та сама кількість нерідко виявляється вираженою по-різному в різних мовах, інколи навіть і в межах однієї мовної системи [Baranova / Баранова 2012 : 9]. Дослідження вияву різноаспектних кількісних відношень у мові має в лінгвістиці доволі тривалу історію: кількісність, зокрема, вивчали В. Акуленко, І. Бодуен де Куртене, С. Баранова, С. Бронікова, В. Дмитрик, С. Жаботинська, І. Кобякова, О. Медвідь, Е. Сепір, С. Шабі, С. Швачко та ін.

Мета й завдання дослідження. Метою нашої розвідки є опис основних аспектів вияву кількісної семантики в сучасних українсько-, англійсько- та російськомовних текстах кулінарних рецептів. Основні завдання статті: виділити семантичні площини рецептурного тексту, у яких яскраво реалізується значення кількісності; визначити основні мовні засоби вираження кількісності; засвідчити національно-культурну специфіку аналізованих одиниць. Ця публікація розширює й поглиблює ключові ідеї, висловлені в рамках наукової конференції, присвяченої 90-річчю Криворізького державного педагогічного університету [Ostroushko / Остроушко 2020].

Виклад основного матеріалу дослідження. Модифікація самої сфери спілкування, пов'язана передусім з інформатизацією та розвитком віртуального комунікативного середовища, впливає на те, що модифікується і жанр кулінарного рецепта, зазнаючи змін як у своїх структурі, так і смислового наповненні. Кулінарний сайт як своєрідний віртуальний аналог кулінарної книги, онлайн-зібрання кулінарних рецептів виявляється загальнодоступним джерелом інформації, до якого може звернутися будь-хто, будь-де і в будь-який час за умови наявності технічних і технологічних можливостей. Практично необмежена кількість людей може стати пасивним комунікантом, водночас вони можуть у будь-який момент долучитися до спілкування, додавши, наприклад, коментар. Віртуальне інтернет-середовище дає змогу не просто комунікувати й обмінюватися інформацією, але самореалізовуватися, розбудовувати та зміцнювати контакти з людьми, віддаленими як у просторі, так і в часі [Koltsova / Кольцова 2019 : 110]. Кулінарний рецепт на віртуальних сторінках кулінарного сайту, з одного боку, зберігає традиційну

структурно-семантичну будову (найменування, перелік інгредієнтів, опис дій), з іншого, – ускладнює й розширює її (вступна частина, загальна інформація, коментарі, уточнення, побіжні зауваження, розповіді тощо). Багато текстів мають яскраві відбитки авторського “Я”.

Семантика кількості є необхідним смисловим компонентом рецептурного кулінарного тексту. Матеріалом дослідження стали тексти рецептів із кулінарних сайтів: українськомовного (2), англійськомовного (1), російськомовного (3). Зауважимо, що англomовний та російськомовний інтернет-ресурси являють собою зразки, так би мовити, відкритої колективної творчості: це зібрання рецептів, відкрите для будь-якого охочого автора, своєрідні тематичні соціальні мережі. Українськомовний ресурс є авторським, причому можлива функція перемикання мови. Загалом проблема використання української мови у віртуальному комунікативному просторі, зокрема у сфері кулінарії, є питанням, що потребує окремого розгляду.

Передусім кількісна семантика виражається у структурному компоненті тексту рецепта “перелік інгредієнтів”. У рецептах не просто визначається, які саме інгредієнти потрібно взяти, а вказується їхня кількість чи визначається певна частина: - *½ кг Молода картопля - 50 г Вершкове масло (чи рослинна олія) - 5 гілочок Кріп - 1-2 ст. л. Оцет – за смаком Сіль (Молода картопля з кропом)* (2); - *3 tablespoons soy sauce - 1 tablespoon honey - 1 tablespoon vegetable oil - 1 teaspoon lime juice - 1 teaspoon chopped garlic - 4 skinless, boneless chicken breast halves (Key West Chicken)* (1); - *Клубника – 3 кг - Сахар – 4 кг - Спирт – 100 г - Кислота лимонная – 1 ст. ложка (“Королевское” варенье из клубники)* (3). Перелік інгредієнтів – зазвичай чітко виокремлена частина рецептурного тексту, причому типовим є структурування інформації: кожен інгредієнт зазначається з нового рядка, його кількісні параметри можуть виокремлюватися розділовим знаком тире, можуть виділятися особливим шрифтовим виділенням (курсив, жирний шрифт). Як бачимо, експлікується значення означеної й приблизної кількості.

Засобами вираження виступають головне числівниково-іменникові словосполучення. Типовим є уживання мезуративів,

а також інших лексем зі значенням “одиниця виміру”, причому їх уживання доволі часто виявляє національно-культурні відмінності: *1 pound tri-color baby potatoes (red, gold, and purple), rinsed and drained (Pan-Roasted Marble Potatoes)* (1) – 1 фунт дорівнює приблизно 454 г.

В українсько- та російськомовному контентах можливе одночасне вживання виразів на позначення ваги інгредієнтів у грамах, їхнього об'єму в мілілітрах та виразів із мезуративами та іншими одиницями виміру: *Мед жидкий – 50 г (или 2 ст.л.) (Диетическое парфе с голубикой и бананом)* (3). Кухонні ваги увійшли в побут українських та російських господарок (господарів) не так давно, і хоч це наразі окрема група товарів, пропонованих магазинами техніки, ваги є далеко не на кожній кухні. Це ж стосується і різноманітних ємностей-вимірників. Окрім того, спрацьовує прагнення обійтися якомога меншою кількістю приладдя.

Якщо типовим вимірником із тематичної групи назв посуду для українськомовного кулінарного дискурсу є *склянка*, для російськомовного – *стакан* (щоправда, й українськомовний контент не позбавлений цієї лексеми), то для англomовного середовища такою мовною одиницею є *cup* “чашка”: - *1 склянка Молоко - 1 склянка Борошно (Бурякові панкейки з крем-сиром)* (2); - *½ cup white wine - 4 cups vegetable stock - 1 cup cherry tomatoes, halved (Asparagus Risotto)* (1); - *Кефир – 1 стакан - Варенье – 1 стакан (Пирог “Бабушкин секрет”)* (3).

Але ці вимірники не є повністю аналогічними. Українсько- та російськомовні *склянка* і *стакан* можуть бути об'ємом 200 мл і 250 мл (тому доволі часто в рецептах конкретизується, яку саме склянку автор має на увазі), англomовний *cup* має об'єм приблизно 240 мл у Сполучених Штатах, 250 мл – у Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Великій Британії [Cookbook].

Для називання невизначеної малої кількості певних інгредієнтів – здебільшого це сіль, перець, приправи, духмяні трави тощо – у всіх трьох лінгвокультурах уживають особливі лексеми-вимірники або усталені сполуки: - *1 дрібка Кориця - 1 дрібка Сіль - 1 дрібка Перець (Суфле із сиру)* (2); - *1 pinch*

garlic powder - 1 pinch onion powder (Quick & Crispy Home Fries) (1); - *Сода – на кончике ножа - Соль – 1 щепотка (Печенье сметанное)* (3).

Семантика приблизної кількості виражається зазвичай поєднанням двох числівників: - *Сыр твердый – 150–200 г - Чеснок – 2-3 зубчика (Салат “Весенний бриз”)* (3). Подібна варіативність надає простір для кулінарної творчості адресата. Це також підкреслює, що кулінарний рецепт – не точна інструкція “до виконання”, це швидше інструктивно-методичний порадник. Але водночас це встановлення певних меж кількості, необхідної для отримання належної якості готової страви. Кількість інгредієнтів у рецепті не може бути невизначеною, вона має бути або точною, або приблизною у визначених доволі точних межах.

Типовим є уживання приєменниково-іменникових конструкцій *за смаком, to taste, по вкусу*, які, по суті, “прив’язують” об’єктивні кількісні виміри інгредієнта до суб’єктивної сфери відчуття смаку кулінара – як автора рецепта, так і читача, того, хто буде за цим рецептом готувати страву: - *за смаком Сіль, перець (Паста з білими грибами)* (2); *salt to taste (Basil Pesto Bread Rounds)* (1); - *Петрушка свежая – по вкусу - Соль – по вкусу - Черный перчик молотый – по вкусу (Фритатта самая простая)* (3). Відзначимо, що в англомовному кулінарному дискурсі подібні конструкції поширені значно менше, вони можуть виступати альтернативою для точно вираженої кількості: *¼ teaspoon ground cayenne pepper, or to taste (Cheddar Cheese Nippers)* (1). Кількісна характеристика *за смаком* в усіх трьох лінгвокультурах стосується приправ. Але так само, як і в разі приблизного визначення кількісного виміру того чи того інгредієнта, це виступає своєрідним знаком взаємозв’язку кількості та якості. Суб’єктивні смакові уподобання й відчуття того, хто готуватиме страву, стають вимірником доволі невизначеної оптимальної кількості.

Важливою семантичною складовою тексту кулінарного рецепта, яка отримує кількісну характеристику, є часова площина. Виокремлюємо кількісні параметри тривалості виконання певної дії: *Запарте кускус ... і дайте йому*

настояться 5 хвилин під кришкою (Філе хека на подушці з кускусу та овочів) (2); Bake in preheated oven for 20 to 25 minutes (Cocktail Meatballs) (1) – та загального обсягу часу, необхідного для приготування страви чи для окремих етапів: - Час підготовки 30 хвилин - Час приготування 7 хвилин (Соус бешамель на бульйоні) (2); - Prep: 20 mins - Cook: 15 mins - Additional: 1 hr 5 mins - Total: 1 hr 40 mins (Fried Mozzarella Puffs) (1); 50 мин (Мясные зразы с яйцом) (3).

Кількісно-темпоральний параметр виявляється важливим настільки, що може ставати акцентованим семантичним компонентом назви страви: *Ситна закуска за 5 хвилин (2); 5 Hour Beef Stew (1); Домашние бургеры (за 15 минут) (3).* Виразно позитивну оцінку отримує незначний часовий проміжок, необхідний для приготування страви. Загальна соціокультурна тенденція пришвидшення темпу життя визначає, що за великою кількістю справ і дій сучасна людина часто не може дозволити собі приготувати їжу самостійно, а надає перевагу готовим стравам “швидкої їжі” або, в кращому разі, напівфабрикатам. Але маємо наразі соціокультурні тренди здорового харчування, домашнього харчування та рух *slow food*, який все більше набуває популярності. Саме ці пропаговані цінності відбиваються в назвах страв і заохочують адресатів до відповідної лінії поведінки. Водночас рецепти “традиційної” кухні, особливо ритуальної, обрядової, святкової, вимагають доволі значних затрат часу. Але в такому разі вистачений час стає своєрідним знаком збереження традицій.

Кількісна семантика виявляється в описово-інструктивній частині, де йдеться про поділ інгредієнтів. Вихідний компонент ділиться на певні частини, причому семантично вагомими виявляється як їхня визначена точно або приблизно протяжність, так і їхня форма : *Сир фета поріжте плоскими шматочками товщиною не більше 5 мм (Курячий рулет зі шпинатом і горіхами) (2); Cut the baguette into 3/4-inch slices (Double Tomato Bruschetta) (1); Делаем из теста колбаску и делим на 12 равных частей (Пышки со сметаной) (3).*

Кількісні характеристики отримують температурні параметри приготування страви: *Випікайте пиріг у духовці з*

температурою 180 градусів протягом 45 хвилин (Пуріг на кефірі з вишнею) (2); *Preheat the oven to 400 degrees F (200 degrees C) (Ram (Rosemary, Ancho, Molasses) Wings)* (1); *Поместить в разогретую до 180-190°C духовку ... (Бисквит буше)* (3). При цьому для приготування страв у духовці або в мультиварці тексти рецептів містять інформацію про точну або приблизну температуру, тоді як для більшості інших рецептів уживаються усталені вислови на зразок “на (якому?) вогні”: *Перекладіть сало в жаровню і трохи обсмажте на маленькому вогні (Бограч)* (2); *На сухой сковороде слегка обжарить муку, на среднем огне, помешивая, около 2–3 минут (Жюльен с курицей и шампиньонами)* (3).

Ще одним обов’язковим компонентом із кількісною семантикою в досліджених текстах виявився смисловий елемент із блоку загальної інформації про рецепт, який ми умовно назвали “кількісність готової страви”. Ідеться про кількість порцій в українськомовному та російськомовному контенті: *Порції 2–4 (Вівсянка з гарбузом)* (2), а в англійськомовному – про кількість порцій та про різнопланову інформацію щодо вимірності готової страви, яка узагальнюється лексемою *yield* – “кількість видобутого (виробленого) продукту”: *Servings: 4 Yield: 4 sandwiches (Copycat Fried Chicken Sandwich)* (1); *Servings: 12 Yield: 12 servings (Red Skinned Potato Salad)* (1).

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Проведені спостереження дають змогу висновкувати, що кулінарні рецепти демонструють діалектичний взаємозв’язок кількості та якості: отримання готової страви як нової сутності з певним набором нових якісних характеристик напряду залежить від кількісних параметрів вихідних інгредієнтів, тривалості виконуваних дій, кількісних часових характеристик дій та процесів тощо. Наявна семантика приблизної кількості засвідчує, що кулінарний рецепт за своєю суттю може бути визначений як інструктивно-методичний poradnik, що залишає простір для творчості кулінара-адресата. Семантика кількості виявляється в різних смислових площинах рецептурного тексту: предметному, дієвому, темпоральному, – а засоби її вираження засвідчують у низці прикладів національно-культурну

специфіку. Засоби та способи вираження кількісної семантики в кулінарних рецептах відображають і соціокультурні тенденції розвитку сучасного суспільства.

Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення взаємозв'язку семантики кількості та міри, аналіз інших семантичних категорій у текстах кулінарних рецептів з урахуванням широкого соціокультурного контексту їх побутування.

Література

1. Баранова С. В. “Філософія” кількісно-якісних відношень. *Філологічні трактати*. 2012. Т. 4. № 2. С. 5–10.
2. Державецька І. О. Глютонічний дискурс: лексикографічний аспект. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. Вип. 4. С. 69–72.
3. Долгушева О. В. Модифікація жанру “кулінарний рецепт” у романі І. Едвардз-Джоунз “Tuscanu for beginners”. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. 2019. Вип. 175. С. 447–457.
4. Кольцова Ю. Онлайн-дискурс як новітній тип дискурсу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. Вип. 24, Т. 1. С. 108–113.
5. Мелех Г. Б. Сучасний стан дослідження фахової мови кулінарії. *Науковий вісник Чернівецького університету : Германська філологія*. 2014. Вип. 692–693. С. 91–94.
6. Олянич А. В. Гастрономический дискурс. *Дискурс-Пи. Энциклопедия “Дискурсология”*. 2015. № 2 (19). С. 157–160.
7. Остроушко О. А. Семантика міри і кількості в текстах сучасних кулінарних рецептів. *Матеріали доповідей, приурочених 90-річчю Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг, 2020. С. 116–121.
8. Шабі С. В. Генеза категорії кількості в лінгво-філософському аспекті. *Лінгвістичні дослідження*. 2012. Вип. 33. С. 140–146.
9. Burton, Katelyn Leigh. “You Are What You Eat: Investigating Food Discourse and Digitally-Mediated Identities” (2016). Open Access Dissertations. Paper 432. URL : http://digitalcommons.uri.edu/oa_diss/432
10. Cookbook : Cup. URL : <https://en.wikibooks.org/wiki/Cookbook:Cup> (дата звернення 11.11.2020)
11. Culinary Linguistics. The chef’s special / Edited by Cornelia Gerhardt, Maximiliane Frobenius and Susanne Ley. John Benjamins Publishing Company Amsterdam/Philadelphia, 2013. 347 p.

Список використаних джерел

1. <https://allrecipes.com>
2. <https://klopotenko.com>
3. <https://www.russianfood.com>

References

1. Baranova S. V. “Filosofia” kilkisno-yakisnykh vidnoshen. *Filolohichni traktaty*. 2012. T. 4. N 2. S. 5–10.
2. Derzhavetska I. O. Hliutonichniy dyskurs: leksykohefichnyi aspekt. *Odeskyi linhvistychnyi visnyk*. 2014. Vyp. 4. S. 69–72.
3. Dolhusheva O. V. Modyfikatsiia zhanru “kulinaryni retsept” u romani I. Edvardz-Dzhounz “Tuscany for beginners”. *Naukovi zapysky Tsentralnoukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka*. 2019. Vyp. 175. S. 447–457.
4. Koltsova Yu. Onlain-dyskurs yak novitnii typ dyskursu. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 2019. Vyp. 24, T. 1. S. 108–113.
5. Melekh H. B. Suchasnyi stan doslidzhennia fakhovoi movy kulinarrii. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu : Hermanska filolohiia*. 2014. Vyp. 692–693. S. 91–94.
6. Olianych A. V. Hastronomycheskyi dyskurs. *Dyskurs-Py. Entsyklopedyia “Dyskursolohyia”*. 2015. N 2 (19). S. 157–160.
7. Ostroushko O. A. Semantyka myry i kilkosti v tekstakh suchasnykh kulinarynykh retseptiv. *Materialy dopovidei, pryurochenykh 90-richchuu Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Kryvyi Rih, 2020. S. 116–121.
8. Shabi S. V. Heneza katehorii kilkosti v linho-filosofskomu aspekti. *Linhvistychni doslidzhennia*. 2012. Vyp. 33. S. 140–146.
9. Burton, Katelyn Leigh. “You Are What You Eat: Investigating Food Discourse and Digitally-Mediated Identities” (2016). Open Access Dissertations. Paper 432. URL : http://digitalcommons.uri.edu/oa_diss/432
10. Cookbook : Cup. URL : <https://en.wikibooks.org/wiki/Cookbook:Cup> (дата звернення 11.11.2020)
11. Culinary Linguistics. The chef’s special / Edited by Cornelia Gerhardt, Maximiliane Frobenius and Susanne Ley. John Benjamins Publishing Company Amsterdam/Philadelphia, 2013. 347 p.

*Стаття надійшла до редакції 11.10.2020 р.
Прийнята до друку 22.10.2020 р.*

УДК 81'42-055.1:[821.161.1-31:791Лермонтов]

**МУЖСКАЯ ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ В КИНОДИСКУРСЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ ЭКРАНИЗАЦИИ РОМАНА
М. ЛЕРМОНТОВА “ГЕРОЙ НАШЕГО ВРЕМЕНИ”)**

Виктория Рингевич

*Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова
Mogilev State A. Kuleshov University
ул. Космонавтов, 1, Могилев, 212022, Республика Беларусь
ringevichv@gmail.com*

Рингевич В. Чоловіча мовна особистість у кінодискурсі (на матеріалі екранізації роману М. Лермонтова “Герой нашего часу”)

У статті досліджено перший, вербально-семантичний, рівень моделі мовної особистості, на якому здійснено складання індивідуального лексикону. Проаналізовано кількісний склад вербально-семантичного рівня чоловічого мовної особистості на матеріалі екранізації роману М. Лермонтова “Герой нашего часу”. Установлено, що за кількістю слововживань значну перевагу мають займенники, що пов’язано з об’єктом дослідження: кінодискурс певною мірою відбиває особливості розмовного мовлення: вказівні слова являють собою вербальні засоби, які моделюють елементи комунікативних ситуацій. Акцент зроблено й на особливостях використання дієслів та прикметників.

Ключові слова: лексикон, вербально-семантичний рівень, макрокласи, семантичні поля.

Ringevich V. Male language personality in cinematic discourse (based on the film adaptation of the novel “A hero of our time” by M. Lermontov)

The article presents an analysis of the verbal-semantic level of the linguistic personality of Grigory Pechorin based on the material of the film adaptation of M. Lermontov's novel “A Hero of Our Time”. The lexical analysis of the main character of the film adaptation was carried out according to the three-levelled system proposed by Yu. Karaulov. At the first stage of the study, all the hero's replicas were selected by the method of continuous sampling. Further, all the selected words were distributed by macroclasses (parts of speech), and within macroclasses – by semantic fields and concretizing subgroups.

A quantitative analysis of the selected unique words and their word usage in the hero's speech made it possible to establish that pronouns prevail over all parts of speech in terms of the number of word usage. It can be explained by the fact that the object of research is one of the varieties of discourse – hero's speech which is surrounded by real life, and, as you know, even depicted colloquial speech usually tends to a certain degree of similarity to real colloquial speech, which determines the role of the environment within the text fragments with direct speech. Indicating

words (pronouns) can be considered as such an environment since they are verbal means of explicating the elements of a modelled communicative situation. While in terms of the number of positions, verbs prevail over all parts of speech. The numerical superiority of adjectives over adverbs in terms of the number of positions and the priority of adverbs over adjectives in terms of word usage was also noted.

Key words: vocabulary, verbal-semantic level, macroclasses, semantic fields.

Постановка проблемы и ее связь с важными научными задачами. В современной лингвистике антропоцентрический подход, на основе которого каждый носитель языка может рассматриваться как обладатель внутренней системы, позволяющей выстраивать и воспринимать тексты, находится в фокусе внимания лингвистов. Такой подход к исследованию языковой личности неразрывно связан с изучением лексической системы, отражающей индивидуальную картину мира.

Изначально интерес к феномену языковой личности в лингвистике был связан с исследованием литературно-художественного дискурса – характеристикой авторских идиостилей и речевой картиной персонажа как типа личности [Vinogradov / Виноградов 1995]. М. Бахтин подчеркивал самостоятельность персонажа – говорящего человека – в пределах художественного текста: “слово героя не просто передается в романе, но “художественно изображается”; “говорящий человек в романе – существенно социальный человек, исторически конкретный и определенный”; “говорящий человек в романе – всегда в той или иной степени идеолог, а его слово всегда идеологема, отражающая особый взгляд на мир” [Bakhtin / Бахтин 2017]. В связи с этим широко представлены исследования текстового пространства персонажа и, как следствие, художественного дискурса, субъектами которого выступают, с одной стороны, автор и читатель, а с другой – сами персонажи, которые говорят, слушают, мыслят и действуют в рамках дискурсных фрагментов, создаваемых автором и отражаемых с их помощью.

Из этого следует, что для изучения индивидуальных картин мира языковых личностей необходим анализ закономерностей организации текста. Однако такой подход требует определенных оговорок, так как, по справедливому замечанию Ю. Караулова,

“язык творческой индивидуальности складывается не только из языка принадлежащих ей художественных и публицистических текстов: его обязательной составляющей является и повседневная речь человека, его речевое поведение в быту, в официальном и интимном общении, в кругу семьи, близких людей – коллег, друзей, просто знакомых, его эпистолярное наследие” [Karaulov / Караулов 1987].

Анализ исследований и публикаций. В последнее время лингвисты проявляют активный интерес к изучению поведения языковой личности в различных типах дискурса “Русский язык, языковая личность” Ю. Караулова [Karaulov / Караулов 1987], “Языковая личность в художественном тексте” Л. Чурилиной [Churilina / Чурилина 2011] в том числе кинодискурса: “Статус кинодиалога в ряду соположенных понятий: кинодиалог, кинотекст, кинодискурс” Е. Колодиной. Это обусловлено непрерывным развитием киноиндустрии и возможностью расширения рамок изучения социального контекста и характеристик языковой личности. Отметим, что такое “поле деятельности” языковой личности, как кинодискурс, не является досконально изученным и обуславливает актуальность и необходимость исследования.

Цель исследования заключается в выявлении специфики того, как распределяются слова в индивидуальном лексиконе мужской языковой личности Григория Печорина в экранизации романа М. Лермонтова “Герой нашего времени”. Основные методы исследования: описательный метод, заключающийся в отборе и систематизации исследуемого материала; метод количественного анализа, направленный на подсчет количества позиций и словоупотреблений в лексиконе главного героя произведения.

Изложение основного материала исследования. Языковую личность можно охарактеризовать с позиций языкового сознания и речевого поведения, т. е. с позиций лингвистической концептологии и теории дискурса. при этом языковая личность рассматривается как стержневое понятие при изучении различных типов дискурса [Ringevich / Рингевич 2017a], в том числе кинодискурса. Рассмотрим и проанализируем

составляющие языковой личности в кинодискурсе. Под кинодискурсом в работе понимается “процесс создания, воспроизведения и восприятия фильма, включающий в себя синтез участников дискурса, а именно их речь, время и пространство их взаимодействия, с помощью которого происходит развертывание сюжета, построение образов героев и их взаимоотношений, а также раскрытие их характеров” [Ringevich / Рингевич 2018a]. Кинодискурс рассматривается нами как один из типов арт-дискурса [Ringevich / Рингевич 2017b].

Под индивидуальным лексиконом в работе понимается система, отражающая функциональный принцип существования лингвистических элементов. Ввиду того, что “обязательным условием успешности выявления специфики единиц лексикона и принципов их организации является установление роли этих единиц в процессах речемыслительной деятельности и учет специфики психологической структуры значения” [Zalevskaya / Залевская 2014], языковая личность Григория Печорина рассматривается по структуре Ю. Караулова [Karaulov / Караулов 1987], которая требует последовательного перехода от частного к общему и является “гарантом полноты и объективности предложенного описания” [Churilina / Чурилина 2011]. Для сравнения: анализ женской языковой личности представлен в [Ringevich, Vasilenko / Рингевич, Василенко 2017; Vasilenka, Ryngevich / Василенка, Рынгевич 2017; Рингевич 2018b].

В субъектной дискурсной сфере “Григорий Печорин” в кинодискурсе было выделено 6 дискурсных объектов, в которых герой обращается к себе (внутренний дискурс), 14 дискурсных объектов монологического характера, которые адресованы разным героям, 25 дискурсных фрагментов представлены в письменном формате (записки, письма), остальные фрагменты относятся к прямым высказываниям героя (его внешний дискурс). На первом этапе исследования методом сплошной выборки были отобраны и распределены по макроклассам (частям речи) все слова Григория Печорина.

Индивидуальный лексикон Григория Печорина включает в себя 1 352 позиции и представлен следующими макроклассами:

Макроклас	Кількість позицій / загальна кількість використань
Слова вказуючі (місця іменники)	40 / 441
Слова іменуючі (іменники)	180 / 288
Слова, іменуючі ознаку процесуальний (дієслова)	205 / 371
Слова, іменуючі ознаку не процесуальний (прикметники)	80 / 110
Слова, іменуючі ознаку не процесуальний (назви)	64 / 142
Всього	569 / 1 352

На другому етапі обрані слова були розподілені по різних групах всередині виділених макрокласів, так як з точки зору семантики слова можуть входити в різні групи в залежності від контексту.

1. Слова вказуючі. Даний макроклас представлений 40 позиціями і включає в себе 2 лексико-семантичні групи:

- а) “Вказання на предмет” – 23 позиції;
- б) “Вказання на не процесуальний ознаку” – 17 позицій.

2. Слова іменуючі. Даний макроклас представлений 180 позиціями і включає в себе 5 лексико-семантичних груп:

- а) “Конкретний предмет: все живе” – 55 позицій;
- б) “Конкретний предмет: речі” – 12 позицій;
- в) “Природні явища, стихії” – 7 позицій;
- г) “Географічні об’єкти” – 10 позицій;
- д) “Відведені поняття: явища, ситуації” – 96 позицій.

3. Слова, іменуючі ознаку процесуальний. Даний макроклас представлений 205 позиціями і включає в себе 3 лексико-семантичних групи:

- а) “Діяння і діяльність” – 116 позицій;
- б) “Буття, стан, якість” – 60 позицій;
- в) “Відношення” – 29 позицій.

Відзначимо, що в кінодискусії лексико-семантична група “Діяння і діяльність” представлена 9 підгрупами, які в свою чергу діляться на конкретизуючі мікрокласи. Наприклад, група “Фізичне вплив на об’єкт” представлена 14 конкретизуючими мікрокласами. Також відзначимо, що група “Інтелектуальна діяльність” представлена 13 конкретизуючими підгрупами, а підгрупа

“Социальные отношения”, входящая в лексико-семантическую группу “Отношение”, делится на 9 конкретизирующих подгрупп.

4. Слова, именующие признак непроцессуальный (прилагательные). Данный макрокласс представлен 80 позициями и включает в себя 10 лексико-семантических групп:

- а) “Неживая природа” – 2 позиции;
- б) “Живая природа” – 2 позиции;
- в) “Человек как живое существо” – 7 позиций;
- г) “Населенный пункт” – 2 позиции;
- д) “Нации” – 3 позиции;
- е) “Человек и его внутренний мир” – 28 позиций;
- ж) “Общественно-государственная сфера” – 5 позиций;
- з) “Социальная сфера жизни человека” – 3 позиции;
- и) “Восприятие окружающего мира” – 16 позиций;
- й) “Универсальные представления, смыслы и отношения” – 12 позиций.

Отметим, что лексико-семантическая группа “Неживая природа” представлена 2 подгруппами, а лексико-семантическая группа “Человек и его внутренний мир” является самой обширной и включает в себя подгруппу “Эмоции”.

5. Слова, именующие признак непроцессуальный (наречия). Данный макрокласс представлен 64 позициями и включает в себя 9 лексико-семантических групп:

- а) “Образ действия” – 4 позиции;
- б) “Время” – 20 позиций;
- в) “Место” – 9 позиций;
- г) “Мера и степень” – 14 позиций;
- д) “Качество” – 11 позиций;
- е) “Причина” – 1 позиция;
- ж) “Цель” – 1 позиция;
- з) “Мнение” – 1 позиция;
- и) “Модальность” – 3 позиции.

Выводы и перспективы дальнейших научных исследований. Количественный анализ отобранных уникальных слов и их словоупотреблений в речи героя позволил установить, что над всеми частями речи по количеству словоупотреблений преобладают местоимения. Это можно объяснить тем фактом, что

объектом исследования выступает одна из разновидностей дискурса, т. е. изображенная разговорная речь, которая в идеале стремится к определенной мере подобия реальной разговорной речи, что обуславливает значимость окружения в рамках текстовых фрагментов с репликами главного героя. В качестве такого окружения можем рассматривать местоимения, так как они представляют собой вербальные средства, которые моделируют элементы коммуникативной ситуации.

По количеству позиций над всеми частями речи преобладают глаголы. Был отмечен приоритет прилагательных над наречиями по количеству позиций и преобладание наречий над прилагательными по общему количеству употреблений.

Результаты исследования могут быть использованы в процессе изучения особенностей структуры языковой личности и выявления особенностей строения индивидуального лексикона мужской и женской языковых личностей.

Литература

1. Бахтин М. М. Слово в романе. Москва : Эксмо, 2017. 229 с.
2. Васіленка К. М., Рынґевіч В. В. Моўная асоба Ганны Карэнінай у літаратурным дыскурсе і кінадыскурсе. *Вестник Минского гос. лингвистического ун-та. Серия 1 : Филология*. 2017. № 3 (88). С. 73–79.
3. Виноградов В. В. Язык как творчество. Москва : Просвещение, 1995. 126 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Наука, 1987. 262 с.
5. Колодина Е. А. Статус кинодиалога в ряду соположенных понятий: кинодиалог, кинотекст, кинодискурс. *Вестник Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. Филология*. 2013. № 2(1). С. 327–333.
6. Рингевич В. В. Языковая личность как стержневое понятие при изучении дискурса. *Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте – V* : сб. науч. статей. Могилев, 2017. С. 32–35.
7. Рингевич В. В. К вопросу о кинодискурсе. *Теоретические и практические предпосылки подготовки полилингвальных специалистов в вузе* : материалы IV Международ. научно-практического онлайн-семинара. Могилев, 2018. С. 82–85.
8. Рингевич В. В., Василенко Е. Н. Женская языковая личность в кинодискурсе (на материале экранизации романа Л. Н. Толстого “Анна Каренина”). *Thesaurus* : зб. наук. пр. *Междисциплінарныя даследаванні*. Магілёў, 2017. Вып. IV. С. 59–65.
9. Рингевич В. В. Индивидуальный лексикон языковой личности в русском и английском языках. *Вестник Минского гос. лингвистического ун-та. Серия 1 : Филология*. 2018. № 4 (95). С. 43–49.

10. Рингевич В. В. Литературный дискурс и кинодискурс в системе арт дискурса. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного ун-ту*. Кривий Ріг, 2017. Вып. 16. С. 417–424.

11. Чурилина Л. Н. Языковая личность в художественном тексте. Москва : Флинта : Наука, 2011. 240 с.

12. Zalevskaya A. Interfacial theory of word meaning: a psycholinguistic approach. London : International Academy of Science and Higher Education, 2014. 188 p.

References

1. Bahtin M. M. Slovo v romane. Moskva : Eksmo, 2017. 229 s.
2. Vasilenka K. M., Ryngevich V. V. Možnaya asoba Ganny Kareninaj u litaraturnym dyskurse i kinadyskurse. *Vestnik Minskogo gos. lingvisticheskogo un-ta. Seriya 1 : Filologiya*. 2017. N 3 (88). S. 73–79.
3. Vinogradov V. V. Yazyk kak tvorchestvo. Moskva : Prosveshchenie, 1995. 126 s.
4. Karaulov Yu. N. Russkij yazyk i yazykovaya lichnost'. Moskva : Nauka, 1987. 262 s.
5. Kolodina E. A. Status kinodialoga v ryadu sopolozhennyh ponyatij: kinodialog, kinotekst, kinodiskurs. *Vestnik Nizhegorod. un-ta im. N. I. Lobachevskogo. Filologiya*. 2013. N 2(1). S. 327–333.
6. Ringevid V. V. Yazykovaya lichnost' kak sterzhnevoe ponyatie pri izuchenii diskursa. *Vostochnoslavjanskije yazyki i literatury v evropejskom kontekste – V : sb. nauch. statej*. Mogilev, 2017. S. 32–35.
7. Ringevid V. V. K voprosu o kinodiskurse. *Teoreticheskie i prakticheskie predposylki podgotovki polilingval'nyh specialistov v vuze : materialy IV Mezhdunarod. nauchno-prakticheskogo onlajn-seminara*. Mogilev, 2018. S. 82–85.
8. Ringevid V. V., Vasilenko E. N. Zhenskaya yazykovaya lichnost' v kinodiskurse (na materiale ekranizacii romana L. N. Tolstogo “Anna Karenina”). *Thesaurus : zb. navuk. pr. Mezhdydiscyplinarnyya dasledavanni*. Magilov, 2017. Vyp. IV. S. 59–65.
9. Ringevid V. V. Individual'nyj leksikon yazykovoj lichnosti v russkom i anglijskom yazykah. *Vestnik Minskogo gos. lingvisticheskogo un-ta. Seriya 1 : Filologiya*. 2018. N 4 (95). S. 43–49.
10. Ringevid V. V. Literaturnyj diskurs i kinodiskurs v sisteme art diskursa. *Filolohichni studii : Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho un-tu*. Krivij Rig, 2017. Vyp. 16. S. 417–424.
11. Churilina L. N. Yazykovaya lichnost' v hudozhestvennom tekste. Moskva : Flinta : Nauka, 2011. 240 s.
12. Zalevskaya A. Interfacial theory of word meaning: a psycholinguistic approach. London : International Academy of Science and Higher Education, 2014. 188 p.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2020 р.

Прийнята до друку 22.10.2020 р.

УДК 811.111'42:791.049.2(73)

**ЛЕКСИЧЕСКАЯ ЯЗЫКОВАЯ ИГРА
В АМЕРИКАНСКОМ ЮМОРИСТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ СИТКОМОВ “FRIENDS” И “THE BIG
BANG THEORY”)**

Виталина Сокол

*Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова
Mogilev State A. Kuleshov University
ул. Космонавтов 1, Могилев, 212022, Беларусь
sokol@msu.by*

Сокол В. Лексична мовна гра в американському гумористичному дискурсі (на матеріалі ситкомів “Friends” і “The Big Bang Theory”)

Статтю присвячено лексичній мовній грі в американському гумористичному дискурсі. Розглянуто поняття “мовна гра” і “гумористичний дискурс”. Подано загальний аналіз мовної гри в 1, 6, 7 і 8 сезонах ситкомів “Friends” і “The Big Bang Theory”. Деталізовано особливості лексичної мовної гри, зокрема такі її прийоми, як-от: порівняння, перегравання, метафора, антономазія, уособлення, алогізм, епітет, каламбур, оксюморон, гіпербола і перифраз. Проілюстровано прийоми лексичної мовної гри з промови головних персонажів ситкомів. Акцентовано на певних засобах використання лексичної мовної гри.

Ключові слова: мовна гра, гумористичний дискурс, лексична мовна гра, ситком “Friends”, ситком “The Big Bang Theory”.

Sokol V. Lexical language play in American Humorous Discourse (Based on sitcoms “Friends” and “The Big Bang Theory”)

The article considers the lexical language play in American humorous discourse. The research was based on the 1st, 6th, 7th and 8th seasons of the world-famous American sitcoms “Friends” and “The Big Bang Theory”. The author begins by considering the concept of humorous discourse and its characteristic features. In this article humorous discourse is understood as text immersed in a situation of laughter. Humorous discourse is impossible without language play, which is viewed as a certain type of speech behavior of speakers based on a deliberate violation of the system norms of language. There are different types of language play, for example, lexical language play, phonetic language play, word-formation language play, syntactic language play and etc. The author gives the general analysis of the language play in the indicated seasons of these sitcoms. The author considers the lexical language play and gives the examples of the lexical language play from seasons 1, 6, 7 and 8 of the sitcoms “Friends” and “The Big Bang Theory”. The

author draws the conclusions on the frequency of lexical language means as a way to achieve a humorous effect.

Key words: language game, humorous discourse, lexical language game, sitcom “Friends”, sitcom “The Big Bang Theory”.

Постановка проблемы и ее связь с важными научными задачами. Исследование юмористического дискурса, а также языковой игры в последнее время набирает все большую популярность. Особый интерес представляет выявление особенностей языковой игры в американском юмористическом дискурсе ввиду недостаточной изученности данного направления гуманитарных исследований [Vasilenko, Kniga / Василенко, Книга 2017 : 296–303; Kniga, Vasilenko 2018 : 69–72; Kniga 2018 : 13–20].

Анализ последних исследований и публикаций. В. Карасик определяет юмористический дискурс как “текст, погруженный в ситуацию смехового общения” [Karasik / Карасик 2002 : 252]. К характерным признакам юмористического дискурса лингвист относит: коммуникативное намерение участников общения уйти от серьезного разговора, так как часто для говорящего движущим мотивом разговора является стремление сообщить нечто смешное; юмористическую тональность общения, то есть стремление сократить дистанцию, сблизиться и критически переосмыслить в мягкой форме актуальные концепты; наличие определенных моделей смехового поведения, которые, по выражению В. Карасика, “включают типичные дебюты и “эндшпили” шуток, типичные смеховые реакции и типичные жанровые структуры определенных юмористических речевых действий, например, анекдотов. Дебют смехового поведения – это переход от не смехового общения к смеховому” [Karasik / Карасик 2002 : 254].

Неотъемлемым компонентом юмористического дискурса является языковая игра. Е. Земская, М. Китайгородская и Н. Розанова в своей работе “Языковая игра” рассматривали языковую игру как отклонения от языковых норм, “которые имеют место, когда говорящий “играет” с формой речи, когда свободное отношение к форме речи получает эстетическое задание, пусть даже самое скромное. Это может быть и незатейливая шутка, и более или менее удачная острота, и

каламбур, и разные виды тропов (сравнения, метафоры, перифразы и т. д.)” [Zemskaya, Kitaygorodskaya, Rozanova / Земская, Китайгородская, Розанова 1983 : 175]. Д. Кристал определяет языковую игру как универсальную активность человека и отмечает, что людям нравится тянуть слова и воссоздавать их в новом виде, структурировать их в искусные системы, находить скрытые смыслы внутри них и пытаться использовать их в соответствии с специально разработанными правилами в огромном разнообразии [Crystal / Кристал 2006 : 64]. В нашем исследовании мы ориентируемся на определение языковой игры данное Н. Данилевской, которая понимает языковую игру как “определенный тип речевого поведения говорящих, основанный на преднамеренном (сознательном, продуманном); нарушении системных отношений языка, на деструкции речевой нормы с целью создания неканонических языковых форм и структур, приобретающих в результате этой деструкции экспрессивное значение и способность вызывать у слушателя/читателя эстетический и, в целом, стилистический эффект [Danilevskaya / Данилевская 2006 : 657]. Можно выделить фонетическую, синтаксическую, словообразовательную, лексическую и др. языковую игру [Sannikov / Санников 2002; Kovulyayeva / Ковыляева 2015].

Цель и задачи исследования. Данное исследование выполнено на материале 1, 6, 7 и 8 сезонов американских ситкомов “Friends” и “The Big Bang Theory”. Объектом исследования является лексическая языковая игра, а именно такие ее приемы, как сравнение, переигрывание, метафора, антономасия, олицетворение, алогизм, эпитет, каламбур, оксюморон, гиперболола и перифраз (про виды языковой игры в данных ситкомх см. [Sokol / Сокол 2020 : 299–303], о приемах фонетической языковой игры см. [Sokol / Сокол 2020 : 95–100]).

Изложение основного материала исследования. Методом сплошной выборки был отобран 901 случай использования языковой игры. В результате исследования было установлено, что лексическая языковая игра является самой распространенной в речи персонажей: из 901 случая использования языковой игры 740 (82%) представляют собой

лексическую языковую игру. Синтаксической языковой игры был отобран 71 (8%) случай, фонетической – 58 (6,4%), словообразовательной – 32 (3,6%) (аналогичная тенденция наблюдается и в других ситкоммах [Kniga / Книга 2019 : 148–150]).

Общее количество случаев использования лексической языковой игры в указанных сезонах ситкомов “Friends” и “The Big Bang Theory” можно представить в виде таблицы:

Ситком Прием	“Friends”	“The Big Bang Theory”	Всего
Алогизм	11	20	31
Антонимия	7	3	10
Гипербола	44	48	92
Каламбур	10	8	18
Метафора	44	93	137
Оксюморон	2	1	3
Олицетворение	28	14	42
Переигрывание	0	0	0
Перифраз	38	13	51
Сравнение	82	164	246
Эпитет	49	61	110
Всего	315	425	740

Как следует из таблицы в 1, 6, 7 и 8 сезонах ситкома “Friends” всего было обнаружено 315 случаев использования лексической языковой игры, а в ситкоме “The Big Bang Theory” 425 случаев использования.

Ситком “Friends” повествует о жизни шести друзей (Рэйчел Грин, Моника Геллер, Фиби Буффе, Чендлер Бинг, Росс Геллер и Джоуи Триббиани), которые живут на Манхэттене. Рассмотрим приемы лексической языковой игры, использованные главными героями в 1, 6, 7 и 8 сезонах данного ситкома:

1) Росс использует **сравнение**, рассказывая, как он провел время со своей девушкой Элизабет, которую все считают слишком молодой для Росса, и ее подругами: *When I was over there, I felt like I was a babysitter* (сезон 6, серия 24, 14:53);

2) Джоуи в своей речи использует **эпитет**, спрашивая у Моники, встречается ли она еще с тем скучным доктором: *So, Monica. Still going out with Dr. Boring, huh?* (сезон 6, серия 15, 4:56);

3) Чендлер использует в своей речи **перифраз**, называя Новый Год праздником Дика Кларка (шоу Дика Кларка это вечернее субботнее развлекательное шоу, которое было одним из самых просматриваемых на Новый Год): *It's just that I'm sick of being a victim of this **Dick Clark holiday**. I say this year – no dates, we make a pact* (сезон 1, серия 10, 3:00);

4) Герои сидят в кафе и вспоминают старшую школу. Моника использует **гиперболу**, говоря, что будто это было миллион лет назад: *Gosh, doesn't it seem **like a million years ago**?* (сезон 1, серия 19, 22:06);

5) Росс обсуждает с Рэйчел их отношения и в своей речи использует **метафору**: ***You were a closed book, okay? I'm not a mind reader!*** (сезон 8, серия 11, 11:29);

6) Герои предлагают Фиби подбросить монетку, чтобы принять верное решение. Фиби в своей речи использует **олицетворение** и говорит, что монеты ненавидят ее: *No, **coins hate me*** (сезон 7, серия 6, 9:22);

7) Чендлер на свидании с девушкой. Она рассказывает истории из своей жизни и в одной из историй упоминает о муже. Чендлер в недоумении спрашивает у нее, в разводе ли она, на что получает отрицательный ответ. В речи Чендлера мы видим **алогизм**, когда он спрашивает у Авроры вдова ли она и добавляет, что он надеется на это.

Chandler: *Oh, so you're divorced?*

Aurora: *No.*

Chandler: *Oh, I'm sorry. **So you are widowed? Hopefully?*** (сезон 1, серия 6, 5:24);

8) Росс пригласил всех на крышу посмотреть на комету Бапштейн-Кинга. В итоге на крыше остались только Джоуи и Росс, а дверь случайным образом заблокировалась. Джоуи винит Росса и говорит, что это он пригласил их всех искать эту дурацкую комету Бургер-Кинга. В речи Джоуи мы видим **каламбур**.

Joey: *You wanted to come up here and look for some **stupid Burger King comet**.*

Ross: *It's called the **Bapstein-King comet**, okay?* (сезон 7, серия 12, 3:39);

9) Росс просит Фиби отдать ключ от его квартиры обратно. Фиби в ответ говорит, что она не знает, где он, а Росс говорит, что ключ прямо в руке Фиби. Фиби в своей речи использует **автономасию**, называя Росса – Шерлоком: *Okay, Sherlock* (сезон 7, серия 5, 10:00);

10) Джоуи предложил Монике сходить на двойное свидание с парнем, которого она не знает. Уже в ресторане Моника узнает, что Джоуи тоже его никогда не видел. Моника говорит, что он может быть ужасным, но в этот момент входит этот парень. Моника в своей речи использует **оксюморон**, говоря, что этот парень ужасно красивый: *Oh, my god, Joey! For all we know, this guy could be horribly... Horribly attractive. I'll be shutting up now* (сезон 1, серия 5, 8:18).

Ситком “The Big Bang Theory” рассказывает о жизни четверых друзей-ученых (Леонард Хофстедтер, Шелдон Купер, Говард Воловиц и Раджеш Кутраппали) и их девушках (Пенни, Эми Фарра Фаулер и Бернадетт Ростенковски), которые живут в Пасадене, штат Калифорния. Рассмотрим примеры лексической языковой игры, использованные главными героями в 1, 6, 7 и 8 сезонах данного ситкома:

1) Девушки обсуждали комиксы и спорили о Торе и его молоте. В своей речи Эми употребила **сравнение**, сравнивая Тор и его молот с Шелдоном и его зубной щеткой: *No, no, no, it doesn't. Thor is a god. The hammer is his, only he can use it. It's like Sheldon and his toothbrush* (сезон 6, серия 13, 16:29);

2) Говард не хочет ничего менять в доме своей матери, а Бернадетт говорит Эми и Пенни, что, когда он уедет на Комик-Кон, она принесет в дом “разрушительный шар”, в своей речи она использует **метафору**, имея ввиду, что переделает здесь все в его отсутствие: *Okay, okay. When he's at Comic-Con, I'm bringing in a wrecking ball* (сезон 8, серия 20, 02:37);

3) Эми и Бернадетт обсуждают парней, которые купили им выпить. Эми использует в своей речи **эпитет** и говорит, что выбрала бы парня с дурацкой прической: *I think I would have gone with the short one with the goofy haircut* (сезон 7, серия 1, 18:35);

4) Бернадетт, используя **гиперболу**, рассказывает подругам, что после душа случайно вытерлась нижним бельем мамы Говарда и ей пришлось принять еще один душ, но это ей не помогло и вряд ли что-то поможет: *So, I was taking a shower this morning, and when I got out, I started to dry off with what I thought was a towel but turned out to be Howard's mom's underwear. I had to take another shower. It wasn't enough. Nothing will ever be enough* (сезон 6, серия 6,03:49)

5) Пенни отрицает, что записывает сериалы на телевизоре Шелдона и Леонарда. Шелдон в своей речи использует **алогизм**, говоря, чтобы Пенни отвечала честно, так как она не на суде: *Answer honestly. This is not a trial* (сезон 6, серия 21, 0:03);

6) Эми, Бернадетт и Пенни собрались в Лас-Вегас. В своей речи Бернадетт использует **олицетворение**, говоря, что с собой она взяла топ, который говорит – “иди сюда”, и перцовый баллончик, который говорит – “слишком близко, Джек”: *I got a sexy new tube top that says come hither, and a can of pepper spray that says close enough, Jack* (сезон 6, серия 23, 02:34);

7) Леонард говорит Шелдону, что он встретил Пенни и, кажется, она была чем-то расстроена. Шелдон использует в своей речи **перифраз**, предположив, что сейчас ее время месяца, имея ввиду менструацию.

Leonard: *Hey, I just ran into Penny. She seemed upset about something.*

Sheldon: *I think it's her time of the month* (сезон 1, серия 4, 09:14);

8) Шелдон, Говард и свекр Говарда смотрят футбол. Шелдон и свекр Говарда обсуждают игру, в то время как Говард ничего в этом не понимает, но пытается произвести хорошее впечатление на свекра. После того как Шелдон употребил слово “blitz” Говард шутит, что он любит “blitz”, особенно со сметаной. Затем Говард объясняет свою шутку, говоря, что слово “blitz” похоже на слово “blintz”, что означает традиционный еврейский блинчик, таким образом, Говард в своей речи употребляет **каламбур**.

Sheldon: *I would throw a quick slant to a wideout, given that the defense is showing blitz.*

Howard: *Oh, I love a good blitz, especially with sour cream. 'Cause it sounds like “blintz”* (сезон 7, серия 9, 10:24);

9) Радж придумал детективную игру для героев. Бернадетт очень хорошо отвечала на вопросы, и Радж похвалил ее. В своей речи Радж использовал **антономасию**, назвав Бернадетт Бемкешам Бакши, который является индийской версией Шерлока Холмса: *Very good, Bernadette. You are a regular Byomkesh Bakshi* (сезон 7, серия 18, 2:48);

10) Эми и Бернадетт пошли в стриптиз-бар. При обсуждении стриптизеров Эми в своей речи использует **оксюморон**, говоря, что на занятиях по анатомии у них были красивые горячие трупы, но никто из них не двигался так, как эти парни: *We had some pretty hot corpses in my anatomy class, but none of them moved like that* (сезон 8, серия 5, 09:51).

Выводы и перспективы дальнейших научных исследований. В ходе исследования установлено, что в ситкоммах “Friends” и “The Big Bang Theory” лексическая языковая игра является самой распространенной. Наиболее употребляемыми приемами лексической языковой игры в данных ситкоммах являются сравнение, метафора, эпитет и гипербола, а наименее употребляемыми – оксюморон и антономасия. Прием переигрывания в речи персонажей данных ситкоммов обнаружен не был. Результаты данной работы могут быть использованы для дальнейшего исследования языковой игры в американском юмористическом дискурсе.

Литература

1. Василенко Е. Н., Книга Ю. А. Приемы языковой игры в американском юмористическом дискурсе (на материале ситкома “Scrubs”). *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2017. Вип. 16. С. 296–303.

2. Данилевская Н. Л. Языковая игра. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. Москва : Флинта : Наука, 2006. С. 657–660.

3. Земская Е. А., Китайгородская М. В., Розанова Н. И. Языковая игра. *Русская разговорная речь: Фонетика. Морфология. Лексика. Жест* / под ред. Е. А. Земской. Москва : Наука, 1983. С. 172–214.

4. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.

5. Книга Ю. А., Василенко Е. Н. Лексическая языковая игра в современном американском юмористическом дискурсе. *Теоретические и практические предпосылки подготовки полилингвальных специалистов в вузе* : материалы IV Междунар. науч.-практ. онлайн-семинара (вебинара). Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2018. С. 69–72.
6. Книга Ю. А. Гендерный аспект языковой игры в юмористическом дискурсе (на материале американского ситкома “Scrubs”). *Вестник Минского государственного лингвистического университета. Серия 1. Филология*. 2018. № 2 (93). С. 13–20.
7. Книга Ю. А. Синтаксическая языковая игра в американском юмористическом дискурсе (на материале ситкома “Scrubs”). *Романовские чтения-13* : сб. статей / под общ. ред. А. С. Мельниковой. Могилев, 2019. С. 148–150.
8. Ковыляева Н. Е. Языковая игра как средство формирования семантики и прагматики дискурса : дис. ... канд. филол. наук. Нальчик, 2015. 186 с.
9. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры. Москва : Языки славянской культуры, 2002. 552 с.
10. Сокол В. В. Фонетическая языковая игра в американских ситкомх “Friends” и “The Big Bang Theory”. *Вестник Минского государственного лингвистического университета. Серия 1. Филология*. 2020. № 4 (107). С. 95–100.
11. Сокол В. В. Языковая игра в американских ситкомх “Friends” и “The Big Bang Theory”. *Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте – VI* : сб. научн. ст. Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2020. С. 299–303.
12. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge : University Press, 2006. 487 p.

References

1. Vasilenko E. N., Книга Yu. A. Priemyi yazykovoy igryi v amerikanskom yumoristicheskom diskurse (na materiale sitkoma “Scrubs”). *Filolohichni studii: Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Kryvyi Rih : FOP Marynchenko S. V., 2017. Vyp. 16 S. 296–303.
2. Danilevskaya N. L. Yazykovaya igra. Stilisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar russkogo yazyka / pod red. M. N. Kozhinoy. Moskva : Flinta : Nauka, 2006. S. 657–660.
3. Zemsкая E. A., Kitaygorodskaya M. V., Rozanova N. I. Yazykovaya igra. *Russkaya razgovornaya rech: Fonetika. Morfologiya. Leksika. Zhest* / pod red. E. A. Zemskoy. Moskva : Nauka, 1983. S. 172–214.
4. Karasik V. I. Yazykovoy krug : lichnost, kontseptyi, diskurs. Volgograd : Peremena, 2002. 477 s.
5. Книга Yu. A., Vasilenko E. N. Leksicheskaya yazykovaya igra v sovremennom amerikanskom yumoristicheskom diskurse. *Teoreticheskie i prakticheskie predposylki podgotovki polilingvalnyih spetsialistov v vuze* : materialy IV Mezhdunar. nauch.-prakt. onlayn-seminara (vebinara). Mogilev : MGU imeni A. A. Kuleshova, 2018. S. 69–72.

6. Kniga Yu. A. Genderniy aspekt yazyikovoy igryi v yumoristicheskom diskurse (na materiale amerikanskogo sitkoma “Scrubs”). *Vestnik Minskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. Seriya 1. Filologiya*. 2018. N 2 (93). S. 13–20.

7. Kniga Yu. A. Sintaksicheskaya yazyikovaya igra v amerikanskom yumoristicheskom diskurse (na materiale sitkoma “Scrubs”). *Romanovskie chteniya-13* : sb. statey / pod obsch. red. A. S. Melnikovoy. Mogilev, 2019. S. 148–150.

8. Kovyilyaeva N. E. Yazyikovaya igra kak sredstvo formirovaniya semantiki i pragmatiki diskursa : dis. ... kand. filol. nauk. Nalchik, 2015. 186 s.

9. Sannikov V. Z. Russkiy yazyik v zerkale yazyikovoy igryi. Moskva : Yazyiki slavyanskoy kulturyi, 2002. 552 s.

10. Sokol V. V. Foneticheskaya yazyikovaya igra v amerikanskih sitkomah “Friends” i “The Big Bang Theory”. *Vestnik Minskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. Seriya 1. Filologiya*. 2020. N 4 (107). S. 95–100.

11. Sokol V. V. Yazyikovaya igra v amerikanskih sitkomah “Friends” i “The Big Bang Theory”. *Vostochnoslavyanskije yazyiki i literatury v evropeyskom kontekste – VI* : sb. nauchn. st. Mogilev : MGU imeni A. A. Kuleshova, 2020. S. 299–303.

12. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge : University Press, 2006. 487 p.

Список источников фактического материала

1. Season 1. Mode of access : <https://puzzle-movies.com/friends-light#friends-light-s1>. Date of access : 01.02.2018.

2. Season 6. Mode of access : <https://puzzle-movies.com/friends-light#friends-s6>. Date of access : 06.02.2019.

3. Season 7. Mode of access : <https://puzzle-movies.com/friends-light#friends-s7>. Date of access : 21.02.2019.

4. Season 8. Mode of access : <https://puzzle-movies.com/friends-light#friends-s8>. Date of access : 13.03.2019.

5. Season 1. Mode of access : <https://puzzle-movies.com/big-bang-theory#big-bang-theory-s1>. Date of access : 01.02.2020.

6. Season 6. Mode of access : <https://puzzle-movies.com/big-bang-theory#big-bang-theory-s6>. Date of access : 01.04.2019.

7. Season 7. Mode of access : <https://puzzle-movies.com/big-bang-theory#big-bang-theory-s7>. Date of access : 15.04.2019.

8. Season 8. Mode of access : <https://puzzle-movies.com/big-bang-theory#big-bang-theory-s8>. Date of access : 01.05.2019.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2020 р.

Прийнята до друку 22.10.2020 р.

УДК: 811.161.2'367

ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ “СПІЛКУВАННЯ ІНОЗЕМНИМИ МОВАМИ” УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Зінаїда Бакум, Олександра Пальчикова

*Криворізький державний педагогічний університет
Kryvyi Rih State Pedagogical University
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна
zinabakum@gmail.com, apalchykova@ukr.net*

Бакум З., Пальчикова О. Формування ключової компетентності “Спілкування іноземними мовами” учнів старшої школи на уроках української мови

У статті порушено проблему навчання української мови на етапі узагальнення й систематизації знань із фразеології у старшій школі в умовах компетентнісної парадигми освіти. Акцентовано на формуванні ключових компетентностей, поміж яких “Спілкування іноземними мовами” посідає одне з чільних місць. Подано методичні рекомендації для розвитку означеної компетентності, що сприятиме: посиленню практичної спрямованості навчання фразеології; формуванню комунікативних умінь і навичок учнів на основі засвоєння фразеологічних категорій; використанню сталих сполук у процесі іншомовної діяльності тощо. Виокремлено фразеологічні одиниці, якими доцільно послуговуватися під час навчання української мови в тісному взаємозв’язку з англійською. Презентовані методичні напрацювання передбачають роботу над усвідомленням ролі фразеологізмів у відображенні національно-культурних особливостей, розмаїття культурних і мовних картин світу.

Ключові слова: ключові компетентності, спілкування іноземними мовами, уроки української мови, учні старшої школи, навчання фразеології, фразеологізми.

Bakum Z. Palchykova O. Formation of a key competence “Communication in foreign languages” of high school students in Ukrainian language lessons

The article raises a problem of teaching high school students the Ukrainian language (through the example of phraseology) within the framework of competence-based education paradigm. It focuses on the formation of key competencies, among which “Communication in foreign languages” holds pride of place, includes the ability to appropriately understand an utterance made in foreign language, to make assumptions and interpret concepts, thoughts, feelings, facts, views in oral and written form (by means of listening, speaking, reading, and writing) in a wide range of social and cultural contexts.

The paper analyzes legislative and regulatory groundwork, educational and methodological assistance within the linguo-didactic category under study. It provides instructional guidelines on formation of high school students' key competence "Communication in foreign languages", which will facilitate increase in practical focusing on teaching phraseology, formation of school students' communicative competence based on digesting phraseological categories, use of set expressions in the course of foreign language activity. There were defined the phraseological units which are worth using while teaching the Ukrainian language in complex relationship with English. The methodology created involves work on awareness of the role of phraseological units in reflection of national-cultural peculiarities, which helps place school students' greater focus on diversity of cultural and linguistic worldimage.

Key words: key competencies, communication in foreign languages, Ukrainian language lessons, high school students, phraseology teaching, phraseological units.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. У сучасних умовах утвердження компетентнісної освітньої парадигми зростає увага до особистісного компонента. Відповідно до Програми з української мови для загальноосвітніх закладів [Ukrainska mova / Українська мова 2017] мета навчання в школі полягає у формуванні компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатішої мовної особистості. Мовна освіта набуває дослідницького та практично спрямованого змісту, що зорієнтовує методичну науку на пошуки нових ідей, пов'язаних не лише з усвідомленням учнями явищ та одиниць української мови, а й практичним послуговуванням ними в усіх сферах життя. Водночас однією з вимог сучасності є володіння особистістю кількома мовами. У "Проекті державного стандарту базової середньої освіти" зазначено, що мовно-літературна освітня галузь охоплює українську мову, <...>, іншомовну освіту <...> задля духовного, культурного і національного самовираження, користування ними в особистому і суспільному житті, міжкультурному діалозі, збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвитку мовленнєво-творчих здібностей тощо [Proiekt / Проект 2019].

Логічним, з огляду на сказане, є обґрунтування у змісті Концепції "Нова українська школа" низки ключових компетентностей, формування яких допомагає учням забезпечити здатність застосовувати здобуті знання, уміння й

навички не лише в школі, а й за її межами в усіх сферах життєдіяльності. Одне з чільних місць поміж ключових компетентностей посідає “Спілкування іноземними мовами. Уміння належно розуміти висловлене іноземною мовою, усно і письмово висловлювати і тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання і письмо) в широкому діапазоні соціальних і культурних контекстів. Уміння посередницької діяльності та міжкультурного спілкування” [Kontseptsiia / Концепція 2016].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Студіювання наукових джерел дає підстави стверджувати, що порушену проблему лінгводидакти з’ясовують із різних позицій: компетентнісна парадигма в мовній освіті [Omelchuk / Омельчук 2019]; формування ключових та предметної компетентностей у навчанні української мови [Pentyliuk / Пентиліук 2011; Bakum / Бакум 2018]; формування ключової компетентності “Спілкування іноземними мовами” учнів [Horoshkin / Горошкін 2019; Bakum / Бакум 2019]; особливості методики навчання української мови в старшій школі [Karaman / Караман 2000; Horoshkina / Горошкіна 2008]; методика навчання фразеології на компетентнісній основі [Hreb / Греб 2015]. Проте на сьогодні невелика кількість досліджень, присвячених формуванню означеної компетентності під час навчання фразеології в старшій школі, що призводить до прогалин у практиці навчання, невітишних освітніх результатів (недостатній рівень володіння мовою (державною та іноземною): обмежує можливості комуніканта, якщо виникає така потреба, інтегруватися в іншомовне суспільство; створює некомфортні умови нашим співвітчизникам, які проживають за кордоном, задовольняти національно-культурні й мовні потреби (навчання українською мовою та володіння нею). Окрім того, негативно впливає на якість змісту сучасних підручників, посібників, довідникової та іншої навчальної літератури тощо.

Мета наукової розвідки: обґрунтування методики формування ключової компетентності “Спілкування іноземними мовами” учнів старшої школи під час навчання фразеології на уроках української мови.

Засадничі завдання: на підставі аналізу наукових досліджень з'ясувати ключові позиції методики формування ключової компетентності “Спілкування іноземними мовами” учнів старшої школи під час узагальнення та систематизації знань з української мови (на прикладі матеріалу з фразеології); розробити методичні вказівки, які сприятимуть практичній спрямованості навчання фразеології, формуванню комунікативної компетентності учнів старшої школи на основі засвоєння фразеологічних категорій, використання їх у процесі іншомовної діяльності; домогтися усвідомлення учнями того, що фразеологізми яскраво відображають національно-культурні особливості, розмаїття культурних і мовних картин світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. З урахуванням вимог, висунутих у проаналізованих вище нормативно-правових актах, автори навчальної програми “Українська мова. Для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. 10–11 класи. Рівень стандарту” [Ukrainska mova / Українська мова 2018] визначають низку завдань, які необхідно розв’язати в процесі узагальнення та систематизації знань з української мови: формування духовного світу учнів, цілісних світоглядних уявлень, системи загальнолюдських, національних, особистісних ціннісних орієнтирів; навчання засобами мови пізнавати світ, облаштовувати гармонійне співіснування в ньому, зберігати й передавати культурні набуток, виражати емоції й почуття, розв’язувати життєві проблеми; формування мовленнєвої культури, раціональної мовленнєвої поведінки; розвиток логічного і критичного мислення, творчої уяви; формування мовного смаку, мовного чуття і мовної стійкості, сприяння усвідомленню краси й естетики української мови. Саме в старшій школі випускник повинен оволодіти низкою ключових компетентностей – здатностей, яких набуває кожен учень як суб’єкт навчально-виховного процесу для самовизначення, загального розвитку й самореалізації.

Формування компетентності “Спілкування іноземними мовами” (готовність (здатність) реалізовувати різноманітні комунікативні наміри в широкому діапазоні особистісних, соціальних і культурних контекстів) має системний характер. На

завершальному етапі навчання української мови старшокласник повинен розуміти інформацію іноземною мовою, сприймати й аналізувати іншомовні тексти задля здобуття необхідної інформації, висловлювати свої погляди, почуття, емоції, взаємодіяти з навколишніми, використовуючи, у разі потреби, іноземну мову. Благодатним матеріалом для такої роботи є повторення, поглиблення, узагальнення та систематизація знань із фразеології, адже саме у фразеологізмах “акумуляовано культуру народу, мудрість багатьох поколінь, відбито особливості історії, культури, побуту народу, створено підґрунтя для того, щоб замислитися над іншими культурами й цінностями” [Uzhchenko / Ужченко 2007 : 411]. Добірنا національна фразеологія – “душа кожної мови, сильно її красить і збагачує”, – зазначав І. Огієнко [Ohiienko / Огієнко 2001 : 15]. Не можна опанувати мову, не оволодівши фразеологією, у якій відображено національні особливості народу, його самобутність. До того ж неабиякі труднощі виникають під час перекладу (добирання, трансформування) фразеологізмів задля використання їх у процесі оволодіння іноземною мовою, оскільки доволі складно розпізнати сталі вирази, урахувати національну специфіку їх, стилістичне забарвлення, “у фразеологізмах часто міститься метафоричний елемент, <...> їх не можна перекладати дослівно, <...> у багатьох випадках вони мають явно виражене національне забарвлення, <...> фразеологічні одиниці часто не мають абсолютних відповідників в іншій мові тощо [Bondarenko / Бондаренко 2011 : 271–277].

Робота над фразеологією повинна здійснюватися наскрізно, упродовж опрацювання всіх розділів, визначених змістом мовної освіти. Аналіз програми з української мови уможливорює ілюстрування наступності під час формування компетентності “Спілкування іноземними мовами” учнів старшої школи. Так, у мовній змістовій лінії чинної програми з української мови (10 клас) визначено теми: “Основні групи фразеологізмів, багатозначність, синонімія й антонімія фразеологізмів”; “Уживання слів у фразеологізмах відповідно до їхнього стилістичного забарвлення”. Щодо мовленнєвої та соціокультурної змістових ліній, то в них ідеться про

фразеологічне багатство творів, передбачено з'ясування проблеми, пов'язаної з повагою до національно-культурних цінностей інших народів.

У знаннєвому компоненті висунуто низку вимог до навчання фразеології (учень / учениця: визначає роль і доцільність використання фразеологічних засобів мови, стилістичну функцію їх; доречно вживає їх у тексті відповідно до стилістичного забарвлення; організовує свою діяльність (мотивує, ставить цілі, планує, прогнозує, контролює, здійснює рефлексію, коригує); працює в групі й набуває досвіду такої роботи; оцінює власне й чуже мовлення з погляду точного, й виразного слововживання; практично засвоює морально-етичні й психологічні принципи спілкування і співпраці; формулює міркування й пропозиції щодо гармонізації спілкування). Вимоги, поставлені в ціннісному компоненті: учні виявляють у текстах та обґрунтовують особистісні й загальнолюдські цінності; висловлюють власне розуміння цінностей; демонструють повагу до себе й інших, добираючи і вживаючи потрібні слова. У змісті емоційного компонента програми йдеться про вміння виражати адекватні почуття і враження від почутого й прочитаного, керувати почуттями відповідно до обставин. Демонструвати на уроках активність, ініціативність, відповідальність, комунікабельність, уміння налагоджувати стосунки під час групової діяльності – умова поведінкового компонента.

Усі означені програмові завдання потрібно реалізовувати під час навчання української мови загалом і фразеології зокрема. Відповідно, зміст уроку української мови, на якому вчитель ставить за мету сформувати ключову компетентність “Спілкування іноземними мовами”, ознайомити учнів із багатством фразеології рідної та інших мов, навчити розпізнавати сталі вирази, урахувати національну специфіку їх, стилістичне забарвлення, формувати вміння ретельно добирати відповідники до того чи того фразеологізму з іншої мови (трансформувати), використовувати означені явища у власному мовленні тощо, має характеризуватися потужним мотиваційним етапом, аби кожний старшокласник усвідомив

передовсім практичну значущість запропонованого мовного матеріалу. Роль навчальної мотивації в організації уроку важко переоцінити, оскільки в нинішніх умовах збільшується кількість учнів з відсутністю мотивів до отримання якісної освіти.

На цьому етапі вчителеві необхідно переконати старшокласників, що фразеологічні одиниці мають місце не лише в художніх творах чи засобах масової інформації. Сучасна молодь у повсякденному спілкуванні також доволі часто послуговується ідіомами, прислів'ями, приказками, завдяки чому мовлення стає оригінальним, свіжим, експресивним, влучним, образним, переконливим. Окрім того, розширення сфери застосування української мови молоддю є невід'ємним елементом національно-патріотичного виховання.

Для підтвердження сказаного доцільно апелювати до позиції випускниці Національного університету імені Тараса Шевченка Ольги Шарко, яка закликає своїх однолітків оперувати такими сталими сполуками: *дослухатися до камертону власної душі – дослухатися до себе; пуста здибанка слів – беззмстовна, пуста розмова; в абстрактній схемі з голою статистикою – без усвідомлення причин і наслідків, нелогічно, хаотично; мовний мішанець – суржик; потурати смакам докільля – втрачати індивідуальність; проростає насіння з чийхось творчих зусиль – чиясь праця має позитивні результати; підступитися до певних висот – дорости до певного рівня; структурна домінанта в переплетенні взаємовпливів – рушійний чинник.*

Необхідно разом з учнями витлумачити подані фразеологізми і дійти висновку, що це – справжні “перлини” (твердження І. Огієнка), які прикрасять мовлення будь-якого комуніканта.

Наступний етап уроку – актуалізація опорних знань, умінь і навичок (передбачає: визначення рівня отриманих раніше знань про фразеологію як науку та фразеологізми як усталені, стійкі, фіксовані конструкції, словосполучення чи речення; актуалізацію знань, умінь та навичок учнів для вибудовування нового способу дій; підготовку мислення до проектувальної роботи; формування умінь пов'язувати різноманітні наукові

факти в складники певної системи; уміння узагальнювати, систематизувати набуті раніше знання, навички тощо). На цьому етапі варто розглянути дефініції, пов'язані з фразеологією та фразеологізмами, обґрунтувати особливості означеної мовної одиниці: *фразеологія* (гр. *phrasis* – “вираз, зворот”, *logos* – “слово, вчення”) – сукупність фразеологізмів певної мови, розділ мовознавства, який вивчає фразеологічний склад мови (М. Алефіренко, І. Арнольд, Д. Баранник); *фразеологізми* – усі словосполучення, які виникають у пам'яті як готові одиниці мови, а не утворюються в процесі спілкування (ідіоми, крилаті вирази, термінологічні вирази, прислів'я, приказки) (М. Шанський); *фразеологізми* – семантично зв'язані словосполучення, на відміну від схожих із ними за формою синтаксичних структур, не створюються відповідно до загальних закономірностей вибору й комбінації слів під час організації висловлення, а відтворюються в мовленні у фіксованому вигляді (В. Телія).

Важливим елементом на уроці є актуалізація знань про ознаки фразеологізмів: 1) усталена, стійка, фіксована конструкція словосполучення чи речення (*збирати вершки, святая святих, як сіль землі, хто народився вовком, тому лисицею не бути*); 2) слова, які є компонентами фразеологізмів, втрачають своє значення і всі разом виражають одне лексичне значення: *наріжний камінь* (основа); *Юдин поцілунок* (зрада); *хоч греблю гати* (багато); *повертатися на круги своя* (повторюватися); *змотувати вудки* (завершувати); *не відходячи від каси* (відразу); 3) можуть формуватися в синонімічні ряди (наприклад, про ледарювання можна сказати кількома фразеологізмами: *лежня справляти, собак ганяти, баглаї годувати, боки відлежувати, ні за холодну воду*; 4) надають тексту певного стилістичного забарвлення (*Вона не загляда у табель рангів На суднім рубежі. Для неї всі однакової міти – Король чи старець, щедрий чи скупий – Вона – остання справедливість світу, Яку ніколи в світі не купить: Ні фарисею, що служив мамоні, І Україну гнув на свій копил. Ні злодію державному в законі, Що навіть Зевса з челяддю купив*) (Б. Олійник).

Під час актуалізації поданих відомостей можна використати різноманітні прийоми: 1) асоціативний ряд (учні згадують і називають асоціації, які викликає тема уроку: емоції, спогади, почуття, образи, ідеї); 2) тестування різних типів; 3) дидактичні ігри; 4) заплановані помилки тощо. Завдання учнів на означеному етапі полягає передовсім у тому, аби встановити рівень власних знань, умінь і навичок, усвідомити помилки, які виявилися під час виконання первинних завдань із фразеології. Після з'ясування поняття “фразеологізм”, розгляду ознак доречно вести мову про основні способи перекладу. Для цього доцільно подати науково-навчальний текст, який О. Андрієць витлумачує як писемне або усне висловлення науково-навчального стилю, що містить пізнавальну наукову інформацію загальнонаукового та фахового характеру [Andriets / Андрієць 2016].

Способи перекладу (трансформації) фразеологізмів

Фразеологічний еквівалент. Такі образні фразеологізми в рідній мові, які повністю відповідають за змістом англійському фразеологізмові й ґрунтуються на одному з ним образі, перекладаються за допомогою еквівалентів (інтернаціональні вирази, що мають біблійно-міфологічний чи літературний характер). Наприклад: *an old dog will learn no new tricks* – *старого пса новим фокусам не навчиш*; *strike while the iron is hot* – *куй залізо, доки гаряче*.

Фразеологічні аналоги. Кількість образних фразеологізмів, які збігаються за змістом і образністю в англійській та рідній мовах, порівняно невелика. Зазвичай перекладач використовує український фразеологізм, аналогічний за змістом англійському, але, який ґрунтується на іншому образі. Наприклад: *absence makes the heart grow fonder* – *відстань посилює почуття*; *the leopard cannot change his spots* – *кивкого дерева не виправши // горбатого могила виправить // з чорного кота білого не зробиши*.

Калькування або дослівний переклад. Іноді перекладач, аби зберегти образність оригіналу, який не має ні еквіваленту, ні аналогу в рідній мові, удається до дослівної передачі образу в іноземній фразеології. Такий спосіб може бути застосований тоді, коли в результаті калькування отримаємо вираз, образність якого легко сприймається українським читачем та не створює

враження непридатності загальноприйнятим нормам української мови. Наприклад: *little pitchers have long ears* – у маленьких глечиків великі вушка; *one swallow does not make a summer* – одна ластівка літа не робить (образ зрозумілий, метафоричне, переносне значення виходить із прямого значення).

Іноді за дослівного перекладу використовують вставні слова (як говориться, як кажуть) ніби підкреслюють, що іноземна фраза подана дослівно. Дослівний переклад не є фразеологічним перекладом, бо він не використовує готові фразеологічні одиниці, які є в мові перекладу, а щоразу створює новий образний зворот, чужий рідній мові, хоча і зрозумілий.

Описовий переклад. Якщо англійський фразеологізм не має аналога в рідній мові або еквіваленту, а дослівний переклад міг би привести до малозрозумілого буквалізму, перекладачеві необхідно відмовитися від передачі образності та використовувати описовий переклад – із поясненням змісту фразеологічної одиниці за допомогою вільного сполучення слів. Наприклад: *one man's meat is another man's poison* – про смаки не сперечаються; *to sleep like a log* – спати без задніх ніг. Контекстуальні зміни полягають у тому, що перекладач намагається знайти таку українську фразеологічну одиницю, яка, хоч і не відповідає за значенням англійському фразеологізмові, достатньо точно передає його зміст у конкретному контексті. Наприклад: *ask no questions and you will be told no lies* – багато будеш знати, швидко поспієш; *don't trouble trouble until trouble troubles you* – не буди лиха, доки воно тихо (за О. Бондаренко, О. Радзівською).

Роботу над інформацією, отриманою з тексту, потрібно продовжити на наступному етапі уроку – застосування засвоєної системи знань для пояснення нових фактів та виконання завдань, – який необхідно організовувати з урахуванням того, що учні повинні застосувати знання в нових умовах, на практиці. На цьому етапі формується низка важливих умінь: знаходити інформацію, структурувати знання, здійснювати самоконтроль і корекцію власних навчальних дій, співпрацювати з учителем і однокласниками, створювати висловлення, здійснювати самооцінку й самоаналіз тощо.

Наприклад: Зіставте переклад українсько-англійських фразеологізмів. Поясніть їх значення. Які з них перекладаються однаково, а які різняться?

Compare the translation of Ukrainian and English fixed phrases. Which of them are translated similarly / differently?

Зразок:

Брати себе в руки. – Pull oneself together. Речення різняться за змістом. Pull oneself together – дослівно: тягнути себе разом.

Опускати руки – lose heart; сидіти склавши руки – twiddle one's thumbs; голод – найкраща приправа – hunger is the best sauce; in the dead of night – у глуху ніч; mind your p's and q's – слідкуй за тим, що говориш; roll with the punches – виявляти гнучкість; beware of Greeks bearing gifts – бійся данайців, що дари приносять; roll one's eyes – заковувати очі; jump the queue – проходити без черги; shake a leg! – лети стрімголов!

Ефективною є вправа, під час виконання якої пропонується дібрати до українських фразеологізмів англійські відповідники, наприклад: людина, яка має великий життєвий досвід, багато пережила і бачила (*бачив і горох і сочевицю; бував на коні й під конем; бував на воді й під водою; бував на покуті й під покуттям; знає, що кий, що палиця; не з одного колодязя воду пив; пройшов і Крим, і Рим; перейшов крізь сито й решето*).

Важливим завданням під час засвоєння фразеологізмів є формування в учнів навичок розрізнення і правильного вживання сталих конструкцій з неоднаковим стилістичним забарвленням, розуміння контекстуальної зумовленості їх.

Так, ключове місце в британській культурі відведено кухні, а одним із найвідоміших атрибутів сніданку є бекон, що зазвичай подають із яйцями та ковбасками. Відтак фраза *bring home the bacon* (досл. *приносити додому бекон*) має кілька варіантів перекладу: *досягти успіху / заробляти на хліб із маслом / бути годувальником сім'ї*. Витоки ідіоми сягають XII століття та пов'язані з традицією нагородження “половинкою” бекону (половина свині туші) тих пар, які можуть присягнутися, що не сперечалися протягом року і одного дня. Походження фразеологізму ґрунтується на історії місцевої пари, яка в 1104 році вразила пастора своєю шлюбною

відданістю настільки, що він нагородив їх означеним призом. Сьогодні традиція проходить один раз на чотири роки у місті Грейт-Данмоу (Велика Британія), де пари демонструють глибоку прихильність одне одному та змагаються за нагороду [The Phrase Finder / Тезаурус]. Отже, бекон здавна був символом достатку, бо сніданок з беконом міг дозволити собі не кожен британець; нині асоціюється з обсягом коштів, необхідних для забезпечення заможного життя.

Загальновідомо, що погода у Великій Британії непередбачувана, мінлива та дощова, що вплинуло на формування таких рис характеру британців, як урівноваженість, стриманість, іронічне ставлення до навколишніх подій і вчинків, та знайшло відображення у мовній картині світу. Фразеологізм *to keep money for a rainy day* (досл. *зберегти гроші для дощового дня*) означає *відкладати гроші на “чорний день”* та сягає середини 1500-х років, коли його було вперше згадано в італійській п'єсі А. Грацині *La Spiritata* (Одержима). Пізніше твір було перекладено на англійську мову і перейменовано в *Bugbears* (Хобгобліни): *Wold he haue me kepe nothing against a raynye day? (Would he have me keep nothing for a rainy day? – Він доручив би мені нічого не відкладати на “чорний день”?)*. Отже, словосполучення *rainy day* (досл. *дощовий день*, в перекладі “чорний день”) асоціюється зі скрутними погодними умовами, хмарним небом, а фразу *to keep money for a rainy day* вживають, коли ситуація вимагає збереження коштів та витрати їх у разі нагальної потреби [Rogers / Роджерс 1992].

На сучасному уроці української мови необхідно створювати ситуації, максимально наближені до реального процесу спілкування. Тому на етапі застосування засвоєної системи знань для пояснення нових фактів та виконання завдань доцільно використати навчальний діалог, мета якого полягає не лише в засвоєнні мовних одиниць, фактичного матеріалу чи виконанні певних запланованих дій, а й у пошукові нового. Саме цим можна пояснити апелювання до навчального діалогу як до ефективного засобу, що спонукає до творчої роботи. Завдяки діалогу формується комунікативна компетентність старшокласника.

Завдання для першої групи.

Продовжте діалог. Використовуйте подані фразеологізми.

Учень А: Уявіть, що Ви – журналіст і берете інтерв'ю в абітурієнта університету. Запитайте, що майбутньому студентові необхідно зробити для успішного вступу до вишу; на які проблеми він / вона може натрапити.

Учень Б: Ви – абітурієнт. Розкажіть про важливі кроки для вступу, на чому треба акцентувати увагу, які труднощі можуть виникнути.

Фразеологізми: *входити в колію, давати зелену вулицю, на всіх парах, пливати за течією, тримати курс, кинути якір, рятівне коло, натискати на всі педалі.*

Початок діалогу

Журналіст: *Добрий день. Я журналіст телеканалу. Хочу взяти у вас інтерв'ю про ваші подальші плани. Куди Ви тримаєте курс, коли завершите навчання в гімназії?*

Учень: *Я обираю мови. Хочу **кинути якір** на факультеті філології...*

Завдання для другої групи.

Continue the dialogue. Use the phraseological units given below.

Student A: Imagine you've worked hard on the presentation, but suddenly during the lesson you discover that your deskmate has stolen your material and now you lack the information to share. Explain to your teacher that all the ideas considered by your deskmate are yours, provide a proof.

Student B: Imagine you're a teacher. One of the best students appears to be unprepared for the lesson. Ask him / her what happened.

Phraseological units: *to burn the candle at both ends, to play hooky, to put one's thinking cap on, to sail through, a walk in the park, to make one's blood boil, to bring someone up to speed, to clear the air.*

The beginning of the dialogue

Teacher: *I'd like to know why you aren't ready today. I know that for you to prepare a presentation is **a walk in the park**.*

Student: *I'm so sorry, I want **to clear the air**...*

Довідка для учня

to burn the candle at both ends – всю ніч не спати;

to play hooky – пропускати уроки без поважної причини;

to put one's thinking cap on – серйозно обдумати щось;

to sail through something – досягти успіху;

a walk in the park – те, що легко досягнуто;

to make one's blood boil – розізлити / розсердити когось;

to bring someone up to speed – забезпечити найновішою інформацією з предмета;

to clear the air – прояснити ситуацію.

Рефлексія – один із завершальних етапів уроку, на якому учні повинні оцінити свою роботу, підсумувати, проаналізувати, що вдалося, а що необхідно допрацювати вдома самостійно. З огляду на те, що предметом розгляду на занятті є фразеологізми, можна використати сталі спокуси для самооцінювання.

Сьогодні на уроці я:

ворушив мізками, бо...

слухав краєм вуха, бо...

аж волосся дибки ставало, бо...

ловив тав, бо...

аж рота роззявив, бо...

співав учителеві осанну, бо...

аж шкіра на голові боліла, бо...

Під час організації завершального етапу уроку – підведення підсумків – учитель разом зі старшокласниками робить висновки, що розуміння мовцем значення фразеологізмів сприяє усвідомленню того, що нації по-різному сприймають світ, дійсність, довкілля. Відтак задля досягнення злагоди, миру ми повсякчас повинні долати перешкоди, пов'язані з нерозумінням культурного змісту інформації, що стоїть за мовною формою його вираження.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. На підставі аналізу нормативно-правової бази, лінгводидактичних досліджень науковців з'ясовано, що навчання української мови в закладах середньої освіти відбувається в умовах компетентнісної парадигми, згідно з чим чільне місце посідає вимога щодо формування ключових та

предметної компетентностей. У пропонованій розвідці акцентовано на формуванні ключової компетентності учнів старшої школи “Спілкування іноземними мовами”, що передбачає уміння належно розуміти сказане іноземною мовою, усно і письмово висловлювати і тлумачити поняття, думки, почуття, факти тощо. Подано методичні рекомендації, які сприятимуть практичній спрямованості навчання фразеології: формуванню комунікативної компетентності учнів на основі засвоєння фразеологічних категорій; використанню їх у процесі іншомовної діяльності; усвідомленню того, що фразеологізми яскраво відображають національно-культурні особливості, акцентують на розмаїтті культурних і мовних картин світу. Виокремлено фразеологічні одиниці, які доцільно використовувати під час навчання української мови в тісному взаємозв’язку з англійською.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо у створенні методики формування всіх десятих ключових компетентностей учнів загалом і компетентності “Спілкування іноземними мовами” зокрема (аналіз теоретичних засад: лінгвістичних, психолого-педагогічних, лінгводидактичних). Потребують ретельного дослідження проблеми, пов’язані зі структурними компонентами означеної компетентності, критеріями (із відповідними показниками задля встановлення рівнів сформованості) під час вивчення всіх розділів мовознавства тощо. Такі дослідження сприятимуть розумінню старшокласниками інформації, висловленої рідною та іноземною мовами, удосконаленню вмінь аналізувати іншомовні тексти задля здобуття необхідної інформації, встановленню контактів з навколишніми в міжкультурній комунікації. Розуміння фразеологічного контенту мови – це усвідомлення ментальності кожного народу, його світосприйняття, відчуття себе у світі.

Література

1. Андрієць О. Формування професійного мовлення майбутнього вчителя-словесника засобами науково-навчального тексту. URL : https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/29/visnuk_1.pdf (дата звернення: 17.01.2020).

2. Бакум З. П., Пальчикова О. О., Костюк С. С. Навчання іноземних мов: крос-культурний підхід : монографія. Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В., 2019. 288 с.

3. Бакум З. П. Феномен “духовність” і мовна освіта. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В, 2018. Вип.18. С. 128–140.

4. Бондаренко О. М., Радзівєська О. В. До проблеми перекладу англійських фразеологізмів. *Система і структура східнослов'янських мов* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 3. С. 271–277.

5. Горошкін І. Формування ключової компетентності “Спілкування іноземними мовами” учнів 1–4 класів у контексті вимог Нової української школи. *Філологічна освіта: компетентнісна парадигма* : матеріали Міжнарод. науково-практичної заочної інтернет-конференції. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2019. С. 36–37.

6. Горошкіна О. М. Робота з текстом у старших класах гімназії. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 1. С. 84–86.

7. Греб М. М. Теоретико-методичні основи та технологічне забезпечення навчання лексикології і фразеології української мови майбутніх учителів початкової школи. *Дидактико-методична підготовка майбутніх фахівців початкової освіти: компетентнісний підхід* : колективна монографія. Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2015. С. 182–226.

8. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії : навч. посіб. Київ : Ленвіт, 2000. 272 с.

9. Концепція Нова українська школа. URL : <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/konczepczyia.pdf> (дата звернення: 11.12.2019).

10. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ : Наша культура і наука, 2001. 440 с.

11. Омельчук С. Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців : монографія. Київ : ВД “Києво-Могилянська академія”, 2019. 356 с.

12. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики. Київ : Ленвіт, 2011. 256 с.

13. Проект державного стандарту базової середньої освіти. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/ministerstvo-osviti-i-nauki-ukrayini-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-derzhavnogo-standartu-bazovoyi-serednoyi-osviti> (дата звернення: 11.12.2019).

14. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 494 с.

15. Українська мова. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх закладів. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (дата звернення 18.12.2019).

16. Українська мова. Для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. 10–11 класи. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення 18.01.2020).

17. Rogers J. The Dictionary of Cliches. New York : Ballantine Books, 1992. 305 p.

18. The Phrase Finder. URL : <https://www.phrases.org.uk/meanings/bring-home-the-bacon.html> (дата звернення 22.03.2020).

References

1. Andriiets O. Formuvannia profesiinoho movlennia maibutnoho vchytelia-slovesnyka zasobamy naukovo-navchalnoho tekstu. URL : https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/29/visnuk_1.pdf (data zvernennia: 17.01.2020).

2. Bakum Z. P., Palchukova O. O., Kostiuk S. S. Navchannia inozemnykh mov: kros-kulturnyi pidkhid : monohrafiia. Ternopil : FOP Osadtsa Yu. V., 2019. 288 s.

3. Bakum Z. P. Fenomen “dukhovnist” i movna osvita. *Filolohichni studii : Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu* : zb. nauk. prats. Kryvyi Rih : FOP Marynchenko S. V, 2018. Vyp.18. S. 128–140.

4. Bondarenko O. M., Radziievska O. V. Do problemy perekladu anhliiskyykh frazeolohizmiv. *Systema i struktura shhidnoslovianskyykh mov* : zb. nauk. prats. Kyiv : Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2011. Vyp. 3. S. 271–277.

5. Horoshkin I. Formuvannia kluchovoi kompetentnosti “Spillkuvannia inozemnyimi movamy” uchniv 1–4 klasiv u konteksti vymoh Novoi ukrainskoi shkoly. *Filolohichna osvita: kompetentnisna paradyhma* : materialy Mizhnarod. naukovo-praktychnoi zaochnoi internet-konferentsii. Mykolaiv : MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho, 2019. S. 36–37.

6. Horoshkina O. M. Robota z tekstom u starshykh klasakh himnazii. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 2008. № 1. S. 84–86.

7. Hreb M. M. Teoretyko-metodychni osnovy ta tekhnolohichne zabezpechennia navchannia leksykolohii i frazeolohii ukrainskoi movy maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly. *Dydaktyko-metodychna pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv pochatkovoi osvity: kompetentnisnyi pidkhid* : kolektyvna monohrafiia. Berdiansk : Vydavets Tkachuk O. V., 2015. S. 182–226.

8. Karaman S. O. Metodyka navchannia ukrainskoi movy v himnazii : navch. posib. Kyiv : Lenvit, 2000. 272 s.

9. Kontseptsiiia Nova ukrainska shkola. URL : <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/koncepcziya.pdf> (data zvernennia: 11.12.2019).

10. Ohienko I. Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy. Kyiv : Nasha kultura i nauka, 2001. 440 s.

11. Omelchuk S. Suchasna ukrainska lnhvodydaktyka: normy v terminolohii i movna praktyka fakhivtsiv : monohrafiia. Kyiv : VD “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2019. 356 s.

12. Pentyliuk M. I. Aktualni problemy suchasnoi lnhvodydaktyky. Kyiv : Lenvit, 2011. 256 s.

13. Proiekt derzhavnogo standartu bazovoi serednoi osvity. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/ministerstvo-osviti-i-nauki-ukrayini-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proiekt-derzhavnogo-standartu-bazovoyi-serednoyi-osviti> (data zvernennia: 11.12.2019).

-
14. Uzhchenko V D., Uzhchenko D. V. Frazеологія сучасної української мови : навч. посіб. Київ : Znannia, 2007. 494 s.
15. Ukrainska mova. 5–9 klasy. Prohrama dlia zahalnoosvitnikh zakladiv. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (data zvernennia 18.12.2019).
16. Ukrainska mova. Dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv z ukrainskoiu movoiu navchannia. 10–11 klasy. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (data zvernennia 18.01.2020).
17. Rogers J. The Dictionary of Cliches. New York : Ballantine Books, 1992. 305 p.
18. The Phrase Finder. URL : <https://www.phrases.org.uk/meanings/bring-home-the-bacon.html> (дата звернення 22.03.2020).

*Стаття надійшла до редакції 16.04.2020 р.
Прийнята до друку 22.10.2020 р.*

УДК 81'27:316.77]:378:[37.011.3-051:81]

**THE COURSE OF COMMUNICOLOGY IN THE SYSTEM
OF VOCATIONAL TRAINING OF PHILOLOGISTS**

Liudmyla Bilokonenko

*Криворізький державний педагогічний університет
Kryvyi Rih State Pedagogical University
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна
bk.ludmila1020@gmail.com*

Білоконенко Л. Курс комунікології в системі професійної підготовки філологів

У статті розглянуто основні етапи роботи викладачів кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету з формування у здобувачів вищої освіти комунікативної компетентності, що дає змогу сучасному педагогу вийти на високий рівень здійснення професійних функцій на основі світових стандартів. Проаналізовано відповідності Державних стандартів спеціальності “Філологія” і змісту програм дисциплін кафедри, виокремлено три етапи комунікативної освіти. Акцентовано на перспективах комунікативної освіти в Україні як обов’язковому гуманітарному компоненті професійного навчання.

Ключові слова: комунікологія, професійна діяльність, гуманітарна освіта, спілкування, комунікативні компетенції.

Bilokonenko L. The course of communicology in the system of vocational training of philologists

The purpose of this work is to share the experience of the Department of Ukrainian Kryvyi Rih State Pedagogical University in the field of communication studies, in particular, in organizing the practical work of students at bachelor's degree, master's Degree and PhD Degree. The activity of the teachers of our department is aimed at ensuring that students and postgraduate students acquire communicative competences, which allow the modern teacher to get to a high level of realization of professional functions based on national and world standards. The focus of this work is an analysis of compliance of the State standards in speciality “Philology” and the content of the programs of disciplines of the department, which ensure the quality of higher education. In this context, the author talks about the three stages of communicative education. We draw attention to our own practical experience in teaching the course in Ukrainian Communology for PhD students. As a result, postgraduate students learn to predict the results of communication in different situations, to notice mistakes in communication, to submit information to avoid conflicts correctly. They acquire the skills to make informed decisions and to carry out their professional activities in accordance with national communication standards. The article also discusses the prospects for communication education in

Ukraine, which today has not yet become a mandatory humanitarian component of vocational training.

Key words: communicology, professional activity, humanitarian education, communication, communicative competencies.

Problem statement and its connection with important scientific tasks. Today, the natural and technical sciences are of great importance, because, thanks to them, critical scientific problems are solved. Moreover, this fact is difficult to dispute because humanitarian knowledge does not play a significant role in the development of science and technology. However, the role of humanitarian knowledge is essential. With the development of information technology, a *new communication link* arises in the relationship between a person and a technical device. It is much like a person-to-person interaction, but doesn't this new link replace the usual contacts between people? *Vice-communication* is a product of the digital world, which has a great influence on the formation of the mental and sensual world of human. This is a valuable product, but we think that it should not be unconditional. *True verbal partnership* – the meaning, pattern and necessity for the development of society. Society is a persistent, communicative population of people, and a violation of communication entails its change or destruction, affects the consciousness and activity of each of us. Therefore, the question about human contacts has always been relevant, because if an individual is deprived of normalized personal connections, he encounters significant difficulties in his life. The world is reforming towards utilitarianism, a reduction in humanitarian knowledge, and we should say that such a process is the reason for the loss of a culture of communication.

Communication has constant properties, elements, connections, relationships, therefore, it is perceived as a unity with its theoretical basis, providing the mechanisms of its functioning, the results of the reception and transmission of information, the impact on the subject. We talk about this concept in a *broad sense* when it involves knowledge of the various mechanisms of its implementation, and we do not discard the *narrow meaning* when it coordinates the universal connections and patterns of contacts between people. Since this process is complex, there is a strong need

for highly qualified specialists who can teach the rules of communication in achieving the goals. For example, you need to get to know the important people, maintain a conversation, correctly present yourself at an interview, find contact with an employer, discuss issues with a colleague or business partner, have a conversation with a child, neutralize a speech conflict, etc. Daily use of communication rules creates effective communication and allows you to achieve your life goals.

However, a person must understand that there are different strategies and tactics of communication. *Communication strategies* depend on the goal, objectives, audience, information transfer channels. It is crucial to realize what results of the communication process are expected, how it is tentatively assessed, is there a “plan B” if this process goes along an unplanned path. These are all components of a communication strategy. *Communicative tactics* are communicative steps that are focused on achieving a strategy. The problem is not how we exchange information, but how to make people *hear and understand each other*. This is *the meaning of the bilateral principle of communication*, which considers the stages of its construction: (1) the beginning of the contact, (2) the speech presentation of oneself, (3) the completion of the contact.

Communicology, like any other scientific branch, should be based on standards, in our case, on the *standards of the communication process*. Every graduate student should know these standards, be able to work with them, including the adaptation to a specific situation. This is especially true for graduates specializing in humanitarian knowledge. Usually, this knowledge is acquired in the school course “Modern Ukrainian language”, but is postponed until the high school, when all the primary language and speech skills have already been acquired.

At foreign universities (Skandinavisk institute for communicology (Norway); University of Niš (Serbia), Faculty of philosophy; University of Novi Sad (Serbia), Faculty of technical sciences; The University of applied sciences Velika Gorica (Croatia); National institute of technology (Japan), Fukushima college; Bosnia and Herzegovina university of Sarajevo; Universidad de los Hemisferios (Ecuador); The Scandinavian institute of

communicology (Denmark), etc) are taught courses on communicology. Magazines are published (“Communication theory”, “Journal of communication”, “Language and communication”, “Communication reports”, “Communication education”, “Speech communication”, “Western Journal of communication”, “Psychology of language and communication”); dictionaries are published [Weik 1996; International encyclopaedia 2017] etc. The United States operates the National Communications Association; Department of communicology, the University of Hawaii at Manoa (Hawaii); Department of Communication, University at Buffalo, (New York); College of Social & behavioural sciences. Communication, The University of Arizona; Department of communication, University of Pittsburgh (USA). The European Communication Congress holds international conferences.

Analysis of recent research and publications.

Communicology is a synthetic science that originated at the intersection of philosophy, sociology, psychology, political science, and other sciences, therefore, has a long interdisciplinary tradition. There are several definitions of communicology. Let us take this: *communicology* studies: types of communication; functions of communication systems and models of communication; basics of intercultural communication; methods of researches in different spheres of life [Denysiuk / Денисюк 2015 : 7–14]. Another definition says that *communicology* is a scientific system that synthesizes into one union a knowledge about communication theory, theories of different communications; directions studying different communications (sociology of communication, the psychology of communication, etc.); the practice of communication in various spheres of society [Sharkov / Шарков 2010 : 8–10]. Communicology is called “human science” [Smith, Catt, Klyukanov 2018 : 7] and insists that communicology should be considered a human science and should be clearly distinguished from the social sciences, which are founded on information theory [Catt 2019 : 22–25]. On a Department of communicology, the public web site the University of Hawaii at Manoa the actual fields of communicology are named: “Functions of communication (things we do with communication such as creating understanding, persuading and

influencing people; Contexts in which communication activity is highly prevalent (situations that are characterized by significant amounts of communication, such as interpersonal situations, small groups, organizations, intercultural settings, public settings); Messages, message outcomes, and message effects; Message delivery and communicative performance (studying how people present or perform messages such as in public speaking); Augmented communication (examining the technology that extends or enhances our communicative abilities such as the internet, cinema, television, radio, and telephone)” [University 2020].

Using this background, we will try to outline the prospects of communicative education in Ukraine. Once again, we should say that communicative education, as an important component of vocational training in Europe and America, has not yet become so in Ukrainian universities. Officially, we have only one branch of knowledge (“Social and behavioural sciences”, speciality “International relations, public communications and regional studios”), focusing only on communicative education. It is understandable that teaching students the rules of communication are still aloof from social, economic and, especially important – pedagogical, training of a competitive specialist. Although we must add that in recent years the theory of communication and communicology have been successfully studied in our universities. In Ukraine, curricula provide communicative competence in interdisciplinary materials in the range of subjects and areas (pedagogy, journalism, psychology, sociology, conflictology, the psychology of management). For example, the monographs “Marketing communicology as a mechanism of public policy implementation” [Kislov, Romanenko, Chaplai / Кіслов, Романенко, Чаплай 2018], “State-public communication as an object of scientific research in Ukraine” [Chaplai / Чаплай 2018]; textbooks for students “Communicology” [Denysiuk / Денисюк 2015], “Communication in public administration” [Dreshpak / Дрешпак 2015], “Communication policy in the activity of a civil official” [Naumik / Naumik 2010], “Communications in management” [Osovska / Осовська 2008]. We think this is just the beginning. The importance of teaching communicology, its need for many, mainly humanitarian, specialities

will gradually come to the fore, forming the cultural level and social position of a 21st-century specialist.

The aim and approaches of the study. Unfortunately, all textbooks on the university's curriculum contain only the main topics for discussion and study of the rules of communication but do not give hints on how to organise a practice with visible results of turning students into specialists who are ready to teach schoolchildren the process of communication. The university must decide how to develop such competence among graduates. In conditions of modernisation of the education system of Ukraine, focused on entering the world educational space, a modern teacher needs to be competent not only in his narrow scientific field but also to be competitive in the labour market. Communicative competence is the main condition that allows the teacher to reach a high level of professional functions, an important indicator of his socio-professional status. Our Ukrainian language department has developed its approach to the formation of the necessary communicative competence, as one of the important *soft skills* of a university graduate.

The purpose of the article is to consider the main stages of work of teachers of the Ukrainian language department of Kryvyi Rih State Pedagogical University on the formation of philological communicative competence, which allows reaching a high level of professional functions based on world standards. Tasks: 1) to analyse the compliance of the State standards of the speciality "Philology" and the content of the programs of disciplines of the department on their implementation; 2) to determine the stages of teaching communication within the various professional disciplines of the department; 3) describe their own experience in teaching the course of Communicology, which contributes to the formation of communicative competence of the teacher-philologist, allowing to reach a high level of professional functions.

Presentation of the main research material. In any case, in our educational institution, the teaching of disciplines is regulated by normative documents and standards. These standards cover all parts of the disciplines, so it is natural to build our curricula, plans and topics based on regulatory documents. First, we based our practice

on the Higher education standards of Ukraine [Standarty / Стандарти 2019], as they include all information about professional activities and competencies of students. In accordance with these standards, we at our department divide the process of communicative education into three stages. The first and second is the formation of students' communicative literacy within other humanitarian disciplines; the third is the study of communicology in a practical course for PhD applicants. We are designing the training process so that students can successfully complete each of its stages, complete program tasks, and prepare final works under state requirements. Understanding of the standards, the possibility to use theoretical and practical knowledge will allow students and graduate students to adapt depending on the conditions of their professional duties and the type of communication. The whole learning process is as follows. According to State standards, there is a set of requirements for the content and results of the educational activities of universities within each speciality. This is a program product that should ensure the quality of higher education. In these documents, we see that the characteristics of the speciality “Philology”, the list of competencies of graduates, the normative content of their training comprise (among others) and the requirement for the formation of communicative competence. In the professional activity of a teacher, the role of communicative competence is special. It will ensure the effectiveness of his training and educational activities.

In fact, according to the standard of higher education of Ukraine of the First level among the objects of study and professional activity of the bachelor is also called *interpersonal, intercultural and mass communication in oral and written form*. The purpose component defines the *organisation of successful communication in different languages*. The standard sets individual (professional) competencies, including (1) *the ability to use the language freely, flexibly and effectively, verbally and in writing form, in different genres, styles and registers (formal, informal, neutral) for resolving of diverse communicative tasks in various spheres of life* and (2) *ability to organise business communication*. Therefore, we see that the normative content of the bachelor's training implies free communication on professional matters with specialists and non-

specialists in state and foreign language, both verbally and in writing form, and the organisation of effective intercultural communication. Also, an important result of education is the use of language in different genres, styles and registers of communication (formal, informal, neutral), for solving communicative tasks in the social, educational, professional, scientific, and everyday spheres.

As we have already mentioned, the activities of teaching communication science take place within different professional disciplines. Their programs, teaching materials are available to our students in the university's learning management system Moodle. Here are some examples.

Bachelor's Degree. The course “Modern Ukrainian literary language” [Koloiz / Колоїз 2017] is designed so that students not only know the structure of the language but also use it effectively in verbal and written form. We study specific topics that allow you to form your bachelor's communication skills. For example, *Characteristics of Ukrainian language vocabulary by areas of communicative functioning. The communicative organisation of the sentence. Formal-grammatical, semantic-syntactical and communicative organisation of a complex sentence. The concept of text. Text and discourse. Text and context. Functions of the text. Text in the process of communication. Functional and communicative versions of texts. Construction of texts of different types. Text as an object of syntactic and communicational unity.* For foreigner students, the discipline “Ukrainian as a foreign language” is taught. According to the state standard curriculum [Prohrama / Програма 2015], a communicative principle of material presentation and a communicative approach is provided. Knowledge of types, kinds, forms, models of intercultural communication allows reaching an understanding and a positive result in intercultural contacts. International students learn to apply their knowledge in concrete situations of intercultural interaction, to be tolerant to speakers of other languages and representatives of other cultures. The curriculum of our department [Maliuha / Малиуґа 2018] aims to comprehensively formulate communicative, linguistic, discursive, socio-cultural competences in foreign students. The latter contributes to their ability to use individual communication tactics in situations

of varying degrees of difficulty and in free conversation, to implement speech in spontaneous communication, to use verbal and non-verbal means according to the task. Example. Teachers offer various types of communication for discussion: *Travel. Government of Ukraine. Student's home country (state and economic system). The education system in Ukraine. The education system in the student's country. Ukrainian traditions and customs. The traditions and customs of the student's country.* We pay attention to the linguistic means of texts of different styles. Students discuss topics: *Development of science. The world today. World economic system. Integration of Ukraine into the European educational environment. Ukraine, through the eyes of foreigners. Global problems of humanity. The youth of the world.* A separate block of topics on scientific communication: *Scientists of Ukraine. World-famous scientists. The moral responsibility of the scientist of the 21st century.* The communicative goal of teaching foreigners is achieved through the formation of students' necessary skills in all types of speech activities, providing the opportunity to communicate in the Ukrainian language environment.

Another discipline (“Stylistics and rhetoric of Ukrainian” [Bilokonenko / Білоко́ненко 2017]) has the task of developing the ability to assess the stylistic capabilities of different language levels in creating the necessary communicative effect. Bachelors need to learn how to motivate themselves to choose speech methods, depending on the communicative purpose, field and conditions of communication. In the module “Functional styles of Ukrainian language and rhetoric”, we pay attention to the topics: *Intellectual-communicative function of the language. Psycholinguistic features of mass communication. Non-verbal communication with the audience. The value of language communication for the teacher. Communicative qualities of speech. Psychological and pedagogical features of rhetorical communication. Secrets of public communication.* That is a discipline I am teaching to students, so in my classes, I pay attention to intercultural communication and the peculiarities of interethnic linguistic contacts between people living in different regions of our country. Another critical question for me is communication with regard to professional, religious, age, gender

and other differences between people. Because communicative competence can have many components, these three courses focus on its various details. However, their primary purpose is to systematise the knowledge and skills acquired by students earlier (back in school) through a series of conceptual lectures, presentations and practical work.

Nevertheless, the most meaningful is the discipline “Communication theory” [Vavryniuk / Вавринюк 2018]. Unfortunately, it belongs to the variant part of the syllabus and is only studied for one semester. The curriculum implies that, after completing theoretical and practical training, the bachelor (1) must be able to interact constructively with other people which is necessary for successful professional activity, (2) to understand the non-verbal language of communication, (3) to know the norms and rules of communication, observe etiquette in communication, to be tolerant, (4) to interact with people based on their age, status, socio-cultural characteristics, (5) to take into account the features of intercultural communication, in particular, the national and cultural specificity of the maximum of communication, (6) to perform an adequate behave in a given situation, (7) correctly to evaluate the interlocutor as a person, as a potential competitor or partner and to choose the right communication strategy, (8) to be able to neutralise conflict communication, (9) to cause the interlocutor a positive perception of his or her persons. Training consists of different pedagogical activities, such as lectures, demonstrations, project preparation, practical tasks, business games.

Master's Degree. According to the Standard of higher education of Ukraine of the Second level *interpersonal, intercultural and mass communication in verbal and written forms* named among the objects of study and professional activity of the master. The standard specifies that they must be professionally able to *organise successful communication in their native and foreign languages*. The system of competences defines that students can *communicate with representatives of other professional groups of different levels* (with experts in other fields of knowledge/types of economic activity), *effectively participate in various forms of scientific communication in the field of philology* (conferences, round tables, discussions,

scientific publications). The normative content of the training implies the ability *to speak fluently in the state and foreign languages for the implementation of written and verbal communication* (in situations of professional and scientific communication), *the use of knowledge of expressive, emotional, logical means of language to achieve the intended pragmatic result and the organisation of successful communication*.

Masters can summarise their knowledge of communication across three disciplines. The first is “Fundamentals of mass communication” [Vavryniuk / Вавринюк 2017]. Its purpose is to study the basic *categorical concepts of mass communication, sociological and psychological aspects of mass communication, public policy in mass communication, the development of mass communication systems in the international context and structure of human civilisation*. Masters learn to create outreach texts, to navigate in the information space of the state, to use methods of information protection; to understand the economic, political, scientific, spiritual importance of communication for human and state life. In fact, they are trained to be experts in the effective implementation of social communication rules.

The second discipline is “Scientific style of the Ukrainian” [Koloiz / Колоїз 2017]. It has a slightly different object of study, but its content is important for teaching communication science. For example, *Communicative features of a scientific text. Fundamentals of scientific communication culture. Culture of written and verbal scientific language*. These topics help masters to broaden their understanding of scientific texts as communicative units of a kind, to form language culture and linguistic and professional competence as indispensable signs of the young researcher's education and professionalism.

PhD Degree. At our university, this program is based on international and national levels: FQ-EHEA (The framework of qualifications for the European higher education area) – level 3, QF-LLL (The European qualifications framework for lifelong learning) – level 8, NQF (National qualifications framework) – level 3. This framework of preparation allows postgraduate students not only employment in educational institutions or scientific organisations,

but also scientific positions in the field of communication and management. The program [Osvitno-naukova / Освітньо-наукова 2016], among other things, defines general scientific competencies: *the ability to use different ways of linguistic behaviour in different areas of communication, in situations of conflict prevention and resolution; the ability to apply a set of sociolinguistic, national and intercultural knowledge to achieve a communicative purpose; the ability to use communicative strategies when solving professional tasks.* Among the instrumental competencies, we see *the use of theoretical and empirical knowledge in the field of intercultural communication.*

A set of disciplines are taught at the Department of Ukrainian language to fulfil the requirements of the program and further communicative preparation of postgraduate students. For example. The course “Language and intercultural communication” [Mishenina / Мішеніна 2017] helps postgraduate students *to predict the results of communication in different situations; break down information into components, to understand connections between those components; to notice mistakes and errors in the logic of presentation of the material, the difference between facts and results; properly integrate information in a speech to obtain a single communicative space with a new system value.* Teachers draw attention to the problems in communication between people belonging to different national and linguistic and cultural communities. They teach to speak and hear the interlocutor correctly, to understand the specific meanings that are expressed and interpreted by the participants in intercultural communication. Upon completion of this course, postgraduate students should be able to: (1) distinguish aspects of intercultural communication; (2) understand the essence of verbal communication and to notice the national features of verbal expression; (3) identify the meaning and sense of words in intercultural communication, a semantical difference of words in different languages. Another example. It is the discipline “Spiritual synergetic of the mother tongue” [Maliuha / Малиуха 2017], which *summarises the processes involved in communicating with people within the same ethnic group, as well as in inter-ethnic and inter-state relations.* We draw attention to the fact

that language is not only a way of communication but also a socio-cultural phenomenon that promotes the cognition and transformation of a person's social reality. Postgraduate students are trained in the philosophical analysis of the functioning of linguistic means in a particular social environment. In practical training, we also rely on the experience of our colleagues in the departments of English and German. In their studies, they teach postgraduate students to use communication strategies *adequately when solving professional tasks; to differentiate conceptual and linguistic pictures of the native speakers' language and other languages; to use different means of speech behaviour in different spheres of foreign language communication*. Therefore, the organisation of educational material, distinct ordering and distribution of pedagogical frameworks of activity is for the teachers of our department the basic requirements of a high level of formation of communicative competences. The syllabus is also designed to create a continuous process of self-development, training, cooperation.

Course in Ukrainian communicology: main results.

“Course in Ukrainian communicology” [Bilokonienko / Білоконенко 2019] is compiled in accordance with the PhD Degree program. The subject of the study is the communication rule that ensures the success of postgraduate students' professional activity, the ability to cooperatively communicate and interact with people, effectively exchange information, model communication in different situations. The course helps postgraduate students find out precisely *what communication abilities are needed and what kind of skills each of them needs for successful scientific and professional activity*. So, I offer the information that is a high priority to him or her. After training, applicants must understand the basic principles of communication science represented by different linguistic trends; have an understanding of communication mechanisms in different spheres of life; correctly accept the rules of harmonious and conflict communication taking into account social, psychological, ethnic and other factors; be aware of society's request for effective communication that affects the culture, outlook, and moral principles of people. They should also be able to use this knowledge in scientific and teaching activity; diagnose the linguistic and

extralinguistic system of harmonious or conflict communication; think critically about barriers of communication; effectively use methods of conflict resolution; implement the standards of conflict-free communication.

The whole learning process looks something like this. The discipline consists of two big blocks – the *theory of communicology and the rules and mechanisms of cooperative and conflict communication*. In fact, we have these parts that go hand in hand with real-world tasks we can work on. The primary purpose of both is to systematise and summarise the knowledge gained by the postgraduate students before, through a series of conceptual lectures made by the students themselves in the form of a presentation, as well as through practical work. For example, we organise paired or group business games that reproduce professional communication conditions that are similar to real ones. Postgraduate students play different roles in these games. They can be team leaders, experts, analysts, technical executors and more. They work on projects; organising material is a specific way. Case-study is used when postgraduate students analyse specific communication situations, model their development, and find ways to solve problems optimally. In any case, we must pay attention to the self-examination of the work. Postgraduate students should see their own mistakes, analyse them and correct them. These and other teaching methods create a work atmosphere that stimulates mental, communicative and creative activity.

The topics of conceptual lectures. The topic of conceptual lectures is quite broad. In fact, all the key theoretical fields and units of communication science are well represented in the scientific works we have named above. Therefore, we have only included these topics in our syllabus. However, these topics became the basis of only the first block of “Theory of Communicology”. Additionally, we use a lot of other information and literature. We refer to our monograph [Bilokonenko / Білоконенко 2019], for which a special section “Conceptual apparatus of the communication process” is written. It will take several pages to introduce all the course in Ukrainian communicology topics, so, in the list of topics below, we will only include those that have direct relevance to this article.

Block 1. The theory of communicology.

Topic 1. *Communicology as a science and discipline.* History of its development. Main issues: The structure of communicology, its concepts, methodology, methods of research. History of the formation of communicology [Lanigan 2010]: theoretical and methodological aspects of the first (beginning. of the 20th cent. – middle 60th of the 20th cent.), second (60th – 80th of the 20th cent.), and third (80th of the 20th – beginning of the 21st cent.) stages in the study of communicology. Postmodern theory of communicology studies [Catt 2015; Eicher-Catt, Catt 2010]. **Topic 2.** *Scientific approaches to the study of communicology. Cultural and psychological factors of communicative interaction.* Main issues: Traditional, applied, philological, psychological and sociological directions for the study of communication theory. Traditional scientific approaches: hermeneutics, homiletics, rhetoric, philosophy, logic. Applied results of communication processes in semiotics, mass communication theory and psychoanalysis. The problem of interpersonal communication. **Topic 3.** *Communication channels and barriers.* Main issues: Types of communication channels. Selection and effective use of various communication channels for the implementation of their own communication action. Natural, technical, artistic communication channels. Language barriers of communication. Psychological barriers of communication. **Topic 4.** *Mass and business communication.* Main issues: Organization of mass communication. Functions, types and channels of mass communication. Auto-communication, interpersonal, group and mass forms of business communication. Rules of preparation and organisation of business communication. Types of business communication. Communication management. **Topic 5.** *Political, intercultural and international communication.* Main issues: Subjects and objects of political communication. The role and place of mass media in political communication. The specificity of Internet usage in the political sphere. Culture as a form of communication. Areas of intercultural communication. Problems of intercultural communication. Elitist and mass culture. The place of international communication in the global information space.

Block 2. Mechanisms of cooperative and conflict communication

Topic 1. *Cooperative communication. Tolerance.* Main issues: The pragmatic boundaries of cooperative communication. Conflict denial. Tolerance and communication. Scientific polemic as a standard of tolerant communication. Rituals of politeness and tolerance. **Topic 2.** *Communicative conflictology.* Main issues: The subject and tasks of communicative conflictology. Linguistics conflict. Interpersonal conflict: causes and patterns of human behaviour. Linguistic markers of conflict. **Topic 3.** *Tactical-strategic ways of conflict communication.* Main issues: Communicative strategies and tactics in verbal conflict. Psychological conflict tactics language aggression. Pragmatic markers of conflict communication. **Topic 4.** *Lexical and phraseological markers of conflict.* Main issues; Semantic groups of lexical markers of conflict. Groups by the value of phraseological markers of conflict. **Topic 5.** *Morphological markers of conflict. Conflicting sentences.* Main issues: Conflict potential of pronouns, forms of imperative verbs, incentive forms of verbs. Functioning of interrogative, inciting, contradictory, exclamatory, one-word, incomplete, interrupted sentences in conflict. **Topic 6.** *Communication models in the stage of conflict development and completion.* Main issues: Conflict development: Model I. Conflict awareness with language constraints. Model II. Perception of unmanaged conflict development. Model III. People's focus on escalating conflict. Ending the conflict: Model I. One party advantage. Model II. Compromise. Model III. "third party" intervention. **Topic 7.** *Verbal ways of avoiding conflict.* Main issues: System of ways of verbal neutralisation of conflict. Ways to prevent verbal conflict. **Topic 8.** *Communicology at the beginning of the 21st century: prospects for development in the new conditions of globalisation.*

And finally – about practical work. We have already mentioned that postgraduates prepare several tasks within specific time frames. For example, teams are formed to execute practical projects. Postgraduate students prepare their documents with their own vision of these projects in the standard form. At the lecture, we explain the basic steps they need to take. Then they move on to creating projects. This happens in several phases. The first phase is the first month of study. It

is not long at all because they do not yet have full information about the subject. Postgraduate students can prepare questionnaires, conduct questionnaires to develop project frames, make a list of literature by topic, process literature, write a plan or abstract. The postgraduate students and the teacher review pre-prepared documents. Then corrections are followed until the materials are approved. The second phase overlaps with the first phase and begins at the time of project proposal approval. At this time, postgraduate students have already defined the structure, scope of the project, which facilitates their further work. The third phase is the completion of work on documents; here again, the process of expert review takes place. The fourth phase consists of the presentation of the project and testing to confirm its effectiveness and efficiency. Each postgraduate student is responsible for his or her own line of work as well as for timely submission of the materials to the group. All this time, we have been trying to coordinate the work of the group so that we can support them. At the end of this phase, we work together to analyse and summarise the results. Of course, the limited time of such work does not allow the graduate students to pass all the theoretical and practical links in the study of the discipline. Nevertheless, even what they have time to do on specific topics deepens their knowledge and teaches them to develop in the future.

Conclusions and perspectives of further scientific research.

As a result, postgraduate students learn to predict the results of communication in different situations, to notice mistakes in communication, to submit information to avoid conflicts correctly. They acquire the skills to make informed decisions and to carry out their professional activities in accordance with national communication standards. All kinds of individual, team or teamwork are subordinated to this goal. We think that our experience in teaching Communicology, like the whole system of our department, forms a meta-competence for students and postgraduate students. After all, they learn to analyse, plan, control, evaluate their own cognitive processes, experience, knowledge, to overcome problems, to find ways to use their knowledge effectively. Course in Ukrainian Communicology is based on a long-standing theoretical scientific

base. But for us, the practical formation of a conscious experience of communication is more important.

We believe that communication that is predicated on the framework of our cultural code needs to be critically analysed in today's context and cannot be regarded as merely a reflection of human behaviour. That is why we form learning conditions that allow postgraduate students to identify and evaluate the positive and negative in communication, which becomes a powerful additional life and professional resource for them.

Prospects for further research can be used to analyse the features of the formation of communicative skills of students specializing in various professional fields.

Література

1. Білоконенко Л. А. Програма навчальної дисципліни “Стилістика української мови і риторика”. Кривий Ріг : КДПУ, 2017. 22 с.
2. Білоконенко Л. А. Програма навчальної дисципліни “Українськомовна комунікологія”. Кривий Ріг : КДПУ, 2019. 15 с.
3. Білоконенко Л. А. Українськомовний міжособистісний конфлікт: стилістика, моделі комунікації, запобігання : монографія. 2-е вид., перероб. і допов. Кривий Ріг : Видавництво ФО-П Чернявський Д. О., 2019. 186 с.
4. Вавринюк Т. І. Програма навчальної дисципліни “Основи масової комунікації”. Кривий Ріг : КДПУ, 2017. 13 с.
5. Вавринюк Т. І. Програма навчальної дисципліни “Теорія комунікації”. Кривий Ріг : КДПУ, 2018. 13 с.
6. Денисюк С. Г. Комунікологія : навч. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2015. 102 с.
7. Дрешпак В. М. Комунікації в публічному управлінні : навч. посіб. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2015. 168 с.
8. Кіслов Д. В., Романенко О. Є., Чаплай І. В. Маркетингова комунікологія як механізм реалізації державної політики : монографія. Київ : Вид. дім “Персонал”, 2018. 412 с.
9. Колоїз Ж. В. Програма навчальної дисципліни “Науковий стиль української мови”. Кривий Ріг : КДПУ, 2017. 16 с.
10. Колоїз Ж. В. Програма навчальної дисципліни “Сучасна українська літературна мова”. Кривий Ріг : КДПУ, 2017. 44 с.
11. Малюга Н. М. Програма навчальної дисципліни “Духовна синергетика рідної мови”. Кривий Ріг : КДПУ, 2017. 13 с.
12. Малюга Н. М. Програма навчальної дисципліни “Українська мова як іноземна”. Кривий Ріг : КДПУ, 2018. 34 с.
13. Мішеніна Т. М. Програма навчальної дисципліни “Мова і міжкультурна комунікація”. Кривий Ріг : КДПУ, 2017. 13 с.
14. Наумік К. Г. Комунікаційна політика в діяльності державного службовця : конспект лекцій. Харків, 2010. 95 с.

15. Освітньо-наукова програма підготовки здобувачів вищої освіти : доктор філософії. Галузь знань 03 Гуманітарні науки. Кривий Ріг, 2016. URL : <https://drive.google.com/file/d/0B06h1OOTl0KVOUJkNG9nWWxWeFE/view> (дата звернення 12.01.2020).

16. Осовська Г. В. Комунікації в менеджменті : навч. посіб. Житомир, 2008. 336 с.

17. Програма навчальної дисципліни підготовки бакалавра “Українська мова як іноземна” / розроб. А. В. Березовенко, Л. І. Дзюбенко; НТУУ “Київський політехнічний інститут”. Київ, 2015. 19 с. URL : http://kmp.fl.kpi.ua/sites/default/files/ukraincka_mova_uk_inozemna_programa_2015_docx.pdf (дата звернення 20.03.2020).

18. Стандарти вищої освіти України. Київ, 2019. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti> (дата звернення 12.01.2020).

19. Чаплай І. В. Державно-громадська комунікація як об’єкт наукового дослідження в Україні : монографія. Одеса : Купрієнко С. В., 2018. 385 с.

20. Шарков Ф. И. Коммуникология: основы теории коммуникации. Москва : Изд.-торг. корпорация “Дашков и К”, 2010. 592 с.

21. Catt I. E. Communicology and human conduct: An essay dedicated to Max. *Semiotica*. 2015. No 204. P. 341–360.

22. Catt I. E. Embodiment in the Semiotic Matrix: Communicology in Peirce, Dewey, Bateson, and Bourdieu. *Communicology*. 2019. No 69 (5). E22–E25.

23. Eicher-Catt D., Catt I. E. Communicology: The New Science of Embodied Discourse. NJ, Madison : Fairleigh Dickinson University Press, 2010. 242 p.

24. Lanigan R. L. Communicology: approaching the discipline’s centennial. *Semiótica y Comunología, Razón y Palabra*. 2010. No 72 (mayo-julio). URL : <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=199514906008> (accessed 15 Dec 2019).

25. Smith A. R., Catt I. E., Klyukanov I. E. Communicology for the Human Sciences: Lanigan and the Philosophy of Communication. Peter Lang Inc., 2018. 514 p.

26. The International Encyclopedia of Communication Research Methods : in 3 vol. / ed. Matthes J., as. ed. Davis C. S., as. ed. Potter R. F. Wiley-Blackwell, 2017.

27. University of Hawaii at Manoa. Department of communicology. URL : <http://manoa.hawaii.edu/communicology/about.html> (accessed 15 Mar 2020).

28. Weik M. H. Communications Standard Dictionary; 3rd edn. New York : Chapman & Hall, 1996. 1230 p.

References

1. Bilokonенko L. A. Prohrama navchalnoi dystsypliny “Stylistyka ukrainskoi movy i rytoryka” [The course syllabus “Stylistics and rhetoric of Ukrainian”]. Kryvyi Rih : KDPU, 2017. 22 s.

2. Bilokonенko L. A. Prohrama navchalnoi dystsypliny “Ukrainskomovna komunikolohiia” [The course syllabus “Course in Ukrainian communicology”]. Kryvyi Rih : KDPU, 2019. 15 s.

3. Bilokonенko L. A. Ukrainskomovnyi mizhosobystisnyi konflikt: stylistyka, modeli komunikatsii, zapobihannia [Ukrainian interpersonal conflict: style, models of

communication, prevention] : monohrafiia. 2-e vyd., pererob. i dopov. Kryvyi Rih : Vydavnytstvo FO-P Cherniavskiy D. O., 2019. 186 s.

4. Vavryniuk T. I. Prohrama navchalnoi dystsypliny “Osnovy masovoi komunikatsii” [The course syllabus “Fundamentals of mass communication”]. Kryvyi Rih : KDPU, 2017. 13 s.

5. Vavryniuk T. I. Prohrama navchalnoi dystsypliny “Teoriia komunikatsii” [The course syllabus “Communication theory”]. Kryvyi Rih : KDPU, 2018. 13 s.

6. Denysiuk S. H. Komunikolohiia [Communicology] : navch. posib. Vinnytsia : VNTU, 2015. 102 s.

7. Dreshpak V. M. Komunikatsii v publichnomu upravlinni [Communication in public administration]: navch. posib. Dnipropetrovsk : DRIDU NADU, 2015. 168 s.

8. Kislov D. V., Romanenko O. Ye., Chaplai I. V. Marketynhova komunikolohiia yak mekhanizm realizatsii derzhavnoi polityky [Marketing communicology as a mechanism of public policy implementation]: monohrafiia. Kyiv : Vyd. dim “Personal”, 2018. 412 s.

9. Koloiz Zh. V. Prohrama navchalnoi dystsypliny “Naukovyi styl ukrainskoi movy” [The course syllabus “Scientific style of the Ukrainian”]. Kryvyi Rih : KDPU, 2017. 16 s.

10. Koloiz Zh. V. Prohrama navchalnoi dystsypliny “Suchasna ukrainska literaturna mova” [The course syllabus “Modern Ukrainian literary language”]. Kryvyi Rih : KDPU, 2017. 44 s.

11. Maliuha N. M. Prohrama navchalnoi dystsypliny “Dukhovna synerhetyka ridnoi movy” [The course syllabus “Spiritual synergetics of the mother tongue”]. Kryvyi Rih : KDPU, 2017. 13 s.

12. Maliuha N. M. Prohrama navchalnoi dystsypliny “Ukrainska mova yak inozemna” [The course syllabus “Ukrainian as a foreign language”]. Kryvyi Rih : KDPU, 2018. 34 s.

13. Mishenina T. M. Prohrama navchalnoi dystsypliny “Mova i mizhkulturna komunikatsiia” [The course syllabus “Language and intercultural communication”]. Kryvyi Rih : KDPU, 2017. 13 s.

14. Naumik K. H. Komunikatsiina polityka v diialnosti derzhavnoho sluzhbovtsia [Communication policy in the activity of a civil official] : konspekt lektsii. Kharkiv, 2010. 95 c.

15. Osvitno-naukova prohrama pidhotovky zdobuvachiv vyshchoi osvity : doktor filosofii. Haluz znan 03 Humanitarni nauky [The educational and scientific program for the preparation of higher education applicants. PhD degree, knowledge area 03 Humanities]. Kryvyi Rih, 2016. URL : <https://drive.google.com/file/d/0B06h1OOTl0KVOUJkNG9nWWxWeFE/view> (data zvernennia: 12.01.2020).

16. Osovska H. V. Komunikatsii v menedzhmenti [Communications in management] : navch. posib. Zhytomyr, 2008. 336 s.

17. Prohrama navchalnoi dystsypliny pidhotovky bakalavra “Ukrainska mova yak inozemna” [Bachelor's Degree Program “Ukrainian as a as a foreign language”] / rozrob. A. V. Berezenko, L. I. Dziubenko; NTUU “Kyivskiy politekhnichnyi instytut”. Kyiv, 2015. 19 s. URL : http://kmp.fl.kpi.ua/sites/default/files/ukraincka_mova_yk_inozemna_programa_2015_docx.pdf (data zvernennia: 20.03.2020).

18. Standarty vyshchoi osvity Ukrainy [Higher education standard of Ukraine].

Kyiv, 2019. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti> (data zvernennia: 12.01.2020).

19. Chaplai I. V. Derzhavno-hromadska komunikatsiia yak ob'ekt naukovoho doslidzhennia v Ukraini [State-public communication as an object of scientific research in Ukraine] : monohrafiia. Odesa : Kupriienko S. V., 2018. 385 s..

20. Sharkov F. I. Kommunikologiya: osnovyi teorii komunikatsii [Communicology: basics of communication theory]. Moskva : Izd.-torg. korporatsiya "Dashkov i K", 2010. 592 s.

21. Catt I.E. Communicology and human conduct: An essay dedicated to Max. *Semiotica*. 2015. No 204. P. 341–360.

22. Catt I. E. Embodiment in the Semiotic Matrix: Communicology in Peirce, Dewey, Bateson, and Bourdieu. *Communicology*. 2019. No 69 (5). E22–E25.

23. Eicher-Catt D., Catt I. E. Communicology: The New Science of Embodied Discourse. NJ, Madison : Fairleigh Dickinson University Press, 2010. 242 p.

24. Lanigan R. L. Communicology: approaching the discipline's centennial. *Semiótica y Comunología, Razón y Palabra*. 2010. No 72 (mayo-julio). URL: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=199514906008> (accessed 15 Dec 2019).

25. Smith A. R., Catt I. E., Klyukanov I. E. Communicology for the Human Sciences: Lanigan and the Philosophy of Communication. Peter Lang Inc., 2018. 514 p.

26. The International Encyclopedia of Communication Research Methods : in 3 vol. / ed. Matthes J., as. ed. Davis C. S., as. ed. Potter R. F. Wiley-Blackwell, 2017.

27. University of Hawaii at Manoa. Department of communicology. URL : <http://manoa.hawaii.edu/communicology/about.html> (accessed 15 Mar 2020).

28. Weik M. H. Communications Standard Dictionary; 3rd edn. New York : Chapman & Hall, 1996. 1230 p.

Стаття надійшла до редакції 24.06.2020 р.

Прийнята до друку 22.10.2020 р.

НОВІ АКЦЕНТИ В МОВНІЙ ОСВІТІ: ЗМІНИ В ДОДАТКОВОМУ ТОМІ “ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ ІЗ МОВНОЇ ОСВІТИ”

Віта Гаманюк

*Криворізький державний педагогічний університет
Kryvyi Rih State Pedagogical University
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна
vitana65@gmail.com*

Гаманюк В. Нові акценти в мовній освіті: зміни в додатковому томі “Загальноєвропейських рекомендацій із мовної освіти”

У статті здійснено аналіз змін і доповнень до “Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти”, поштовхом до перегляду яких стали трансформації в суспільній площині, технічний прогрес та інформатизація суспільства. Акцентовано на появі в новій редакції дескрипторів до раніше лише побічно названих комунікативних дій, не описаних у вміннях (медіація), зокрема долучення online-комунікації як виду мовленнєвої діяльності, додавання рівня pre-A 1, проміжних рівнів A 2+, B 1+, B 2+, що сприятиме більш диференційованому визначенню рівня оволодіння мовою. На прикладах дескрипторів медіації й online-комунікації продемонстровано прогресію в описі умінь різних рівнів. Запропоновані зміни розглянуто крізь призму міжкультурної компетенції. Висновковано, що нові акценти дадуть змогу актуалізувати зміст мовної підготовки й підвищити її якість, проте водночас сприймаються як виклик для системи мовної освіти й методики викладання мов.

Ключові слова: мовна освіта, методика викладання мов, дидактика багатомовності, медіація, міжкультурна компетенція.

Hamaniuk V. New accents in language education: changes in the “Common European Framework of References for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume with New Descriptors”

In the article are analyzed the changes and additions to the “European Recommendations on Language Education”, which were adopted in 2018. Among the reasons that prompted the revision of the Common European Framework of References for Languages: Learning, Teaching, Assessment (2000) are the transformations in the social sphere, technical progress and informatization of society. Among the challenges posed by migration and globalization is the emergence of multilingual societies, which has prompted the search for new language teaching methods. Among them is the didactics of multilingualism, the elements of which are taken into account in the Companion Volume.

Attention is drawn to the appearance in the new edition of descriptors to previously only indirectly named communicative actions, which were not described in the skills (mediation), the inclusion of online communication as a type of speech activity, adding pre-A 1 level, as well as levels A 2+, B 1+, B 2+ to the already existing ones, which will allow to determine the level of language proficiency more differently. Progression in the description of skills of different levels is shown on the examples of descriptors of mediation and online-communication. The changes also affect intercultural competence, the level of development of which is taken into account in all types of speech activities. It is emphasized that the new accents in the Companion Volume will update the content of language training and improve its quality, but they are also a challenge for the system of language education and methods of language teaching.

Key words: language education, methods of language teaching, didactics of multilingualism, mediation, intercultural competence.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Науковці, які зверталися до питання визначення функцій мови, здебільшого погоджувалися з тим, що найважливішою серед усіх можливих є саме комунікативна (Б. Головін, З. Попова, А. Супрун). Як універсальний засіб спілкування мова не може функціонувати поза суспільством, проте й суспільство припиняє своє існування, якщо зникає мова, якою послуговувалися його представники. Так, М. Кочерган зазначає, що “мова виникла в суспільстві, обслуговує суспільство і поза суспільством неможлива, як і неможливе суспільство без мови” [Kocherhan / Кочерган 2018 : 300]. Визначаючи своєрідність мови як суспільного явища, науковець зауважує: “на відміну від минулих явищ суспільного життя, мова споконвічна і буде існувати доти, доки існує суспільство” [Kocherhan / Кочерган 2018 : 301]. Зважаючи на важливість мови як засобу комунікації, інтерес науковців до вивчення мови не знижується, а навпаки, в умовах глобалізації, суспільних трансформацій, появи нових комунікативних форматів, посилюється. Водночас відбуваються зміни й у підходах до навчання мов, адже змінюються вимоги до володіння як рідною, так і іноземними мовами. Яскравим підтвердженням актуальності питання щодо зміни пріоритетів у вивченні й, відповідно, у навчанні мов є поява доповнення до “Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти: навчання, оцінювання, викладання”.

Мета статті полягає в аналізі змін і доповнень до ЗЄР у додатковому томі “Common European Framework of References for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume with New Descriptors” (2018).

Виклад основного матеріалу дослідження. “Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: навчання, оцінювання, викладання” видано англійською мовою у 2000 р. (CEFR), німецькою мовою видання з’явилося у 2001 р. (GER), український переклад за редакцією С. Ніколаєвої побачив світ у 2003 р. (ЗЄР) Поява цього видання, яке стало програмним документом у мовній освіті, визначила новий формат вивчення і навчання мов, а також створила умови для порівнювання результатів оволодіння мовою, що стало першим кроком до сертифікації мовних знань. На сьогодні ЗЄР перекладено 40 мовами, серед яких мови країн, які не належать до Європи ані політично, ані географічно (арабська, китайська, японська, корейська), але й там положення цього документа вважають прийнятними для мовної політики й політики навчання мов.

Із того часу минуло 20 років, які позначилися на всіх галузях життя, зокрема у трьох із них результати прогресу стали більш відчутними й позначилися на ролі мови і зміні пріоритетів у дидактичних підходах до її навчання. У *суспільній* площині міграційні процеси, мобільність громадян, які з різних причин (навчання, пошук роботи, відпочинок тощо) подорожують до інших країн, де вступають у безпосередній мовний контакт із представниками інших культур, перетворили колись монокультурні й монологічні держави, де один народ – одна мова, на мультикультурні й полілінгвальні. Тож присутність кількох мовних спільнот на невеликих територіях уже нікого не дивує. Навпаки, це перетворюється на норму й загострює питання порозуміння між представниками різних мовних і культурних спільнот, пошуку спільної мови, яка дала б змогу максимально спростити спілкування й уникнути непорозумінь, що виникають через недостатнє володіння мовою спілкування одним із комунікантів.

З іншого боку, *технічний прогрес* (стрімкий розвиток технічних можливостей для комунікації, обміну інформацією)

знімає обмеження щодо спілкування з позиції і відстані між комунікантами, і часових обмежень. Немає перешкод і у використанні ІКТ у навчанні, що уможлиблює наближення спілкування до рівня реальної комунікації й занурення в реальне, а не штучне мовне середовище, дає змогу використовувати автентичний контент. До технічного аспекту сучасної комунікації дотичною є й інформатизація суспільства. Доступність інформації всіма можливими мовами, інтерактивний характер спілкування у глобальному вимірі без будь-яких обмежень спонукають до вивчення мов, набуття рецептивних навичок, використання можливостей інформаційних технологій, що є сьогодні тим мотиваційним фактором, який дає змогу оволодіти новими навичками, про які ще не йшлося у виданнях CEFR 2000 та GER 2001.

Зрозуміло, що зміни такого масштабу не могли не позначитися на сфері навчання мов. За цей час значно посилилася роль іншомовних знань, які є умовою комунікації в багатомовному світі, суттєво зріс попит на освітні послуги у сфері іншомовного навчання. Ринок відреагував на потреби пропозицією великої кількості курсів у формальній та неформальній освіті державного й приватного сектору, а методисти зосередилися на розробленні ефективних методик навчання мов з огляду на багатомовність і полікультурність світу. Однак, слід зазначити, що вже у виданні CEFR 2000 року тенденції до багатомовності й полікультурності знайшли відображення і на рівні термінології (розмежування поняття “плюрилінгвізм” та “мультилінгвізм”, потрактовування понять “компетентність”, “комунікативна мовленнєва компетентність”, “плюрилінгвальна та плюрикультурна компетентність”, визначення їх структури, характеристика елементів кожної з них), і на рівні практики, адже йшлося про конкретний опис умінь для визначення рівня оволодіння мовою. Дидактика багатомовності – поняття, яке об’єднує різні дидактичні підходи до формування багатомовної особистості, – з’явилася в педагогічному дискурсі наприкінці XX століття, з самого початку послугоувалася термінологією ЗЄР. Ця методика побудована на визнанні факту наявності в учнів мовного досвіду й досвіду вивчення мови, які

підлягають перенесенню (трансферу), а отже, використанню під час вивчення другої і наступних (іноземних) мов; акцентує увагу на розвиткові мовної й культурної уваги і свідомості (language and cultural awareness); убачає доцільність паралельного вивчення кількох споріднених мов, прикладом чого є проєкт EuroCom (– Rom, – Germ, – Slav), що охоплює три найбільші групи споріднених мов у Європі. Дидактика багатомовності, як і потреба багатомовної освіти, спонукала до розроблення єдиного мовного (наскрізного) курикулуму (Gesamtsprachencurriculum) та його апробації в низці європейських країн. Усі пошуки було спрямовано на розширення мовного репертуару громадян, насамперед на рівні загальної освіти, задля створення багатомовного європейського суспільства, члени якого могли б порозумітися завдяки індивідуальній полілінгвальності.

Відповідно, цілком зрозумілими й очікуваними є зміни й доповнення до “Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти” – фундаментального документа, що був основою розроблення всієї нормативно-правової бази в галузі мовної й іншомовної освіти упродовж двадцяти років, який містить опис компетенцій здобувачів освіти, критерії їх оцінювання, рівня їх розвитку та вимоги до володіння мовами. Зміни цих вимог спонукали до перегляду мети навчання мов, актуалізації переліку необхідних для безперешкодного спілкування компетенцій та їх опису. Окреме видання додаткового тому до ЗЄР англійською мовою з’явилося у 2018 р., у 2020 було видано німецькою мовою у видавництві Klett під назвою “Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen. Begleitband”. Над цим виданням, за свідченням одного з авторів Р. Камерера (R. Kamerer) (www.klett.de), працювали більше 1500 експертів, які провели велику кількість семінарів і пілотних проєктів задля валідації матеріалів. Щоправда, видання GER 2001 р. через нові доповнення актуалізовано й осучаснено, проте воно не втратило свого значення й у подальшому залишається основою для розроблення документів і програм.

Доповнення стосувалися аспектів, не характерних для мовної й іншомовної освіти у 2000-2001 рр. Обґрунтовано й

класифіковано дескриптори для медіації, мережевої комунікації, яка не була настільки масовою і не сприймалася як повсякденність, опрацювання художніх текстів, розширення спектру дескрипторів для рівня pre-A 1 та C 1. У новій концепції відбулася зміна бачення мовленнєвої діяльності у форматі “читання – письмо – мовлення – сприйняття на слух” як узаємодії мовця з мовою на “рецепція – продукція – інтеракція – медіація”, що знайшло відображення у структуруванні дескрипторів.

Суттєвим доробком авторів додаткового тому вважаємо тлумачення поняття “медіація” й роз’яснення щодо інструментів вимірювання медіативних дій. Варто зазначити, що поняття “медіація” (Mediation – англ. CEFR 2000, Vermittlung – нім. GER 2001) не є новим для ЗЄР. Уже у виданні 2003 року у п.2.1.3 (Види мовленнєвої діяльності) зазначено: “Комунікативна мовленнєва компетенція <...> реалізується у виконанні різних видів мовленнєвої діяльності, а саме: сприймання, продукція та *інтеракція або медіація*” [ZER / ЗЄР 2003]. Медіація є одним із різновидів інтеракції і не може обмежуватися тільки нею, а отже, далі по тексту автори конкретизують потрактування медіації, але вже через “медіативні види” мовленнєвої діяльності, які “роблять можливим спілкування між особами в разі неможливості з будь-яких причин спілкуватись один з одним безпосередньо”. До них уналежують: усний або письмовий переклад, парафраз, передачу змісту, опрацювання / переробку тексту [ZER / ЗЄР 2003 : 14].

Окрім того, п.4.4.4 (Посередницька діяльність і стратегії) ураховує комунікативні дії, які підпадають під витлумачення “медіації”, адже серед прикладів посередницької діяльності автори називають передусім усний і письмовий переклад, реферування та переказ текстів зрозумілою для співрозмовника мовою, якщо мова оригіналу йому невідома. Наголошено на тому, що “у посередницьких видах діяльності користувач мовою покликаний не виражати свої власні думки, а просто діти як посередник між співрозмовниками, неспроможними зрозуміти один одного прямо” [ZER / ЗЄР 2003 : 87]. Фактично ЗЄР під медіацією розуміє саме переклад, про що свідчать пояснення стосовно усної (синхронний, послідовний, неформальний

переклад), письмової (точний (контрактів, угод), літературний (творів), передача основного змісту (газетні, журнальні статті), переказ (спеціалізовані тексти для непрофесіоналів) медіації [ZER / ЗЕР 2003 : 87].

Осучаснена версія ЗЕР послуговується поняттям “медіація”, що за своїм обсягом значно ширше, не обмежується лише перекладом і передачею основного змісту без урахування власної думки користувача, який здійснює медіативні дії, а включає ті види комунікативної діяльності, що не враховувалися раніше. Як “медіативні дії” (Mediation activities) автори розглядають три види комунікативної діяльності:

1. *Медіація змісту*: передавати зміст тексту (передавати специфічну інформацію усно та/або письмово); описувати дані (графіки, діаграми, таблиці і т. ін. усно та/або письмово; опрацьовувати тексти усно та/або письмово; перекладати письмовий текст (усно та/або письмово) [CEFR 2018 : 109–118].

2. *Медіація смислів (концептів)*: готувати тези (доповідей, семінарів, презентацій, обговорень) усно та/або письмово; висловлювати особисту думку (зокрема й щодо змісту художнього тексту); аналізувати й критично опрацьовувати твори художньої літератури або фрагменти цих творів; передавати інформацію концептуального характеру (працювати у групі або керувати роботою групи) [CEFR 2018 : 119–123].

3. *Медіація комунікації*: мовленнєва взаємодія у групі, спільне оформлення змісту / інформації, виклад спільної рпозиції та здатність організувати мовленнєву взаємодію у групі задля вироблення спільної думки, її вербального оформлення через спілкування; здійснювати комунікацію, створювати умови для її перебігу (створення полікультурного середовища, виконання функцій посередника, що забезпечує комунікацію в неформальних ситуаціях, спрощує спілкування в конфліктних або наближених до них ситуаціях при суттєвих відмінностях у поглядах співрозмовників) [CEFR 2018 : 124–127].

Шкала самооцінки, розрахована на оцінку власного рівня користувачем, доповнена описом тих умінь, які стосуються медіації (текстова медіація, передача або ретрансляція змісту / інформації, медіація в комунікації). Дескриптори для

медіативних дій дають змогу простежити прогресію в оволодінні навичками медіації від рівня А 1 до С 2 для кожного виду медіації. Наочно продемонструвати прогресію можна на прикладі опису умінь у медіації текстів:

Дескриптори для медіації текстів

A 1	Можу передавати просту <i>передбачувану</i> інформацію з <i>простих коротких</i> текстів, наприклад, вивіски, вказівники, постери, програми тощо (усно).
A 2	Можу передавати <i>важливі тези простих коротких</i> текстів <i>повсякденної</i> тематики зі сфери <i>власних інтересів</i> (усно), якщо вони сформульовані ясною і простою мовою.
B 1	Можу передавати інформацію з <i>простих, добре структурованих інформативних</i> текстів <i>знайомої</i> тематики або зі сфери особистих / актуальних інтересів.
B 2	Можу передавати <i>докладну інформацію й аргументи</i> (усно), наприклад, важливі тези <i>складних, добре структурованих</i> текстів із тематики / сфери моїх <i>професійних, академічних або особистих інтересів</i> .
C 1	Можу усно <i>вільно, ясною і добре структурованою мовою</i> передавати <i>найважливіші думки довгих, складних</i> текстів, незалежно від того, чи належить їх тематика до сфери моїх інтересів, якщо є можливість перевірити певні технічні концепти.
C 2	Можу усно <i>пояснити ясною, добре структурованою мовою, вільно й у той спосіб, яким презентовано факти і аргументи, та передавати оціночні аспекти</i> та нюанси, наголошуючи на <i>соціокультурних маркерах</i> (наприклад, використання реєстрів, іронії, сарказму) [CEFR 2018 : 170].

Дескриптори описують увесь контекст здійснення комунікативних дій: **що** вміє користувач (*передавати, пояснювати*), **як** (*просто, вільно, добре структуровано, аргументовано* тощо), **яку інформацію** (*загальний зміст, важливі тези, докладну інформацію, аргументи, найважливіші думки, оціночні судження*), **які тексти** (*прості, короткі; складні, довгі, структуровані*), **яка тематика** (*передбачувана інформація, пов'язана чи не пов'язана зі сферою інтересів*).

Медіативні стратегії в контексті навчання мов передбачають два види мовленнєвої діяльності, проте обидва спрямовані на інтерактивні дії мовців: *стратегії передачі певного змісту, викладу позиції* (установлення зв'язку з попереднім знанням (фоновими знаннями); структурування складної й значної за обсягом інформації у менші за обсягом і спрощені змістові блоки; спрощення вербального оформлення інформації) та *стратегії спрощення тексту* (текст із щільною інформацією трансформувати в розгорнуту оповідь та скорочувати текст, максимально ущільнювати інформацію).

Шкала самооцінки доповнена також описом умінь сфери online-комунікації. Додаток 6 додаткового тому пропонує приклади для використання дескрипторів для online взаємодії та медіативних видів діяльності в різних сферах: в особистісній, публічній, професійній, академічній. Автори збільшили кількість дескрипторів не тільки за рахунок нових пропонованих для оцінювання видів мовленнєвої діяльності, але й за рахунок проміжних рівнів оволодіння мовою, які було визначено, однак не конкретизовано, ще в попередньому виданні. У новому виданні для online комунікації, як і для деяких інших видів мовленнєвої діяльності, окрім звичних А 1 – С 2, передбачено також рівні pre-А 1, А 2+, В 1+, В 2+, що дає змогу більш точно й диференційовано визначати рівень оволодіння мовою.

Пропонуємо приклад такого опису для рівнів А 2+, В 1 та В 1+ для розуміння відмінностей у вміннях, які мають продемонструвати користувачі у сфері професійного спілкування:

**Дескриптори для online-спілкування та дискусії
(А 2+, В 1, В 1+, професійна сфера)**

Рівень	Загальні уміння	Приклад використання у професійній сфері
А 2+	Уміє представлятися online, здійснювати прості інтерактивні дії, ставити питання, відповідати, обмінюватися передбачуваною інформацією, якщо є час на формулювання відповідей.	Виступає доповідачем на простому online-форумі у секції з відомою тематикою.
В 1	Може підготувати зрозумілу доповідь зі знайомої тематики для online-дискусії за умови підготовленого завчасно тексту і можливості використання online-засобів для компенсації нестачі лексичного запасу та перевірки правильності тексту.	Виступає як доповідач на форумі web-сторінці з підвищення кваліфікації.
В 1+	Може розміщувати online-доповіді про суспільні події, досвід, діяльність, посилаючись на відповідні лінки й медіа, ділитися своїми думками і почуттями з іншими [CEFR 2018 : 186–187].	Виступає як доповідач на суспільно значущому online-форумі (напр., на підприємстві).

Слід додати, що у виданні передбачено дескриптори й для інших видів online-взаємодії, такі, як: взаємодія, спрямована на подолання конфліктів і непорозумінь діяльність, кооперація, розв’язання проблем і завдань тощо. Зафіксовано тезу, що відбиває тенденції останнього десятиліття. Ідеться про те, що мета навчання іноземної мови полягає не в перфектному

оволодінні нею на рівні носія (хоч “перфектне” володіння мовою носієм є саме по собі питанням контрверсійним, оскільки не всі носії мови здатні спілкуватися на рівні компетентного мовця, що відповідає С 1 або С 2), а в тому, щоб створити умови, за яких мовці зможуть вибудовувати довірливі стосунки один з одним, долаючи мовні й культурні перешкоди у спілкуванні.

Значна увага в новій редакції приділяється міжкультурній та плурілінгвальній компетенції, адже мови й культури розглядаються не тільки як інструмент комунікації, а і як потужні ресурси, які в невимушений спосіб відкривають доступ до іншомовного світу з його культурою, історією, сучасністю, специфічним світосприйняттям, особливостями повсякденного життя. Ті, хто вивчає мову, засвоюють значною мірою й культуру її носіїв, тож можуть виступати на соціальному рівні медіаторами, уможлиблювати спілкування між людьми, що виявляють соціо- та міжкультурні відмінності, відмінності особистісного характеру. Міжкультурний компонент залучено до дескрипторів медіації, адже здатність створювати умови для безконфліктного спілкування є одним із завдань тих, хто спілкується з представниками інших культур, а тим більше тих, на кого покладено функцію посередника.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Представлені спостереження є тільки початком аналізу видання, яке ще довго перебуватиме в центрі пильної уваги і теоретиків, і практиків. Перші висновки щодо змін, відображених у додатковому томі, які, безперечно, суттєво вплинуть на мовну освіту, можна зробити вже зараз. Назвемо найсуттєвіші з них: у додатковому томі до ЗЄР збільшено кількість дескрипторів за рахунок кількості виокремлених проміжних рівнів володіння мовою, зокрема й із доданим рівнем *pre-A 1*; виділено медіативні дії (медіацію текстів, медіацію концептів, медіацію комунікації) як окремий вид мовленнєвої діяльності, що розширило спектр оцінювання комунікативних можливостей користувачів; додано дескриптори умінь *online-комунікації*, яка є невід’ємною частиною сучасного спілкування; розширено дескриптори для вимірювання рівня міжкультурної компетентності.

Усі ці зміни безпосередньо вплинуть на навчання мов та на вибір методик викладання, оскільки зміщення акцентів щодо мети навчання, внесення змін до опису умінь при визначенні рівня володіння мовою, як і розуміння мовлення як соціальної дії, вимагатимуть формування нового змісту, інноваційних дидактичних підходів, які забезпечували б розвиток міжкультурної й полілінгвальної компетенції на належному рівні.

Література

1. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання (ЗЄР). Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.
2. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. Київ : “Академія”, 2018. 192 с.
3. Council of Europe: *Common European Framework of References for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume with New Descriptors*. Strasbourg, 2018.
4. Europarat: Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen. Berlin, 2001.
5. Interview: Nachgefragt bei Dr. Susanne Schauf. URL: https://www.klett-sprachen.de/downloads/23412/Interview_3A_5FNachgefragt_5Fbei_5FDr_2E_5FSusanne_5FSchauF_5F/pdf
6. Interview: Wie verändert der erweiterte GeR den Fremdsprachenunterricht? URL : https://www.klett-sprachen.de/downloads/23411/Interview_3A_5FWie_5Fver_E4ndert_5Fder_5Ferweiterte_5FGeR_5Fden_5FFremdsprachenunterricht_3F/pdf

References

1. Zahalnoieuropeiski rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia (ZER). Kyiv : Lenvit, 2003. 273 s.
2. Kocherhan M. P. Zahalne movoznavstvo : pidruchnyk. Kyiv : “Akademiiia”, 2018. 192 s.
3. Council of Europe: *Common European Framework of References for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume with New Descriptors*. Strasbourg, 2018.
4. Europarat: Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen. Berlin, 2001.
5. Interview: Nachgefragt bei Dr. Susanne Schauf. URL: https://www.klett-sprachen.de/downloads/23412/Interview_3A_5FNachgefragt_5Fbei_5FDr_2E_5FSusanne_5FSchauF_5F/pdf
6. Interview: Wie verändert der erweiterte GeR den Fremdsprachenunterricht? URL : https://www.klett-sprachen.de/downloads/23411/Interview_3A_5FWie_5Fver_E4ndert_5Fder_5Ferweiterte_5FGeR_5Fden_5FFremdsprachenunterricht_3F/pdf

Стаття надійшла до редакції 17.09.2020 р.

Прийнята до друку 22.10.2020 р.

УДК 811.161.2'373+811.161.2'28

ІЗ ДЖЕРЕЛ НАРОДНИХ І ГЛИБИН ДУШІ

Рецензія : [Поповський А. М. Південноукраїнські джерела в історії формування української літературної мови. Дніпро : Ліра, 2018. 324 с.]

Костянтин Дуб

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Oles Honchar Dnipro National University
72 Haharina Avenue, building 1, room 1218
irynatsiupiak@gmail.com*

Світлоносне слово – доля Анатолія Поповського. Воно увійшло в його єство, повело у глибини своїх народжень, у ті безмежні степові простори, де наснажилося, запрагло, щоб він оприлюднив його невичерпне розмаїття. Вимовлюване вустами мільйонів, воно вигранювалося від роду до роду у звуках, увібрало вільнолюбивий дух, боротьбу, народну вистраждану думу, пісню, віру й всеосяжну любов, озорену зірницями Дніпра. Ніхто не стривожив його лет у вічність, бо воно – безсмертя українського народу.

Безліч таких думок збуджує книга “Південноукраїнські джерела в історії формування української літературної мови”. Із першої сторінки унікальної монографії читача озорюють карі очі професора кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара і кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, автора понад 920 публікацій з історії української літературної мови, лексикографії, термінології, словотвору, красназнавства, музеєзнавства, риторики, літератури та інших напрямків мовознавчої науки...

Портрет уквітчаний його ж поетичним заспівом:

*І ми живем, і мова живе з нами,
Й козацький степ, овіяний вітрами,
І вольниця Богдана Січова,
І заповітнії Шевченкові слова...*

*Живем і засіваєм дике поле,
Й щороку маєм різні врожаї...
Благословенний той, хто мовний бур'ян поле
Й оберігає устрої свої.*

У поетичних словах вираз обличчя з обрисами, спрямованими у степовий позапростір, осягнень свого призначення: знаходити у слові віщому неспинну енергію, смисл творчості, любов і радість життя. Це – діамантова його увічнювальна іпостась. Епітетну гіперболу підтверджують визнання Міжнародного біографічного центру (Кембридж, Великобританія, 1995 р.) за наукові праці з україністики та почесного звання Американського біографічного інституту – “Людина року” (1997 р.), а також академічного – “Науковці України – еліта України” (2015, 2017 р.), “Золотий фонд нації. Українці: творчість, інновації, інвестиції” (2019 р.) і державні нагороди – грамота Президії Верховної Ради України (2015 р.), заслужений працівник освіти України (2018 р.) та ін.

Перед переднім словом всеохоплюючого наукового дослідження всіх аспектів формування української літературної мови Південної України аж до сьогодишнього стану вияскраплюються слова присвяти: *“Світлій пам'яті моєму вельмишановному вчителю, професорові Василю Семеновичу Ващенку присвячую”*.

Вочевидь, ім'я Василя Ващенка визначило наукову долю Анатолія Поповського, надихнуло, спрямувало на осягнення й вирішення актуальних проблем у тому величезному обсязі, який втілив учень, увічнивши в своєму імені свого вчителя... Благородний приклад для всіх учнів...

Уже сама назва монографії засвідчує про доцільно обрану структурну вісь, яка уможлиблює у своїй виокремленій постановці інтерпретацію найрізноманітніших мовознавчих проблем, обґрунтування й належне їх опрацювання в контексті сучасних осмислень, виявляє інтелектуальний потенціал, логіку суджень, системність і копіткий аналіз розмаїтих процесів становлення і розвою літературно-національної мови Степової України та її визначної ролі у формуванні загальної української мовно-літературної норми.

Чотири розділи фундаментального дослідження як на макро-, так і мікрорівні відображають глибоко проникливе осягнення суті історичних процесів у їх діалектичному розвитку. Розділ перший *“Значення південноукраїнських степових говорів у формуванні літературно-національної мови”* – своєрідне широкоформатне історичне тло для подальших спостережень у їх взаємодії й еволюції. Другий розділ *“Нормативні тенденції в мові фольклору Південної України XIX початку XX століття”* поєднує суто лінгвістичний та літературознавчий аналізи і в своєму синтезі відтворює різногранну мовну палітру, творцями якої є окремі персоналії з їх вагомим внеском у різнобарвний колорит народної мови, збагачення її морально-етичними, естетичними, поетичними, світоглядними та філософськими категоріями.

Крайній розділ такого синтетичного дослідження присвячено розгляду значення навчальних посібників Південної України у формуванні літературно-національної мови підсумовує концептуальну розробку попередніх, висвітлює роль друкованих джерел і посібників, які сприяли вибору й утвердженню форм, ґрунтованих на загальнонародній мовній основі. Більше того, тут же стверджується науковий погляд про те, що мовна система степового діалектного регіону була досить близькою до середньо наддніпрянських говорів – основи української літературної мови.

Монографія А. М. Поповського – багатоінформаційне й ґрунтовно осмислене ціннісне джерело для вченого, журналіста, артиста, диктора, учителя. Вона навчає любити рідне слово, відчувати його безмежні можливості у вираженні думки в усіх галузях знань, володіти ним, збагачувати свій духовний світ.